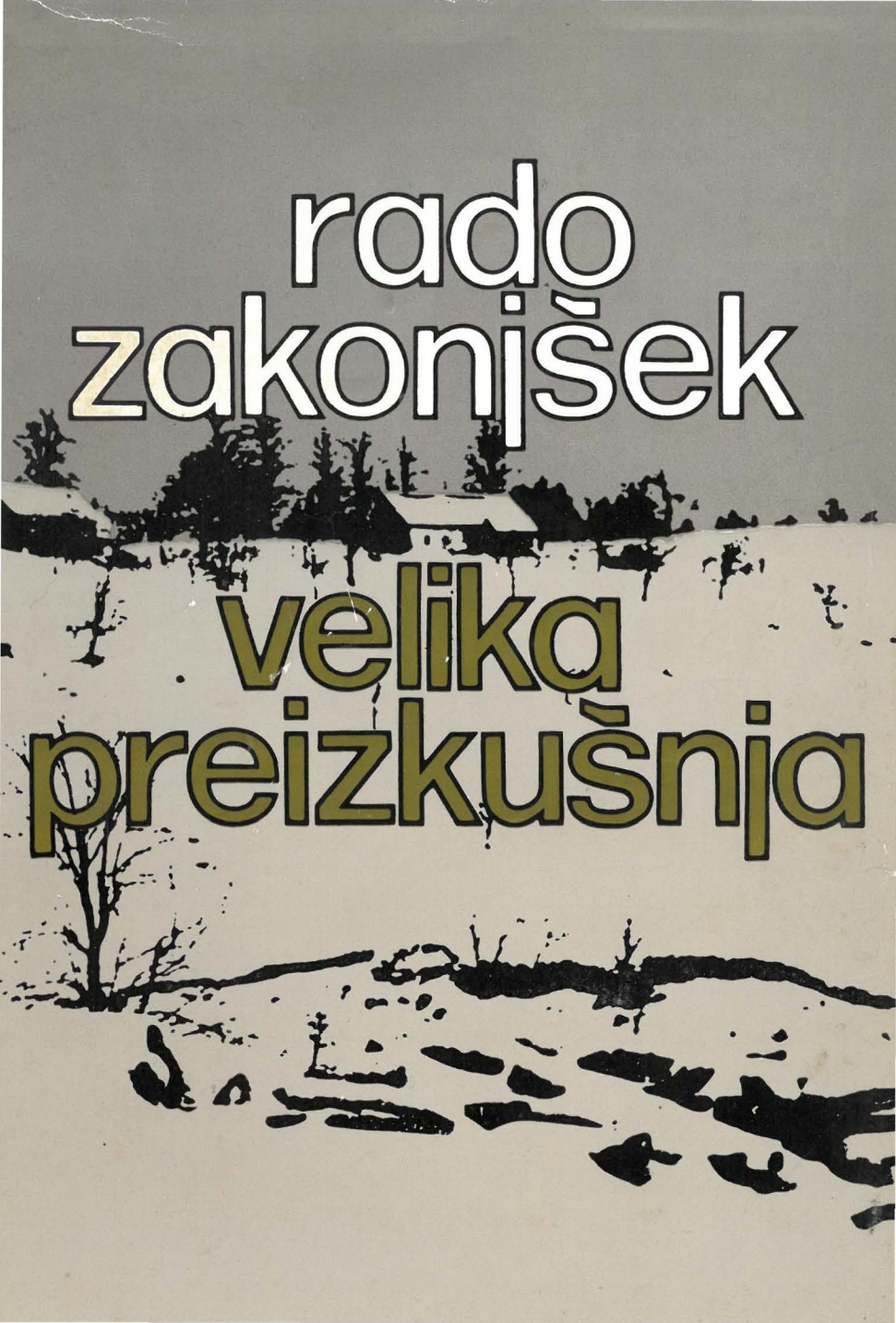
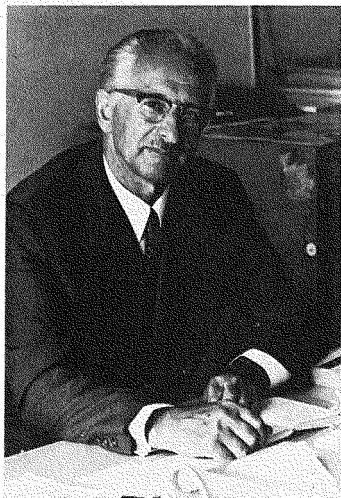




rado
zakonišek

velika
preizkušnja



Avtor naše knjige se je rodil v hribih, ki delijo Savinjsko dolino od rudarskih revirjev Trbovelj. Tam gori je preživel tudi svoja otroška leta. Ko je s stricem vozil v Trbovlje pridelke s kmetije, krompir, zelje in sadje, je kmečki fantič s tesnobo v srcu opazoval življenje v mravljišču rudarskih kolonij in doživiljal prva srečanja z revščino in gospodarskimi krizami, ki so tista leta pritisnala na ljudi. Sprva ni mogel razumeti, zakaj delavci ne kupujejo njunega krompirja, sočnih hrušk, ki sta jih zjutraj nabrala, najlepših in najdebelejših, in so bile tako dobre...

Kot mlad fant se je vrgel v časnikarski poklic. Služboval je v Mariboru in nato v Celju, od koder se je takoj ob prihodu Nemcev umaknil v svoj domači Šmiklavž. Okupacija in vse, kar je prišlo z njo, ga je strahotno prizadelo.

S sosedom Lipčem, ki je bil komunist že pred vojno in zato tudi preganjan, sta razpredla mrežo partizanskih za-

upnikov daleč naokrog. Ljudje so bili dobri in so radi prispevali hrano in kar je bilo še drugega treba za prve partizane. Potem se je priključil Revirski četi, ki je odšla na Dobrovlje in se nato vključila v Štajerski bataljon. Sodeloval je v znani bitki na Dobrovljah, skupaj z bataljonom je opravil tudi legendarni brežiški pohod. V letu 1942 je bil nekaj časa na terenu pa spet v četi, konec leta pa sta s soborcem Francem Hribarjem postavila tehniko; avgusta 1944 ga je Oblastni komite imenoval za pokrajinskega tehnika KPS za Štajersko. To je ostal do konca vojne.

Ko prebiramo to precej obširno knjigo, vidimo, da je avtor skušal bolj izčrpno opisati začetno obdobje okupacije in NOB, še zlasti leto 1941. Sam pravi, da se mu zdi to obdobje najbolj pomembno. V tem času je sleherni Slovenec obstal pred izbiro, ali zatajiti sebe, svoj materin jezik, se za večno odpovedati svojemu narodu in iti z okupatorjem, kar je vodilo nujno na pot izdajstva, ali se upreti in se boriti z vero v srcu, da bo nekoč strašna pošast — nacionalsocializem in njegov oproda fašizem premagan. To je bila tista velika, enkratna preizkušnja.

Med ta dokumentarni tekst je avtor tu in tam vključil tudi nekaj reportažnih zapisov, spomine in pričevanja oseb, sodelujočih v NOB. Pri pisanju se je opiral v dokajšnji meri na spominsko gradivo, kajti partizanskih dokumentov iz prvega obdobja boja na Štajerskem je malo ohranjenih. Več je okupatorjevih dokumentov, ki pa le v redkih primerih dajejo kolikor toliko objektivno sliko vsemu dogajanju.

RADO ZAKONJŠEK

VELIKA PREIZKUŠNJA

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOV
V SAVINJSKI DOLINI 1941—1945

ZALOŽBA BOREC
LJUBLJANA 1977

NAMESTO PREDGOVORA

V pričujočo knjigo sem poskušal zajeti najvažnejše, kar se je v letih okupacije in narodnoosvobodilnega boja dogodilo na porečju Savinje, to je občin Mozirje in Žalec. Bolj ko sem se bližal zaključku, bolj sem občutil, da je nemogoče zajeti vse gradivo v knjigo. Prisiljen sem bil posamezna obdobja, zlasti od leta 1943 dalje, obdelati manj intenzivno — morda bi kdo mislil površno — toda, če sem hotel vsaj deloma zajeti glavne faze boja, sem to lahko storil le v omejenem obsegu.

Že samo obdobje osvobojenega ozemlja, njegov nastanek in razvoj ljudske oblasti v Gornji Savinjski dolini bi napolnilo celo knjigo. Posebno študijo bi zahtevalo delovanje množičnih organizacij, zlasti mladinske, ki je bila v vsaki vasi. Omejil sem se tudi v poglavju o partizanski saniteti, ker o tem pripravljajo posebno knjigo.

Bolj izčrpno sem prikazal začetno obdobje, zlasti leto 1941, ker je bilo najodločilnejše in najbolj pomembno za nastanek in razvoj narodnoosvobodilnega gibanja, ki je zlasti v Spodnji Savinjski dolini že takrat doživelo silen razmah. To leto je bilo pravzaprav tista VELIKA PREIZKUŠNJA nas vseh, vsakega posameznika in naroda.

Tu bi se rad zahvalil vsem, ki so mi pomagali pri zbiranju gradiva: Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, Muzeju revolucije v Celju, Muzeju NOB v Mariboru in številnim sodelavcem, ki so mi nudili gradivo ali pomagali z nasveti in podatki. Prav tako sem dolžan zahvalo borcem Savinjske čete: Rudiju Cilenšku, Antonu Kotniku, Radu Reberšaku in Ludviku Zupanču, ki so besedilo pregledali in mi posredovali dragocene pripombe. Zahvaljujem se tudi občinskemu odboru Zveze borcev v Mozirju, zlasti še Vladu Miklavcu za dragocene materiale in napotke.

Posebno zahvalo pa sem dolžan Albinu Vipotniku, ki mi je s svojimi spomini in napotki veliko pomagal v vsem času pisanja knjige.

Zahvaljujem se tudi Založbi Borec, ki je knjigo sprejela v svoj program; Vladu Gorišku, predsedniku Skupščine in Jožetu Janu, predsedniku Izvršnega sveta občine Žalec ter Francu Šarbu predsedniku Skupščine občine Mozirje, ki so se vsak po svojih močeh zavzeli, da je knjiga izšla.

Avtor

MRAČNI DNEVI

Okupacija

V nedeljo, 6. aprila 1941, ob peti uri zjutraj so nenapovedano vdrle prek naših meja nemške, italijanske in madžarske čete ter napadle Jugoslavijo. Vojske so vdrle kar z več strani, na vzhodu iz Bolgarije, v Vojvodino z Madžarske, v Slovenijo pa od severa v osrčje Slovenskih goric, Prekmurje in slovensko Koroško Nemci, od zahoda pa Italijani.

V istem času, ko se je začel napad čet na kopnem, je doživelo tedaj še speče prebivalstvo Beograda strašno iznenadenje. Eskadrilje nemških bombnikov so sipale tisoče ton bomb na prestolnico Jugoslavije in jo velik del spremenile v ruševine. Pod njimi je našlo smrt več tisoč ljudi.

Ob isti uri pa bere v Berlinu Joseph Goebbels Hitlerjev razglas nemškemu narodu, v katerem ga obvešča, da so nemške armade napadle Jugoslavijo, državo, ki se mu je prva postavila po robu in ki mora biti zato uničena.

Jugoslovanska armada ni nudila posebnega odpora Hitlerjevim in drugim armadam. Iz neznanih vzrokov je umaknila tik pred nemškim napadom večino svojih čet iz obmejnih področij pod pretvezo, da bo postavila obrambno črto globlje. V resnici je bilo to delo nemške pete kolone, ki se ji je posrečilo razkrojiti moralo jugoslovanske vojske. Tako orožje, plačano z žulji jugoslovanskega delavstva in z davki kmetov, sploh ni bilo uporabljeno za obrambo domovine. V celoti je padlo v roke sovražnikom.

Vojska je sicer vpoklicala vojne obveznike, zadnje dni, tik pred napadom, toda mobiliziranci so ostali v večini nerazporejeni, marsikje tudi brez uniform in brez orožja. Obmejne posadke, ki bi se morale prve spopasti s sovražnikom, so imele

sabotirano strelivo ali pa je bilo, kar velja za topništvo in protitankovske topove, zamenjano z nepravilnimi kalibri in si vojaki z njim niso mogli pomagati.

Ko je Komunistična partija poklicala svoje člane, da se kot prostovoljci prijavijo za obrambo domovine, so vojaški štabi to zavrnili. Po napadu je nastala velika zmešnjava, kaos, kar je imelo za posledico kapitulacijo armade v enem tednu.

Na Štajersko je vdrla glavnina nemške vojske na mejnih prehodih v Dravogradu, Šentilju in Gornji Radgoni. Manjše enote so vdrle tudi v Cmureku ob Dravi, na Sladkem vrhu, pri Svečini nad Mariborom in v nekaterih drugih krajih.

V Savinjski dolini so se pojavile nemške čete v petek, 11. aprila. Sem so prodrle mimo Šoštanja in Velenja. Nemškim četam na tem področju je poveljeval general Lanz. Ko so v Celje prispela poročila, da se bliža nemška vojska, so se odpeljali sreski načelnik dr. Zobec, mestni župan dr. Voršič in magistratni ravnatelj Šubic v Savinjsko dolino, kot nekoč, ko so mesta izročala ključe mestnih vrat zmagovalcu. Šli so, da bi se poklonili, naredili dober vtis na zmagovalce in sporočili, da jih Celje pričakuje brez odpora. Skupaj z Lanzovim štabom so se vrnili v mesto, pospremili generala v magistratne prostore ter mu predali oblast.¹

V teh dneh se je vrnil v Zagreb Ante Pavelić in oklical »Nezavisno državo Hrvatsko«. Vojvodina je bila okupirana po Madžarih, Srbija in Makedonija pa po Nemcih in Bolgarih. Tako je bila Slovenija praktično popolnoma ločena od drugih jugoslovanskih narodov, saj je bila država povsem razbita. Slovenski oblasti so v teh dneh hoteli oklicati samostojno Slovenijo, ki bi bila nevtralna in naslonjena na sile osi. V ta namen se je 12. aprila pripeljala iz Ljubljane delegacija, v kateri so bili dotedanji ban Marko Natlačen, Ivan Pucelj in dr. Gosar. Hoteli so k nemškemu generalu v Celju, da bi jim le-ta omogočil stik z nemško vlado, toda general jih ni hotel sprejeti.²

Slovenija je bila razdeljena med tri okupatorje. Dolenjska z Ljubljano je prišla pod Italijo, Gorenjska in Štajerska pod Nemčijo, Prekmurje pa pod Madžarsko.

Z vojaško zasedbo slovenske Štajerske se je izpolnila dolgotrajna želja nemških, predvsem pa avstrijskih nacistov, ki so vse od leta 1918 trdili, da je bila slovenska Štajerska po krivici dodeljena Jugoslaviji. Prav tako je bilo uresničeno hrepenenje tistih nekaj nad dva tisoč članov nemške manjšine, organiziranih v nacistični organizaciji kulturbund, v glavnem dejavnih peto-

kolonašev, ki so si na vse načine prizadevali prispevati svoj delež k razbitju stare Jugoslavije. Zato so bili dnevi po 6. aprilu zanje eno samo veliko praznovanje.

Ko je Hitler konec marca ali v prvih dneh aprila sprejel štajerskega gaulajterja dr. Siegfrieda Uibereitherja, katerega je postavil za svojega namestnika in najvišjega oblastnika v tedaj še ne okupirani slovenski Štajerski, mu je naročil, da mora zasedeno deželo čimprej usposobiti za priključitev k nemškemu rajhu. 28. aprila 1941 je Uibereither govoril v Mariboru na zborovanju pripadnikov enot SA. Izjavil je dobesedno: »Ko mi je firer pred več kot tremi tedni naročil, naj našo Spodnjo Štajersko zopet vključim v našo ožjo domovino, mi je rekel: ‚Napravite mi to deželo zopet nemško!‘ in ko mi je dalje rekel, da mi bo v tej deželi izročil vso oblast, sem se zavedel, da mi je naložena velika odgovornost.«³

V nemškem načrtu je bilo določeno, da bodo okupirano slovensko Štajersko priključili k nemškemu rajhu kot sestavni del nemške države že 1. oktobra 1941. Da bi se lahko to izvršilo, je bilo treba izpolniti določene pogoje. Predvsem je bilo nujno spremeniti zunanjo podobo dežele, prebivalstvo deloma izgnati, preostalo pa pripraviti do tega, da se bo izjavilo za Hitlerja in Nemčijo.

Spremeniti zunanji videz pokrajine, njenih naselij in mest, ni bilo težko. Slovenske oznake naselij je bilo treba zamenjati z nemškimi, postaviti nemške kažipote, napisne table nad lokali odstraniti, namesto njih pa namestiti nove z nemškimi napisi. Na pročelja hiš izobesiti rdeče zastave s kljukastim križem, skozi na stežaj odprta okna pa naj bi se iz sicer redkih radijskih sprejemnikov razlegala pesem: »Deutschland, Deutschland, über alles...« Med melodijo himne bodo udarjali strumni koraki v črne uniforme oblečenih članov kulturbunda, ki bodo od časa do časa v paradnih skupinah brez pravega smotra korakale po ulicah.

Toda ljudje — kaj s prebivalstvom?

Izdelan je bil temeljit, nemško temeljit in do vseh potankosti preračunan načrt. Preračunane so bile vse možnosti — vendar na eno so ti utemeljitelji nemškega življenjskega prostora pozabili, kar bomo videli pozneje.

Načrt germanizacije slovenske Štajerske, se pravi, njene vrnitve v meje Nemčije, je bil za nenemškega človeka grozljiv, njegovo praktično izvajanje pa zločinsko.

In kakšen je bil ta načrt?

Priznam, da nisem doslej odkril nobenega dokumenta, v katerem bi bile nanizane vse točke programa, po katerem naj bi se odvijala germanizacija slovenske Štajerske. Samovoljno jih navajam tako, kot so ta program izvajali v praksi v letu 1941 in nato ves čas okupacije.

1. Najhitreje je treba spremeniti videz dežele.

2. Slovincem je treba odvzeti inteligenco, jo aretirati in izgnati.

3. Takoj je treba razpustiti vsa slovenska društva in organizacije, premoženje pa zapleniti.

4. Zapleniti je treba vse slovenske knjige, tako v javnih knjižnicah kot pri privatnikih, in jih uničiti. Prepovedati uporabo slovenskega jezika v uradih, v lokalih, v cerkvah in drugod. Prepovedati slovensko petje pri cerkvenih obredih in tudi pridige morajo biti v nemškem jeziku.

5. V šolah ne sme biti slovenskega pouka, niti dvojezičnega. Ves pouk naj bo v nemščini. Za odrasle organizirati posebne učne tečaje za priučitev nemščine.

6. Ustanoviti organizacijo »Steierisches Heimatbund« (Štajerska domovinska zveza), v katero bodo vključeni vsi tisti Štajerci, ki so vdani firerju.

7. Izgnati je treba vse tiste prebivalce, ki so se po letu 1914 naselili na Štajerskem, in tiste, ki ne bodo iz tega ali onega razloga sprejeti v hajmatbund. V celoti je treba izgnati prebivalstvo v obsavskem in obsotelskem pasu znotraj nove meje rajha. Skupno pride v poštev za izgon okrog 260 000 prebivalcev. Vse, kar bo ostalo, bo ponemčeno.

8. Premoženje izgnanih pripada nemški državi. V ta namen je treba ustanoviti poseben urad za utrjevanje nemštva.

Celoten načrt je bil uresničen, le izgnanih je bilo manj prebivalcev, kot je bilo predvideno. To pa iz razloga, na katerega nemški načrtovalci niso pomislili.

V naslednjih poglavjih bom skušal prikazati, kako so ta načrt izvajali. Pripominjam, da je bil skoraj uresničen že v prvem letu okupacije. Če so hoteli uresničiti načrt, da bi priključili slovensko Štajersko že 1. oktobra k rajhu, so morali hiteti. In hiteli so na vso moč!

Že v prvih dneh, ko je nemška vojska še prodirala po Štajerski in po drugih deželah Jugoslavije, se je v slovenski Štajerski razplamtel strahovit teror pripadnikov nemške manjšine, zbrane v organizaciji kulturbund. Kulturbundovci so si samovoljno razdelili razne oblastne in druge funkcije ter prevzeli oblast. V Mariboru so že dva dni za tem, ko so prišli Nemci, izdali uredbo, s katero so pozvali trgovce in druge lastnike javnih lokalov, da morajo slovenske napise firm prelepiti z nemškimi. Tistim, ki tega ne bi storili, so zagrozili s kaznijo.

Že naslednje dni so morali tudi lastniki lokalov po preostali slovenski Štajerski snemati napisne table iznad svojih lokalov. Ljudje so to opravljali tiho, skoraj brez besed. Marsikdo je imel pri tem solze v očeh.

Kmalu po prihodu v deželo so nemški in avstrijski nacisti preimenovali mesta, trge in kraje z nemškimi imeni. Okupirano slovensko Štajersko so preimenovali v Untersteiermark, da bi dokazali, kako je ta pokrajina le del avstrijske Štajerske. Tudi nova imena mest in krajev naj bi pričala, da je to nemška dežela. Tako je Celje postalo Cilli, Petrovče Arnsdorf, Žalec Saksenfeld, Sv. Pavel pri Preboldu Pragwald, Polzela Hellenstein, Braslovče Fraslau, Vransko Franz, Mozirje Prassberg, Gornji grad Oberburg itd. Najprej so preimenovali naše kraje tako, da so slovenski naziv kraja prevedli v nemščino, kasneje pa so dodelili krajem povsem nemška imena. Št. Jurij ob Taboru so najprej preimenovali v Sant Georgen am Tabor, nato v Ostrowitz, končno pa v Opendorf.

Najbolj je prebivalstvo prizadelo, ko so slišali, da je odslej prepovedano v uradih in drugih javnih prostorih govoriti po slovensko. Ko so ljudje prihajali po opravkih na občino, so jih tam sprejemali nemški uradniki, ki, ali niso znali po slovensko, ali pa niso hoteli. Duhovnikom je bilo prepovedano po slovensko pridigati, prepovedano je bilo tudi slovensko petje v cerkvah in drugod.

17. aprila 1941 je šef civilne uprave izdal odredbo, s katero je razpusstil vsa slovenska društva in organizacije, vse njihovo premoženje pa zaplenil v korist nemške države.⁴ Na čelo slehernega razpuščenega društva ali organizacije je bil postavljen nemški komisar. V vsej slovenski Štajerski je bilo tako likvidiranih kakih štiri do pet tisoč društev in organizacij. Podatkov, koliko jih je bilo, namreč ni na voljo. Ukinitveni komisarji so

morali poslati političnim komisarjem in policiji seznane teh društev in imena članov ter odbornikov. Posebno so bila na udaru sokolska društva kot najbolj nacionalna in zato najbolj osovražena pri Nemcih.

Žal pa so bili to le prvi, začetni ukrepi nemških nacistov pri izvajanju njihovega načrta. Pokrajina je resnično že v nekaj tednih dobila na zunaj nemški videz: v mestih in trgih so bile ulice preimenovane z imeni nemških slavnih mož (ki z našimi kraji in ljudmi niso imeli nobene zveze), največ vojskovodij; vsako mesto ali trg je imelo odslej trg ali ulico Adolfa Hitlerja, na javnih poslopjih so visele rdeče zastave s kljukastim križem — bilo je mnogo zastav — vsepovsod je bilo videti polno vojaštva, tankov in topov nemške armade, ki se je tiste dni valila skozi Štajersko proti jugu, v Grčijo. Kdor bi tiste čase prvič prišel na Štajersko, ne bi mogel verjeti, da ni ta dežela že od nekdaj nemška, tako zelo je bil spremenjen zunanji videz dežele. Toda v deželi je živelo slovensko prebivalstvo. Še vedno je govorilo svoj materin jezik. Le redki so bili, ki so s spakedrano nemščino posiljevali sebe in okolico.

Edino zapreko, da bi okupirana slovenska Štajerska postala docela nemška dežela, je predstavljalo slovensko prebivalstvo. Vendar so nemško-avstrijski nacisti že pred okupacijo izdelali podroben načrt, kako bodo rešili tudi ta problem. Ta načrt je obsegal tri točke in ga je uradno potrdil tudi notranji minister Heinrich Himmler, ko je 18. aprila 1941 obiskal Maribor. V tej zadevi je izdal posebne smernice, v katerih po točkah določa izpolnitev načrta.⁵

Kot prvo določa, da je treba takoj izgnati vse slovensko izobraženstvo. Druga točka smernic določa, da je treba takoj izgnati vse Slovence z družinami, ki so se po letu 1914 naselili na ozemlje Štajerske. Nadalje določa, da je treba izgnati slovensko prebivalstvo iz obsavskega in obsotelskega pasu. Prav tako je treba izgnati vse vaško prebivalstvo, ki očitno kaže primesi tuje krvi.

Preostalo prebivalstvo naj bi se vključilo v Štajersko domovinsko zvezo (hajmatbund), s čimer naj bi dokazali svojo pripadnost Nemčiji.

Program, obsežen v prvi točki teh smernic, so nemški in avstrijski nacisti začeli izvajati že takoj prve dni po prihodu.

V mestih Mariboru, Ptuj, Celju in nekaterih večjih krajih so nacisti ob podpori domačih kulturbundovcev in folksdojčerjev začeli že prve dneve po prihodu zapirati slovensko inteligenco, profesorje, učitelje, duhovnike, zdravnike, odvetnike in druge zavedne Slovence. Proti koncu meseca aprila 1941 so začeli z aretacijami tudi na podeželju. Aretacije so opravljali v glavnem ponoči. Policijske patrulje, ki jim je bil vodič eden izmed domačih kulturbundovcev ali folksdojčerjev, so s seznanji, na katerih so bila imena oseb, predvidenih za aretacijo, sredi noči vdirale v hiše ali stanovanja in z udarci puškinih kopit po vratih prebujale nič hudega sluteče prebivalstvo. Aretirali so ponavadi glavarja družine, le pri prosvetnih delavcih niso delali razlike med spoloma. Aretiranemu so dali pol ure časa, da se je oblekel in zložil v culo najnujnejše, kar je smel vzeti s seboj. To je bilo nekaj malega denarja — do 500 din — perilo, ne pa zlatina ali druge dragocenosti. Tako je aretiranec na pol v spanju v teh kratkih minutah nabasal v culo, kar mu je prišlo pod roko, ne da bi trezno premislil, kaj mu bo prišlo prav, in se poslovil od svojih dragih. Na hitro je moral zapustiti dom, v katerega se bojda ne bo smel več vrniti, ženo in otroke, za katere tudi ni vedel, ali jih bo še kdaj videl ali ne. To so bili hudi trenutki.

Vse aretacije, ki so jih bataljoni nemške policije, esesovcev, kulturbundovcev in folksdojčerjev noč za nočjo opravljali, so bile le del zločinskega načrta, ki so ga Nemci že pred vojno temeljito pripravili. Že nekaj let pred vojno so namreč ustanovili v Gradcu inštitut (Südostdeutsches Institut), ki je v tesni povezavi z Gaugrenzlandamtom, prav tako v Gradcu, intenzivno deloval na pripravah za priključitev slovenske Štajerske k nemškemu rajhu. Inštitut je bil posebno delaven po priključitvi Avstrije k rajhu. Med drugim je organiziral sestavljanje posebnih seznamov, ki so jih na ozemlju slovenske Štajerske pripravljali njegovi zaupniki, vohuni, petokolonaši, predvsem pa člani kulturbunda. V te sezname so morali zaupniki po navodilih vpisati vsa društva in organizacije v kraju, člane društev in odborov. Navesti so morali tudi podatke o industriji, o uradništvu in vpisati, kdo je zaveden Slovenec in kdo je za Nemce. V seznam so prišli učitelji, zdravniki, duhovščina in druga inteligenca. Vpisan je moral biti vsak trgovec, obrtnik in gostilničar s pripombo, če je za Nemčijo ali ne. Posebne sezname so ti zaupniki

sestavili za vse osebe, ki so se po letu 1914 priselile na Štajersko. To je veljalo zlasti za Primorce, ki so v času fašizma pribelžali v Jugoslavijo. Poleg teh seznamov so zaupniki izdelali tudi skice in florisne posameznih krajev. Iz njih so bile razvidne poti, položaj javnih poslopij, važna križišča in druge strateške točke.⁶

Ti seznam in materiali so se kopičili v mapah graškega inštituta. Ob okupaciji so jih dobili politični komisarji na okrajih in policija. Na podlagi teh seznamov so potem opravljali aretacije.

Nemci so imeli v načrtu pregon okrog 260 000 prebivalcev iz slovenske Štajerske, tj. približno polovico. Za preostale so računali, da jih bodo ponemčili. Vsekakor na Štajerskem ne bi smelo biti v nekaj letih nobenega Slovenca več.

Paul Skoberne, član kulturbunda, sicer pa upravitelj Westnovega veleposestva v Žovneku pri Braslovčah, je na zaslišanju po vojni izjavil naslednje: »Pozimi 1940—41 sem dobil od kulturbunda iz Celja nalogo, naj v Braslovčah in bližnji okolici popišem ljudi, ki so znani kot zavedni Slovenci (učitelje, uradnike, duhovščino in zavedne kmete), ki bi prišli v poštev za izgon v Nemčijo.«⁷ Ljudi iz tega Skobernetovega seznama so potem izselili v Srbijo. Hans Glaser, ki je bil med vojno občinski komisar v Slovenski Bistrici, je leta 1943 povedal, »da so bili vsi predlogi za izgon izdelani že leta 1939 in 1940 ter so čakali v Gradcu že decembra 1940 na izvedbo.«⁸

Iz Savinjske doline so Nemci do konca maja izgnali v glavnem vse učiteljstvo in duhovščino. Z maricami — posebnimi kamioni — so zvozili te ljudi v Stari pisker v Celju, ko je bil ta poln pa v Kapucinski samostan, deloma pa v izpraznjeno vojašnico kralja Aleksandra. Tam so bili podvrženi vsem mogočim šikanam policijskega osebja, ne da bi vedeli, kakšna usoda jim je določena. Čakali so tako dolgo, da so jih odpeljali v zbirno taborišče, ki je bilo v Meljski kasarni v Mariboru. Od tu so jih s posebnimi transporti, v katerih so bili tudi Slovenci iz drugih krajev Štajerske, prepeljali v Srbijo.

Nemški načrt je predvideval, izgnati za to določeno slovensko prebivalstvo v treh etapah ali tako imenovanih valih. V prvem valu je odpeljalo iz Maribora enajst, iz Rajhenburga pa en vlak z izgnanci. Od tega je peljalo šest vlakov v Arandelovac, po eden pa v Lazarevac, v Gornji Milanovac, v Užice, v Požego, v Čačak, v Gružo, v Kragujevac, v Preljino, v Vrnjačko Banjo, v Zagreb in v Trstenik. V teh transportih je bilo 1977 družin z okrog 4700 družinskimi člani. Za prvi val so Nemci v

aprilu in maju aretirali najprej družinske poglavarje, svojce pa so pobirali šele tik pred odhodom transportov iz Maribora oziroma Rajhenburga.

Za drugi val izganjanj, s katerim bi izselili iz spodnje Štajerske vse osebe, ki so se v pokrajini naselile po januarju leta 1914, pa so Nemci izvedli še en popis. Ta popis je bil v nedeljo, 27. aprila 1941. V vsaki občini je bila posebna komisija, sestavljena iz članov kulturbunda ali folksdojčerjev, kjer pa teh ni bilo, so bili v komisiji tamkajšnji žandarji. V komisiji je sodeloval tudi župan. Pri popisu v občinah Braslovče in Vransko je sodeloval Paul Skoberne, v Žalcu Fritz Steinböck, v Preboldu Franc Pinter starejši, njegov sin Franc Pinter mlajši v Gomilskem, Franc Wolf v Šempetru, v Grižah Franz Wusem, v Mozirju Franc Celinšek, v Šmartnem ob Paki Oskar Warsberg, v Rečici Konrad Dietner, na Ljubnem Alfred Majcenovič, v Gornjem gradu Josef Uregg, v Solčavi Julius Furstner.⁹

Komisije so v sezname vpisovale narodnostno poreklo priseljencev in s tem že tudi predlagale, kdo pride v pošttev za izgon. To nam potrjuje tudi izjava političnega komisarja okraja Celje-podeželje, ki je 3. maja 1941 poslal te sezname Ottu Lurkerju, komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko, in je med drugim pripomnil: »Glede ocen komisije, ki je obravnavala priseljence v občini Škofja vas, naj dopolnim, da je označila za Slovence vse tiste, za katere je zaželeno, da se izženejo.«

9. julija 1941 so začeli Nemci z aretacijami oseb, ki so bile zajete v zgoraj omenjenih seznamih. To je bil začetek drugega vala izganjanj. Ko so opravili aretacije okrog Maribora in nekaterih drugih okrajev, so prišle patrulje 21. julija tudi v Savinjsko dolino. Stoosem policistov, razdeljenih v manjše patrulje, je hodilo po vaseh in iskalo prebivalce, ki so bili na seznamih. Tega dne so aretirali 86 oseb. Naslednje večje aretacije v celjskem okrožju so bile v dneh 21. avgusta ter 10., 11., 13. in 25. septembra. Samo 11. septembra so na področju Žalca, Prebolda, Braslovč, Polzele, Vranskega in še v nekaj drugih aretirali 396 prebivalcev! Širom po slovenski Štajerski je bilo od 9. julija do 26. septembra 1941, ko je bila glavnina aretacij za drugi val zaključena, aretiranih 9922 prebivalcev. Večino teh aretirancev so prepeljali v Meljsko kasarno v Maribor, druge, približno tretjino, pa v Rajhenburg. Izselitveni urad je moral izprazniti Meljsko kasarno za nemško vojsko, zato so na hitro uredili rajhenburški grad za zbirno taborišče. Iz Maribora je v času od

11. do 26. julija odpeljalo štirinajst transportov skupaj 2262 družin s 6092 člani v Slavonsko Požego. Iz Rajhenburga pa je v času od 6. avgusta do 27. septembra odpeljalo sedem transportov s slovenskimi izgnanci v skupnem številu 3730 oseb. Največ deportiranih je bilo iz okraja Celje, kar 2466 prebivalcev. Tako kot iz Štajerske so v tem obdobju vozili transporte izgnancev tudi z Gorenjske.¹⁰

Tretji val je predvideval izgon domala celotnega prebivalstva iz krajev v Zasavju, in sicer vse od Trojan do Sotle. Kasneje so občine Trojane, Mlinše in Zagorje izpustili iz tega načrta, so ga pa dosledno izvajali v vseh krajih od Litije na desnem bregu Save pa vse do Brežic, in še v nekaterih občinah na desnem bregu Sotle. Iz tega obmejnega pasu so Nemci hoteli odstraniti slovensko prebivalstvo, nakar bi ga poselili v kočevskimi, bukovinskimi in gališkimi Nemci. To naj bi bil nekak zaščitni pas nemškega rajha proti jugu. Prvotno so nameravali iz tega območja izgnati okrog 62 000 do 64 000 prebivalcev. Pozneje so to število znižali na 47 000. Izgnali pa so v resnici okrog 37 000 prebivalcev, natančno število ni znano.¹¹ Z izganjanjem iz Zasavja so zaključili šele leta 1942. Na izpraznjene kmetije so naselili kočevske Nemce, ki pa jih je partizanska vojska že med vojno pregnala in iztrebila.

Spomladi 1942 so Nemci začeli z izgonom družin ustreljenih talcev. Prve družine so bile izgnane marca 1942, potem ko je njihovo premoženje, kmetije in drugo zaplenila nemška država.

V zvezi z iztrebljanjem slovenskega življa bi omenil še tole. Junija 1941 so Nemci odpeljali vse bolnike iz bolnišnice za duševno bolne v Novem Celju. Bolnike, okrog štiristo po številu, so odpeljali s kamioni v Avstrijo in jih v Hartbergu pri Gradcu, nekaj pa v Hartheimu pri Linzu, pobili in sežgali v krematoriju. Prebivalstvo Savinjske doline je močno pretresla vest o tragični usodi bolnikov — med njimi je bilo največ domačinov — ki so kot nedolžne žrtve postali žrtev fašističnih zločincev.

Tako kot bolnišnico v Novem Celju so avstrijsko-nemški nacisti izpraznili tudi druge bolnišnice za duševne bolezni na Štajerskem. Vse bolnike so po kratkem postopku pokončali in sežgali v krematorijih.

V okvir načrta za ponemčenje naše dežele je sodila tudi ustanovitev organizacije Štajerska domovinska zveza (hajmatbund). Ustanovitev te organizacije je dr. Uibereither napovedal že na dan svojega prihoda v Maribor v »Pozivu štajerskim možem in ženam« z besedami: »Ura odločitve za vsakega posameznika je prišla. Vsi Štajerci, ki se priznavajo k Adolfu Hitlerju in njegovemu rajhu, bodo lahko v prihodnjih dneh oddali predlog za sprejem v hajmatbund. Hajmatbund bo tista velika organizacija, ki bo obsegala vse dobro misleče Štajerce.«¹²

10. maja 1941 je šef civilne uprave s posebno odredbo razglasil ustanovitev hajmatbunda. V tej odredbi je rečeno med drugim: »Hajmatbund, katere ustanovitev s tem odrejam, je velika organizacija, v kateri bodo združeni vsi Spodnještajerci in sonarodnjaki, ki na spodnještajerskem ozemlju poklicno delajo. Član more postati le, kdor se odkritosrčno odloči za firerja in rajh.« Za vodjo hajmatbunda je bil postavljen avstrijski nacist Franz Steindl. Takoj naslednji dan se je začela že prej dobro pripravljena kampanja za pritegnitev prebivalstva v hajmatbund. Okupirano slovensko Štajersko so organizatorji priprav za vpis zasuli s stotisoči letakov, plakatov in parol. Številni plakati z napisi »Ti nisi Slovenec, ti si domovini zvest Štajerec!« in s podobnimi parolami so bili nalepljeni povsod, kamor si pogledal. Številni plakati pa so vabili na vpis v hajmatbund. V tem času so nacisti priredili tudi številne shode (apele), na katerih so po vnaprej določenem enotnem programu govorili o veličini rajha in o nacionalsocialističnem redu, ki je odpravil brezposelnost, dvignil blagostanje in zagotavljal lepšo prihodnost za vse, ki se bodo oklenili Adolfa Hitlerja.

Po teh pripravah, ki so trajale od 11. do 17. maja 1941, so začeli zbirati prijave za vpis. Vsakdo je moral izpolniti obširen vpisni list, kamor je moral izčrpno navesti vse podatke o socialnem, zlasti pa še rodovniškem poreklu. Posebno važna je bila izjava o arijskem poreklu staršev in prastaršev. Te prijave so zbirali v času od 17. do 25. maja 1941.

Vsa ta histerična kampanja, propaganda in druge obsežne priprave bi pri nepoučenem človeku naredile vtis, da je šlo za povsem svobodno izbiro prebivalcev oziroma njihovo odločitev, da pristopijo v organizacijo ali ne. Toda ni bilo tako. Že pred ustanovitvijo hajmatbunda je dr. Carstanjen, nacionalpolitični referent pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko, zapisal

in poudaril: »Potrebujemo jasne fronte! Pričakujemo, da ne bo noben pošten Štajerec stal ob strani, temveč se bo brez pomislekov uvrstil v Štajersko domovinsko zvezo. Kdor bo ostal zunaj zveze, se bo postavil na stran Slovencev . . . Kdor bo ostal zunaj ljudske skupnosti, zanj ne bo več prostora v Spodnji Štajerski.« Podobno je govoril tudi politični komisar okrožja Celje Dorfmeister, ko je na zborovanju v Šoštanju dejal: »V domovinski zvezi bodo zajeti vsi nemški in nenemški ljudje, ki se prištevajo k firerju in velikonemškemu rajhu. Za ljudi pa, ki menijo, da tega ne morejo storiti, ni prostora v Spodnji Štajerski.«

Tako je bilo nedvoumno povedano, da bo vsak, ki se ne bo prijavil v organizacijo, nosil hude posledice. Konkretno je to bil izgon iz dežele. In prav v času kampanje za vpisovanje in naslednje tedne so bile policijske marice vsak dan na delu. Pobirale so slovenske ljudi in jih vozile v celjski Stari pisker ter druge zapore. Do konca maja 1941 so Nemci spravili v zapore že nad 3000 Slovencev iz Spodnje Štajerske.

Organizacija Štajerske domovinske zveze je že v kratkem razdobju nekaj tednov zajela poleg mest tudi sleherni naselje in vas v deželi. V vsaki občini je bila krajevna skupina, ki ji je načeloval Ortsgruppenführer (krajevni skupinski vodja). Temu so bili podrejeni Zellführerji (vodje celic), njim pa Blockführerji (vodje bloka). Vsako naselje ali vas je nadzoroval in zastopal eden ali več blokfirerjev. Njihova naloga je bila, posredovati med ljudi navodila, ki so jih prejeli od nadrejenih, in tako uvajati novi, nemški red med prebivalstvo. Ti funkcionarji so bili pogosto klicani v Celje, kjer je bilo okrožno vodstvo. Tu so morali poročati o položaju na terenu zlasti o razpoloženju prebivalstva. Hajmatbund so si nacisti zamišljali predvsem kot obveščevalno mrežo, ki bi zajemala slehernega prebivalca, in kar je bilo najvažnejše, vodila kontrolo nad vsakim članom. Člani organizacije bi se tudi med seboj kontrolirali in nadzorovali. Čim bi nekdo govoril proti Hitlerju ali proti razmeram ali kritiziral razmere v deželi, ga je bilo treba prijaviti, nakar so ga imeli še bolj pod nadzorstvom.

Krajevna vodstva so imela velika pooblastila, saj so neposredno odločala o usodi prebivalstva v kraju. Odločala so tudi o preselitvah in izgonih slovenskih ljudi. V vodstva hajmatbunda so bili imenovani večinoma folksdojčerji ali kulturbundovci, domačini, ki so poznali prebivalstvo. Ti so imeli tudi veliko vlogo pri odločanju, koga bodo predlagali za sprejem v hajmatbund in koga ne.

Meseca junija 1941 je začela tudi v Savinjski dolini z delom posebna komisija za sprejem prebivalcev v hajmatbund. V komisiji, ki je štela šest oseb, je bil nacionalpolitični referent, tega je določil dr. Carstanjen, rasni preiskovalec, ki ga je poslal glavni rasni in kolonizacijski urad SS, in še nekaj drugih oseb. Vsi prebivalci občine so se ta dan morali zbrati v kraju, kjer je bil sedež občine, in se tam po vrstnem redu, družina za družino postaviti pred to komisijo. Vodja krajevnih skupine, ki je bil član komisije, je najprej za vsakega člana družine posebej podal karakteristiko, iz katere je bilo razvidno, ali je prosilec prijatelj nemškega naroda, ali ne, ali je morda celo sovražen. Povedal je tudi, kakšno je socialno stanje družine, če je morda v družini kdo bolan ali kriminallec. Vse podatke je moral krajevni skupinski vodja s svojimi sodelavci zbrati že prej. Prav tako je moral vnaprej izdelati seznam oseb, ki naj jih komisija zavrne. Vanj so prišli vsi slovenski izobraženci, če jih do tedaj že niso aretirali, in vsi, ki so bili sovražno razporejeni do Nemcev oziroma nacistov. V ta seznam so prišli tudi vsi tisti, ki so se na Štajerskem naselili po 1. januarju 1914.

Vsakega člana družine si je podrobno ogledal tudi rasni preiskovalec. Pregledal mu je glavo od spredaj in od strani, ogledal obliko lobanje, čela in končno je prosilec moral odpreti še usta. Ta rasni preiskovalec je potem določil, če je prosilec arijske ali morda kake druge rase. Ljudje so nemo prenašali to ogledovanje, nemalo začudeni, saj kaj takega še niso doživeli.

Komisija je prijave, karakteristike in opombe rasnega preiskovalca prenesla nato na sedež hajmatbunda v Maribor, kjer se je tako zbralo 321 252 prijav. Za sprejem je bilo predlaganih 250 307, odklonjenih pa 70 945 oseb.

Med prebivalstvo so poleti in tudi pozneje delili legitimacije zelene in bele barve. Zelene legitimacije so dobili prebivalci, ki so bili sprejeti v hajmatbund, kar je obenem pomenilo, da so bili pogojno sprejeti v nemško državljanstvo, to je na preklic. Bele legitimacije pa so dobili vsi tisti, ki so bili iz tega ali onega razloga odklonjeni. Nemci so te ljudi imenovali »zaščitence«. V resnici bi jih morali imenovati nezaščitence, ker so bili brez pravic. Ti ljudje se niso smeli poročati, niso mogli dobiti obrti, bili so predvideni za delovno silo po potrebi kje v rajhu. Kasneje so celo razpravljali o tem, da bi te ljudi sterilizirali.¹³

V okviru hajmatbunda so Nemci ustanovili tudi polvojaško organizacijo Wehrmannschaft, v kateri so morali sodelovati vsi moški med 18. in 45. letom.

Komaj nekaj dni po prihodu okupacijskih sil, samo toliko, da si je komandant nemške varnostne policije za silo uredil svoj položaj v Mariboru, že so začeli po dolini voziti črni kombiji, policijske marice. Vozili so od vasi do vasi in pobirali slovenske učitelje, duhovnike in drugo inteligenco. Sredi noči so zaškripale zavore pred stanovanjem nič hudega sluteče učiteljske družine. Po vratih so zabobneli udarci puškinih kopit in v stanovanje je vdrla policija. Ljudem niso dali niti toliko časa, da bi se dodobra prebudili. Pognali so jih iz stanovanja in na dvorišču so zagledali zloglasno črno marico. V njej so se navadno srečali s kolegi iz sosednje vasi.

Marica je nato zdrvela proti Celju. Tam so zaprli nekatere aretirance v zapore Starega piskra, druge v okoliško osnovno šolo, nekatere pa v vojašnico. Nikoli niso v isti noči pobrali vse učitelje ali duhovnike v enem kraju. Vedno so aretirali po eno družino ali pa tudi samo po enega člana družine v enem kraju. V vsakem kraju le po nekaj ljudi. Druge so puščali v negotovosti. Nekako v štirinajstih dneh pa so le pobrali vse in dežela je ostala brez slovenskih učiteljev in duhovnikov. Zelo redki so ušli tem aretacijam. V Gomilskem je, na primer, ušla tej aretaciji učiteljica Goričeva, ker je bila v celjski bolnišnici. V Taboru so pobrali vse učitelje, pustili so le učiteljico, ki se je pisala Motoh. Izkazalo se je, da je bila že prej članica kulturebunda.

V izpraznjene šole in stanovanja so se vselili novi, nemški učitelji. To so bili tečajniki, ki jih je nemška šolska oblast na hitro zbrala povečini po Avstriji, in jih nato na hitro usposobila v neki graščini na Koroškem za učitelje. To so bile bivše natakarice, gospodinjske pomočnice, frizerji, trgovski pomočniki in podobni poklici. Slovenskega jezika niso znali. Le tu in tam je kdo za silo govoril po hrvaško.

Novi učiteljski prišleki so takoj po prihodu zahtevali, da morajo odstraniti vse slovenske napise, če jih še niso, in jih nadomestiti z nemškimi. Kar hitro so se spravili na šolske knjižnice. Učitelj Klement je dal iz braslovške osnovne šole znositi vse knjige na šolski vrt in tam lastnoročno zakuril grmado. Požgali so tudi občinski arhiv in še mnogo nenadomestljivih vrednosti. Podobne grmade so kurili tudi po drugih krajih v Savinjski dolini. Kar čez noč so hoteli zbrisati slovensko preteklost.

Otroci so začeli prihajati v nove šole, ponemčevalnice. Tihi, plahi in resnih obrazov so vstopali čez prag učilnic in brez besed sedali v klopi. Prejšnja otroška živahnost in brezskrbnost je bila pozabljena. Nemo in resno so strmeli v učitelja-tujca, moškega v uniformi ali žensko v gornještajerski obleki, ki sta jim, v njim nerazumljivem jeziku, nekaj pripovedovala. Gledali so, poslušali in prav nič razumeli to zoprno govorico. Prva in glavna predmeta sta bila petje nemških pesmi, ki so se jih otroci še najlaže in najhitreje naučili, ter korakanje. Morali so se naučiti pozdravljati Heil Hitler! Sploh pa sta bili besedi firer in Hitler najbolj pogosti, kar so jih slišali iz ust takratnih učiteljev. Leto ali dve pozneje so pogosto slišali besedo banditi, ko so hoteli oblatiti pripadnike narodnoosvobodilnega boja slovenskega ljudstva.

Učni uspehi so bili dokaj slabi. Že itak reven učni program — zemljepis, ki so ga učili s karto velikega rajha z vsemi zasedenimi področji, dalje telovadba, ponavljanje nemških parol in nekaj pesmi, po vojaško prirejenih. To je bilo v glavnem vse, kar naj bi znali novi državljani Hitlerjeve Nemčije. Vse šolske kronike tistih časov poročajo o zelo slabem obisku učencev. Iz teh kronik se tudi vidi, da ponemčevanje slovenskih otrok ni imelo takega uspeha, kot so ga pričakovali in si želeli.

Z razvojem Osvobodilne fronte in razmahom partizanstva na področju Savinjske doline in okoliških krajev je nemški ponemčevalni aparat izgubljal tla pod nogami. V Libojah so morali ukiniti pouk v osnovni šoli že jeseni leta 1941. V letu 1944 pa je bil ukinjen pouk že v številnih osnovnih šolah na področju Savinjske doline.

Šolarji so tudi sabotirali ponemčevalni pouk, za kar je zgovoren primer osnovna šola v Grižah. 24. novembra 1941 so šolarji sami potrgali in uničili vsa električna stikala v šolskem poslopju.¹⁴ Bili so tudi primeri, ko so partizani ukiniteli pouk. Učiteljstvu so zabičali, da mora zapustiti kraj in oditi, od koder je prišlo. Nekaj učiteljev je bilo likvidiranih, ker so se aktivno udeleževali bojev proti partizanom, ali pa terorizirali slovensko prebivalstvo. Vsak učitelj je bil oborožen in se je moral udeleževati z vermani in policijo pohodov nad partizane. Vse mlajše učitelje so kmalu poslali na fronto.

Učiteljstvo je poskušalo razširiti svojo ponemčevalno dejavnost tudi na odraslo mladino in na starejše ljudi. Organizirali so posebne jezikovne tečaje za učenje nemškega jezika. Nemški oblastniki so napovedali, da bo najkasneje v dveh ali treh letih

vsak Spodnještajerec govoril po nemško. Kot z osnovnošolskim poukom, je bilo tudi z jezikovnimi tečaji. Nekaj časa so ljudje obiskovali te tečaje, boječ se represalij, kasneje pa je bilo tudi tu vedno manj obiska. Še pred nastopom leta 1944 so morali te tečaje ukiniti. V letih 1942 in 1943 so se v šole vselile vermanske, policijske in vojaške posadke. V osnovno šolo v Lokah pri Taboru se je že pred zimo 1941 vselila posadka 140 vojakov in je bil tako pouk onemogočen. Osnovno šolo na Vranskem je, razen treh učilnic, zasedla vermanska posadka. Leta 1944 so bile požgane šole v Taboru, Gomilskem in Braslovčah. Šolo v Braslovčah so Nemci za silo popravili, da se je vanjo lahko vselila policija.

V vseh večjih vaseh so ustanovili otroške vrtce, da bi tako že najmlajše potujčevali in odtegnili slovenstvu. S pritiskom so spočetka dosegli, da so ljudje dajali nekaj časa malčke v te vrtce, vendar to ni dolgo trajalo. Isto je bilo z mladinsko organizacijo hitlerjugend, na katero so močno računali. Pa tudi to se ni obneslo. Ne bilo pa bi prav, če ne bi povedali, da se je v vsakem kraju našlo nekaj manj zavednih družin, ki so se le čutile počaščene, da so lahko svoje sinove in hčere vključile v to organizacijo.

Nemški kronist poroča že v letu 1942, kako vedno pogostejši napadi partizanov vplivajo na šolski obisk in na razpoloženje prebivalstva. Pove tudi, kako množične aretacije, ki jih opravljajo nemške policijske oblasti, povzročajo splošno potrtnost med otroki.¹⁵ Tudi veliki porazi nemških armad na vzhodni fronti so močno vplivali na razpoloženje prebivalstva. Tisti, ki so v začetku simpatizirali z Nemci, so postali naravnost malodušni, drugi pa še bolj trmasti.

Tako je načrt ponemčenja Spodnje Štajerske že v kratki dobi dveh let propadel. Pri vsem tem ni zalegla niti pedantno naštudirana metoda poklicnih raznarodovalcev z vsem širokim sistemom šolskega in upravnopolitičnega aparata s hajmatbundom vred. Vse to se je razblinilo in razbilo ob živem zidu na novo prebujene narodne zavesti po zaslugi Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Kulturbund in peta kolona

Nemška manjšina, katere pripadniki so bili v glavnem vsi povezani v organizacijo kulturbund, je imela največji delež pri iztrebljanju slovenskega življa na Štajerskem. V Savinjski

dolini jih ni bilo ravno dosti. Več pa jih je bilo v Preboldu med uradništvom in vodstvenim kadrom v tekstilnih tovarnah. Bili so v glavnem prišleki, ki se jim je priključilo nekaj domačinov. V Preboldu je bilo enajst članov kulturbunda. To so bili Fritz Temmler, Franc Pinter jun., Hubert Tauscher, Peregrin Ehrgot, Marcela Hanisch, Franc Kral, Alfonz Pečnik, Franc Vodopivec, Alojz Respet ter Jernej Povh z ženo Elzo. Da bi dokazal svojo pripadnost nemštvu, pa se je Povh takoj po prihodu Nemcev preimenoval v Bartolomeusa Poucha. Ta Pouch je postal prvi nemški župan v Preboldu.

V Petrovčah in okoliških vaseh, Arji vasi in Levcu, je bilo nekaj kmetov, kot na primer veleposestnik Jeschownigg, ki so se zbirali okrog kulturbundovca Hansa Hubla. Nekaj hitlerjancev in kulturbundovcev je bilo tudi v Grižah in Zabukovici. Med najbolj zagrizenimi je bil komisar rudnika v Zabukovici Keše. Zagrizen nacist je bil tudi Matevž Burjan in prav tako rudarski paznik Jože Zelič. Hitlerjanec je bil tudi Albin Pobec, ki je padel ob napadu na Zabukovico.

V Libojah sta bila zagrizena hitlerjanca Ferdo Pintar, uslužbenec tovarne keramike, in Štefan Vaš, ki se je kot blokfirer uдинjal okupatorju in postal njegov zvesti hlapec.

Na Vranskem je bila večja skupina hitlerjancev in nekaj kulturbundovcev. To so bili Miha Javoršek, Dane Granda, Franc Kok, Alojz Bogataj, Jakob Virjent, Karel Cizel, Lado Šindelfeld, Miha Žužman, Jože Juhart, brata Jože in Vinko Pikelj ter Franc Florjan. Zelo nevaren gestapovski vohun je med NOB postal kmečki sin Franc Mohor iz Merince. Nevaren je bil tudi pismonoša Jože Mazilo, ki je prav tako vohunil za gestapo.

V Žalcu sta bila glavna hitlerjanska kolovodja veleposestnika Steinbeck in Janič, ki se je po prihodu okupatorjev preimenoval v Janitsch. Janitsch je postal prvi nemški župan v Žalcu, Steinbeck pa vodja proslule organizacije hajmatbund. V tovarni Senica et Co., sedaj Juteks, je bil zaposlen kot obratovodja zagrizen nacist neki Leopold. Nemškutarsko orientirana sta bila tudi gostilničarja Kunst in Sagar. Steinbeck je nastopal kot govornik na apelih hajmatbunda.

Skupine nemškutarjev, hitlerjancev in nacistov so za časa okupacije budno kontrolirale ponašanje prebivalstva v posameznih krajih. Vsak prebivalec jim je bil na očeh. S svojimi privrženci so kontrolirali, kdo hodi na njihove apele in kdo ne, kdo se udeležuje vaj pri vermanšaftu, kdo je vpisal otroke v hitlerjugend, katere ženske so se včlanile v nemško žensko orga-

nizacijo in katere pošiljajo otroke v kindergarten, njihov raznarodovalni otroški vrtec. Prav tako so kontrolirali, kdo obiskuje nemške jezikovne tečaje.

Na podlagi zapažanj so še po okupaciji dopolnjevali spiske tistih prebivalcev, za katere so vedeli, da so zavedni Slovenci, in predlagali njihov izgon.

Omenil bi še postojanko kulturbunda v Braslovčah. V bližini Braslovč je imel celjski industrialec Westen veliko in moderno posestvo Žovnek. Upravitelj tega posestva je bil zagrizen nacist, kulturbundovec in petokolonaš Skoberne. V tej graščini so se pred okupacijo pogosto zbirali kulturbundovci. Sem so hodili na sestanke člani iz Celja in sestavljali petokolonaške načrte.

Nedaleč od Žovneka, v bližini Gomilskega, je graščina Štrosnek, ki je bila last stavbenika Ivana Čmaka. Ta se je pokazal po prihodu Nemcev kot zaveznik okupatorja, sodeloval je tudi pri sestavljanju spiskov Nemcem neprijaznih Slovencev. Čmak je imel vrtnarja Bobka, ki je ob večerih lazil od hiše do hiše in pod okni poslušal, kaj ljudje govorijo, in to sporočal Nemcem.

Glavno nemškutarsko gnezdo pred vojno je bilo Celje. Domala vsa večja industrijska in trgovska podjetja v mestu so bila v nemških rokah. Rakusch, veletrgovina z železnino; Jellenz, trgovec z usnjem; Weren, prav tako veletrgovec; najmočnejši pa je bil industrialec Westen, ki je zaposloval največ delavstva s tega področja v tovarni posode. Poleg teh je bila še cela vrsta podjetij, ki so bila v nemških rokah.

Kot v Celju je nemška manjšina imela tudi drugod po Štajerski zelo močne ekonomske pozicije. Poleg številnih tovarn so imeli Nemci v lasti tudi številna veleposestva, gozdove in najlepše vinograde v Halozah in Slovenskih goricah.¹⁶

PARTIJA V PRVIH DNEH OKUPACIJE

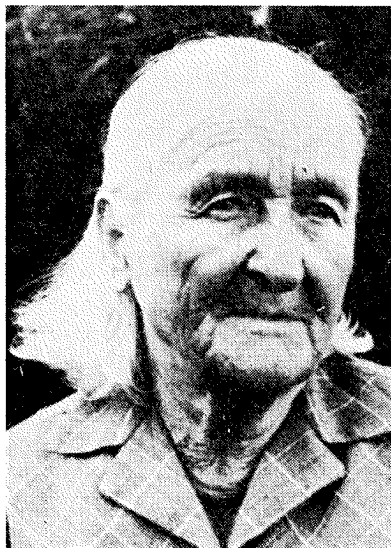
Ob napadu fašističnih armad na Jugoslavijo je Komunistična partija naslovila na svoje člane poziv, naj se kot prostovoljci priključijo jugoslovanski armadi in skupaj z njo branijo napadeno domovino. V teh dneh so šle delegacije partijskih forumov na poveljstva vojaških garnizij v Sloveniji in jim predlagale, da bi vojaška poveljstva vključila komuniste kot prostovoljce v vojaške formacije. Vsa poveljstva so ponudbo odklonila.

Kljub temu pa so številni zapustili domove in odšli, da bi se priključili braniteljem domovine. Toda Jugoslovanska armada, tedaj že povsem razkrojena po hitlerjanski peti koloni, je bila že od prvega dne vojne v popolnem razkroju, v nekaj dneh pa sploh v razsulu. Njeno vodstvo je že peti dan po vdoru nemških armad podpisalo brezpogojno kapitulacijo.

Ko so se prostovoljci javljali najbližjim vojaškim enotam Jugoslovanske armade, so jih tam sicer popisali in sprejeli, toda niso jim dali niti uniform niti orožja. Takoj pa so jih pošiljali dalje, v notranjost države, čimdalj od ogroženih državnih meja, prek katerih so se že valile fašistične horde.

Precejšnje število prostovoljcev se je zbralo v Rogaški Slatini, kjer je bil nastanjen tudi nek štab jugoslovanske vojske. Od tu so jih pošiljali naprej proti Novemu mestu, Brežicam in Zagrebu. Tam so dočakali kapitulacijo, se nato skušali vrniti na domove, kar pa se ni vsem posrečilo. Veliko jih je zajela nemška vojska in jih potem kot vojne ujetnike poslala v rajh.

Trije šoštanjski komunisti — Blaž Röck-Biba, Božo Mravljak in pesnik Karel Destovnik-Kajuh — so se pridružili skupinici štirih jugoslovanskih vojakov, ki so se umikali iz Dravograda. Tem vojakom je bilo rečeno, da se vzpostavlja obrambna linija na Gorjancih in tako so bili na poti tja. Biba je pripeljal skupino v stanovanje Rudija in Jožice Hribar v Prebold. Ker so bili



Marija Zagožen. Njena domačija v Latkovi je nudila komunistom zatočišče že v stari Jugoslaviji. Vse do izгона iz rodne domačije l. 1942 je pomagala partizanom — Desno njen zet Rudi Hribar.

fantje lačni, sta Hribarja peljala vseh sedem v Latkovo vas k Zagožnovim. Tam so jim dali jesti. Ker so imeli od dolge poti ožuljene noge in so že težko hodili, je hotel Rudi mobilizirati vaški gasilski avtomobil. Toda vrli gasilci so že prej demontirali avto, da ni bil sposoben za vožnjo. Ni jim preostalo drugega, kot da nadaljujejo pot peš. V Preboldu sta se skupini pridružila Rudi Hribar in Ivan Pikel.

Pred odhodom iz Prebolda je Rudi peljal skupino na občino, ker je vedel, da je tam nekaj pušk. Pred občinsko hišo je stal na straži pek Franc Grenko. Ta je Rudiju povedal, da so puške v prvem nadstropju. Vsega je bilo sedem pušk in te so komunisti vzeli s seboj. Vojaki pa so bili že oboroženi. Imeli so puške in pištole, toda noben ni hotel dati ničesar, čeprav jih je zlasti Rudi močno nagovarjal k temu.

Skupina prostovoljcev in vojakov je krenila po dolini Male Reke in se prek sedla pri Križu spustila v Trbovlje. Na dvorišču osnovne šole je bilo že polno vojaštva. Tudi Hribarjeva skupina je zavila skozi vrata, toda kmalu so se prepričali, da so tu sami taki, ki čakajo na prihod Nemcev. Zato so hoteli oditi, toda to

jim je komaj uspelo. Na vsak način so jih hoteli zadržati. S silo so se pognali proti vratom in se rešili na prosto. Štirje vojaki so nato nadaljevali pot proti jugu, hoteli so priti na Gorjance. Rudi pa je hotel dobiti zvezo s trboveljskimi komunisti, zato je poiskal zvezo z Vilčem Vreskom. Ta mu je povedal, da je precej trboveljskih komunistov odšlo na Planino, ker jih vojska ni hotela vzeti kot prostovoljce. Zdaj se je tudi Rudi Hribar s svojo skupino napotil na Planino. V gostilnici Zofke Zavrašek so našli Trboveljčane.

Skupina se je zadrževala na Planini do prihoda Slavka Šlandra. Šlandra, ki je zadnje mesece pred vojno živel in delal v ilegali, je jugoslovanska policija marca 1941 odkrila in aretirala v okolici Zagorja. Odgnali so ga v ljubljanske zapore. Tik pred okupacijo so ga z več drugimi komunisti spustili na prostost. 12. aprila 1941 se je v Trebnjem udeležil seje Centralnega komiteja KPS, nakar se je napotil na Štajersko. V revirjih je dobil sporočilo, da je na Planini večja skupina komunistov. Po-hitel je v hrib in jih poiskal.

Poročal jim je o nastalem položaju in jim priporočal, da se vrnejo na svoje domove in delo. Vrnejo naj se posamično, naj-bolje v večernih urah, kolikor mogoče neopazno.

Seznanil jih je tudi s sklepom CK na zadnji seji, da morajo vsi kompromitirani tovariši ne glede na to, v kakšnih partijskih forumih so, oditi v ilegalo ter preprečiti, da bi jih okupatorska policija zajela, ker bi s tem ohromila Partijo.

Tudi Šoštanjčane in Prebolčane je Šlander napotil domov, še prej pa so zakopali puške v bližini Krežetove staje na Vrheh. Šlander je še obljubil, da bo Partija obvestila komuniste, če bi prišlo do aretacij.¹⁷

Reorganizacija Celjskega in ustanovitev Savinjskega okrožja

Pred vojno in še prve tedne okupacije so spadale partijske organizacije v Savinjski dolini pod Okrožni komite Celje. Takoj po okupaciji se je pokazalo, da bo Okrožni komite le stežka de-loval na tako obširnem področju, kot ga je do tedaj obsegalo Celjsko okrožje. Saj je segalo vse od Sotle na hrvaški meji pa do Logarske doline, tako rekoč do nemško-avstrijske meje. Šlander je sklenil, da bo okrožje razdelil.

V tem času je vodil celjski Okrožni komite sekretar Franjo Vrunč.

V drugi polovici aprila 1941 je Šlander poslal sporočilo članu Okrožnega komiteja Albinu Vipotniku, naj pride naslednjo nedeljo dopoldne na Hom, mali hrib med Grižami in Preboldom. Tu sta se res sestala in ko je Šlander obrazložil svoj predlog o reorganizaciji okrožja, se je Vipotnik s tem strinjal. Ko ga je Šlander še vprašal, kdo bi bil najbolj primeren sekretar novega Okrožnega komiteja, je Vipotnik predlagal Antona Pečnika, delavca in starega komunista iz Prebolda. V Okrožnem komiteju Savinjska dolina so bili poleg sekretarja Pečnika še Albin Vipotnik, Julka Cilenšek in Jože Letonja. V tem času je bilo v novem okrožju 39 komunistov.¹⁸

Novo okrožje se je poslej imenovalo Savinjsko okrožje, ki ga je politično vodil Okrožni komite KPS Savinjska dolina. Meja novega okrožja je tekla od Levca in po vrhu revirskih hribov do Trojan, od tam pod Menino planino do Raduhe, Smrekovca in Mozirske planine za Šmartnim ob Paki in čez Paške vrhove mimo Galicije spet do Levca. Poleg zgoraj imenovanih članov komiteja je na terenu delovalo še več partijskih aktivistov, ki so bili zadolženi za delo med ljudmi na terenu.

Savinjski okrožni komite partije so večkrat obiskali partijski voditelji Miha Marinko, Sergej Kraigher, Lojze Hohkraut, Miloš Zidanšek, Slavko Šlander, Leon Novak in drugi.

Javka za Okrožni komite je bila od prvih dni okupacije v mali gostilni poleg mosta čez Savinjo v Kasazah, kjer sta sprejemala partijske aktiviste in funkcionarje domačina Berta in Ivan Zupanc — Petruška.

Savinjski Okrožni komite je vzdrževal zvezo s Pokrajinskim komitejem KPS za Štajersko, ki je imel svoj sedež v Mariboru, pa tudi OK revirji na drugi strani hribov.

V Savinjski dolini so bile partijske organizacije v Preboldu, v Zabukovici, v Šentrupertu in v Šmartnem ob Paki. Najmočnejši in najstarejši sta bili v Preboldu in v Zabukovici. V vseh teh organizacijah je delovalo večje število prekaljenih starih komunistov, med njimi so bili tudi »absolventi« robije v Sremski Mitrovici.

Njihovo politično delo je bilo v razkrinkavanju nacizma in njegovih zločinov. Ker je bila okupatorjeva propaganda izredno aktivna, je bilo, zlasti v prvih mesecih okupacije, politično delovanje partijskih aktivistov zelo koristno in potrebno. S tem so se pričenjali med ljudstvom že tudi prvi zametki upora, čeprav šele v zavesti ljudi.

Skromne priprave na upor so se izkazale tudi v pridobivanju in skrivanju orožja. Ko so okupatorske oblasti objavile, da je treba oddati orožje, so ga nekateri res nesli na orožniške postaje, toda precej je bilo takih, ki so orožje skrili za vsak primer. Ob vračanju vojakov iz bivše jugoslovanske vojske so nekateri odmetavali puške in drugo orožje, nekateri pa so prinesli puške tudi domov. Skojevci in komunisti iz Griž in iz Zabukovice so našli za Savinjo puškomitraljez, nekaj pušk in streliva ter štiri mine. Vse to so prinesli v bližino domačije Albina Vipotnika, nakar je Vili Reberšak to orožje očistil in namazal, nato pa zakopal. V Petrovčah sta skojevca Franc Blisk in Ivan Kopriva skrila štiri vojaške puške, ki sta jih ob kapitulaciji odnesla iz vojaškega skladišča v Celju. Franci Mlakar je za Drevovim kozolcem v Drešinji vasi zakopal mitraljez, ki pa je ostal tam zakopan, ker so Nemci Mlakarja prej ustrelili, preden se mu je posrečilo odkopati mitraljez in iti z njim v partizane. V dolini je bilo precej primerov, ko so se mladi, niti dvajset let stari fantje, oborožili s puškami in jih nato poskrili v hostah, takrat še niti ne vedoč, za kaj jim bodo prav prišle. Ko so potem prihajali v partizane, so jih ponosno prinašali s seboj.

27. aprila 1941 je bila v Ljubljani ustanovljena Protiimperialistična fronta slovenskega naroda, ki se je kmalu nato preimenovala v Osvobodilno fronto. Program Osvobodilne fronte je bil združiti vse ljudske množice, ne glede na nekdanjo strankarsko pripadnost, in jih popeljati v boj proti okupatorjem. Njen program je vseboval osvoboditev vsega slovenskega naroda, tudi tistih Slovencev, ki so do okupacije živeli zunaj meja Jugoslavije, in njihovo združitev v novi Jugoslaviji.

22. maja 1941 je bil na Kojzici nad Rimskimi Toplicami ustanovljen Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Štajersko. V odboru so bili poleg Slavka Šlanda in nekaterih drugih komunistov tudi predstavniki krščanskih socialistov iz okupirane Štajerske.

Partija je v tem obdobju razvila izredno živahno dejavnost. Na pogostih sestankih, sejah in konferencah so se pripravljale velike odločitve. Konec maja so dobili partijski voditelji na Štajerskem poziv, naj pridejo na konferenco v Ljubljano. Poleg drugih Štajercev se je konference udeležil Slavko Šlander.

Konferenca, ki se je začela v nedeljo, 1. junija, je trajala še naslednji dan. Udeleženci so se zbrali v Ivančičevi vili v Mencingerjevi ulici, bilo jih je kakih trideset iz vse Slovenije. Edward Kardelj je imel referat v mednarodni politiki in med dru-

gim napovedal, da je vojna med Nemčijo in Sovjetsko zvezo neizbežna. Do nje ni več daleč. Zaradi tega se morajo partijske organizacije pripravljati na oborožen upor proti okupatorjem. Miha Marinko je imel referat v organizacijskih in kadrovskih vprašanjih Partije. Naglasil je potrebo po krepitvi partijskih organizacij in o odhodu v ilegalo vseh kompromitiranih komunistov. Franc Leskošek je govoril o organiziranju vojnih komitejev in njihovih nalogah predvsem o zbiranju orožja. Orožje, ki so ga ljudje poskrili v prevratnih dneh, je treba dobiti in ga vskladiščiti, da bo vsak čas na voljo za potrebe upora.

Pri CK je bila imenovana vojaška komisija treh članov: Aleš Bebler, Stane Žagar in načelnik komisije Franc Leskošek. Sekretarji Okrožnih komitejev in PK so po konferenci dobili od Kardelja, Beblerja in Leskoška še podrobna navodila, ki naj bi jim služila pri organiziranju vojaških priprav na vstajo.

Hitlerjev napad na Sovjetsko zvezo, 22. junija 1941, je pomenil veliko olajšanje za prebivalce okupirane Štajerske, nič manj pa tudi za druge narode Jugoslavije in narode okupirane Evrope. Za ljudi, ki jih je močno vznemirjal dve leti prej sklenjeni mednarodni pakt med Hitlerjem in Stalinom, je zdaj nastopilo vidno olajšanje. Zdaj se je začelo bistriti ozračje in to na vzhodu. Ljudje so glasno razpravljali o najnovejšem in ugotavljali — Rusov ni še nihče premagal. Prebivalstvo je bilo tako optimistično razpoloženo, da to ni ušlo okupatorjevim vohljačem, ki jih je novi vojni spopad tudi spravil iz tira.

Za večino komunistov napad Hitlerja na SZ ni bil presenečenje, saj so to pričakovali. Vedeli so, da je bil sporazum med Hitlerjem in Stalinom le zgodovinska muha enodnevnica. Zato so se jugoslovanski komunisti s svojim vodstvom že precej pred napadom nemških armad na SZ pripravljali na upor. Že v prvomajskem proglasu poziva Centralni komite KPJ ljudstvo Jugoslavije, delavce, kmete in meščane ter mladino, naj strne svoje vrste in složno stopi v boj proti zločinskemu okupatorju.

Že na dan napada Hitlerjevih armad na Sovjetsko zvezo se je spet sestal CK KPJ. S posebnim razglasom je seznanil delovne množice Jugoslavije o najnovejšem zločinu nacistov in ponovno, tokrat dosti bolj odločno, pozval jugoslovansko ljudstvo v boj proti okupatorju.

Tudi Pokrajinski komite KPS za Štajersko se je ta dan sestal in preučil novo nastali položaj. Že nekaj dni za tem je bila v Mariboru konferenca, ki so se je udeležili vsi takratni partijski funkcionarji okupirane Štajerske. Savinjski Okrožni komite je zastopal Albin Vipotnik. Delegati so podrobno poročali o stanju na terenu, o tem, koliko prebivalstva se je opredelilo za okupatorja in kateri sloji najbolj. Izkazalo se je, da je hitlerizem našel ugodna tla za svoje parole med najrevnejšim prebivalstvom v vzhodnih predelih Štajerske, saj je bilo največ socialnih krivic v vinorodnih predelih, kjer so prevladovali viničarji.

Albin Vipotnik je na konferenci obširno poročal o položaju v Savinjski dolini. Povedal je, da so partijski kadri pripravljeni na akcije proti okupatorju, čim bodo dobili za to navodila. Izjavil je, da je med delavstvom v Zabukovici, v Libojah in v Preboldu le peščica takih, ki so postali hitlerjanci, velika večina je ostala zavednih Slovencev. Prav tako je med kmeti v Savinjski dolini le malo hitlerjanskih elementov, v glavnem so vsi nacionalno zavedni in jih je mnogo takih, ki bodo pomagali osvobodilnemu gibanju s hrano in z drugimi potrebščinami. Mladina je, razen tiste iz družin kulturbundovcev, vsa proti okupatorju in le nerada izvršuje okupatorjeve naloge. Vipotnik je poročal, da je bila zadnje dni v Savinjski dolini posebna nemška komisija, ki je sprejemala ljudi v Štajersko domovinsko zvezo.

Pokrajinski komite KPS je zlasti zanimalo, kakšno je bilo razpoloženje in mišljenje prebivalstva glede vpisa v hajmatbund. Delegat je povedal, da morajo ljudje pod grožnjo, da bodo izgnani, priti pred komisije, ki so uradovale na sedežih nekdanjih občin. Iz poročil delegatov je bilo razvidno, da so se med ljudmi zabrisale nekdanje strankarske strasti in da odslej nastajata le dva tabora — manjšina, ki je za okupatorja, in velika večina prebivalstva, ki je proti okupatorju in zavedno slovenska. Vse kaže, da bo Osvobodilna fronta postala mogočna naslednica nekdanje Ljudske fronte.

Delegati so morali tudi poročati, kako je s pripravljanjem materialnih sredstev za oborožen spopad z okupatorjem, predvsem, koliko je že zbranega orožja. Vipotnik je poročal, da so partijci in skojevci zbrali na področju Griž, Migojnic in Zabukovice nekaj pušk, streliva, štiri mine in mitraljez. Vse to je lepo očiščeno in spravljeno v skladišču v bližini njegovega doma. Vse orožje je konservirano, tako da se ni bati, da bi ga načela rja,

in je vsak čas pripravljeno za uporabo. Med drugim je povedal tudi, da imajo spravljen baterijski radijski sprejemnik.

Sekretar Šlander je priporočil tudi drugim delegatom, naj si oskrbijo baterijske radijske sprejemnike, posebno pa jim je priporočal, naj organizirajo zbiranje sanitetnega materiala in ga primerno vskladiščijo. Prav tako tudi konservirano hrano.

Na konferenci so sprejeli sklep, da organizirata Partija in OF na Štajerskem prvo veliko javno akcijo proti okupatorju. Šlander in Miloš Zidanšek sta zbranim delegatom predložila načrt, kako bi partijske organizacije s pomočjo svojih simpatizerjev, skojevcev in pripadnikov OF izpeljala veliko napisno akcijo po vsej okupirani Štajerski. Podreti in razbiti je treba vse smerne table, ki so jih postavili Nemci na križpotjih cest, sneti ali pomazati napisne table, kjer je le mogoče, premazati nemške parole, namesto njih pa napisati gesla Osvobodilne fronte in Partije. Delegatom je bilo naročeno, da morajo v to akcijo pritegniti čimveč ljudi, pri tem pa paziti, da okupator že prej ne odkrije načrta za akcijo. Akcija se mora opraviti v noči od 6. na 7. julij.¹⁹

Pokrajinski komite Partije je dal delegatom še posebno naročilo, da se morajo vsi člani Partije in vidnejši skojevci, če že niso v ilegali, takoj po tej akciji odpraviti v ilegalo. Računati je namreč s tem, da bodo okupatorske oblasti izvajale represalije.

Na terenu pa je nemško-avstrijski policijski aparat dan na dan opravljal svoje gnusno delo — aretacije Slovencev. V tem času so aretirali družine tistih Slovencev, ki so jim očete ali može pozaprli že v prvih tednih okupacije. Aretirali pa so še številne druge. Pripravljali so odstranitev številnih slovenskih prebivalcev, to je njihov izgon iz domovine.

Aretacije in grožnje sicer še vedno mirnemu in potlačenemu prebivalstvu so povzročale med Slovenci malodušje in strah pred prihodnostjo. V tem času ni bilo slovenskega človeka na Štajerskem, ki bi lahko vsaj slutil, kakšno usodo mu pripravlja zločinski policijski aparat tajne policije — gestapo.

Nekateri so se bodisi zaradi premalo utrjene narodne zavesti ali pa zaradi groženj in v skrbi za družino podvrgli hitlerjanski propagandi in bati se je bilo, da bodo postali okupatorjevi sodelavci in celo narodni izdajalci.

Politični aktiv Savinjskega okrožja je bil v tem obdobju nenehno med ljudmi. Vsako javno politično delovanje je bilo sicer onemogočeno, ker je ves okupatorjev policijski aparat,

vključno s hitlerjanskimi pomagači, na terenu budno bdel nad prebivalstvom. Partijski aktivisti so s svojimi simpatizerji, zlasti pa s skojevci, navezovali stike s prebivalstvom po vaseh in naseljih ter pridobivali somišljenike, bodoče sodelavce in podpornike osvobodilnega gibanja. Pri tem je bilo treba biti skrajno previden, da ni prišlo kaj na ušesa okupatorjevim vohlačem. Odkritih hitlerjancev se je bilo lahko varovati, bolj nevarni so bili tisti, ki so potuhnjeno vohunili za policijo.

Partijski aktivisti so na terenu navezovali stike s skupinami že prej poznanih simpatizerjev Partije, s Sokoli, s člani Društva kmečkih fantov in deklet pa tudi z naprednejšimi prosvetarji iz vrst katoliških društev. V vaseh in drugih naseljih Spodnje in Gornje Savinjske doline so se namreč že nekaj tednov po prihodu okupatorja začele snovati skupine domačinov, ljudi, ki se niso mogli sprijazniti z nastalim položajem. Tu so se zdaj znašli skupaj ljudje, ki so bili pred okupacijo v različnih taborih, člani več ali manj nasprotnih organizacij in društev. Nekdanji člani Sokola, katoliških prosvetnih društev, delavske vzajemnosti, člani Društva kmečkih fantov in deklet, člani vseh mogočih številnih organizacij in društev, ki jih je nacistični okupator hitro razpustil, njih premoženje pa zaplenil. Vsi ti ljudje, nekoč prežeti z različnimi idejami, so v teh nesrečnih dneh odvrgli vso nekdanjo ideološko navlako, pozabili na vsa nasprotja, ki so jih nekoč ločevala, ker so to pač hoteli njihovi tedanji voditelji. Povezala sta jih mržnja do okupatorjev in obsodba tedaj povsem razkrite politike nekdanjih režimov bivše Jugoslavije.

Zavest, da so vsi skupaj potisnjeni pod okupatorjev škorenj, da je domovina zaslužnjena, da ni več svobode, da je njihov materin jezik zapisan smrti, ves slovenski živelj pa iztrebljenju, da je usoda vsega slovenskega naroda na Štajerskem zdaj praktično v rokah nekaj stotin nemških in avstrijskih policajev ter gestapovcev-nacistov, fanatičnih sovražnikov vsega, kar je slovensko in slovansko, to bridko spoznanje je v ljudeh porodilo nagon po samoobrambi, po ohranitvi, hoteč si ohraniti ogroženo življenje, zemljo in vse, kar je bilo ljudem dragoceno.

To spoznanje je nujno vodilo k iskanju in zbliževanju z enako mislečimi rojaki, k povezavi in k iskanju rešitev. Tako so nastale najprej male skupinice ljudi istih misli, enakih pogledov, ljudi, ki jih je družila skrb in bolečina nad usodo slovenskega naroda.

Skupine, ki so nastale ob osebnem poznanstvu in medsebojnem zaupanju, so se večale, bilo pa jih je tudi vedno več. Ljudje,

sicer do tedaj nevajeni živeti pod tako ostrim režimom, so se tiste prve mesece še kar znašli v pogojih najstrožje ilegalnosti. Najvažnejše, kar so počeli takrat, je bilo, da so zavrnili nemško-avstrijski nacionalsocializem kot družbeno ureditev, ki nima z demokratičnimi težnjami svobodoljubnega naroda nič skupnega. Omejenost okupatorskih prišlekov in njihova zagledanost skozi prizmo nacifašizma ter njihov na splošno zelo nizek kulturni nivo ni prenesel primerjave s politično in kulturno razgledanostjo slovenskih ljudi. Slovenski ljudje se niso dali spraviti v ogrado, niti niso trpeli, da se jih obravnava kot čredo, ki bi jo s svojimi idejami krmil nacionalsocializem.

Tako so ti prvi, samozvani uporniki, ki pa so bili že takoj od začetka pod vplivom Partije in njenih aktivistov, uspešno pobijali hitlerjansko propagando o blagostanju tistih, ki žive pod okriljem Hitlerjevega nacifašizma. Ljudem ni ostalo neopazno, da so Nemci takoj po svojem prihodu izropali slovenske trgovine in skladišča ter odpeljali vse, kar se je dalo premakniti, v rajh. Dolge kolone polno naloženih kamionov so dneve in noči vozile proti Šentilju in naprej. Eno je bilo gotovo — tako so Nemci počeli po vsej Evropi, ki so jo zasedli.

UPOR SE ZAČNE

Priprave

Po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo si je večina ljudi oddahnila. Bliskovito se je porodilo prepričanje, da se bo tu Hitler opekel. Niti naglo napredovanje nemških armad v prostranstva ruske zemlje ni več omajalo tega prepričanja. Vedno več ljudi je poslej živelo v prepričanju, da je Hitlerjev poraz neizogiben.

V tem času se je politična razgibanost prebivalstva močno povečala, zlasti v Spodnji Savinjski dolini, kjer je bil na delu močan partijski aktiv.

Ko je nastopilo poletje in so se ljudje, zlasti mladi, zbirali ob nabrežjih rek, kamor so prihajali na kopanje, so se nekateri aktivisti pomešali med kopalce. Tako sta Tone Pečnik in Franc Lapajne vzpostavila stik s skupino mladih fantov že prej znanih simpatizerjev Partije na Gomilskem in na Vranskem. V času košnje so prišli k hribovskim kmetom v Šmiklavž nad Taborom Rudi Hribar, njegova sestra Marjetka in njen mož Vilko Vresk. Hribarja sta bila iz Prebolda, Vresk pa iz Trbovelj. Najprej so se oglasili na domu Lipčeta Juharja, ki je bil tudi komunist, nato pa so se v naslednjih dneh oglašali še pri drugih kmetih v okolici. Za ljudi, ki so bili do tedaj obveščeni le s strani nemške propagande, so bile novice s front, ki so se močno razlikovale od nemških, zelo privlačne. Ljudem so pripovedovali, da nemška armada ne žanje samo zmag in da le ni tako nepremagljiva, kot to prikazujejo Nemci. Zlasti po 22. juniju, ko so Nemci napadli Sovjetsko zvezo, so ljudje skoraj od kraja govorili, da je to začetek konca Hitlerjeve armade in njegovega rajha. Čeprav so nemške armade v resnici prodirale globoko v osrčje Sovjetske zveze, ljudje kar niso verjeli, da je to res, večidel so bili prepričani, da gredo Nemci v Stalinovo past.

Tu in tam so se na terenu že pokazali znaki nasprotovanja okupatorjevemu novemu redu. Tako je skupina mladih fantov na Gomilskem pod vodstvom predvojnega načelnika tamkajšnjega Sokola Poldeta Travnarja naredila akcijo, ki je vzbudila med ljudmi pravo presenečenje. Nemci so namreč že kmalu po svojem prihodu organizirali posebno nabiralno akcijo, imenovano zimsko pomoč (Winterhilfe), ki je bila namenjena za vermaht. V vsakem kraju so bile določene skupine ljudi, ki so morale redno vsak mesec zbirati te prispevke v denarju. V ta namen so jim dodelili posebne puščice, s katerimi so potem hodili od hiše do hiše. Ljudje so le neradi dajali prispevke, ker jim nemška vermaht ni bila pri srcu, vendar čisto upreti se le niso mogli.

Polde Travnar, po poklicu krojaški pomočnik, je bil pred okupacijo načelnik Sokola na Gomilskem. Tudi po razpustu te organizacije so se pri njem še vedno zbirali zlasti mladi fantje. Ko je videl, kako Nemci posiljujejo naše ljudi s svojo zimsko pomočjo in da ljudje le neradi dajejo v to zbirko, je sklenil, da jim bo zagodel. Nekega popoldneva so bili klicani v sosednje Braslovče vsi tisti, ki so bili določeni, da bodo zbirali za zimsko pomoč. Proti večeru je Travnar zbral nekaj svojih pristašev in jim razložil načrt. Ko se je stemnilo, so odšli po cesti proti Braslovčam in se v bližjem gozdu skrili, da bi počakali vinterhilferje, kot so jim rekli. Malo so se še maskirali, da jih ti ne bi prepoznali, in čakali. Ni bilo treba dolgo čakati, kmalu so zaslišali govorjenje. Ko je skupina med živahno debato prišla vstric čakajočih, je dal Travnar znamenje in že so planili z gorjačami nadnje. Gorjače so bile bolj za strašilo, vendar tu in tam je koga tudi zadelo. Med glasnim kričanjem in vpitjem so se naposled vinterhilferji razbežali, kar so noge nesle, še prej pa so morali obljubiti, da ne bodo nikoli več zbirali za zimsko pomoč. O dogodku se je potem razvedelo širom po dolini.²⁰

Največjo upornost in kljubovanje okupatorju je pokazala mladina. Nemci in njihovi pomagači so budno opazovali, kako se obnaša prebivalstvo, in skušali na vse načine ugotoviti, o čem se ljudje pogovarjajo. Vsaka malo večja skupinica jim je bila že sumljiva. Če so kje videli tako skupino, se je takoj zapodil k njej kak gestapovec ali pa njegov pomagač in ostro nagovoril zbrane: O čem ste se pravkar pogovarjali? Spočetka so naši ljudje večkrat prišli v zadrego, kasneje pa so se temu privadili in se na to pripravili. Čim se je zbrala že najmanjša skupinica, so se dogovorili, kaj bodo rekli, če jih zaloti gestapovec na kupu.

Fantje so ponavadi rekli, da ta ali oni prodaja kolo in da se pogovarjajo o kupčiji. Tako so se odkrižali vsiljivcev.

V Petrovčah je imela mladina pred vojno navado, da se je v večernih urah zbirala pod tremi lipami sredi vasi. To navado so hoteli obdržati še tudi v času okupacije, toda nacisti so to mladini preprečili. Zagrozili so z aretacijami.

Petrovški skojevci so imeli organizirano akcijsko skupino, ki je bila pripravljena tudi na diverzantske akcije. Tako so ob cesti proti Žalcu podrli dva telefonska droga, enega pa med Petrovčami in Drešinjo vasjo. Razbili so tudi nekaj tabel z nemškimi napisi na križpotjih. V načrtu so imeli tudi, da bodo nekje med Žalcem in Celjem razrušili progo, ni pa znano, zakaj tega niso storili.

Skojevci in drugi zavedni mladinci so imeli zlasti na piki člane kulturbunda in hitlerjugenda, ki so poleti nosili hlače dokolenke in bele nogavice. Oskrbeli so si poceni nalivna peresa in zlasti v gneči pred kinom s črnilom pobrizgali hitlerjancem bele nogavice, na katere so bili silno ponosni in z njimi naravnost izzivali. Pravih krivcev niso mogli nikoli odkriti.²¹

Uporniške skupine, o katerih smo malo prej govorili, pa niso ostale samo pri propagandnem udejstvovanju. Tu bom omenil samo dva primera, kako so se že zelo zgodaj poleti začele priprave za sabotažne in druge akcije. Tako je Ludvik Plavšak, ki je bil povezan s Slavkom Šlandrom in Ivanom Kozmeljem, že pred ustanovitvijo oboroženih skupin pripravljal zalogo dinamita, »za tedaj, ko se bo začelo!« Plavšak je imel v bližini Grajske vasi svoj kamnolom. Ko so prišli Nemci, so mu kamnolom sicer vzeli, vendar je moral ostati z vso ekipo delavstva še naprej v kamnolomu. Nemci so ga zelo natančno kontrolirali pri porabi razstreliva, toda s prijateljem Eberlincem sta uspela, da sta po malih količinah ukradenega dinamita vendarle uspela narediti zalogo tega, kar sta potem prek Kozmelja spravila v Savinjsko četo. S tem dinamitom je potem Savinjska četa naredila prve akcije, ko je zrušila nekaj železnih električnih drogov in nekajkrat razdrila železniško progo.²²

Konrad Pepel iz Ojstriške vasi je upravljal večji kamnolom na Polulah pri Celju. K njemu je večkrat prišel bratranec Franc Soklič, doma z Gomilskega, sicer pa zaposlen v Velenju. Soklič je Pepela nagovoril, da mu je pripravil kakih deset kilogramov dinamita, počasi, vsak dan nekaj, in mu ga dal. Pepel je dinomit naložil v pločevinasto ročko, na vrh dal masti, kakršno je uporabljal za mazanje ležajev pri drobilcih, in to na kolesu

peljal na Vinski vrh. Tu sta se dobila s Sokličem, ki je dinamično odpeljal naprej v Šaleško dolino. Soklič, znan pod imenom Brko, je kmalu nato odšel v partizane. Septembra 1941 je padel kot borec Pohorske čete na Pohorju.²³

Napisna akcija

Po 22. juniju 1941 je Komunistična partija Jugoslavije pospešeno pripravljala svoje kadre na oborožen upor proti okupatorjem na področju vse države. Pri partijskih forumih so bili postavljeni vojaški komiteji, ki so imeli konkretne naloge pri organiziranju in pripravi na prve akcije, ki naj bi manifestirale odpor našega ljudstva proti podjarmljenju.

Tudi Savinjski okrožni komite je imel v svojem sestavu vojaški komite, ki ga je vodil Jože Letonja. Ko se je zadnje dni junija 1941 Albin Vipotnik-Strgar vrnil iz Maribora, kjer se je udeležil konference vodilnih štajerskih aktivistov, je o sprejetih smernicah in nalogah obvestil Okrožni komite. Člani komiteja so naslednje dni obiskali partijske organizacije v dolini in jih obvestili o nalogah, predvsem o izvedbi napisne akcije, ki naj bi zavzela čim širši obseg. Dogovorili so se, kdo vse bo preskrbel barvo za pisanje parol, vsebino parol in si razdelili teren, ki ga bodo posamezne skupine obdelale. Akcija je morala biti opravljena na področju Spodnje Savinjske doline.

Ko so se dogovorili za dan in uro pričetka ter za kraje, kjer se bodo skupine zbrale, so člani komiteja zahtevali, da se morajo udeleženci akcije — udeležiti se je morajo vsi komunisti v okrožju — po izvršeni napisni akciji zbrati na določenem mestu in odslej ostati v popolni ilegali. Vsi člani Partije so vedeli, da bo nekega dne do tega prišlo, vendar je nekatere to bolj ali manj prizadelo. Treba bo zapustiti dom, družino, svoje drage in oditi v negotovost. Le še nekaj dni jih je ločilo od te prelomnice v njihovem življenju.

V nedeljo, 6. julija, ob enajstih zvečer so se zbrale skupine po dva ali trije na določenih mestih. Še prej so poskrili svoje nahrbtnike, v katere so spravili najnujnejše stvari, nekaj perila in hrane, da jih bodo po končani akciji odnesli s seboj v gozdove.

Na Vranskem, v Čepljah in v Prekopi sta podirala table, ki so jih Nemci šele nedavno postavili s popačenimi nemškimi nazivi naselij, Ivan Farčnik in Viktor Šošter. Z minijevno barvo

sta na hitro pisala parole Osvobodilne fronte na zidove in plo-
tove ob cestah in poteh. V Taboru sta to počela Lipče Jurhar in
Ivan Kozmelj. Na Gomilskem in v Trnavi je bil na delu Ivan
Drča s svojo skupino. V Grajski vasi in preboldskih vaseh so
akcijo opravili preboldski komunisti, niže proti Celju, v Grižah,
v Zabukovici, v Megojnicah, v Drešinji vasi in v Petrovčah so
bili na delu komunisti iz Zabukovice in iz Griž. To so bili Rudi
in njegova žena Julija Cilenšek, Albin Vipotnik, Matevž Raček,
Ciril Špegel, brata Strnad, Jože Letonja in še nekateri.²⁴

Na področju Braslovč, Šmartna ob Paki in Polzele so »ob-
delovali« teren brata France in Dominik Hribar ter Rudi Re-
bernik. Ta skupina pa ni dobila pravočasno minijevе barve,
zato ni pisala parol, temveč le podirala napisne table in jih
uničevala.

Nemci, pa tudi prebivalci, so imeli kaj videti naslednje jutro.
Najprej so si nemški žandarji ogledali teren, nato pa o tem po-
ročali nadrejenim. Kmalu nato so pridrveli iz Celja črni mer-
cedesi. Skupno z žandarji so si gestapovci in policisti ogledali,
kaj vse je pustila noč. Poleg številnih razdejanih in poruanih
napisnih tabel zunaj naselij so lahko prebrali stotine parol, kot:
Živela OF slovenskega naroda! Živel Stalin! Živela Sovjetska
zveza! Dol s Hitlerjem! Dol z nacisti! Živela svoboda! Na šte-
vilnih mestih sta bili narisani črki OF in srp s kladivom. Tako
na Gomilskem kot v Grajski vasi sta bili napisani paroli z veli-
kimi črkami na stenah tamkajšnjih gasilskih domov.

V Celje, na gestapo, pa so prihajala poročila o nočni akciji
tudi iz drugih krajev. Iz Šaleške doline in iz Mislinjske doline,
akcija pa je bila tudi v neposredni bližini Celja in v okolici Voj-
nika. Prav tako tudi v Dravski dolini, zlasti v okolici Ruš in
Maribora. Dogovorjeno je bilo, da bo tudi v rudarskih revirjih
Trbovelj in Zagorja, toda iz neznanega vzroka je tokrat ni bilo.
Tamkajšnji komunisti so jo izpeljali teden dni pozneje.

Nemški in avstrijski nacisti so zdaj lahko spoznali, da slo-
vensko prebivalstvo na Štajerskem ne priznava njihovega go-
spodstva in okupacije. Če že bivša jugoslovanska država ni bila
zmožna nuditi oboroženega odpora in braniti domovine, bo
sprejelo boj sicer goloroko ljudstvo, toda mirnega obdobja je
konec. Ne bo več dolgo, ko nemški oblastniki ne bodo več mirno
spali.

V svojih poročilih, ki so jih nemški žandarji in gestapovske
izpostave pošiljale v Maribor, zdaj prvič uporabljajo naziv »ko-
munistični elementi«, ko govore o domnevnih storilcih in po-

vzročiteljih te prve zares široke in močno opazne protinemške akcije.²⁵

Še isti dan, v ponedeljek 7. julija, so začeli z represalijami. Ko so policijske patrulje ugotovile, da nobenega komunista ni več doma, so se nacisti v svojem besu spravili nad povsem nedolžne ljudi. Ta dan so aretirali kakih devetdeset prebivalcev v Preboldu, v Grajski vasi, v Grižah in še v nekaterih drugih krajih. V Grajski vasi so pobrali delavce kar iz Plavšakovega kamnoloma.

Nobeden teh ljudi ni imel opravka z nočno akcijo. In vendar so jih zvozili v Celje, v Stari pisker, in jih tam zasliševali kot najhujše zločince. Povsem nedolžne so potem poslali v Mautausen, kjer je večina pomrla.

Komunisti Savinjske doline so se potem, ko so opravili svojo nalogo, napotili v zgodnjih jutranjih urah v najbližje vasi v podnožju hribov. Vipotnikova skupina, v kateri so bile poleg Albina še tri njegove sestre, Anica, Marija in Fanika Raček z možem Pongracem, se je zatekla v Zagreben pod Gozdnikom na Dikčev kozolec. Dikčevi so jim bili takoj pripravljeni pomagati tudi s hrano. Sam gospodar Dikec je skupini nasvetoval, naj bi odšla na njegov senik, ki je bil kake pol ure oddaljen od Dikčeve domačije. Zaupal jim je, da so se na tem seniku tudi za časa prve svetovne vojne skrivali dezertjerji iz avstrijske vojske, tako imenovani »zeleni kader«. Ena izmed Dikčevih hčera je bila poročena blizu Šmohorja s kmetom Krempušem pd. Kladnikom, ki je kot zaveden Slovenec in zaupen sodelavec partizanov odigral pomembno vlogo na tem področju.

Iz Prnic, kakor se je reklo temu kraju, je Vipotnikova skupina vzdrževala vsakodnevno zvezo z drugo skupino ilegalcev, ki se je utaborila v vznožju Bukovice, med Migojnicami in Kasazami. V tej skupini so bili Franc Lapajne, Jože Letonja, Jože Strnad, Peter Šprajc starejši in Rudi Cilenšek. Njegova žena Julka, ki je tudi odšla v ilegalo z dvema malima hčerkama, je vzdrževala številne zveze z zaupniki na terenu, s Kranjčevo Julko, Marijo Pavelšek, s sestro Štefko, ki je v tem času hodila na delo v keramično tovarno v Libojah, in še s številnimi drugimi. Skupine ilegalcev so bile povezane s terenom, imele so stike z zavednimi delavskimi in kmečkimi družinami v okoliških vaseh, ki so jih podpirale in zalagale s hrano in drugimi potrebščinami.

Tako so bili ilegalci na tem terenu tudi sproti obveščeni o razmerah v dolini, o nemških patruljah, ki so zadnje čase pogo-



Cilenškova domačija v Grižah

sto hodile po vaseh, pa tudi o razporejenju prebivalstva. Po teh zvezah so se ilegalci tudi preskrbovali s hrano. Pri tem so jim izdatno pomagale številne družine, ki so si kmalu zaslužile časten pridevek »partizanske hiše«. Take partizanske hiše so bile že v tem času v Grižah domačija Julijane in Jerneja Kajtna po domače Brinarjeva, Naprudnikova, Novakova, Lesjakova, Levstikova domačija, Lemezova po domače Holobarjeva v Migojnicah, Ramšakova v Grižah, v Zabukovici Prodničarjeva, domačija Jožeta Mastnaka v Zabukovici, Vinka Poteka in Ramšakova v Britnih selih. Dalje so bile partizanske hiše v teh krajih tudi in še zlasti domačija Martina Sevska po domače Fojta pod Mrzlico, že imenovana Dikčeva v Zagrebenju, Prašnikarjeva pod Gozdnikom, Brecljeva, Bokalova, Kolarjeva, Cilenškova in še nekatere druge.

Člani Okrožnega komiteja KP Savinjska dolina Albin Vipotnik, Franc Lapajne, Julka Cilenšek in sekretar Tone Pečnik so se v teh dneh še posebno pogosto sestajali. Večkrat so prišli k njim tudi člani Pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko, ki se je v tem času zadrževal v Mariboru. Miloš Zidanšek, član CK KPJ, ki je bil zadolžen za vojaške zadeve pri PK, Leon Novak, za Šlandrom sekretar PK in inštruktor CK KPS Sergej Kraig-

her so pogosto prihajali v Savinjsko dolino. Zvezo z Okrožnim komitejem so dobili prek te ali one javke, ki so bile pri naslednjih hišah: pri Angeli in Alojzu Zupancu pod Bukovico, pri Cokanovi Cilki, pri Kranjcu, pri Brinarjevi Miji v Grižah ali pri Vinku Poteku v Britnih selih. Javka je bila tudi pri Berti in Ivanu Zupancu-Petruški, ki sta imela gostilno v Kasazah tik ob mostu čez Savinjo.²⁶

Poleg teh javk, ki so služile za zvezo tako s sosednjima okrožnima komitejema, celjskim in revirskim ter višjimi partijskimi forumi, je z nastankom in razvojem osvobodilnega gibanja, zlasti pa po ustanovitvi partizanskih enot zraslo na področju Savinjske doline še mnogo drugih javk, ki so partizanom, aktivistom in kurirjem posredovale zvezo. Število javk je raslo z razvojem partizanstva. Omenil bi le nekaj teh, ki so delovale že v letih 1941 in 1942, na območju Spodnje in Gornje Savinjske doline. Na področju Zabukovice in okolice so bile javke pri Ivanu Gominšku, pri Francu Klepu pd. Lazniku, pri Bidermanu, pri Jožetu Igrišniku, na Brnici pri družini Pere, v Kasazah pri Jožetu Pospehu, v Grižah pri Brinarjevih, pri Novaku in pri Naprudniku.

V Preboldu je bila javka pri Hribarjevih v Šentlorancu in pri Zagožnovih v Latkovi vasi vse dotlej, dokler niso Nemci obeh družin izgnali. Te dve sta bili partijski javki že pred vojno. Poleg teh je bila javka še pri Kuniki Kotnik in pri Aleksandru Turnšku v Kaplji vasi. V Trnavi je bila javka pri Drčevih, v Šentrupertu pri Plaskanovih, pri Čulku v Šmartnem, v Šentandražu pri Dečevih in pri Kotnikovih, znana pod imenom Vejica. Pod Goro Oljko je bila javka pri Turinku.

V Taboru je bila javka pri Štrukeljcu, kjer je živel aktivist Ivan Kozmelj, in pri Kisovarju v Šmiklavžu. Na vrhu Dobrovelj je bila javka pri Francu Dobrovniku pd. pri Brezovniku.

Pozimi in na pomlad 1942 so bile vzpostavljene javke tudi v Gornji Savinjski dolini. Omenil bi samo nekatere: pri Jeseniku in pri Verbuču v Šmihelu nad Mozirjem, pri Goličniku v Lepi njivi, pri Skokovih pd. Bendovih na Homcu in pri Beračevih v Radmirju.

Poleg obeh skupin, ki sta bili v prvem času partizanstva v hribih nad Zabukovico, so bile v Savinjski dolini še tri manjše skupine ilegalcev. V Podvrhu, največ pri Čulku v Šmartnem, sta se zadrževala Ivan Farčnik iz Prekope in Viktor Šošter iz sosednje Indijje. V Preboldu so bili v ilegali Ivan Mrak z ženo, Anton Kotnik, Ivan Pikel in zakonca Jožica in Rudi Hribar. V ile-

gali je bila tudi Rudijeva sestra Marjetka. Jožica in Rudi Hribar sta se nato vključila v Celjsko četo.

V Šmartnem ob Paki je bila v ilegali trojica tamkajšnjih komunistov, Rudi Rebernik in brata France in Dominik Hribar. Vsi trije so bili v ilegali od 23. junija 1941. Toda njihova ilegala ni dolgo trajala. Brata Hribarja sta bila preboldska rojaka. S Hribarjevo družino je tesno povezana zgodovina Partije v Preboldu v obdobju od njene ustanovitve do okupacije. Da bi vsaj nekoliko osvetlil vlogo te družine v delavskem gibanju, bom v naslednjem sestavku posegel nekoliko nazaj v zgodovino Partije v Savinjski dolini.

Partija v letih pred vojno

Prva partijska organizacija v Savinjski dolini je bila ustanovljena novembra leta 1932 v Preboldu. Organizacija je bila razdeljena v tri celice, ki so bile združene v krajevni komite, katerega sekretar je bil tekstilec France Hribar. Nekako v istem času je bila ustanovljena partijska organizacija v Gotovljah. Obe organizaciji sta spadali pod Okrožni komite Celje. Slavko Šlander, zobotehnik in domačin iz Prebolda, je bil član Okrožnega komiteja. Leta 1933 je bila v nekem opuščenem mlinu blizu Laškega okrožna partijska konferenca.

Julija 1935 je bila ustanovljena partijska celica v rudniku Liboje. Leto prej sta se v tem rudniku zaposlila Jurij Debeljak, ki se je vrnil z Nizozemske in Lovro Pačnik. Pačnik je prišel iz Sovjetske zveze, kjer je obiskoval partijski tečaj. Ta dva sta razgibala takrat še neosveščene, toda močno izkoriščane rudarje in jih pripravila do tega, da so začeli stavkati, da bi si izboljšali svoj položaj in se dokopali do svojih pravic. Po stavki, ki pa je imela le delen uspeh, so ustanovili partijsko organizacijo, ki jo je vodil Jurij Debeljak. Prvotno je bila libojska partijska celica povezana z Okrožnim komitejem v Trbovljah. V Liboje je pogosto prihajal član tega komiteja Lojze Hohkraut.

To leto — 7. julija 1935 — je bil v Celju zlet delavskih prosvetnih društev Svobod, ki se je razvil v nepričakovano veliko manifestacijo delavstva iz Celja in okoliških industrijskih krajev. Na zborovanju je govoril komunist Franc Leskošek, ki je za svoja izvajanja žel buren aplavz, medtem ko so manifestanti izžvižgali predstavnika socialdemokratov Topaloviča. Tako je Partija dala vsebino temu velikemu zborovanju.

V Zabukovici je bila ustanovljena partijska organizacija leta 1936. Člani te prve celice so bili Albin Vipotnik, Rudi Cilenšek in Pongrac Raček. Kmalu se je iz te prve celice razvila močna partijska organizacija, razporejena v dve skupini, delavsko in vaško. Vsaka od teh skupin je imela po dve celici. V celicah delavske skupine je bilo enajst članov, v obeh vaških pa deset, od tega osem članic. Vaška celica je bila ustanovljena tudi v Šentrupertu. Po stavki v preboldski tovarni je bila tudi tamkaj v obratu Cosmanos ustanovljena partijska celica, v glavnem iz delavcev, ki so se za časa stavke dobro izkazali.

Delavci, člani partijskih organizacij v Libojah, v Zabukovici in v Preboldu, so bili doma iz raznih krajev Savinjske doline. Tako so tudi v svoje domače vasi prinašali napredno miselnost in aktivno sodelovali pri razkrinkavanju raznih reakcionarnih demagoških parol, ki so jih sejali med ljudstvo politikanti takratnih buržoaznih strank.

»Glavna naloga ilegalne partijske organizacije je bila tako v Libojah kot v Zabukovici, da so aktivno sodelovali v DPD Svoboda, da so v njeno delo vnašali revolucionarno napredno delavsko miselnost, da so to vsebino vnašali v številne delavske prireditve, v delavski tisk in prirejali številna legalna predavanja, na katerih so predavatelji seznanjali prisotne z znanstveno marksistično miselnostjo in dramili v njih prepričanje, da bo le revolucionarni boj delavcev prinesel socialistično družbo, ne pa oportunistično socialdemokratsko vodstvo v delavskem gibanju.«

Takratni jugoslovanski protiljudski režim so vsi od kraja zatirali in preganjali vsako napredno gibanje, čim so ga odkrili. Nevarna so se jim zdela celo legalna delavskoprosvetna društva Svoboda, ki so jih takoj po zletu Svobod v Celju razpustili. Ko je Partija leta 1936 za 1. avgust — mednarodni protivojni dan — organizirala izlet na Žvajgo, izletniško točko nad Preboldom, kjer se je zbralo kakih trideset ljudi, skojevcev, mladincev in komunistov, je policija, ko je za to izvedela, aretirala dvajset udeležencev. Odvlekla jih je v Ljubljano, kjer so se vrstila zaslisevanja, ki so se nato nadaljevala v Celju skoraj dva meseca.

Napredno delavstvo je po ukinitvi Svobod ustanovilo v Libojah, v Zabukovici in v Preboldu nova prosvetna društva Vzajemnost, ki so nato vse do zloma Jugoslavije nadaljevala svoje prosvetno, kulturno in izobraževalno poslanstvo. Pod svojim okriljem so združevala najbolj napredne delavce. Komunistom je prav delovanje v Vzajemnosti omogočalo povezavo z množič-

cam. Komunisti pa so delovali tudi pri Sokolu in v Društvih kmečkih fantov in deklet, ki so bila zlasti v Savinjski dolini močno razširjena.

To je bilo zlasti pomembno v zadnjih letih pred vojno, ko je imela Partija posebno nalogo — razkrinkavati nemški nacional-socializem, ki je v tistem času s silovito propagando prodiral med neosveščene množice in jih skušal pridobiti za svoje zločinske cilje.

Šele z zlomom Jugoslavije je bila povsem razkrita protiljudska dejavnost režimov bivše Jugoslavije, zlasti režimov v zadnjem desetletju pred katastrofo, ko so se neprikrito vdinjali Hitlerju, izdali domovino, ljudstvo pa prepustili usodi.

Ko je bil leta 1937 na Čebinovem nad Zagorjem ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije, se je tega kongresa udeležil tudi Albin Vipotnik iz Zabukovice. Po tem kongresu se je delo v partijskih organizacijah v Savinjski dolini močno okrepilo. Ko so bile naslednje leto skupščinske volitve, je Partija sklenila, da nastopi pred ljudstvom s svojim programom. Ker tega ni mogla storiti direktno, sama namreč ni mogla postaviti lastnih kandidatov, ker oblast tega ne bi dopustila, je sklenila, da se sporazume s takratnim vodjem opozicije Vladkom Mačkom, da bo na njegovi listi kandidiralo nekaj naprednih kandidatov. Tako je bil v celjskem okraju kandidat na Mačkovi listi Fedor Gradišnik, lekarnar iz Celja, zelo napreden človek, njegov namestnik pa Albin Vipotnik, komunist, delavec iz Zabukovice.

Že vnaprej je bilo znano, da bo zmagala režimska lista, ker je takratni režim hotel tako. Vipotnik pravi o tem dobesedno: »Nam ni šlo za mandat, ampak za pojav Ljudske fronte, katerega program naj spoznajo ljudske množice.« Predvolilna kampa-nja je močno razgibala celotno organizacijo. To delo je rodilo bogate sadove, kar se je pokazalo mnogo pozneje. Vipotnik o tem pripoveduje takole:

»Posebno koristna je bila povezava s kmečkim prebivalstvom, ki nam je koristila tudi v času NOB. Stikov, ki smo jih z vaškimi zaupniki navezali med predvolilno kampanjo, po volitvah nismo opustili, ampak smo jih še okrepili. Z njimi smo imeli več sestankov in tako so se ponekod formirali v pravem pomenu besede odbori Ljudske fronte. S ciljem povezave teh odborov in čim močnejše popularizacije Ljudske fronte je bilo kmalu po volitvah sklicano javno zborovanje v Celju, 3. septembra

1939. Zborovanje je bilo sicer prepovedano, vendar se je v Celju zbralo mnogo ljudi iz vseh predelov celjskega okraja. Fedor Gradišnik se je pojavil na balkonu Narodnega doma in povedal, da je shod sicer prepovedan, in ko je pozdravil navzoče, jih je pozval, naj krenejo s slovensko zastavo na čelu po mestnih ulicah. Množica več tisoč ljudi najrazličnejših poklicev in stanov, v pravem smislu Ljudska fronta, je korakala dve uri po mestnih ulicah. Policijski kordon je bil na več mestih prebit in ni mogel ustaviti demonstrantov. To je bila hkrati najveličastnejša manifestacija Ljudske fronte in demonstracija proti takratnemu režimu.«

Tako je napredno gibanje dobilo v Savinjski dolini v teh letih že močno osnovo in trdne temelje, na katerih se je potem že v prvem letu okupacije razvilo močno in široko narodno-osvobodilno gibanje. Zato so bili potrebni napor, mnogo truda, pa tudi mnogo žrtev.

V nenehnem prizadevanju, da bi očuval delavski razred vsake možnosti njegovega osveščanja ter ga nebornega ohranil pohlepnemu in izkoriščevalskemu kapitalizmu za nemoteno izžemanje, so takratni režim vsi od kraja s krvjo dušili vsako napredno gibanje. Biti napreden, biti borec za delavske pravice, biti komunist je pomenilo v očeh policijskega režima biti zločinec.

Kakor drugod po Jugoslaviji je tudi napredno gibanje v Savinjski dolini vse od svojega začetka doživljalo hude udarce. Enega najhujših je doživela Partija v Savinjski dolini, ko je režim po zaslugi izdajstva razbil komaj leto dni staro partijsko organizacijo v Preboldu. To je bilo 29. novembra 1933, ko je policija iznenada aretirala dvanajst komunistov iz Prebolda. Aretirani so bili France in Rudi Hribar, Vilko Šlander, Jože Turk, Anton Kotnik, Filip Jurhar, Franc Pikl, Aleksander Turnšek, Andrej Strgar, Stanko Završnik, Jože Turk iz Grajske vasi in Tone Čobal. Policija je aretirane odpeljala v Ljubljano, kjer so jih vrgli v zapore na Miklošičevi cesti in to v celice pod zemljo. Tiste dni je policija aretirala tudi več komunistov iz Slovenj Gradca in tri člane Okrožnega komiteja Celje, Slavka Šlandra, Kazimirja Koželja in Alfonza Pečovnika.

Preiskava je trajala štiri mesece. Proces je bil na Okrožnem sodišču v Celju. Po petdnevni razpravi je bila razglašena obsodba, Slavko Šlander je bil obsojen na tri leta robije, France Hribar in Kazimir Koželj na dve leti in pol, Vili Šlander, Rudi Hribar in Jože Turk na dve in četrt leta robije. Drugi so dobili

manjše kazni, nekateri pa so bili zaradi pomanjkanja dokazov oproščeni.

Potem ko so se Franc Hribar, njegov brat Rudi, Slavko Šlander in njegov brat Vilko, Jože Turk, Tone Kotnik, Milan Apih, Franjo Vrunč in še nekateri drugi komunisti po odsluženju večletne robije v Sremski Mitrovici vrnili domov, so jih tu čakala bridka razočaranja. Za oba učitelja, Apiha in Vrunča, ni bilo več službe, prav tako ni bilo službe za tekstilca Hribarja. Kotnik se je vrnil domov na kmetijo, Rudi Hribar je začel s krojaško obrtjo, Slavko Šlander pa s privatno prakso zobotehnika.

France Hribar je dobil zaposlitev v tkalnici Metka v Celju, toda bil je že po dveh mesecih odpuščen. Poslej ni dobil nikakršne zaposlitve več, a živeti je bilo treba. Enako se je godilo tudi Apihu in Vrunču. Podjetja so imela »črno knjigo«, seznam ljudi, ki jih niso hotela ali pa tudi zaradi pritiska policije niso smela zaposliti.²⁷

France Hribar pride na idejo, da bi ustanovili zadružno tkalnico. On, njegov brat Dominik in sestra Ivanka, vsi trije so bili izučeni tekstilci. Hribar je kupil v tovarni Zelenko v Mariboru dva stara tekstilna stroja, ki sta bila pripravljena za odpad. Mesec dni se je mučil z njima in ju končno popravil, da so lahko začeli s tkanjem. Medtem je pritegnil v zadrugo še oba učitelja, Milana Apiha in Franja Vrunča. Ta dva je bilo treba še izučiti za tkalca. Delali so najprej na domu bratov Hribarjev v kletnih prostorih male hišice njihove matere.

Najtežje je bilo z denarjem, manjkalo je obratnih sredstev. Zato so se dogovorili, da bo vsak član zadruge vložil po 6000 dinarjev. Milanu Apihu je založil delež njegov oče, Vrunču je priskrbel denar njegov rojak Slovenjgrajčan inženir Rado Iršič, za Hribarja pa je njihova mati podpisala menico za 25 000 dinarjev. Tako so lahko nabavili še dva stroja.

Ker je bilo pri Hribarju v Preboldu pretesno, so se po posredovanju Slavka Šlandra preselili v Medlog pri Celju, v Joštov mlin. Lastnik Melč Jošt jim je dal na voljo velik prostor, v katerem je prej stala lokomobila, dokler je bil mlin na parni pogon. Pristopili so še novi člani zadruge, brezposelni pravnik Fedor Kovačič in njegova žena Darinka, Jože Gorič in Katja Plevnik por. Kranjc. Hribar je naročil še dva tekstilna stroja, in to iz Češke. Pri kreditih jim je pomagal Slavko Martelanc, ki je bil direktor celjske podružnice Ljubljanske kreditne banke. Zadrugi je dodelil 25 000 din kredita za obratna sredstva. Podjetje, v katerem so delali sami komunisti, je bilo znano pod

imenom Rdeča tkalnica. Spočetka so tkali brisače pozneje pa tudi drugo metražno blago predvsem platno za posteljno perilo in podobno. Blago je šlo dobro v promet, posebno še, ko je prevzel prodajo Vilko Krefel, ki je bil potnik pri trgovcu Fazarincu v Celju in pri Volni, Laško. Zdaj je bilo blaga že kar premalo. Kupovale so ga predvsem konzumne zadruge, ki so vedele, da ga izdelujejo od režima preganjani tekstilni delavci.

Vsi člani zadruge so imeli enake plače in prav tako tudi enak del dobička. Z denarjem so podpirali tudi partijsko organizacijo. Spomladi 1940 je prišla k Melču Joštu vojaška komisija, ki je odredila, da bo poslej mlin moral mleti tudi za potrebe vojske. Zdaj se je morala Rdeča tkalnica izseliti iz Joštovega mlina. Našli so ustrezen prostor v Petričevem skladišču v Rečici ob Paki in tkalnico preselili tja. Vrunč ni šel z njimi, ostal je v Celju, kjer je postal sekretar Okrožnega komiteja KPS.

Tkalnica je imela zdaj šest strojev, toda problem je bil za prejo, ki je bila v tem času že racionirana. Le s težavo so jo dobivali toliko, da je bilo za sproti. 25. januarja 1941 je moral France Hribar v koncentracijsko taborišče v Ivanjico. Ko se je po desetih tednih vrnil, je tkalnica že obstala. Nekaj dni nato je sledila okupacija. Prav tiste dni je dobil Hribar sporočilo, da mu je nakazano iz kontingenta preje, uvožene iz Sovjetske zveze, dva tisoč kilogramov. Brat Dominik je odšel ponjo v Maribor in minilo je teden dni, da jo je spravil v Rečico. Tu pa so jo kmalu nato zasegli Nemci.

Ko je nekega aprilskega dne 1941 prišel Franc Hribar v prostore tkalnice, se je pred njim pojavil šef gestapa iz Gornjega grada. Predstavil se je dr. Bast in dodal: »Vi ste bili tri leta v Moskvi.« Hribar mu je odgovoril, da se moti, ker še nikoli ni bil v inozemstvu. Nemec je hotel videti stroje, nakar je odšel. Odslej sta France in Dominik Hribar živela kot v ilegali, spat sta hodila na Rogljev kozolec. 23. junija so pridrli gestapovci, iskali oba Hribarja, a ju niso našli. Iz tkalnice pa so odpeljali vseh dva tisoč kilogramov preje v bližnjo tovarno na Polzeli.

Od tega dne sta bila brata Hribarja v popolni ilegali. Vsi drugi člani so se razšli že pred prevratom. Hribarjema se je pridružil Rudi Rebernik, frizer, ki je prav tako odšel v ilegalo.

Zvečer, pred odhodom, so se zbrali v gostilni Goričnik oba Hribarja, Rebernik, Kolšek iz Letuša in Mileva Zakrajšek. Dogovorili so se, da bo odslej Mileva sekretar OF v občini Šmartno ob Paki, Kolšek pa v Letušu. Mileva je bila do okupacije uči-

teljica, Nemci pa so jo odpustili. Začasno je delala kot uslužbenka na občini in tako prišla s številnimi ljudmi v stik.

Preden so trije ilegalci odšli, so se še dogovorili z Goričnikovimi, da bo poslej v njihovi gostilni javka. Trojka je ta večer prišla k Jakobu Čedetu v Mali vrh. Od tu so gledali navzdol v Rečico. Trikrat so to noč prišli Nemci k Fojanovim, kjer sta do tedaj stanovala Hribarja, in se z avtomobili vrteli v krogu ter s prižganimi lučmi svetili po okolici. Ker je Čedetova hiša oddaljena komaj kakih deset minut iz vasi, so se ilegalci še isto noč pomaknili naprej v Podvin k bajtarju Karlu Mocu. Dogovorjeno je bilo, da bodo komunisti Prebolda in Zabukovice konec julija ustanovili partizansko četo, kateri bi se priključila tudi ta trojka.

V sredo, 16. julija, sta prišla oba Hribarja in Rebernik h gostilničarju Steblovniku pod Goro Oljko. Ta jim je dal večerjo in potem pokazal, kje je Savinja najbolj plitva. Nameravali so prek doline na Dobrovlje. Ko so prebredli Savinjo, so odšli v smeri Braslovč. Med potjo jih je dobila ploha in jih temeljito premočila. Zato so zlezli v Kamenčah na skedenj kmeta Ferdinanda Rojnika pd. Plavca. Zjutraj jih je Plavc opazil na skedenju in to javil orožnikom v Braslovčah. Okrog desete ure dopoldne so ti že obkolili Plavčev skedenj, ne da bi ilegalci to količkaj slutili. Vsi trije so bili brez orožja. Ko so jim orožniki zaklicali, naj se predajo, so zlezli po lestvi na tla. Odgnali so jih najprej v Braslovče, popoldne pa že naprej na gestapo v Celje. Tam je Franceta Hribarja prepoznal bivši jugoslovanski orožnik Boško Lazič, ki je že pred vojno delal za gestapo. Po zaslišanjih so vse tri zaprli v celice Starega piskra, 23. avgusta pa so jih odpeljali v Mauthausen.²⁸

USTANOVITEV SAVINJSKE ČETE

Prve akcije

V drugi polovici julija 1941 je Pokrajinski komite za Štajersko sprejel sklep, da iz ilegalcev, ki so se v tem času zbrali v gozdovih Pohorja, v revirskih hribih, v hribih vzhodno od Celja in v Savinjskih hribih organizira partizanske čete, bojne enote, ki bi začele napadati okupatorja. V ta namen je iz Maribora dopotoval najprej k celjskim ilegalcem Leon Novak. Po ustanovitvi Celjske čete je prišel v Savinjsko dolino, kjer se je prek Petruškove zveze sestel s člani Savinjskega okrožnega komiteja. Ko je komiteju obrazložil direktivo Pokrajinskega komiteja, je ta takoj o tem obvestil skupine ilegalcev na terenu.

23. julija zvečer so se sestale Vipotnikova in Letonjeva skupina v gozdu vzhodno od libojske keramične tovarne. Zbralo se je štirinajst ilegalcev: Albin Vipotnik, strugar v rudniških delavnicah, njegovi sestri Marija in Anica Vipotnik, Jože Letonja, električar, Franc Lapajne, rudar, Pongrac Raček, rudar in njegova žena Fanika, Peter Šprajc starejši, delavec, Jože Strnad in njegova žena Fanika, Rudi in Julija Cilenšek ter Vili Reberšak, trgovski pomočnik.

Sklenili so, da najprej vzamejo orožje, ki je bilo shranjeno v bližini Vipotnikove hiše. Za orožje je ves čas skrbel Vili Reberšak. Poleg mitraljeza, dveh pušk in dveh pištol ter štirih protitankovskih min, ki so jih v času razsula našli na obrežju Savinje pod Grižami, so medtem dobili še nekaj pušk. Franc Klemen, strojnik v rudniku Zabukovica, je prinesel puško mavzerico, prav tako je dal puško Miha Prodničar mlajši. Nabrali so tudi 2000 nabojev, nekaj vojaških šotorskih kril, daljnogled in še nekaj druge opreme.

Že po nekaj dneh so ugotovili, da taborišče, v katerem so bili, ni najbolj primerno za četo. V primeru napada bi le težko manevrirali. Nekdo je dal predlog, da bi odšli na Dobrovlje.

Pred odhodom so sklenili, da pritegnejo v četo še preostale ilegalce z drugih terenov in tiste skojevce, ki so se odločili za odhod v partizane.

26. julija zvečer se je bojna skupina zbrala na nabrežju Savinje, v gozdu blizu kmeta Krušča v Grižah. Tu so se četi pridružili ta večer še skojevci Franc Kelhar, Anica Lapajne, Matija Sevšek, Ludvik Zupanc, Peter Šprajc mlajši, Nadi Raček in Vencelj Urbašek. Urbašek ni bil skojevec. Novoustanovljena četa, ki se je poslej imenovala Savinjska četa, si je izbrala za prvega komandirja Jožeta Letonjo. Politični vodja skupine je bil Albin Vipotnik. Četa je še isto noč krenila na Dobrovlje. Njena prva pot na te hribe je vodila po desnem bregu Savinje mimo vasi Šešče in naravnost čez polje proti vzhodnemu, braslovškemu koncu Dobrovelj.

Na Dobrovljah si je četa uredila taborišče v bližini kmetij Juga in Covnika. Dan ali dva nato je prispela v četo tudi skupina ilegalcev iz Prebolda, v kateri so bili Tone Kotnik, Ivan Mrak in njegova žena. Od Čulka sta prišla Ivan Farčnik in Viktor Šošter, iz Ojstriške vasi pri Taboru pa krojač Jožko Hanžič.

V taborišču zbrane partizane je nagovoril Albin Vipotnik, na kratko je obrazložil pravila taboriščnega in partizanskega življenja, o disciplini in o tovarištvu. Da bi pred okupatorjevimi represalijami očuvali svoje družine, morajo vstopiti v najstrožjo ilegalnost. Zato je predlagal, da si vsak borec izbere posebno ilegalno ime, pod katerim bo odslej živel kot borec proti fašizmu. Tako so si borci in borke izbrali naslednje vzdevke za svoja imena: Albin Vipotnik je postal Strgar, Ludvik Zupanc-Ivo, Peter Šprajc mlajši Slavc, Jožko Hanžič-Švejk, Viktor Šošter-Miha, Ivo Farčnik-Buč, Jože Letonja-Kmet, njegov brat, ki se je tudi pridružil četi je postal Mirko, Pongrac Raček-Matevž, Vili Reberšak si je nadel ime Čuk, Tone Kotnik-Robida, Rudi Cilenšek-Vrankar, njegova žena Julka je postala zdaj Betka.

Ker prebivalstvo v dolini nikakor ni smelo ostati prepuščeno samo sebi, je bilo nujno, da ostane nekaj političnih delavcev na terenu.

Okrožni komite je sklenil, da bodo politični delavci na terenu naslednji tovariši: na terenu Prebold Avgust Lukanc in sekretar OK Savinjska dolina Anton Pečnik. Na terenu Griže in Zabukovica Betka Cilenšek, Peter Šprajc starejši in Albin Vipotnik-Strgar. Na terenu Tabor je ostal Lipče Jurhar, ki mu je pomagal Rado Zakonjšek.



Covnikova domačija na Dobrovljah — v bližini je bilo prvo taborišče Savinjske čete

Betka in Vrankar sta morala vzeti s seboj v ilegalo tudi svoji mali hčerki, ker je obstajala nevarnost, da ju gestapo dobi v roke.

Peter Šprajc starejši, v Savinjski dolini zelo znan prosvetni delavec, je bil eden redkih med tamkajšnjimi delavci, ki je že pred vojno imel svoj radijski sprejemnik na baterije. Odnesel ga je s seboj v ilegalo. V gozdu nedaleč od Griž je postavil šotor in si tam uredil malo tehniko. Sprejemal je radijske vesti in jih nato napisane razmnoževal na šapirograf. Ta sporočila so bila dragocen vir informacij tako za politične delavce na terenu kot za prebivalstvo. V tem času je v Savinjsko okrožje prišlo le porredkoma in še to malo literature.

Nekaj tednov pozneje se je Peter Šprajc preselil s svojo tehniko na Cukalov kozolec v Ojstriški vasi. Cukalova sinova Milko in Lojze ter še nekateri drugi člani tamkajšnjega frontnega odbora so skrbeli zanj vse do njegovega odhoda v četo.

Albin Vipotnik je ostal nekaj dni v četi na Dobrovljah. V tem času je četa vzpostavila stike s tamkajšnjimi kmeti, ki so borce radi sprejemali pod svojo streho in jim pomagali. Sicer pa je četa ostala v stalnih stikih s terenom v Grižah, v Zabukovici in v Preboldu. Kurirja Ivo in Nadi Raček sta pogosto hodila tja in prinašala na Dobrovlje polne nahrbtnike hrane in drugih potrebščin. Na terenu v Grižah pa tudi drugod so tam-

kajšnji člani odborov OF zbirali hrano in jo prinašali na zbirna mesta. V Grižah je bilo eno takih zbirnih mest pri Naprudnikovi hiši. Glavni organizator zbiranja hrane na tem področju pa je bila Brinarjeva Mija.²⁹

Omeniti še moram, da je imela Savinjska četa že na dan svojega prihoda na Dobrovlje spopad z nemško žandarmerijo. Do tega je prišlo povsem slučajno. Ko je namreč četa prišla do vznožja Dobrovelj mimo dolinice, kjer je danes Braslovško jezero, se je povzpela v strmine braslovških Dobrovelj. Zdaniilo se je že, ko je četa šla po gozdu navzgor mimo Kramarjeve po domače Rovšnikove domačije. Komandir Jože Letonja-Kmet je šel k hiši, da bi prosil za skodelo mleka. Drugi pa so šli naprej. Kmet Rovšnik je že vstal in medtem, ko se je mleko kuhalo, se je Letonja vsedel na kuhinjsko klop. Braslovški žandarji pa so dan ali dva prej dobili prijavo, da se na Dobrovljah zadržuje tat, ki je kradel pri kmetu Covniku. Zato so se to jutro navsezgodaj odpravili na Dobrovlje. Prišedši do Rovšnika, so se oglasili pri njem, in tam naleteli na Letonjo. Ta je zbežal proti gozdu, ne da bi skočil po nahrbtnik, ki ga je pred vstopom v hišo pustil v hlevu. Nahrbtnik, v katerem je bila med drugim tudi pištola, daljnogled in ščipalne klešče, so žandarji našli, ko so preiskovali poslopja. Eden izmed žandarjev je odnesel nahrbtnik v Braslovče, nakar je odšla večja patrulja žandarjev proti Covniku na Dobrovlje.

Ko je prišel Letonja v taborišče čete, je povedal, kaj je bilo pri kmetu. Ker je računal s tem, da bodo Nemci prišli na Dobrovlje, je predlagal, da bi jim postavili zasedo. Takoj nato so odšli Matevž, Cene, Strgar in Letonja ter postavili nedaleč od Covnika zasedo. Letonja in Matevž sta se namestila na eni strani, Strgar in Cene pa na drugi strani poti. Nemcev dolgo ni bilo in Cene, ki je bil utrujen, je zaspal. Bilo je že popoldne, ko so naposled Nemci prišli. Letonja nameri puško proti Nemcem, toda naboj zataji. Isto se zgodi Matevžu. Strgar, ki je tudi opazil Nemce, je ustrelil proti njim in tako zbudil Ceneta. Po nekaj strelih so se partizani umaknili.

Pozneje se je še večkrat dogodilo, da je partizanom zatajilo strelivo. Partizani so spočetka uporabljali jugoslovansko strelivo, katerega je bilo mnogo sabotiranega. To je bilo delo nemške pete kolone, ki je imela svoje ljudi tudi v vojaških tovarnah bivše Jugoslavije.³⁰

Poleg direktiv, ki jih je prinesel Leon Novak — napadanje orožniških patrulj in postojank, zasledovanje in uničevanje kul-

turbundovcev in drugih okupatorjevih sodelavcev in izdajalcev, rušenje prometnih zvez — je bilo partizanskim enotam naročeno, da morajo uničevati tudi nemško premoženje. Požigati je bilo treba po Nemcih zaplenjene kmetije in druga poslopja.

Štab Savinjske čete se je dogovoril, da bo v eni in isti noči četa zažgala več gospodarskih objektov predvsem na velikih posestvih. Gospodarska poslopja in kozolci so bili v tem času polni sena in žita. 4. avgusta bo četa požgala naslednje objekte: gospodarsko poslopje izseljene Frančiške Kugec v Levcu št. 9, kozolec na župnijskem posestvu v Dobrteši vasi in še kozolec na župnijskem, tj. zaplenjenem posestvu v Šmartnem ob Paki. Za požig kozolca v Šmartnem sta bila določena Ludvik Zupanc-Ivo in Vlado Letonja-Mirko. Mirko je bil domačin iz Šmartna.

Ko sta Ivo in Mirko 4. avgusta ob pol enajstih zvečer prišla v bližino Warsbergove graščine v Šmartnem, sta ju opazila Marjeta Šajtegl, kuharica v gradu, in njen ljubimec Rudolf Kummer iz Slatine 11. Kummer ju je vprašal, kdo sta. Mirko mu je kratko odvrnil, da ga to nič ne briga. Kummer je nato zahteval, naj pokažeta legitimaciji. Ko je Mirko spoznal, da ima opravka s hitlerjancem, je ustrelil s pištolo proti Kummerju, nakar je ta zbežal. Tekel pa je naravnost na orožniško postajo.

V tem sta Mirko in Ivo že prišla do kozolca in podtaknila ogenj. To je bilo ob enajstih zvečer. Kozolec, poln sena in žita, je pogorel do tal.

Četrť ure pozneje je začelo goreti gospodarsko poslopje in hmeljska sušilnica na posestvu Frančiške Kugec v Levcu. 27 metrov dolgo in 7 metrov široko poslopje, večinoma iz lesa, je bilo takoj v ognju. 1500 kg soržice, 1000 kg ječmena, okrog 9000 kg sena, trije težki vprežni vozovi in mnogo gospodarske opreme ter 4000 kg pšenice je po nemških poročilih zgorelo v tem gospodarskem posloppju. Nekoliko pred polnočjo istega dne je zagorelo v župnijskem kozolcu v Dobrteši vasi pri Šempetru. Preden so partizani zažgali kozolec, so vse vozove zavrli in jih delavci, ki so pritekli gasit, zaradi vročine niso mogli več izvleči. V tem kozolcu je zgorelo okrog 3500 kg še neomlačene pšenice in okrog 10 000 kg sena. Kozolec je gorel tako silovito, da bi bilo vsako gašenje brezuspešno. Gasilske čete iz Vrbja in Dobrteše vasi so lahko samo še čuvalе sosednja poslopja, da bi se katero ne vnelo. Ko so se pripeljali še gasilci iz Žalca, so jih Nemci hitro napoliti nazaj, ker so se bali, da bi tudi kje pri Žalcu ne izbruhnil požar.

Isti večer je Celjska četa požgala gospodarska poslopja na zaplenjenem Čaterjevem posestvu pri Celju. Tudi tu je zgorelo poslopje, nad 3000 kg neomlačenega ječmena, okrog 100 000 kg sena in mnogo gospodarske opreme.³¹

Za napisno akcijo 7. julija je bil požig nemške imovine drugi večji udarec okupatorjevim oblastem. Nemci so bili razdraženi. Vedeli so, da je proti njim neka močna, organizirana sila, ki pa se je ne da odkriti. Naslednje dni so se celjski gestapovci podili z avtomobili po Savinjski dolini, iskali svoje zaupnike-kulturbundovce in poizvedovali, kje naj bi bili tisti, ki jim ne dajo spati.

Ko se je novoustanovljena Savinjska četa odpravila s področja pod Gozdnikom na Dobrovlje, je vzela s seboj vse orožje, ki je bilo do tedaj vskladiščeno nedaleč od Strgarjevega doma v Zabukovici. Poleg pušk, mitraljeza in streliva so vzeli s seboj tudi štiri mine. Borci so bili zaradi tega težko obloženi in jih je tovor močno oviral pri pohodih. Vsekakor je bilo to zelo nepremišljeno in se je kmalu maščevalo. Ko je prišla četa na Dobrovlje, bi lahko del opreme, to je orožja, spravila v primerno skrivališče, vendar tega ni takoj storila. Vso opremo so nosili s seboj.

Kmalu po prihodu Savinjske čete v Dobrovlje je prišel k njim kurir Revirske čete s prošnjo, da bi Savinjšani zvečer 9. avgusta zasedo zaprli cesto onstran Trojan proti Zagorju. Ta večer so namreč Revirčani nameravali napasti Zagorje in tam uničiti policijsko postojanko. Komandir Jože Letonja-Golob je odredil polovico čete, ki je pod njegovim vodstvom krenila že v petek, 8. avgusta zvečer, na Trojane. V tej skupini je bilo enajst borcev. Dogovorjeno je bilo, da bo druga polovica čete počakala v noči od sobote na nedeljo v nekem seniku blizu vasi Stopnik. Da bi jih pa mine vendarle ne ovirale, so jih v petek zvečer zakopali v Osetovem vinogradu nedaleč od Stopnika. Naslednji dan so v tem vinogradu kopali, našli sveže sledove in tako odkrili mine. Gostilničar Jože Felicijan je najdbo zvečer sporočil na orožniško postajo na Vranskem. Še podnevi pa je prišel na orožniško postajo kmečki sin Franc Planinc iz Hieronima in povedal, da je zvečer opazil enajst partizanov. Komandir orožniške postaje Grogl je vse to sporočil v Celje in zaprosil za pomoč.

Še isti večer se je pripeljala iz Celja na Vransko četa motorizirane policije in orožništva. V večernih urah sta nato krenili

dve patrulji, ena proti Hieronimu na Dobrovljah, druga pa v Stopnik. Partizani, ki jih je videl in prijavil Franc Planinc, so bili iz Letonjeve skupine, ki je šla proti Trojanam. Predanili so nedaleč od Trojan, zvečer pa zaprli cesto proti Zagorju. Kmalu po polnoči so se vračali proti Vranskemu. Šli so kar po cesti, odločeni, da napadejo nemški avtomobil, če bi se slučajno pojavil. Pri kmetu Antonu Skrabetu so si sposodili žago in dve sekiri. Gredoč so ob cesti podirali drogeve telefonske in brzojavne napeljave in rezali žice. V Zaplanini so podrli čez cesto kakih petnajst metrov visoko smreko in tako zaprli cesto za promet. Podrto smreko je zjutraj opazil hlapec kmeta Cirila Razborška iz Izde pri Trojanah. Z gospodarjem Razborškom sta najprej odstranila oviro s ceste, nato pa akcijo prijavila orožnikom v bližnjem Motniku.

Poročnik Haller, ki je vodil patruljo orožništva v Stopnik, je v nedeljo zjutraj še pred dnem prišel do Osetovega vinograda in v gozdu nad njim postavil zasedo.³² Računal je, da bodo partizani prišli po mine, pa bi vžgal po njih. Ko je šel s svojo patruljo mimo senika, na katerem so prenočevali borci iz druge polovice čete, so jih ti slišali, vendar so mislili, da gredo ljudje k maši, ker je bila nedelja. Že v jutranjem svitu se jim je pridružila Letonjeva skupina, nakar so skupaj krenili mimo vinograda naravnost pred zasedo.

Pogranc Raček-Matevž je šel prvi, za njim je bila Anica Vipotnik, ki je nosila železno škatlo s strelivom. Letonjevi borci so bili utrjeni, ker so bili vso noč pokonci, vsi pa brezskrbni, češ na Dobrovljah smo. Puške so obesili na rame in zložno korakali v strmino. Nemci so spustili partizane povsem v bližino zasede, tako da se je Matevž skoraj dotaknil orožnika, ko je ta zavpil halt! Močno iznenadeni partizani so se v hipu vrgli med grmovje in se skotalili navzdol. Nemci so vžgali po njih, toda po čudnem naključju ni bil nihče ranjen. Samo Vipotnikova je imela odrgnjen hrbet od škatle s strelivom, ki je pa ni odvrгла. Žal pa je eden od borcev izgubil mitraljez, edinega, ki ga je četa imela. Izgubo mitraljeza je obžalovala vsa četa. Mitraljez je podnevi našel kmečki sin Ivan Gomilar iz Črete in ga izročil Nemcem.³³

Še isti dan, v nedeljo zgodaj popoldne, je Savinjsko dolino pretresla močna eksplozija. Nemci so razstrelili najdene partizanske mine.

Dobroveljskih kmetov se ni prijela hitlerjanska propaganda. Prekaljeni v težkem boju za obstanek niso marali verjeti puh-

lim frazam nacionalsocializma. Zato so partizani že ob svojih prvih obiskih našli gostoljubje pod njihovo streho.

Vendar pa se je našel eden med njimi — garjava ovca — ki se je takoj spočetka vdinjal Nemcem. To je bil Alojz Dežnikar po domače Matevžak, kmet na južnem pobočju Dobrovelj. Do njega so segale lovke njegovega svaka Rizmala, zagrizenega hitlerjanca, ki je živel v Petrovčah. Ta ga je nagovoril, da se je vdinjal gestapu za vohuna. Bil je tudi oficir hajmatbundovske polvojaške organizacije vermanšaft. Ko je vodstvo čete dobrega preverilo poročila o njegovem izdajalskem početju, je sklenilo, da opravi z njim. Ker je bila Savinjska četa tiste dni še zelo slabo oborožena, bi Nemci ne imeli posebnih težav, da bi s pomočjo izdajalca-domačina, ki je poznal vsak košček Dobrovelj in vsako stezo, vso četo likvidirali.

Da bi zaščitila sebe in okoliške kmete, ki so vse od prvih dni požrtvovalno podpirali četo in bdeli nad njeno usodo, so poslali 12. avgusta k Matevžaku patruljo z nalogo, da ga privede v štab čete, če pa se ji to ne posreči, naj ga likvidira. Patrulja štirih borcev je prišla k Matevžaku ob pol desetih zvečer. Na trkanje se je oglasila Matevžakova žena. Partizani so zahtevali, da odpre vrata, ker bi radi govorili z gospodarjem. Še preden se ji je posrečilo odpreti vežna vrata, jo je Matevžak že sunil proč in brž vrata spet zapahnil. Ko so ga pozvali, da mora z njimi, je to odklonil. Tedaj so partizani ustrelili kar v vrata. Matevžaka, ki je stal za njimi, so zadele štiri krogle. Hudo ranjen se je zgrudil na tla in čez nekaj ur izdihnil.³⁴

Ni znano, kdo je obvestil orožniško postajo na Vranskem o tem atentatu. Orožniki so prisilili tamkajšnjega zdravnika dr. Šerka, da bi nudil ranjenemu Matevžaku zdravniško pomoč. Ko so prišli do hiše, so našli pred vrati list papirja, na katerem je bilo napisano s črnilom: »Smrt izdajalcem slovenskega naroda! Partizani.«

Da je bil Matevžak zavesten okupatorjev privrženec, je razvidno tudi iz nemških dokumentov. Vodja Wehrmannschaftsstandarte Cilli-West SA-Standartenführer je Alojza Dežnikarja-Matevžaka označil takole: »Bil je eden izmed najbolj vnetih podoficirjev, ki je zelo vplival na svoje tovariše... Orožniški postaji Braslovče je nekajkrat prinesel pomembna poročila in si tako nakopal posebno sovraštvo partizanov.«

15. avgusta zvečer je Savinjska četa vdrla v stanovanje znane kulturebundovca Alfonza Pečnika v Preboldu. Čeravno do-

mačin, je bil zagrizen nacistični pomagač in zelo nevaren. Ob prihodu Nemcev se je prepisal v Petschnika.

Ko je četa obkolila njegovo hišo, se je na trkanje oglasila njegova žena in povedala, da ga ni doma. Toda pri hišni preiskavi so ga partizani le našli. V tem se je Pečnik kot ris v sami srajci in v spodnjih hlačah pognal skozi okno in mimo stražarja Grila ušel. Tekel je naravnost na orožniško postajo. Gril je sicer streljal za njim, a ga ni zadel.

Naslednje dni je gestapo s pomočjo agentov zbiral podatke, kako ljudje razpravljajo o dogodku. Tako so izvedeli, da nameravajo partizani narediti še več takih akcij v Preboldu in da nameravajo napasti tudi orožniško postajo. Vohun je povedal, da je to izjavila domačinka Angela Likovič, zato jo je gestapo 17. avgusta aretiral in odpeljal v Stari pisker v Celju.³⁵

Krajevni vodja hajmatbunda je v zvezi z akcijo pri Pečniku pisal krajslajterju Dorfmeistru, da vse doslej niso jemali partizanskih groženj resno, toda odslej pa bo treba nekaj storiti v zaščito folksdojčercjev in tekstilne industrije. Poroča tudi, da je prek organov gestapa že zahteval ustrezno količino orožja in streliva. Da bi prebivalstvu pokazali svojo moč, so nekaj dni nato v Preboldu aretirali deset domačinov.

21. avgusta, točno teden dni po akciji na Pečnika v Preboldu, je celjski gestapo sporočil centrali v Maribor, da je v soglasju z žandarmerijo in hajmatbundom v Preboldu aretiral tega dne naslednje Slovence v občini Prebold: Antona Zagožna, kmečkega sina iz Latkove vasi, Petra Podgorška, zidarja iz Dolenje vasi, Franca Kapusa, trgovca iz Latkove vasi, Franca Oplotnika, kmeta iz Šešč, Franca Huša, kmeta iz Prebolda, Jakoba Nemevska, rudarja iz Marije Reke, Jožeta Zagožna, kmečkega sina iz Latkove vasi, Franca Turka, ključavničarja iz Kaplje vasi, Franca Topliška, delavca iz Šentlovrenca (sedaj Gornja vas) in Antona Cvenkla iz Šempetra. »Vsi imenovani so zagrizeni Slovenci«, je bila pripomba na koncu poročila.³⁶

Iz gornjega poročila je jasno razvidno, da so imele krajevne organizacije hajmatbunda odločilno besedo pri aretacijah slovenskih ljudi. In ne samo to, one so tudi odločale, kdo bo ustrelen. Dorfmeister pravi v neki svoji okrožnici 6. avgusta, da je naloga hajmatbunda, kot politične organizacije z izključno dobro delujočim zaupniškim (to je vohunskim, opomba R. Z.) sistemom, ki znotraj krajevne skupnosti zajame slehernega človeka in tako ustvari eksekutivi (policiji, gestapu) potrebno osnovo, da lahko v ustreznem trenutku udari ...

Ko je Savinjska četa dobila sporočilo, kako so revirčani z napadom devetega avgusta 1941 na orožniško postajo in na postajo obratne straže v Zagorju podkurili Nemcem, so sklenili, da tudi oni narede nekaj podobnega, da tudi Nemci po Savinjski dolini ne bodo ponoči spali brez skrbi. Skupno z aktivom, ki je pripravil vse potrebne obveščevalne podatke, so izdelali načrt napada na rudnik premoga v Zabukovici. Prvenstveno bi napadli postojanko obratne straže, jo likvidirali in tako prišli do prepotrebne orožja.

Rudnik v Zabukovici, ki je bil med obema vojnama pod državno upravo, je zaposloval po tristo do štiristo delavcev. Po okupaciji dežele so Nemci hiteli prazniti premogovne sloje tudi v Zabukovici. To jim je bilo treba preprečiti.

Ker se Savinjska četa ni čutila dovolj močno za tako akcijo, so se domenili, da pride za akcijo na pomoč Revirska četa, kar se je tudi zgodilo. Napad na rudnik je bil načrtovan za noč od 24. na 25. avgust. Potem ko so se nad Preboldom združile Savinjska in del Revirske čete, so se naslednji večer premaknile v neposredno bližino Zabukovice. Tu so dobili še zadnja poročila iz doline, četi sta bili razdeljeni v skupine, vsaka z določeno nalogo v akciji. Kako je akcija potekala in kakšen je bil rezultat, podrobno opisuje udeleženec te akcije Ludvik Zupanc-Ivo v knjigi *Med Mrzlico in Dobrovljami*. Naj ga citiram:³⁷

»V prvem mraku smo odrinili. Prva skupina je šla prek Britnih sel, prečkala v bližini bivše Malusove trgovine cesto ter odšla po poti proti Zabukovici, tako da je prišla do verksuckomande z vrha, in sicer od zadnje strani. Po isti poti je krenila tudi zaseda, ki je zavzela položaj blizu Turnška. Preostali smo se napotili v smeri Kurje vasi. Male skupine, ki so imele posebne naloge, so prav tako odšle na svoja mesta. Skupina, ki sem ji pripadal jaz, je bila določena za napad v smeri rudniške separacije, mimo rudniških barak direktno na verksuckomando.

V največji tišini in po 5 metrov oddaljeni drug od drugega smo obšli Majcnovo kmetijo ter prekoračili Smrekarjeve travnike. Rudniške barake smo obšli z desne ter se na grebenu nad barakami razdelili v strelce. Neslišno smo se korak za korakom približevali vagonom, razmetanim pred kovačnico in separacijo. Preskočili smo odvodni kanal in že je vsak ležal za svojim vagončkom. Ostati smo morali prikriti, dokler prva skupina ne napade oziroma ne vrže bombe skozi okno verksuckomande. Ta

skupina je morala neopaženo priti od zadnje strani, ujeti strazarja pred kantino ali pa mu vsaj preprečiti pobeg, nato pa čim hitreje navaliti z bombami skozi okna in vrata ter zavzeti sobo, v kateri so spali verksuci s svojim orožjem. V primeru, da bi Švabi dali ostrejši odpor ali pa da bi načrt spodletel, bi mi krili umik ter tolkli naravnost v vrata in okna stavbe.

Bil je toplec večer, ko sem ležal za vagončkom. Pred mano so bile pisarne, na levi pa je ropotala separacija. Moj pogled se je ustavil na temni in visoki silhueti Bukovice, na kateri sem doživel mnogo lepih izletov. Iz tega razmišljanja me je nenadoma prebudil Mirko, ki mi je predal geslo nocojšnjega večera. Poziv je bil, 'Nož', a odgovor 'Niš'. Medtem je minilo približno pol ure. Med ropotanjem separacije je naenkrat padel oster strel, ki mu je sledil nekakšen vrišč. Nekaj minut zatem je pričelo pokati iz spodnjih prostorov verksuckomande, pa tudi iz nekaterih oken prvega nadstropja so se zasvetili streli. 'Kaj, vruga, je to?' se je oglasil Kmet, komandir naše čete. 'Gotovo je nekdo pokvaril akcijo,' je še dodal in temu je takoj sledilo povelje 'Ogenj! Streljajte naravnost v okna!'

Na stavbi verksuckomande so pričele žvenketati šipe, vse luči so naenkrat ugasnile in tudi glasu ni bilo več slišati. Pri naši drugi skupini je padlo le nekaj strellov, kar smo razložili po svetlikanju, kljub temu da so verksuci pridno nabijali. Mi smo streljali približno 5 minut, nato pa je nastala kratka tišina. Z Mirkom sva opazila, da se je nekaj pred nama zasvetlikalo. 'Pazi, nekdo gre!' mi je rekel in zaklical geslo 'Nož'. Ker se nihče ni odzval, je klic ponovil, toda zopet je ostalo vse tiho. V tem hipu se je zasvetila luč morda 20 korakov pred nama. Mirko je zaklical ponovno, medtem pa sva že slišala, da je nekaj zaškropotalo in že sva oba vžgala brez vsakega povelja. Močan glas je zadonel iz neznančevega grla, da me je kar streslo. Nič nisva pomišljala in že sva skočila z Mirkom proti neznancu. Mirko je posvetil z baterijo in zelo začudena sva gledala velikega švabskega zagrizenca in ovaduha Pobca, ki je od prvega dneva okupacije vestno služil Švabom. Mirko je hitro pobral njegovo puško, ga prevrnil na hrbet, nato pa sva po nekaj skokih že bila za vagoni. Nekaj minut nato smo bili že vsi na separaciji, pri pisarnah in kovačnicah, le cesta nas je še ločila od Švabov. Vodja verksucov po imenu Lojze je zbežal v svoje stanovanje in z brzostrelko od časa do časa oddal kratek rafal. Po vsem tem smo videli, da drže verksuci svojo stavbo dobro v rokah in da so se naši že umaknili. Kako se je napad obnesel prvi skupini,

nismo vedeli, zato je komandir Kmet odredil umik po poti, po kateri smo prišli.

Na Britnih selih smo se vsi spet sešli na dogovorjenem mestu. Po kratkem pogovoru nam je postalo vse jasno. Tovariš Nadi, ki je vodil prvo skupino, je pred kantino naletel na stražarja. Bil pa je premalo previden in stražar ga je opazil. Ustrelil je in planil v stavbo ter alarmiral vso postojanko. Komaj so se naši približali stavbi na nekaj korakov, so jih že Švabi obsuli z ognjem. Takoj so tudi telefonirali v Žalec in Celje po pomoč, ki pa je dospela šele čez dobro uro, približno takrat, ko smo se mi pričeli umikati. Najprej je privozil po cesti motor, na katerem je bil domačin Stanko Drev, doma iz Migojnic, in še nekdo. Oba sta bila v žandarski službi v Žalcu. Dobrih 10 minut za njima je pripeljal kamion. Naša zaseda nad Malusom je stala še na svojem mestu, ker ni vedela, da se je prva skupina že umaknila. Usekala je po motorju, ta pa je z neverjetno naglico zdrsnil v jarek in jo ucvrl nazaj po cesti. Obvestil je Švabe, ki so sledili s kamionom. Ti so se nato peš v strelcih zelo previdno bližali rudniku. Medtem se je umaknila tudi že naša zaseda pri Malusu.«

Revirska četa se je po akciji odpravila nazaj v Šmiklavške hribe. Savinjska četa pa se je po odhodu iz Britnih sel že proti jutru ustavila na Žvajgi. Žvajga je majhno sedlo nad preboldsko tovarno. Nekoč je bila tu kmetija, a je sedaj opuščena. V bližini je kmetija pd. Počivalnik.

Četa se je utaborila ob robu gozda nad sedlom, da bi tam predanila. Nekateri borci so pospali, drugi so se še pogovarjali o dogodkih pretekle noči. Ko so se borci tako živahno pogovarjali, so naenkrat zaslišali strel iz pištole in že tudi krik smrtno zadetega borca Ivana Mraka. Nič hudega sluteč je dobil kroglo naravnost v srce. Prvi hip nihče ni vedel, kaj se pravzaprav dogaja. V tem pa že vidijo nekateri, kako si mlajši brat komandirja Letonje, Vlado, ves bled hoče vzeti življenje. Prav zadnji hip mu iztrgajo pištolo iz rok. Kaj se je pravzaprav zgodilo? Med živahnim pogovorom je imel Vlado pištolo v rokah in jo ogledoval. Bil je malo nepazljiv, prevzela ga je živahna debata med borci in tako se mu je pištola po nesreči sprožila. Nehotnega morilca je nesreča tako prevzela, da bi se prav gotovo ubil, če bi mu drugi to ne preprečili. Vsi so vedeli, da je bila to nesreča in se ni dalo nič pomagati. »Odslej se boš moral boriti za dva!« je bila zapoved čete. In res, Vlado Letonja se je junaško boril vse do svoje smrti.

Ivan Mrak je bil prekaljen komunist in je bil prva žrtev v Savinjski četi. Soborci so ga pokopali pod neko visoko smreko poleg taborišča.

V noči na 29. avgust je patrulja Savinjske čete v bližini tovarne nogavic na Polzeli porezala žice na telefonskem in brzojavnem vodu. Poleg železniškega in brzojavnega voda je bil tako prekinjen tudi poštni vod. Tako so ostale naslednji dan brez zveze poleg železniških postaj tudi pošte v Braslovčah in Polzeli. Prekinjena je bila zveza proti Celju, proti Dravogradu in v Gornjo Savinjsko dolino vse do Solčave. Šele proti večeru je Nemcem uspelo vzpostaviti ponovno zvezo s temi kraji.³⁸

12. septembra je Savinjska četa pod vodstvom komandirja Jožeta Letonje izvršila akcijo na daljnovod blizu pokopališča na Vranskem. Partizani so zaminirali cementne podstavke 15 metrov visokega stebra z namenom, da pretrgajo električni vod Velenje—Ljubljana. Strelivo je dobil vranski aktiv v Taboru pri Ludviku Plavšaku. Plavšak je imel svoj kamnolom pri Grajski vasi in je v tem času dobavil partizanom večje količine razstreliva.

Nameravana akcija na daljnovod ni v celoti uspela. Eksplozija je pridvignila le dva od štirih podpornikov tako, da se stebri ni podrl. Zaradi tega tudi ni bila pretrgana žica na daljnovodu. Eksplozija se je slišala daleč po dolini, vendar so Nemci šele zjutraj naslednjega dne odkrili kraj akcije.³⁹

Naslednji večer — 13. septembra — je patrulja Savinjske čete pri Gomilskem prežagala brzojavni drog, še prej pa porezala brzojavne in telefonske žice. S tem je bila pretrgana telefonska in brzojavna zveza s Celjem do pete ure popoldne naslednjega dne.

V noči na 3. september je patrulja Savinjske čete likvidirala Karla Golavška, nočnega čuvaja v rudniku Zabukovica. Golavšek je bil zagrizen hitlerjanec in gestapovski vohun, zato je bil med delavstvom osovražen.

18. septembra je krenila iz Dobrovelj skupina petih partizanov v dolino Pake, kjer naj bi naredila sabotažno akcijo na železniški progi Celje—Dravograd. V skupini so bili Vlado Letonja, ki je bil vodja akcije, Peter Šprajc mlajši, Ivan Skvarča-Modras in Bernard Raček-Nadi.

Naslednji večer so res zaminirali železniško progo v Penku med postajama Šmartno ob Paki in Šoštanjem. Akcija se je posrečila, promet je bil za nekaj časa ustavljen. Po opravljeni ak-

ciji so se partizani umaknili proti Šmartnemu ob Paki in se utaborili v nekem gozdu na Velikem vrhu. Nedaleč od tam je bil Vlado Letonja doma. Kmalu popoldne jih je v gozdu našel Franc Hramec, ki se je delal, kot da je prišel listje grabit. Ker sta se z Vladom dobro poznala, mu je Hramec še obljubil, da bo sporočil Vladovi sestri Eli Letonja, da jim bo prinesla hrano. Hramec pa, namesto da bi obvestil Elo, je prijavil partizane orožnikom. Komandir orožniške postaje Šmartno ob Paki je takoj telefoniral v Celje po pomoč. Brž ko se je pripeljal kamion s policijo iz Celja, so krenili skupno z domačim orožništvom na področje Velikega vrha. Hramec jim je še pokazal, kje so partizani, nakar so Nemci začeli obkoljevati partizansko skupino. Vse naokrog so postavili zasede in močno udarili po partizanih. Izenadeni partizani so se v begu razkropili, ker za odpor ni bilo več časa, niti možnosti. Bernard Raček je tekel mimo vinograda in prek male čistine, ko ga je podrl strel iz puške. To je videl Vlado, se vrgel na tla, nameril puško in ustrelil policista, ki je ubil Račka. Tako je med gosto točo krogel, ki so sekale po njem od vseh strani še maščeval smrt svojega prijatelja in soborca. Drugi štirje so srečno ušli, le Šprajc je bil ranjen v nogo, vendar je še lahko hodil.

Šprajc se je še isti večer prebil nazaj na Dobrovlje, kjer je bila Savinjska četa. Potem so ga poslali v Ojstriško vas, kjer se je pridružil očetu, ki je imel na Cukalovem kozolcu tehniko in je razmnoževal letake.

Vlado Letonja se je oglasil pri kmetici Ani Hramec v Gavcah številka 4. ki pa je njegov obisk prijavila orožnikom. Naslednji dan je močna nemška patrulja, sestavljena iz orožnikov iz Šmartnega in iz voda policije iz Celja, spet patroljirala po Velikem vrhu in iskala partizane.

Zvečer istega dne, 21. septembra, se je srečal Vlado Letonja z izdajalcem Francem Hramcem z Velikega vrha številka 39. Ustavil ga je z besedami: »Zakaj si me izdal? Pripravi se, še se bova srečala!« Hramec je zbežal in ta večer ni upal domov. Prespal je v Šmartnem. Krajsfirer Dorfmeister v Celju je o tem spopadu poročal šefu civilne uprave Uibereitherju v Mariboru in predlagal, da bi Hramca, ki se je izkazal zelo koristnega v boju proti komunistom — nagradili s tisoč nemškimi markami. Osmega oktobra so mu res Nemci dali 500 mark nagrade in mu izposlovali zaposlitev v Gradcu. Hramec je postal zagrizen gestapovski agent. Ko je prišel 25. novembra na dopust, je prijavil svojo sestro Antonijo, da ima zveze z Vladom Letonjo.

Letonja, Skvarča in še en borec so bili 21. septembra še vedno na Velikem vrhu. V neki gozdni kotanji jih je opazil Leopold Vrbar iz Bave številka 13 in naslednje jutro to prijavil orožnikom v Šmartnem. Še isti dan je prišla iz Celja policijska patrulja 23 mož in štirih orožnikov, ki so se jim pridružili še orožniki s postaje Šmartno. Do devete ure zvečer so patroljirali okrog Gave in po Velikem vrhu. Nemci so se bali, da bodo partizani ponovno minirali progo, zato so odslej ta teren močno kontrolirali.

V noči na prvi oktober je Savinjska četa naredila dve sabotažni akciji na železniški progi med postajama Šempeter—Šmartno ob Paki. Eno akcijo so opravili med postajama Šempeter—Polzela, kjer so podminirali in razstrelili tračnice, drugo pa v bližini Šmartna ob Paki. Tudi tu so razstrelili progo. Orožništvo je poročalo, da je slišalo ponoči tri močne in dve šibki detonaciji. Drugo jutro so Nemci mrzlično začeli s popravljanjem proge, da bi čimprej vzpostavili promet med Dravogradom in Celjem.

Drugega oktobra je prišel Franc Hramec spet na orožniško postajo in povedal, da je srečal Letonjevo sestro Elo, ki da mu je rekla, da se je ob zadnjem srečanju z njenim bratom Vladom srečno izmazal, ter izrazil bojazen, da ga bodo partizani skoraj gotovo napadli in da to najbrž ve tudi Ela Letonja. Prosil je za zaščito oziroma, da bi mu omogočili preselitev, kar so mu Nemci tudi obljubili.⁴⁰

Tudi v sosednji, Šaleški dolini je v tem času že delovala precej močna partizanska skupina. Proti koncu avgusta je bila skupina obveščena, da se bo pripeljal v Šoštanj visok funkcionar nemške vlade iz Berlina in da se bo po obisku Velenja peljal naprej proti Celju. Komandir čete Miha Pintar-Toledo se je odločil, da iz zasede napade tega funkcionarja, ki ni bil nihče drug kot nemški notranji minister dr. Frick.

S svojimi borci, to so bili: medicinec Franc Povh-Izak, Edo Martinšek, Franc Soklič, Jože Venišnik in Franc Drobnič je Toledo postavil 27. avgusta zasedo v Socki, soteski med Vinsko goro in Veliko Pirešico pri Žalcu. To naj bi bila prva akcija Šaleške čete, toda zaseda je bila postavljena en dan prezgodaj. Dr. Frick je prišel na Štajersko šele naslednji dan, 28. avgusta, ter po obisku Dravograda, Slovenj Gradca in Šoštanja odločil, da se pelje v Dobrno in se tam ustavi za krajši počitek. Tako je zaseda ostala praznih rok. Videč, da dr. Fricka in njegovega spremstva ni, so se Toledo in njegovih pet tovarišev

napotili proti Vinski gori in se okrog polnoči oglasili pri kmetu Štefanu Šešlu. Eden od borcev je Šešla že od prej poznal kot prekupčevalca s hmeljem. Šešel jih je še kar prijazno sprejel, toda zjutraj, ko je šel po opravkih v Velenje, jih je prijavil orožnikom. Komandir je nato okrepil svojo posadko orožnikov iz Velenja še z oddelkom policije in gestapa iz Celja. Okrepljena posadka je okrog pol enih popoldne napadla Šešlov senik, na katerem so bili partizani. Gospodinja, ki je skupaj s svojim možem pripravljala pogin partizanom, je že nekaj pred prihodom Nemcev zaprla domačega psa v stajo, da ne bi lajal na bližajoče se orožnike in tako opozoril partizane na nevarnost.

Komandir Toledo je takoj sprevidel nevaren položaj, v katerem so se znašli on in njegovi tovariši, zato je hitro zaklikal, naj zmečejo orožje in opremo na tla in pokazal, v katero smer se bodo umikali. Navzlic hudemu streljanju orožnikov so se res hitro rešili v bližnji gozd, ne da bi bil kdo ranjen, niti da bi izgubil orožje. Partizani so namreč Šešlu popolnoma zaupali, zato niso postavili straže. Ta zaupljivost in obenem neprevidnost bi se jim skoraj hudo maščevala. Partizani so sklenili, da bodo izdajalskega kmeta ob prvi priložnosti likvidirali.

23. septembra 1941 ob pol osmih zvečer je spet prišla k hiši kmeta Štefana Šešla-Povha v Šentjanžu številka 23 (Vinska gora) skupina šestih partizanov Šaleške čete z namenom, da kaznuje izdajalskega kmeta, ker jih je 28. avgusta prijavil nemški policiji. Pred hišo so ustrelili domačega psa, nato pa vstopili v hišo. Partizani so hoteli Šešla kaznovati, ker je kot izdajalec bil obsojen na smrt. Kmet je pravočasno pobegnil in se tako rešil. Nato so partizani naredili preiskavo in vzeli manjšo količino živil. Še posebej pa so bili veseli vojaške puške s strelivom, ki jo je malo prej dobil od gestapovca Junga iz Celja za svoje osebno varstvo pred partizani.⁴¹

Nemci so še isto noč poslali v Šentjanž patroljo policije in orožnikov.

Žene v partizanih

V poglavju, kjer govorimo o ustanovitvi Savinjske čete, opazimo, da je odšlo v ilegalo in nato v partizane večje število žena in deklet iz Savinjske doline. To so bile žene komunistov, njihove sorodnice, ki so bile zaradi svojega naprednega delovanja bodisi kot organizirane komunistke ali pa simpatizerke

in sodelavke v naprednem gibanju že pred okupacijo močno kompromitirane pri tedanjih oblasteh. Z očitnim preganjanjem komunistov in njihovih simpatizerjev po 22. juniju, to je po napadu na Sovjetsko zvezo, nemška policija pri aretacijah komunistov ni delala razlike med spoloma. Če ne bi odšle v ilegalo, bi jih gestapo zaprl in nato poslal v koncentracijska taborišča, kar bi za veliko večino pomenilo gotovo smrt.

Med prvimi borci Savinjske čete v juliju in avgustu 1941 so bile naslednje žene in dekleta: Julka Cilenšek z možem in dve-ma deklicama, sestri Marija in Ana Vipotnik, Fanika Raček rojena Vipotnik, Fanika Strnad, Anica Lapajne in Tončka Mrak. Vsega devet žensk, kar je bilo približno tretjino Savinjske čete.

Številni in dolgi pohodi, ki jih je delala Savinjska četa noč za nočjo, enkrat na akcijo, drugič po hrano, pa spet po orožje, vedno daleč v dolinske vasi, vse to je predstavljalo za borke velik napor. Zato je četni štab v soglasju z Okrožnim komitejem partije sklenil poslati ženske nazaj v dolinska naselja, kjer bi jim našli zavetje pri zavednih ljudeh, poleg tega pa bi politično delovale med ljudmi.

Proti večeru, 13. avgusta 1941, so odšle iz Savinjske čete, ki je bila tedaj na Dobrovljah, sestri Marija in Anica Vipotnik, Ana Lapajne in Fanika Strnad. Ponoči so prekoračile Savinjsko dolino in se ustavile na javki pri Jeri Lukanc v Šeščah. Njen mož Avgust Lukanc je bil že v partizanih. Lukančeva je stanovala v hišici na samem in zato za javko kar primerno. Tu na javki so hotele počakati Albina Vipotnika-Strgarja, ki je delal kot aktivist na tem področju in bi bil moral priti na to javko. Ker se pa ilegalke niso čutile dovolj varne v hiši Lukančeve, so si uredile nedaleč proč v gozdu majhno taborišče, da bi tam počakale Strgarja.

Ponoči je prišel na javko partizan Peter Šprajc. Šprajc starejši je bil na terenu in se je ukvarjal s ciklostilno tehniko. Razmnoževal je radijska poročila, ki so jih potem aktivisti delili med ljudi.

Dopoldne, dne 14. avgusta, se je napotila k Lukančevi orožniška patrulja iz bližnjega Prebolda. V patrulji sta bila višji stražmojster Franc Mantschko in pomožni policist Kramer.

Ko je Lukančeva opazila bližajočo se patruljo, je tekla iz hiše naravnost proti taborišču in kričala: »Bežite, Nemci gredo!« Šprajc je zbežal, ušle so tudi Anica Vipotnik in Fanika Strnad, čeprav sta policista streljala za njimi. Ni pa se posrečilo zbe-

žati Mariji Vipotnik, Ani Lapajne in Jeri Lukanc. Lapajnetova je bila bolna na srcu in ni mogla bežati. Lukančevi in Mariji Vipotnik, ki sta tekli v smeri proti Grižam, je eden izmed policistov prekrižal pot in tako so bile vse tri obkoljene. Lapajnetovo sta takoj prijela, ti dve pa sta poskušali uiti s tem, da bi prešle Savinjo, vendar nobena ni znala plavati. Lukančevo je policist zajel še blizu brega, medtem ko se je Vipotnikova pogнала v deroči tok reke in se kmalu pričela utapljati. Policist, ki je priplaval do nje, jo je zgrabil in odvedel na suho. Vse tri ujetnice so nato odgnali v Prebold.⁴² Marija Vipotnik je vse od aretacije 14. avgusta 1941 pa do osvoboditve preživljala strašne čase v raznih zaporih in nato v koncentracijskem taborišču Ravensbrück. O tem je napisala svoje spomine, ki jih je objavila v knjigi Med Mrzlico in Dobrovljami. Objavljam samo nekaj odlomkov:⁴³

»V Preboldu so nas vtaknili v neko luknjo za toliko časa, da je prišel avto po nas. Tu so nam iz žepov pobrali tudi denar, pa ročne ure in drugo. Odpeljali so nas v Celje v spremstvu stražmojstra in nekega surovega Slovenca. Ta je vso pot z vprašanji silil v nas in nam ponovno povedal, da nas bodo vse postrelili.

Okrog dveh popoldne smo prispele v Stari pisker, ki je bil prenapolnjen z jetniki. Celo predprostor z vhodi v celice je bil zaseden. Spominjam se še nekaterih znancev, ki sem jih našla tu. Poleg mojih staršev je bila tudi moja sestra Fani Raček in svakinja Fani Vipotnik, Ivana Šprajc, Ivana Pečnik, mati in sestra Alojza Hohkrauta, Mravljakova družina iz Šoštanja, pozneje še Marija in Justi Raček. Prav tako je bilo tu še mnogo drugih, ki so imeli svojce v hostah. S svojimi možmi vred so bile zaprte Helena Borovšak, Fani Mlakar iz Hrastnika, Anica Venek (mati štirih otrok, ki je bila pozneje z možem ustreljena). Sami so bili tu Tončka Trampuš, Terezija Zagožen, prof. Pfefer iz Celja in France Kozar iz Hrastnika. Poslednji je imel z nami največ stika. Bil je zanesljiv levičar in ker so ga včasih uporabljali tudi kot tolmača, nam je bil dober svetovalec.

Po napadu na zabukovski verkšuc avgusta 1941 je bilo pripeljanih v Stari pisker še trideset talcev. V tem času so privedli semkaj tudi komunista Vrunča, vsega mokrega in upehanega. Močno so ga pretepali, česar dotlej tu še niso počenjali. Po kratkem času so ga odvedli na streljanje v Maribor. Ker za nove pripornike skoraj ni bilo več prostora, so organizirali Transporte v razna taborišča. Tako je France Kozar odšel v

Mauthausen. Drugi so bili odpeljani v Rajhenburg, Slavonsko Požego, Srbijo in drugam. Starčke in še nekatere so celo spustili domov, tako tudi moje starše, pozneje še mojo nosečo sestro, Fani Vipotnikovo, Šprajčevo in druge.«

Ko so bile že štirikrat zaslišane, jih je gestapo odpeljal v mariborske zapore. Iz mariborskega zavora so jih nekega dne peljali na zaslišanje v prostore gestapa, ki je imel prostore v hiši izseljenega slovenskega trgovca Kunstka. O tem pripoveduje Vipotnikova naslednje:

»Ustavili smo se pred neko hišo, kjer so nam veleli izstopiti. Od avtomobila do vhoda v poslopje smo korakale med špalirjem postrojenih vojakov, ki so puške namerjali v nas. Ob vstopu nas je obsul kup rediteljev v posebnih uniformah. Potisnili so nas v neki prostor, kjer smo z drugimi morale stati tik ob zidu, z obrazi obrnjene vanj. Pri izhodu sta stala dva stražarja s puškama, naperjenima v naše hrbte. Od tu so nas po tri hkrati poklicali k zaslišanju.

V bogato opremljeni, s perzijskimi preprogami pogrnjeni sobi so sedeli vojaški sodniki — gestapovci. Prvi je spregovoril gestapovec iz Celja, ki je sedel med njimi. Imena mu več ne vem, veljal pa je za okrutneža, pred katerim se je v Starem piskru vse treslo (imele smo srečo, da nas ta nikoli ni zasliševal). Razumela sem le te njegove navedbe, da je vsa naša družina ena sama komunistična banda, da so že trije njeni člani pobegnili in sem jaz še v času svojega legalnega bivanja vselej pljunila, če me je kdo pozdravil s: „Heil Hitler!“ Podobne in dolgovezne trditve je navajal tudi o drugih tovarišicah.

Nato smo bile vse tri posamezno vprašane po tolmaču. Nekatere gestapovčeve trditve so bile v močnem navzkrižju v našimi. Tako sem navedla, da sem bila skoraj do aretacije v službi v Ribnici na Dolenjskem in nato pri znancih v Ljubljani, kjer nemški pozdrav ni bil uveden, tistih nekaj dni na Štajerskem pa sploh nisem hodila zdoma, da bi mogla koga srečati. Sodniki so se nekajkrat spogledali in zaključili razpravo, ne da bi objavili sodbo.

Spet so nas skozi špalir odvedli na drug, večji avto z enajstimi mladimi fanti, okrog nas pa je bilo mnogo vojakov s puškami. Tedaj smo zaslutile nekaj strašnega, na kar smo bile sicer že prej pripravljene, vendar je vsaj iskrica upanja še tlela v nas. Avto nas je odpeljal neznano kam. Poleg mene je sedel fant. Pogledala sem ga z vprašujočimi očmi, on pa mi je pod klopjo s kazalcem pokazal, kako se puška sproži. Govoriti med sabo

nismo smeli, to nas niti ni mikalo. V nas se je podiralo zadnje upanje.

Bala sem se, da nas odpeljejo proti Gradcu, vendar smo krenili proti Konjicam in povsod smo videli napise z gotico. Toda kmalu sem od daleč zagledala celjski Stari grad.

V Celju, na sedanjem Trgu mučenikov, se je zbrala množica zaskrbljenih civilnih prebivalcev in se niti na povelje vojaštva ni marala raziti, dokler to ni oddalo nekaj strellov. Na dvorišču nas je obkolil špalir oboroženih vojakov. Iz avta smo ženske morale prve izstopiti in gnali so nas po dolgem hodniku z vso naglico.

Vse tri so nas sunili v enega izmed bunkerjev in zapahnili vrata za nami. Začuli so se hitri koraki mimo vrat na dvorišče in glas človeka, ki je nekaj glasno bral. Nato so se tresla tla, na linicah so zazveneale šipe in še nekaj pušk je počilo posamezno. Zopet so se oglasili trdi koraki proti naši celici. Vrata so se odprla, jaz pa sem planila k stražarju želeč si takojšnjega konca, če že ne more biti drugače. Tudi Jerica je pritisnila za menojo.

Stražar je v smeri proti dvorišču odprl nov bunker in naju dve potisnil vanj, v sosednjega pa Jerico. Premišljevala sem, kako bi obvestila Anico, da sva v njeni soseščini in nisva še končali na strelišču, ker jo je gotovo zelo skrbelo. Ko ni bilo več slišati korakov pred vrati, sem močno potrkala na zid. Odzvala se mi je. Kmalu nam je vsem po vrsti prišel pravit paznik Hauptman, naj bomo brez skrbi, ker ne bomo ustreljene in se vojaki že odpravljajo. Ustreljenih pa je bilo deset obsojencev, eden pa je bil šele na dvorišču pomiloščen. To je bilo prvo streljanje v Celju na dan 4. septembra 1941.«

V bunkerjih celjskih zaporov so Nemci držali Lapajnetovo, Lukančevo in Vipotnikovo do 1. oktobra, ko so jih ponovno vklenili in z vlakom spet prepeljali v mariborske zapore. Vse tri so zaprli v eno celico. Tu so ostale do 20. novembra, nakar so jih odpeljali v Gradec, v tamkajšnje zapore, kjer so ostale dva dni.

»Po dveh dneh so mi javili odhod komaj pol ure prej. Iz previdnosti sem spet vse oblekla nase. Brisačo sem si ovila okrog pasu, zobno krtačko, glavnik in kos mila sem vtaknila v žep. V popolnoma zaprt avto so nas natrpali malone enega vrh drugega. Na postaji smo presedli v vagone.

Dospeli smo na Dunaj, kjer sem ostala štirinajst dni. Zapor je bil tu strahovito zanemarjen. Na cementna tla so bile položene žimnice, ena poleg druge, vse brez rjuh in kakor povošče-

ne z umazanijo. Po dve žimnici sta imeli eno samo, ostudno odejo, tako da smo jo morale obrniti počez. Ležale smo tik ena poleg druge, pomešane s Poljakinjami, Nemkami, Ukrajinkami in Cigankami. V vsaki celici je bilo okoli dvajset jetnic. V kotu za zaveso je bilo stranišče. Ob zapovedani strogi zatemnitvi je bila žarnica na stropu zavita v temno rdeč papir. Uši in druge golazni tudi ni manjkalo.

Čez dan smo bivale v dnevnem prostoru. Pri mizah so bile skupine po narodnosti. Jaz sem se pridružila Hrvaticam. Tudi zvečer sem se pomešala mednje ter šla spat v njihovo celico. Ker temu nihče ni nasprotoval, sem ostala kar tam. Nekega dne sem pri prinašanju kosila od daleč zagledala Anico in Jerico. Poklicala sem jih in hitro smo si medsebojno povedale svoje sobne številke. Odslej smo si vsako jutro lahko mimogrede trkale in kradoma izmenjale po nekaj besed.

Nekoč so Poljakinjam sporočili, naj se pripravijo za transport v taborišče. Ker jih je med njimi bilo nekaj, ki so jim bila taborišča znana, so obupno jokale in tulile prav do odhoda. Vprašala sem jih, česa se v taborišču tako silno boje, a so mi odgovorile, da o tem ne smejo govoriti.

Po nekaj dneh je prišla vrsta tudi na nas.«

Z Dunaja so jih prepeljali v Brno na Češkem, kjer so ostale teden dni. Od tu so Vipotnikovo in Lapajnetovo poslali v taborišče Rawensbrück. Lukančeva pa je medtem zbolela. Svojega prihoda v to zloglasno taborišče se Vipotnikova takole spominja:

»Napočil je dan odhoda, toda Jerica je močno zbolela in ni mogla z nami. Šele čez dva meseca je prišla za nami. Tedaj so jo prinesli v blok na nosilih in je vseskozi bolehalo.

V taborišče smo prišle 16. decembra 1941. Na prostem so nas postrojili v vrsto, da počakamo na kopanje. Po deset in deset nas je vstopalo in pred dolgim pultom smo se po vrsti morale sleči do golega. Sneti smo morale tudi ves nakit, lasne igle in sponke ter razplesti kite, da ne bi vanje bil vpleten kak drobec zlata. Našo obleko so popisali, spravili v vreče in jih označili z našimi imeni. Nato smo v drugem prostoru počakale, da se nas je nabralo okrog petdeset. Skupaj smo odšle v kopalnico, kjer so nam odprli le nekaj prh, pod katerimi smo se po dve in dve skupaj okopale. V drugem prostoru so nas pregledali, če imamo uši, glavne ali sramne. Tu smo se ločile čiste v en prostor, ušive v drug prostor, kjer so bile obrite in ostrižene ‚na balin‘. Mednje so poslali ne glede na ušivost še vse inozemke, ki so se ‚zmotile‘ z Nemci, pa tudi Nemke, ki so se spečale z moškimi iz okupi-

ranih dežel. Drugim so lasje pustili, le da smo morale iti še trikrat na pregled.

Poleg perila smo prejele široko, po dolgem črtasto debelo obleko, modre predpasnike, naglavne rute, nogavice in cikle, jopo iz enakega blaga, kot je bila obleka, ter rokavice na en prst. Preoblečene so nas postrojili ter peljali v Zugangsblock številka 16.

Tu so prevladovala Poljakinje, druge so bile Ciganke in Nemke, politične in kriminalne pomešane. Razločevale so se po trikotnih značkah, pod katerimi je bila navedena številka ‚häftlinga‘, kakor so nas imenovali. Prve dni še teh značk nismo imele in zato nismo smele na zunanje delo.

Morale smo navesti po dva naslova, kamor želimo pisati, več pa ne in še to ne hkrati. Toda šele po dveh mesecih smo smele pisati in to le enkrat mesečno na en naslov. Pisemski papir, ki smo ga tam kupovale, je imel nekaj načrtanih vrst, in smo se morale ravnati točno po njih, pa še prvo in zadnjo vrsto smo morale pustiti prazno. To ni bilo težko, saj nam je bilo prepovedano pisati o vsem, o čemer bi bile najraje pisale. Vsako pismo je vsebovalo v levem kotu čelne strani tiskano opozorilo, da se jetnikom sme pošiljati denar v neomejeni količini, in to za nabavo potrebščin. Me same smo se za denar, če smo ga prejele, smele samo zahvaliti. Za poslani denar smo dobile neke znamke, ki so veljale le v taborišču in smo zanje lahko kupile le pisma, toaletni papir, kremo za roke in obraz ter nekaj nepotrebnih reči, izmed živil pa le surovo korenje, redkvico in v kislu konzervirano zelenjavo, včasih tudi arnikovo pasto, vse pa brez kruha. Ker po pošti nismo smele prejemati drugih pošilk, so nam iz domovine pošiljali več denarja, nam pa ni bilo dovoljeno pisati, da ga ne potrebujemo.«

Ko Vipotnikova govori o življenju v taborišču, ne more, da ne bi spregovorila o terorju, ki ga je režim izvajal nad jetniki:

»Kazni so bile različne. Odvzemali so kruh ali opoldanski obrok za več dni. Jetnice so morale stati po več ur zunaj na mrazu. Pretepali so jih z gumijevkami. V kazenskem bloku so morale opravljati najtežja in najgrša dela brez nedeljskega odmora. Nazadnje so bile vržene v bunker, iz katerega se nihče ni vrnil, da bi povedal, kako je tam. Pri tem sploh ne omenjam zaušnic, ki so jih neprestano delili tudi brez prestopkov.

Hrana je bila enolična: za zajtrk grenka črna kava. Opoldne nekaj neolupljenih krompirjev, zraven pa na vodi kuhano ko-

renje, dokler ga je bilo. Zabelo — margarino — smo komaj mogle zaslediti. Korenje je zamenjala koleraba, nato pa zelje, pozimi neko posušeno zelišče, spomladi špinača. Popoldne smo prejele kos kruha, velik pol do tričetrť kubičnega decimetra, ki naj bi nam zadostoval za 24 ur.

Dnevni razpored: ob petih zjutraj smo vstajale, popile kavo, postlale postelje in šle k 'apelu'. Kolone so razvrstili po delovnih mestih in odšle smo na delo. Pred obrati so nas še enkrat presteli. Delale smo do poldneva, ko smo šle h kosilu. Pojesti smo morale hitro, kajti sledilo je novo razvrščanje kolon in delo do petih popoldne. Po večernem 'apelu' smo večerjale in imele 'voljno' do spanja. Zunanjim kolonom pa so vozili kosilo kar na polja in v tovarne.

Obratov je bilo več: raznovrstne šivalnice, pralnice, tkalnica, delavnica za slamnate izdelke, podružnica Siemensove tovarne, delavnice za umetno obrt in igrače. Formirali so posebne kolone kuhinjskega in zdravstvenega osebja, kolone za delo na poljih, za čiščenje cest in potov, za odvažanje smeti, in druge. Za vsako delo so bile uvedene norme in delale smo tudi na tekoči trak. Preteпали so ljudi, ki niso dosegali norm.

Anica in jaz sva bili dodeljeni delavnici za izdelke iz slame, kjer sva pletli kite za slamnate škornje. Norma je znašala 60 m, toda slamo sva si morali donašati sami, vmes pa jo še iztovarjati iz kamiona ter natovarjati odpadke. Silno težko je bilo dosegati normo, zato sva se posluževali tudi zvijač. Če sem le mogla, sem vzela iz že izmerjenih kupov kit kakšen konec in ga pred merjenjem spretno pripletla na konec kite. V skrajni sili pa sem morala voditeljici kolone, ki je bila Ciganka, obljubiti skorjico kruha, za katero je pri merjenju prav rada ogoljufala nemško paznico.

V začetku je bila disciplina silno stroga. Najtežje je bilo, da nikoli nismo vedele, kaj je in kaj ni dovoljeno, ker je vsaka paznica imela svoje muhe. Za večino prekrškov, ki so jih povzročile posameznice, je bil kaznovan ves blok. Tako je bil judovski blok nekoč kaznovan z odvzemom dopoldanskega obroka hrane skozi ves teden, ker si je neka Židinja s taboriščnim žepnim robcem ovila ranjeno nogo (drugega obvezilnega materiala sploh ni bilo). Kazniva je bila vsaka malenkost, kakor na primer če nismo imele vseh gumbov zapetih ali če je gumb manjkal, če smo stopale po taboriščni ulici z roko v žepu ali s predpasnikom, ki ni bil zavezan po predpisu. Do določenega dne spomladi smo še smele nositi rute zavezane naprej pod brado, pozneje pa samo

nazaj na tilnik. Odtlej tudi nismo smele več imeti nogavic in jop. Ker so nam te pobrali že v aprilu, nas je zatem večkrat še hudo zeblo, a takšnega reda smo se morale držati. Pri tem pa je v tem severnem delu Nemčije vse leto bril oster veter in le nekaj tednov sredi poletja je bilo toplih.

Vsak večer ob devetih smo vse morale biti v posteljah. Tedaj je vstopila paznica s psom in pregledala prostore. Obleka in perilo je moralo biti natanko na štiri ogle zloženo, s pasom prevézano in položeno k nogam. Nekoč na božični večer je paznica namenoma pred časom prišla na blok in je zasačila Poljakinje, ki so v svojem jeziku tiho prepevale božične pesmi. Že naslednji dan je poslala starešino bloka v bunker, od koder se ni več vrnila. Me vse pa smo za kazen ostale tri nedelje brez kruha.

Paznice so nosile hlačno krilo, vojaško bluzo in kapo, na nogah škornje, za pasom pištolo, na vrvi pa so vodile vsaka svo-gega psa.

Pričele so se širiti razne bolezni, predvsem tuberkuloza in legar. Odstotek umrljivosti je hitro rasel. Krematorija, ki je stal na vogalu taborišča ob njegovi zunanji strani, v začetku sploh ni bilo opaziti. Pozneje pa je noč in dan pihal iz njega dim z ognjem in zasmrajeval taborišče. Stari red smo postopoma opuščali, ostalo pa je divje pretepanje zlasti po delavnicah.

Če smo zbolele, nismo dobile zdravil, pač pa smo smele ležati v bloku in morale hoditi na kontrolo, dokler nas niso spet poslali na delo. V hujših primerih so nas poslali v bolnišnico, imenovano ‚revir‘. Nekoč nas je več kot polovica zbolelo za krvavo grižo, ker smo jedle le navadno travo in kuhano špinačo. V ‚revir‘ smo morale znositi tudi tiste, ki so pri apelih od slabosti omedlele. Toda večino teh so ‚ozdravili‘ kar z brcanjem, da so se predramile, ali pa tudi ne.

Nekoč so dekleta tja prenesla bolnico, ki si je na poledeneli taboriščni cesti zlomila nogo. Ker pa je bila pri zavesti, jo je zdravnik nahrulil in zahteval, da jo odvedejo nazaj na mesto, kjer so jo pobrale, da od tam sama pride v ‚revir‘. Dekle se je z veliko težavo priplazilo nazaj in je za posledicami ležala tam nekaj mesecev, dokler je niso poslali v plinsko celico v Auschwitzu. Transporte tja so pripravili od časa do časa, ko se je nabralo oslabeledih in bolnih žensk predvsem Židinj.

Ta bolnišnica je v veliki meri služila posebnim namenom. Tu so krvodajalkam jemali kri, ki so jo konservirali in pošiljali na fronto. V začetku so se krvodajalke javljale prostovoljno, ker so zato ves teden dobivale dodatek in še priboljške. Ko pa je

prostovoljk bilo vse manj, so si jih izbirali sami in jim s silo odvzemali kri, priboljške pri hrani pa so jim omejili.

Izbirali so najbolj zdrava dekleta, vendar samo Poljakinje, da so na njihovih kosteh delali poskusne operacije. Govorilo se je, da jim v neke namene jemljejo mozeg iz kosti. V začetku so vsa ta dekleta v strašnih mukah podlegla, pozneje pa so znali delati to tako, da je večina ozdravela, vendar so jim ostale globoke brazgotine na stegnih in mečih. Prvo leto so Poljakinje v taborišču tudi še streljali.

Kadar so odbirali lepa dekleta za vojaštvo, je prispela k apelu komisija z lagerfirerjem na čelu. Pozvali so najprej prostovoljke pod pretvezo, da bodo po nekaj mesecih službe vojakom spuščene na svobodo. Javilo se je nekaj poklicnih prostitutk s črnimi trikoty, večidel Nemk. Ker teh ni bilo dovolj, so jih še nekaj odbrali s silo. Vse te so se po preteku pol leta vrnile k nam, mnogo pa jih je bilo spolno bolnih in so se zdravile v 'revirju'. O njihovem odpustu ni bilo več slišati.

Neštetokrat so nas selili iz bloka v blok, ko so nas razvrščali zdaj po delavnicah zdaj po narodnostih. V vsakem primeru pa smo Slovenke skušale ostati skupaj pri posteljah, apelih, pri delu in povsod. Za vsak nov transport smo se zanimale od kod je in koliko Jugoslovank je v njem. Zvečer ob dovoljeni uri smo hodile pred vhodni blok, iz katerega smo dale klicati Slovenke. Prav tako so tudi nas prišle iskat Slovenke, ki so bile že pred nami v taborišču. Tako sem našla tu Tončko Trampuž, ki smo ji v Mariboru všile listek v rob obleke, misleč da gre domov, potem Marijo Vovk, Marijo Potočnik, neko Olgo, Ano in Minko ter še druge, katerih imena sem pozabila in so bile Gorenjke. Tu sem našla tudi Maro Čepič in Nado Kovačič, obe iz Maribora.

Ko smo dobile zaposlitev v obratu, so nas preselili v drug blok, kjer sem se zelo navezala na Marijo Potočnikovo. Ta žena je bila stara, preizkušena partijka, ki je že v stari Jugoslaviji, kot tudi njen mož, živela v ilegali in bila tudi zaprta v beograjski Glavnjači. Bila mi je že od prej znana po svoji ilegalni brošuri '70 dni Glavnjače'. Tu nas je takoj seznanila z vsemi nevarnostmi, ki nam prete v taborišču, in nam je bila najboljša svetovalka. Ta nekoč preprosta delavka se je neprestano učila. Obvladala je nemščino in ruščino ter se je lahko pogovarjala s komunistkami drugih narodnosti. Pri tem je zvedela za marsikatero novico in nam z njo dvigala pogum. Mnogo sem se naučila od nje in kljub vsem grozotam je bilo v taborišču lepo v njeni

družbi. Toda vse pogostejše so jo mučili srčni napadi, dokler jim ni podlegla v ‚revirju‘ 5. februarja 1943.

Dva dni prej je odšla od nas Jerica s transportom bolnih neznano kam. Povsod se je šušljalo, da jim je namenjena plinska celica. Toda to pot so dospele v Lublin, a med transportom jih je mnogo pomrlo in tudi v novem taborišču jim ni bilo prav nič bolje. To nam je Jerica sama pripovedovala, ko se je vrnila domov po zlomu nacizma.«

V zvezi z aretacijo Jerice Lukanc, ki je bila aretirana skupaj z Marijo Vipotnik in Anico Lapajne, se je ohranilo več nemških dokumentov. Takratni krajevni skupinski vodja Štajerske domovinske zveze v Preboldu je 28. avgusta, verjetno na poziv gestapa, podal naslednjo politično oceno o Lukančevi:⁴⁴

»Politična ocena za Jero Lukanc, rojeno Dankovec, rojeno 15. oktobra 1903 v Polzeli. Imenovana je bila znana kot zagrizena komunistka. Vedno je nosila hrano v gozdove. Njen mož je od 22. junija na begu. Oblast je ni hotela takoj aretirati, ker je skušala prek nje odkriti možovo skrivališče, ko pa se je odločila za aretacijo, je Lukančeva izginila. Njen mož je bil najožji sodelavec Šlandra in Vipotnika. V tekstilni stavki leta 1936 je bila imenovana v tukajšnjem podjetju glavna agitatorka. Lukančevo je treba odstraniti.«

24. oktobra 1941 poroča komandant varnostne policije in varnostne službe na Spodnjo Štajersko v Mariboru glavnemu uradu državne varnosti IV C 2 v Berlinu o aretaciji in zaščitnem zaporu Jerice Lukanc, ker je bila osumljena komunističnega delovanja. V dopisu podrobno poroča o vzrokih in o poteku aretacije, zaključuje pa z besedami:⁴⁵

»Prosim, da se odredi za Lukančevo na temelju Odloka komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 27. avgusta 1941 — IV C 2 — Spl. št. 41.334 zaščitni zapor in odgon v koncentracijsko taborišče.«

Tajna državna policija (gestapo, op. pisca) IV C 2 zapor št. L 11.588 Berlin, SW 11, Prinz Albrecht-Strasse 8 je 10. XI. 1941 izdala ukaz za zaščitni zapor za Jero Lukanc z naslednjo utemeljitvijo:⁴⁶

Po ugotovitvah tajne državne policije ogroža imenovana obstoj in varnost naroda in države, kajti zanesljivo je osumljena komunističnega udejstvovanja s tem, da je podpirala neko partizansko skupino. Heydrich.

Ko je Jerica Lukanc med večkratnim transportiranjem iz zaporu v zapor in šikanami, ki jih je morala prestajati pri nešte-

vilnih zasliševanjih naposled zbolela, v času, ko bi morala biti odvedena v Rawensbrück, je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 15. januarja 1942 o tem poročal glavnemu uradu državne varnosti IV C 2 v Berlinu:

»Gestapo Brünn sporoča po teleprinterju 9. 1. 1942 B št. II-D-2006/42, da je Lukančeva med transportom hudo zbolela in da je zaradi tega ni bilo mogoče transportirati v Rawensbrück. Lukančeva je zdaj v zavarovani celici sodne uprave v bolnišnici v Brünnu. Imenovana je v življenjski nevarnosti. Prosim, da vzamete obvestilo na znanje in pošljete navodila za nadaljnje ravnanje. Po nalogu: Farnleitner s. r.«

30. aprila 1942 pošlje komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko tajni državni policiji v Mariboru dopis, s katerim odreja podaljšanje zaščitnega zapora za Jero Lukanc za nadaljnje tri mesece. V dopisu odreja, da je treba zadevo po treh mesecih ponovno pregledati. Tudi ponoven pregled njene zadeve 8. avgusta 1942 Lukančevi ni prinesel odreditve. Kakor njene tovarišice Marija Vipotnik in Anica Lapajne je tudi Lukančeva svobodno zaživela šele po zlomu fašizma. Domov v Savinjsko dolino so se vrnile šele 28. avgusta 1945.⁴⁷

ODBORI OSVOBODILNE FRONTE

Proti koncu poletja 1941 so pričeli aktivisti Osvobodilne fronte in Partije s pripravami za ustanavljanje odborov OF po vaseh in naseljih. Kadri za te odbore so bili izbrani iz že znanih uporniških skupin, najbolj poštene in predani osvobodilni ideji. Morali so tudi imeti ugled med prebivalstvom. Kje in točno kdaj je bil ustanovljen prvi odbor v Savinjski dolini, ni znano. Važnejše je, da so organizacije Osvobodilne fronte proti koncu leta 1941 obstajale skoraj v vsaki vasi in da so zajele v osvobodilno gibanje velik del prebivalstva.

V Žalcu so se že kmalu po prihodu okupatorjev pričele snovati skupine zavednih Slovencev-antifašistov, ki so se priložnostno sestajale, skrivoma pred okupatorjevimi budnimi očmi. Pionirji antifašističnega gibanja so bili Dolfe Štajner, Ernest Verderber, njegova žena Marija in hči Sava, strojni tehnik Jože Horvat, Jernej Venkovič, Janko Herman, Anton Sajovic in še nekateri drugi. Ta skupina antifašistov je bila že od vsega začetka povezana s komunisti v Zabukovici.

Ko so na jesen ustanavljali prvi odbor Osvobodilne fronte v Žalcu, je bil na sestanku navzoč Albin Vipotnik-Strgar. Vipotnik se še spominja, da mu je Jernej Venkovič ob tej priložnosti dal pištolo znamke valter in nekaj streliva.

Člani prvega odbora OF v Žalcu so bili: Ernest Verderber, njegova žena Marija, Branko Krašovec, Jernej Venkovič in lekarnar Karčič. Odbor je imel sestanke največkrat v stanovanju družine Verderber. Že zgodaj se je v organizacijo Osvobodilne fronte vključila tudi Rajhova družina.

Tudi v sosednjih Gotovljah je Albin Vipotnik ustanovil odbor OF. Člani tega odbora so bili Franc Panjek iz Ložnice in oba brata Antloga iz Gotovelj.

Na področju takratne občine Griže sta bila že v letu 1941 ustanovljena dva odbora OF. Prvi je bil ustanovljen že julija. Člani tega odbora so bili Mija Brinar, Rafko Funkl, Anton Korent in Ludvik Jurhar. Sestajali so se v kleti Korentove hiše. Ta odbor je zelo učinkovito deloval zlasti po odhodu komunistov in skojevcev v ilegalo, ko jih je oskrboval s hrano in drugimi potrebščinami. Drugi odbor na tem področju je bil ustanovljen v naselju Britna sela. Člani tega odbora so bili Vinko Poteko, Peter Žgank in Drobne.⁴⁸

Dva odbora OF sta bila v letu 1941 tudi na področju občine Gomilsko. Na Gomilskem so bili člani odbora Polde Travnar, Franc Božič in tamkajšnji župnik Zaveršnik. Avgusta je bil ustanovljen odbor OF v Orli vasi. V odboru so bili Franc Kronovšek, Amalija Kronovšek in Jože Povše. Pozneje sta bila v ta odbor vključena Mirko Štorman in Pavla Potočnik iz Prebolda. Ta odbor je zbral in poslal Savinjski četi tri puške in šestdeset kosov streliva. V Trnavi je ustanovil odbor OF Franc Gril. V odboru so bili Franc Žilnik, Anton Drča in Franc Stepišnik. Franc Drča je bil sekretar.⁴⁹

V Taboru je bil ustanovljen odbor OF septembra 1941. Ustanovni sestanek je bil tik pod domačijo kmeta Jožeta Golavška po domače Ramsaka. Lipče Jurhar in Rado Zakonjšek sta pripekljala na ta sestanek Lojzeta Hohkrauta, ki se je tiste čase mudil z Revirsko četo pri kmetu Andreju Zakonjšku po domače Pošebalu. Sestanka so se udeležili Ludvik Pavšak iz Tabora, Franc Jesenik in Leopold Župančič iz Ojstriške vasi ter Karel Kumer iz Kaple. Ob tej priložnosti so se dogovorili tudi o zbiranju hrane in drugih potrebščin za Revirsko četo. Pri tej nalogi sta zelo aktivno sodelovala oba Cukalova sinova, Milko in Lojze.⁵⁰

Na Vranskem je bil ustanovljen odbor OF 4. avgusta 1941. Ta sestanek sta pripravila aktivista Anton Pečnik in Franc Lapajne, ko sta pri kopanju v Boljski seznanila nekatere domačine iz Vranskega, med njimi Karla Goloba in Leopolda Jelena o nalogah in ciljih Osvobodilne fronte ter jima razložila pomen ustanovitve krajevnega odbora OF za Vransko. Sestanka, ki je bil v gostilni Košenina na Vranskem, so se udeležili Karel Košenina, Karel Golob, Slavko Košenina, Anton Brišnik, Jože Jovan in Leopold Jelen. Vsi ti so bili tudi člani novega odbora OF.⁵¹

Zgodaj v jeseni 1941 je bil ustanovljen odbor OF v Zabukovici. Člani tega odbora so bili Ivan Kukovec, Franc Tomažič, Štefan Tratnik in Pepi Mastnak. V odboru je delovala tudi Fa-

nika Raček vse dotlej, ko je bila aretirana in odpeljana v koncentracijsko taborišče. Pozneje je bil član tega odbora tudi Matevž Babič, ko se je vrnil iz Mauthausna.⁵²

Jeseni tega leta je bil ustanovljen odbor OF tudi v Podvrhu pri Braslovčah. V tem odboru so bile Ivanka Rovšnik, Elizabeta Rovšnik in Cilka Kokovnik.

Jeseni 1941 je Jože Letonja ustanovil odbor OF v Letušu. Člani tega odbora so bili Ivan Mogu, Ivan Vodovnik in Ramšak.⁵³ V letu 1941 so bili odbori Osvobodilne fronte še v naslednjih krajih: v Preboldu, v Šeščah, v Latkovi vasi, v Kaplji vasi, v Šentrupertu, v Grajski vasi, na Polzeli, v Petrovčah, v Levcu, v Grušovljah, v Drešnji vasi, v Libojah, v Šentpongracu pri Grižah, v Vrbju, v Rojah, na Britnih selih in morda še kje. Organizacija OF je v jeseni leta 1941 povezovala praktično vsa naselja in vasi Spodnje Savinjske doline.

V Gornji Savinjski dolini, kjer v obdobju pred okupacijo ni bilo partijske organizacije, so se že poleti 1941 zbirale skupine antifašistov, tako na primer v Mozirju, v Nazarjah, v Gornjem gradu, v Radmirju in na Ljubnem. Do povezave z organizacijo OF je prišlo jeseni 1941, ko je bil ustanovljen odbor OF v Mozirju. Takoj v začetku leta 1942 je iz raznih krajev Gornje Savinjske doline prišlo precej borcev v partizane.

Prve žrtve upora

V sredo, 30. julija 1941, ravno na dan, ko se je Savinjska četa na Dobrovljah prvič spopadla z nemškimi žandarji, so se po vsej Štajerski na razglasnih deskah, kamor so okupatorski oblastniki že vse od prihoda nameščali odloke, odredbe in razglase, s katerimi so vsiljevali štajerskemu prebivalstvu svoj novi, nemški red — pojavili veliki rdeči plakati. To je bil v nemščini in slovenščini tiskan razglas šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem, ki je naznanjal prebivalstvu, da so bili to jutro ustreljeni Jože Graber, Peter Jernejec, Emil, Mirko in Srečko Kaplan, Franc in Rajko Kastelic, Anton in Franc Preska vsi iz Krškega in dvajsetletna učiteljica Ivanka Uranjek iz Griž v Savinjski dolini.

Deset ljudi, prvih borcev uporniškega gibanja, je to jutro prelilo svojo kri za svobodo domovine.

Ivanka Uranjek, otrok iz desetčlanske rudarske družine, ki je močno želela postati rudarski inženir, se je morala zadovoljiti



Ivanka Uranjek



Jože Turk-Čovčik

z drugačnim poklicem. V gimnaziji se je seznanila z Vero Šlandrovo, s pesnikom Karlom Destovnikom-Kajuhom, Blažem Rōčkom-Bibo in drugimi naprednimi študenti. Po okupaciji se je udeleževala kot kurirka Pokrajinskega komiteja za Štajersko, ki je bil v tem času v Mariboru.

27. julija bi morala odnesti pošto skupini aktivistov v Krškem. Ta dan je imela še sestanek s Slavkom Šlandrom in Radom Iršičem v Mariboru. Pošto bi morala oddati brivcu Radu Kaplanu, ki je bil organizator odpora v Krškem. Ivanka pa ni vedela, da ima Kaplan frizersko delavnico v Vidmu poleg Krškega, in ga je iskala v Krškem. V tamkajšnji brivnici je seveda zastoj iskala Kaplana. Iz neznanega vzroka pa je tam pustila aktovko s partijsko pošto. Morda je slutila, da je že v pasti? Brivec je nesel aktovko na policijo, nakar je bil takoj alarm. Policija in orožništvo je naredilo zasede na vseh izhodih iz Krškega. Še isto popoldne so Ivanko izsledili. Aretirali pa so tudi tri člane družine brivca Kaplana in še šest drugih oseb iz Krškega. 29. julija so jih zasliševali vse popoldne in vso noč. Zvečer se je pripeljal v Krško šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko doktor Uibereither in tudi sam sodeloval pri zaslišanju aretirancev.

Naslednjega dne zjutraj ob pol štirih so jih naložili na kamion in odpeljali v mali gozdiček blizu Dobove. Tam so si morali sami izkopati grob, nakar so jih postrelili.

Ko so morilci maskirali grob, je prišel v bližino gozdar po službenem opravku. Tiho se je umaknil. Pozneje se je vrnil na grob in zasadil štiri smrečice. Ob grobu je našel zmečkan papir, na katerem so bila imena usmrčenih.⁵⁴

31. julija 1941 je nemška orožniška patrulja v Migojnicah pri Grižah aretirala Jožeta Tovornika, študenta medicine iz Rimskih Toplic. Pri preiskavi so našli pri njem sto letakov z naslovom: Slovenci, in knjigo z naslovom: Tako se smeji Rusija. Ko so ga še isti dan zaslišali na orožniški postaji v Žalcu, je izjavil naslednje: »Pripeljal sem se danes zjutraj ob osmih z vlakom iz Rimskih Toplic v Žalec na obisk k svojemu stricu Ignacu Bobovečkemu, da mu voščim za njegov rojstni dan. Na poti k njemu sem bil aretiran. Letake, ki so jih našli pri meni, sem napravil sam doma. Sem zaveden Slovenec in se z nemško okupacijo ne strinjam. Slovenija pripada Slovencem in ne Nemcem. Mi lahko priznavamo na slovenski zemlji Nemce le kot goste, kot gospodarje pa nikdar. V tem smislu sem napravil te letake. Nisem član Partije, sem pa član skavtske organizacije. Vsako nadaljnje zasliševanje odklanjam.« Še isti dan ob osmih je žalsko orožništvo predalo Tovornika celjskemu gestapu.

Njegova mati Marija Tovornik, Sevce 60 pri Rimskih Toplicah pravi: »Moj sin Jože je takoj po nemški okupaciji prišel iz Ljubljane domov. Kmalu je začel izostajati zdoma, včasih kar po več dni. Kam je hodil, mi ni hotel povedati. Vem pa, da se je vozil v Trbovlje ali Hrastnik. Videla sem ga, ko je tiskal letake, zaradi katerih je bil aretiran. Črke in ves drug material je skril na naši njivi. Ko smo potem njivo obdelovali, so se črke in preostali material izgubili.«⁵⁵

Eden teh letakov Jožeta Tovornika se je ohranil in je v razstavnih prostorih Muzeja NOB v Celju. To je prvi ohranjeni letak iz te dobe.

Proti koncu avgusta 1941 pride v dolino vest, da so Nemci prijeli in ustrelili Slavka Šlandra, enega izmed glavnih voditeljev osvobodilnega gibanja na Štajerskem. Sprva to ni bilo mogoče verjeti, toda grozljiva novica se je vztrajno širila in na posled obveljala. Aretacija ga je doletela v Mariboru, ravno ko je hotel iz gestapovskih krempljev iztrgati svojo sodelavko Slavo Klavoro. Gestapo ni vedel, da ima v rokah člana Centralnega



Slavko Štander

komiteja KPS, sekretarja Pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko, enega najbolj agilnih in vplivnih pa tudi priljubljenih organizatorjev odpora proti okupatorju. Njegova legitimacija se je glasila na ime Franc Weber, gozdar, in pod tem imenom je bil tudi ustreljen v Mariboru 24. ali 25. avgusta 1941.⁵⁶

Slavko Šlander je bil najstarejši sin Alojza Šlandra, krojača v Kaplji vasi pri Preboldu. Tam je obiskoval tudi osnovno šolo, meščansko pa v Celju, nakar se je izučil za zobnega tehnika. Njegova prva zaposlitev je bila v Rogaški Slatini, nato pa v Celju.

Že kot mlad fant se je pridno udeleževal v raznih društvih, v pevskem zboru, v dramskem krožku, v Celju pa zlasti aktivno v sindikatu. Ko se je leta 1932 seznanil z Alešem Beblerjem, je nastopil pot revolucionarja in kot tak vstopil v politično areno. To je bilo v času vojaškofašistične diktature generala Živkovića. Ilegalna Komunistična partija Jugoslavije je v tem razdobju potrebovala smelih kadrov, ki se ne ustrašijo truda, nevarnosti in žrtev, ki so skratka pripravljeni povezati se na življenje in smrt za vzvišene ideale in cilje, ki so bili postavljeni pred njo. Vse te odlike je imel Slavko Šlander. Vključil se je v partijsko delo, ki ga ni zapustil do svoje smrti. Njegovo proletarsko poreklo mu je omogočilo, da se je že v zgodnji mladosti otresel vseh iluzij in predsodkov. V najkrajšem času se je usposobil za praktičnega organizatorja in voditelja ilegalne KPJ.

Slavko ustanavlja nove in nove organizacije, obiskuje sestanke, govori, prepričuje, zraven pa študira ideje marksizma za svoj lastni nadaljnji razvoj. Neumoren je pri vsem svojem napornem delu. Sledovi njegovega dela pa ne ostanejo dolgo skriti organom režima. Jeseni, v letu 1933, pade Slavko z večjo skupino članov KP v roke policije. Ne kloni. Na procesu pred okrožnim sodiščem v Celju se odločno postavi v obrambo preganjane KP, tako da mu predsednik sodišča zagrozi z disciplinsko kaznijo, če ne bo prenehal govoriti. Obsojen je na tri leta robije in prične se trnova pot mladega revolucionarja. Življenje v zaporih mu zrahlja zdravje.

Na robiji v Sremski Mitrovici se med svojimi partijskimi kolegi razvije v ideološko podkovanega revolucionarja velikega formata. Ko je spet prost, se s podvojeno močjo vrže na revolucionarno delo. Robija mu je dala obilo praktičnih napotkov za delo, zato posledj žanje še večje uspehe.

Leta 1938 poseže v volilni boj, na skupščinskih volitvah sodeluje pri izbiri kandidatov. Ljudje glasujejo zanje.

Na obzorju se pojavlja nov sovražnik — hitlerizem osvaja deželo za deželo in že buta ob naše meje. Z motorjem se Slavko vozi po Štajerski in obiskuje partijske organizacije. Bodri jih in pripravlja na odpor proti nacifašizmu. Jugoslovanski režim pa še vedno preganja komuniste. Ti so za njega bolj nevarni, kot Hitler s svojimi hordami. Malo pred okupacijo je spet padel v roke policije, vendar je bil tik pred razsulom bivše Jugoslavije izpuščen.

Po prihodu okupatorja je moral spet v ilegalo. Obiskoval je organizacije KP po vsej Štajerski in organiziral oborožen odpor proti okupatorju. Kot član CK KPS je imel velike in odgovorne naloge. Da jih je uresničeval, je bilo potrebno neutrudno, težko delo ilegalca pod strogim režimom okupatorja. Nobena razdalja in noben napor mu ni bil pretežak, samo da bi lahko uspešno uresničil revolucionarne cilje Partije. Njegova smrt je bila velik udarec osvobodilnemu gibanju na Štajerskem.

2. septembra zjutraj okrog četrte ure je tragično končal Jože Turk, aktivist, ilegalec, po poklicu ključavničar, doma iz Kaplje vasi. Ko je hotel v tej zgodnji uri prek mosta čez Savinjo pri Groblji, ga je presenetila nemška policijska patrulja na motorjih. Zaradi neprikladnega terena se ni mogel uspešno braniti. Ob nemškem klicu stoj je zbežal nazaj po mostu, da bi si poiskal kritje. Med begom ga je zadel strel iz puške v bok. Na koncu mostu se je zvalil po bregu navzdol. Pri tem je izgubil pištolo. Bežati pa ni več mogel. Da ne bi prišel živ Nemcem v roke, si je z žepnim nožem zadal rane na vratu in prsih, tako da je izkrvavel. To je bila herojska smrt komunista.

Nemška patrulja ga je našla šele, ko se je zdanilo. Našli so tudi njegovo pištolo, ležala je kakih dvajset metrov od kraja, kjer je izdihnil.

Jože Turk, Miklavžkov Joža, kakor so mu rekli sovaščani v Kaplji vasi, je bil predan komunist. Pred vojno je preživel dve leti robije v zloglasni Mitrovici. V letu 1941 se je takoj vključil v boj proti okupatorju. Poleti je kot kurir vzdrževal zvezo med Okrožnim komitejem Savinjske doline in OK Celje in s Celjsko četo, dokler ta ni bila razbita. S svojim delom, še bolj pa s svojo junaško smrtjo, je potrdil svojo privrženost komunizmu in slovenskemu narodu.⁵⁷

REVIRSKA ČETA PRIDE NA SAVINJSKO STRAN

Uporniško gibanje — partizanstvo — pa ni zajelo le južnega obrobja Savinjske doline, pobočja Mrzlice in drugih hribov nad Zabukovico, Grižami, Preboldom in Dobrovljami na severozahodu doline ter Šentandraške hribe pod Goro Oljko, koder vse se je gibala in delovala Savinjska četa. Že v poletju 1941 je bil tudi skrajni zahodni obrobni predel Savinjske doline že močno partizanski. Na področju Marijareških hribov, na Vrheh med Javorjem in Čemšeniško planino ter v Šmiklavških hribih so se gibale patrulje Revirske čete.

Revirska četa, v kateri se je do prvih dni meseca avgusta 1941 zbralo že nad osemdeset partizanov, v glavnem komunistov in skojevcev iz Zagorja, iz Trbovelj in iz Hrastnika, je bila ustanovljena v začetku julija 1941 pri Krežetovih štalah, nedaleč od cerkvice Svetega Lenarta na Vrheh. Revirska četa je naredila nekaj »krepkih« vojaških akcij na revirskem področju — v razdobju nekaj dni je izpraznila dvoje skladišč streliva, 9. avgusta pa je napadla orožniško postojanko v centru Zagorja ob Savi.

Po akciji v Zagorju se je Revirska četa vrnila na Vrhe. Glavnina se je namestila na domačiji po domače Krvavičnik, male hribovske kmetije v bližini hriba Krvavica. Kurirji in manjše skupine borcev so obiskovali okoliške kmete in jih seznanjali z uporniškim gibanjem, ki je v teh poštenih, težkemu garanju usodno navezanih ljudi zelo lahko in hitro prešlo v zavest. Kmetje in partizani so v kratkem obdobju postali najtesnejši zavezniki.

Takoj prve dni po partizanskem napadu na orožniško postajo v Zagorju so Nemci navlekli v revirje, zlasti v Zagorje, močne oddelke policije. Z njo je prišlo tudi precej gestapovcev. Takoj naslednje dni so se vzpenjale dolge kolone policije v okoliške hribe, da bi odkrile partizane.

12. avgusta je močna policijska enota naletela na taborišče Revirske čete na Vrheh in jo razbila. Nemcem se to ne bi tako lahko posrečilo, če bi bila četa količkaj primerno oborožena. Tako pa je bila večina novincev brez vsakega orožja in se je del teh zmedel in razkropil. Glavnina se je umikala proti Čemšeniški planini. Malo pred napadom se je v četo vrnil kurir s sporočilom, da bo četa dobila pošiljko orožja z Dolenjske, le da mora priti ponj onkraj Save k Svetemu Križu, kjer je bil prehod čez mejo. Tako je komandir Grozdnik še to dopoldne odšel z večjo patroljo po to orožje. Preostalo skupino pa je vodil komisar Hohkraut prek Marije Reke in Mrzlice proti Kalu, od tam pa naprej čez Savo, kjer se je nato s četo utaboril pri naselju Matca v bližini Dobovca pod Kumom. Že po nekaj dneh so Nemci napadli Hohkrautovo skupino in jo razbili. Del teh ljudi je odšel čez mejo, nekaj pa se jih je vrnilo na svoje domove. Na svoje domove so se vrnili tudi člani Grozdnikove patrolje, ki so na meji zaman čakali, kdaj se vrne njihov komandir, ki je odšel naprej na Dolenjsko. Večino teh, ki so se vrnili domov, so Nemci polovili in postrelili.

Pod Kalom pa je ostalo enajst ljudi iz Hohkrautove skupine, ki so se kmalu premaknili v hribe k Sv. Miklavžu nad Taborom.

Pri spopadu na Vrheh sta bila ranjena dva borca: Lojze Vresk v nogo, Pavle Baloh pa v roko. Baloh je odšel na Dolenjsko, Vresk pa, ki je močno krvavel, je našel zavetje pri bližnjem kmetu nedaleč od Lenarta. V nadaljevanju se bom zadrževal pri tej mali skupini borcev Revirske čete, ki je ostala na Štajerskem in iz katere se je pozneje razvila močna Revirska četa, ki se je oktobra 1941 vključila v Štajerski bataljon.⁵⁸

O prihodu in bivanju Revirske čete v Šmiklavških hribih je bil objavljen spominski zapis v Borcu št. 7/8 1974 pod naslovom »Revirska četa pri Pošebalu«. Nekoliko dopolnjenega objavljam v pričujoči knjigi.

Bilo je nekako sredi avgusta, ko hribovci žanjejo pšenico. Andrej Zakonjšek-Pošebal je z nečakom Radom zlagal pšenično snopje v kozolec. Zatopljena v delo nista niti opazila, kako se kozolcu bliža moški s palico, na katero se šepajoč opira. Zagledala sta ga šele, ko je bil že tik ob vozu s snopjem.

»Srečno!« je pozdravil in se zagledal v Andreja zgoraj v štantu. Še preden mu je kdo odgovoril, je že nadaljeval: »Kako lepo klasje! Oče, čimprej ga omlatite in skrijte, drugače vam bodo Nemci žito pobrali!«

Andrej je porinil snop med late in stopil na hlapca.

»Mislite, da bodo jemali žito?« je vprašal zaskrbljeno.

»Bojo, bojo, boste videli. Čimprej omlatite, vam pravim. Pa dobro skrijte. Če ne, boste živeli na karte, res; pravijo, da bodo kmetom pobrali žito, ki ga potrebujejo za vojsko, njim pa potem dali karte, na katero bodo dajali slabo moko, tudi krompirjevo, saj jo poznate, ali ne?«

Pogovor je tekel dalje tako dolgo, da je bil voz prazen. Domačina sta se odpravila na njivo k žanjicam po novo snopje, možakar pa je ostal pri hiši. Pošebal ga je povabil, naj ostane, potem, ko je povedal, da je bil pred nekaj dnevi ranjen pri nekem nemškem napadu.

»Ravno tamle pri cerkvi sem jo staknil!«, je pokazal s palico skozi štant. Od tu se namreč prav lepo vidi k Šentlenartu na Vrheh.

Tiste čase so po teh hribih pogosto slišali pokanje pušk. Med ljudmi so se vedno bolj širile govorice, koliko ljudi je že po hostah, ki se upirajo Nemcem. Na Pohorju, so pravili, so se spustili padalci in da je tam že prava vojna. Tisti, ki niso bili za Nemce in takih je bilo po teh hribih največ, so z veseljem in kar z nestrpnostjo požirali take govorice. Vlekli so na ušesa in



Domačija Andreja Zakonjška-Pošebala. Levo v gozdu je bilo taborišče Revirske čete

prisluškovali, kadar je kje zadrdrala brzostrelka ali mitraljez. Pokalo je po širnih gozdovih Velike Reke. Ženske, ki so prihajale na obisk, so vedele povedati, kako so Nemci spet in spet vlačili svoje mrtve in jih nalagali na kamion tam pod Mrzlico. Vendar pa vse to ni bilo res. Nemške policijske patrulje so zares pogosto hodile tam okrog, da bi polovile komuniste, ki so se umaknili v gozdove. Komunisti so prišli iz Hrastnika, Trbovelj, Zagorja, iz Griž, iz Zabukovice in iz Prebolda v Savinjski dolini v varno zavetje gozdov. Nemške patrulje so kar tako za strah spuščale goste rafale v temne gozdove. Mrtvi sovražniki pa so bili za zdaj le v pripovedovanju ljudi.

Neznani prišlek je postal hitro domač pri hiši. Zvečer je pripovedoval, kako so jih Nemci napadli pri Šentlenartu v torek zjutraj 12. avgusta. Prišli da so od druge strani, kot pa so jih pričakovali in jih tako iznenadili. Povedal je, da je bil ranjen še eden od partizanov in to v roko, pa ne hudo.

»Kličite me za Lojza,« je rekel domačim. »Pišem se Vresk. Vreskov Lojz mi pravijo v dolini.« Bil je za čuda zgovoren. Jezik mu je tekел kar naprej. Njegove prijazne rjave oči so izražale dobrodušnost in vedrino. Nikakega strahu, skrbi ali žalosti ni bilo v njih. Bil je srednje velik, precej močan. »Izučen sem za mesarja, sedaj pa sem delal pri knapih. V mojem poslu ni bilo dela,« je še povedal.

»Vresk?« je glasno pomislil Andrej. »Ali imate kakega brata?«

»Seveda ga imam — že vem, Vilča najbrž poznate, on je večkrat hodil tu čez v Prebold, od koder ima ženo. Žandarji so ga imeli že skozi na piki, zaradi komunizma. Zato se tudi večkrat umakne v hribe.«

Andrej se je dobro spominjal visokega suhega fanta, ki pa je bil nekoliko bolj resen kot tale Lojz. Kadar je takole jeseni ali pozimi kahal žganje v mali kleti pod kaščo, se mu je večkrat oglasil kak ponočnjak. S poti zgoraj nad hišo so taki popotniki opazili ogenj, ki je gorel pod kotlom in to je tega ali onega privabilo. Vilč je bil največkrat sam, le redkokdaj je pripeljal s seboj kakega tovariša. Medtem, ko so sosedje, ki so se takole med žganjekuho nagnetli v klet, žlampali žganje, ga Vilč in njegovi kolegi niso pili. Pač pa je zelo rad pospravil stričevo malico. Z Vilčem sta imela pogovore dolgo v noč. Andrej je veliko bral in marsikaj vedel, a to kar mu je pravil Vilč, to je bilo zanj novo. Pravil mu je o tem, kakšne krivice se godijo delavcem, kako jih kapitalisti odirajo. Razlagal mu je, kako je težko

v dolini, toliko mladih ljudi je brez dela. Še in še mu je pravil marsikaj, in o marsičem, o čemer stric v svojih časopisih ni bral. Vilč se je tudi zanimal, kako je z njimi, s kmeti. Andrej pa mu je pravil, s kakimi težavami se ubadajo. On, Andrej na primer je prevzel močno zadolženo posestvo. Bratom in sestram je moral izplačati doto, šestnajst let se že ubada s temi dolгови, pa se nikakor ne more izkopati iz njih. Pa naj še tako gara in stiska, nič ne pomaga. Ne more si pomagati, kot da je privezan na galeji.

Nekoč je Vilč pripeljal s seboj svojo ženo Marjetko. Ona je bila sestra treh bratov Hribarjev iz Prebolda. Med pogovorom je vzdihnila: »Tudi midva bi rada imela družino, otroke. Pa kam naj jih dava? On je kar naprej brezposeln, pa še preganjajo ga. Je to kakšno življenje?«

O tem je Andrej potem večkrat razmišljal in takole sklepal:

»Težko živim, vendar vsaj streho imam nad glavo in lačen tudi nisem.«

Ni še minilo teden dni, odkar je prišel Vresk k hiši, ko nekega večera plane gospodinja Treza v hišo:

»Zgoraj v gmajni je cela gruča ljudi, kaj naj bi to bilo?«

Lojz pa se je nasmejal, kot da se mu je izpolnilo veselo pričakovanje.

»Teta, to so naši! Čisto zagotovo morajo biti naši.« In že je hitel skozi kuhinjo na plano.

Ni bilo dolgo, ko so se spet odprla vrata in skozi nje so prihajali drug za drugim. Sami mladi možje in nekaj fantov z njimi. Le eden od njih je bil že nekoliko v letih. Ta je imel dežnik. Vsi so imeli puške, jugoslovanske mavzerice, drugače pa so bili v civilu. Domači so se umaknili k peči, oni pa so posedli okrog mize. Nenaden obisk tolikih ljudi je Pošebalove presenetil. In že je hitel Lojz predstavljati:

»Nikar se ne ustrašite, to so naši, sami fejest fantje: tale je Jože Umek, ki mu pravimo Zepl, knap, to je Nande Šušter, pleskar po poklicu, to je Rudi Knez, najboljši športnik v revirjih, kličemo ga Silas; ta je Ciril Curk, ta je Milan Mrzel, tile pa so najmlajši: Tone Ribič, pravimo mu Ribca, tale je Tone Vratnar, kličemo ga Antonesko, ta pa je Lojze Juvan. Vidiš na tebe sem pa pozabil in pokazal je na najstarejšega: to je Alojz Župančič, stari knap, ki nikamor ne gre brez marele.«

Lojz je prišel k hiši brez vsakega orožja, tudi pištole ni imel, ti so pa imeli vsak svojo puško. Navzočnost toliko tujih ljudi in

skladovnica pušk, ki so bile naložene na skobelniku pri vratih, je vplivala na domače nekoliko grozljivo. Vendar je pogovor kmalu stekel in ni bilo dolgo, ko se je spet oglasil Lojz Vresk, pogledal fante po vrsti in nato Trezo:

»Kaj pa zdaj fantje, ste morda lačni?«

Treza se je nasmehnila in vstala: »Malo potrpite, bom že nekaj skuhala.« Vstala je in odšla v kuhinjo. Andrej je tudi odšel in se kmalu vrnil s hlebom kruha in ga položil na mizo. Vresk je hitro dal roko nanj in pogledal Andreja:

»Je cel hleb naš?«

Pošebal je pokimal. Vresk je prijel za nož in dejal: »Takole fantje, kot smo že vajeni: devet vas je, torej razdelim hleb na devet kosov.« Skrbno je najprej pomerjal z nožem, da bi vsakemu odrezal enako velik kos. Vsi drugi so ga tiho opazovali in čakali. Kmalu so zasadili zobe vsak v svoj kos kruha. Andrej pa je medtem prinesel še štefan hruškovca.

Ko so pospravili še veliko skledo koruznih žgancev, ki jo je Treza postavila na mizo, se je Vresk obrnil k Andreju in ga vprašal, če bi lahko tudi tile fantje ostali nekaj časa v njegovi hiši. Andrej je pristal, samo pripomnil je, da bodo morali biti previdni.

Zjutraj je Rado peljal Vreska, Silasa in Šušterja v bližnji Cvikl. Cvikl je mali kakor upognjen hrbet oblikovan grič, ki se razteza od Pošebalove hiše proti jugu. Po obeh straneh Cvikla kakih dvesto metrov spodaj teče potoček, ki se v Medvedovem grabnu zliva v potok Konjščica. Tam, kjer se začne rob Cvikla spuščati proti Medvedovemu grabnu, so se ustavili in vsi trije so bili za to, da se četa tu utabori. Tu so potem res taborili. Od nekje so prinesli šotor in ga tu postavili. Kadar je bilo deževno vreme, so vsi skupaj prišli pod streho v listnjak na koncu hleva. S Trezo so se dogovorili, da jim bo kuhala. Tako je Lojze Vresk ostajal največkrat v kuhinji, kjer je lupil krompir in pomagal pri drugih opravilih. Rana se mu je hitro celila. Ženske so mu jo obvezovale z obkladki, prepojenimi z žganjem, v katerem je bila namočena arnika.

Z nastanitvijo čete na domačiji Andreja Zakonjška, se je tudi Radov vsakdan spremenil. Od aprila je namreč pri stricu živel napol ilegalno. Po odhodu iz Celja, tik pred prihodom Nemcev, se ni nikjer več prijavil. V času tik pred okupacijo je imel v Celju s kulturbundovci neke konflikte. Zaradi tega je bilo bolje, da jim je šel izpred oči in s poti še preden so zavladali v mestu. V tem času so se znašli v kraju kar trije ilegalci.

Okupacija jih je prignala nazaj na domove. K sosedu Kisovarju se je vrnil domači sin Lipče, ki je bil sicer zaposlen kot krojaški pomočnik v Trbovljah in januarja leta 1941 z drugimi komunisti odgnan v Bileće. V zaselek Zaglink poleg Ojstriške vasi se je vrnil Ivan Kozmelj, ki je bil zaposlen kot mizar v Kragujevcu. Pri Štruklju, kakor se je reklo po domače mali kmetiji, kjer je bil doma, je bilo bolj malo kruha za vse, vendar so Ivana radi sprejeli medse. Tako Kozmelj kot Lipče Jurhar sta v poletju 1941 začela z intenzivnim političnim delom na terenu. Kmalu se jima je pridružil tudi Rado in tako so skupaj ob večerih obiskovali kmečke in druge domove ter se z ljudmi pogovarjali pozno v noč. Ne da bi sami imeli kakšno konkretno oporo ali zagotovilo, so ljudem vseeno zagotavljali, da bo nekoč bolje. Saj so bili ljudje zelo pesimistično razpoloženi, nekateri že kar na robu obupa. Obdelovali so tudi tiste, za katere je bilo čutiti, da se jih oprijemlje hitlerjanska propaganda. V razkrinkavanju hitlerizma se jim je pridružil tudi bivši občinski tajnik Lojze Križnik, ki se je ob prihodu Nemcev tudi umaknil domov v hribe.

S prihodom Revirske čete na naše področje pa je naše delovanje dobilo konkretnejšo obliko. Treba je bilo poskrbeti, da borci ne bodo lačni. Pri Pošebalu, kjer so taborili, niso pridelali toliko žita, da bi bilo kruha še za novih deset ali tudi več ljudi, saj so prihajali vedno novi. Ti ljudje, borci, so bili v stalnem gibanju, vedno na nekih poteh. Človek bi mislil, da bodo sedaj tu v gozdu ležali in lenarili, toda ne. Zanje noč ni pomenila spanja, niti ni bil dan namenjen za to. V skupinah po dva ali trije so odhajali eni v to, drugi v drugo smer. Če je šel Silas z enim ali dvema tovarišema na javko k Turškemu kamnu, je odšla druga skupina v Planinsko vas ali pa še naprej, v Trbovlje, Zagorje ali na ono stran Save. Stalno je bilo treba vzdrževati zvezo z ljudmi v revirjih, z javkami, s kurirji, s komitejem itd. Le redkokdaj so bili vsi v taborišču, ali pa v hiši, kamor so se zlasti ob večerih prav radi zatekli. In to nenehno gibanje je vplivalo, da so bili kar naprej lačni. Teh ljudi se sploh ni dalo nasititi, jedli bi kar naprej. Hleb kruha je »izhlapel« v nekaj minutah.

Tako sta potem z Lipčetom organizirala nabavo hrane, predvsem moke in zabele v vaseh v Savinjski dolini. Ni bilo večera, da ne bi šla v katero izmed vasi. V Lokah sta se redno oglašala pri Kmetovih. Gospodinja Pepca Tekavc, rekli so ji Kmetka, je bila Lipčetova sestra. Imela je kopico doraščajočih otrok, ki

jih je bolj mali grunt s težavo preživeljal. Za partizane bi dala vse. Kadar ji je doma zmanjkalo, je šla k tej ali oni sosedi po hleb kruha. Prazna nista nikoli odšla iz hiše. Bala se tudi ni. Čeprav je bila njena hiša sredi vasi, ju je vedno povabila v kuhinjo.

Domačija Jožeta in Zofije Golavšek po domače Ramšak je bila že takoj v začetku partizanstva gostoljubno odprta za partizane. Od tu sta odnesla kdaj pa kdaj meh moke za peko kruha. Sinova sta dala puško s strelivom, ki sta jo imela skrito od prevrata sem. Pod njihovo domačijo je bila dolga leta pred vojno gostilna pri »Ropretu«. Tu so živeli vdova Pavla Pavlinc, tri hčerke in sin Milko. Vsa družina je bila zavedna in partizanom veliko pomagala. Hčerke so bile pridne obveščevalke, zelo pogumna dekleta, na katera so se lahko povsem zanesli. V Taboru je bila pred vojno daleč naokrog znana gostilna Plavšak. Tu je živela mati Julija, sin Ludvik z ženo Marto, ki so bili vsi trije zavedni Slovenci in so tesno sodelovali z nami. Zelo zavedna je bila Kobalova družina po domače »Brigl«. Na pol poti proti Ojstriški vasi imata svojo hišico France in Malči Kos. France je bil čevljar. Oba sta se takoj v začetku vključila v uporniško gibanje in zbrala dosti raznih potrebščin in denarja za partizane. Oba sta bila tudi dobra obveščevalca.

V Ojstriški vasi so bile domala vse hiše vključene v delo za Osvobodilno fronto. Med prvimi so se vključile v gibanje tele: Sirševa, zlasti oba brata Vinko in Ivan Kos, vsa družina Cukalovih, Štrukljeva, oba brata France in Danilo Jesenik, Konrad Pepel, Rudi Hanžič, Ivan Leskovšek, Leopold Župančič in še nekateri drugi. Cukalova sinova Milko in Lojze sta vse do jeseni oskrbovala Revirsko četo s cigaretami in drugim tobakom, pri kmetih pa sta dobivala moko in druge potrebščine.

V hribih so bile domala vse kmetije za partizane. Posebej moram omeniti Zakojškovo domačijo, kjer sta gospodarila Pavla in Valentin Kučer, oba zelo zavedna Slovenca. Že ob prvem Radovem obisku je Pavla dala velik lonec, poln zabele — nesi to našim fantom, je rekla. Zelo gostoljubna za partizane je bila Štajnerjeva hiša. Gospodar Jurij Bukovec in njegova žena sta vse od začetnih dni osvobodilnega gibanja sprejemala partizane v svoji hiši, ne da bi se bala groženj okupatorskih oblasti. Kot starša, so bili tudi njuni otroci zvesti sodelavci partizanov. Večkrat sta se z Lipčem oglasila tudi pri Polonki Dolar po domače pri Škrabarju, pri Jakobu Dolarju po domače pri Zimoharju, pri Mariji Hlade po domače pri Pubarju v Rebri. Hodila sta tudi

k Alojzu Križniku, ki je živel po umiku iz doline na svojem domu po domače pri Leteju.

Imela sta torej kar veliko zaupnih in zanesljivih prijateljev in pomočnikov daleč naokrog. Ljudje so ju zelo radi sprejemali, skoraj vedno v upanju, da jim bosta povedala kaj novega. Bilo pa je bolj malo razveseljivih novic tiste čase. Kar sta izvedela iz literature, ki so jo prinašali fantje iz revirjev, in pri poslušanju radia pri Štajnerju, sta nekoliko optimistično obarvala in tako potem posredovala ljudem.

Nemci so že od maja 1941 pošiljali ljudem na podeželju tednik Štajerski gospodar,⁵⁹ tiskan sicer v slovenščini, v nekakem štajerskem dialektu, ki ga je hajmatbund uporabljal za svoja obvestila in propagando, samo hvalil je nemški novi red in poveljeval nemške zmage in že kmalu mu ljudje niso več verjeli. Toliko bolj so verjeli našim vestem, le žal, da je bilo v prvem obdobju NOB na Štajerskem silno malo partizanske literature.

Polagoma se je razvedelo med ljudmi, da je v Šmiklavžu četa partizanov, vendar do tistih, ki so bili nezanesljivi, vest ni prišla. Tako je imela četa poldrugi mesec mirno zatočišče v teh hribih.

Proti koncu avgusta je prišel v četo Lojze Hohkraut. Prevzel je spet vodstvo čete, sedaj kot komandir. V tem času so prinašali borci, ki so hodili na javke, dolge zvitke, ki so jim pravili salama. V resnici so bili v teh zvitkih letaki, natisnjeni na Žreb-ljevem hribu onkraj Trbovelj; včasih pa so prinesli literaturo tudi iz Ljubljane. Vse to so temeljito prečitali, nato pa razde-levali naprej med ljudi, ki so vse to hlastno brali.

Ob večerih sta hodila z Lipčetom poslušat radio k Štajnerju. Včasih sta vzela tudi katerega iz čete s seboj, največkrat je bil to Hohkraut. Ko sta se potem pozno vračala, je stari Kisovar še bedel in prvo njegovo vprašanje je bilo:

»Kaj je pa povedala tista radija?«

Stari mož je hlastno poslušal novice, ki sta mu jih pripovedovala, včasih sta jih še malo olepšala. Kakor mnogi, tudi stari Kisovar ni mogel Nemcev živih videti. Strašno jih je sovražil! Zato je pa tudi vsa vojna leta pomagal partizanom s čimer in kadarkoli je mogel. Vojna mu je vzela tri sinove, toda mož ni klonil!

V času, ko je bila četica pri Pošebalu, je dosledno izpolnjevala svojo vojaškopolično nalogo. Sredi Trbovelj je likvidirala nemčurja in izdajalca Franca Tausla, ob neki drugi priliki

je požgala rudniško barako, izvedla je več sabotaž, pogosto pa tudi hodila v zasede na cesto Trbovlje—Prebold.

Četico pri Pošebalu je večkrat obiskal takratni sekretar revirskega komiteja Frīc Keršīč-Gal. Rado Zakonjšek se njegovih obiskov spominja:

»Nepozabno mi je ostalo srečanje s Frīcem Keršīčem-Galom. Ko sem bil neko jutro pred hišo, slišim, kako v gmajni nekdo požvižgava. Nikdar prej še nisem slišal dvoglasno požvižgavati, ta pa je žvižgal dvoglasno, da ga je bilo veselje poslušati. Pogledam in vidim moškega, ki stoji za debelim kostanjem in mi daje z roko znamenje, naj pridem k njemu. Ko sem prišel blizu, sem videl, kako velik in močan možakar je; njegov obraz je bil tak, da je takoj osvojil človeka. Prosil me je, naj ga povežem s četo in ker do tedaj še nismo imeli opravka z vohuni in gestapovsko zalego, sem mu res takoj dal zvezo.

Frīc je bil ilegalce in partijski funkcionar v revirjih, kjer je delal kot politični aktivist. Poslej je pogosto prihajal k nam v Šmiklavške hribe in vedno me je razveselil njegov čudoviti napev izza starega kostanja.«

Nekega dne sta z Lipčetom pripravila sestanek Hohkrauta z najinimi prijatelji in sodelavci v dolini. V nedeljo zvečer so vsi trije krenili v dolino. Ko so prišli na travnik pod Ramšakovo domačijo, ni bilo tam še nikogar. Polegli so ob robu gozda in niso dolgo čakali, ko se je po ozki stezi prek travnika pripeljal kolesar, za njim pa še drugi in tretji. Ludvik Plavšak je bil iz Tabora, iz Ojstriške vasi sta prišla Polde Župančič pd. Lebnov in Franc Jesenik pd. Štrukljev. Lojze Hohkraut je razlagal o pomenu in ciljih osvobodilne vojne. Plavšaku se je zazdelo, da vse to razlaganje že predolgo traja, pa ga je prekinil rekoč:

»Prijatelj,« je dejal, »povej nam, kaj vse potrebuješ, da se dogovorimo.«

»Tovariši, mislim, da moramo vedeti, kakšni so naši cilji in šele potem lahko govorimo, kako bi prišli do njih. Mislim pa,« je nekoliko pomislil, »dobro bi bilo, če bi ustanovili odbor Osvobodilne fronte za področje vaše vasi ali občine. Kaj mislite? Take odbore snujemo sedaj po vsej okupirani Sloveniji.«

Tako je bil ta večer sestavljen odbor, ki je zelo uspešno deloval do konca leta 1941.

Ko so se vračali v Šmiklavž, je Lojze omenil, da so mu ljudje, s katerimi so se sestali, všeč in da bi se z njimi še rad kdaj sestal. Poslej je bil teren vse do dolinskih vasi čvrsto povezan v odporniškem gibanju in Revirska četa, ki je zlagoma

zrasla iz desetih že do dvajset borcev, je imela široko zaledje za preskrbo, medtem ko je vojaške in druge akcije izvrševala na drugi strani hribov, na področju revirjev.

»Nekoč me je Hohkraut povabil, naj pridem v njihovo taborišče, da mi bo nekaj pokazal. V resnici ni minil dan, da bi ne bil vsaj enkrat pri njih. Takrat pa me je radovednost še posebej gnala, da sem pustil delo in odšel z njim.

Sredi taborišča so imeli razgrnjeno šotorsko krilo, na njem pa so ležali deli težkega mitraljeza in strelivo. Bil je to protiletalski mitraljez, ki so ga prejšnji večer prinesli iz Planinske vasi. Pravzaprav so ga že prej našli na Žebljevem hribu, kjer je imela jugoslovanska vojska spomladi postavljeno protiletalsko baterijo. Občudoval sem težko mrho in vpraševal, kdaj bodo to orožje uporabili. Povedali so, da mitraljez nima podstavka in ugibali, kako bi prišli do njega. Spomnil sem se Kisovarjevega Viktorja, ki je bil izučen mehanik in se ponudil, da bom podstavek priskrbel. Skicirali smo, kako naj bi bil podstavek izdelan, da bi se ga dalo montirati.

Viktor je bil v tistem času zaposlen v Celju in je vsako nedeljo prihajal domov. Tu in tam je v svoji harmoniki pretihotapil iz mesta kakšno pištolino ali strelivo. Ko sva mu prihodnjo nedeljo z njegovim bratom Lipčetom povedala, kaj želiva, je takoj obljubil, da bo podstavek naredil. Pomislil je in rekel Lipčetu: »Veš, kje bom to naredil? Pri Pepelovih. Zakaj bi delal to v Celju in se izpostavljal nevarnosti, ko bi to reč spravljal iz Celja.«

Pri Pepelovih v Ojstriški vasi je bila mehanična delavnica in v tej delavnici sta potem Viktor in Pepelov Konrad naredila tisti podstavek.

Ta mitraljez pa ni bil nikoli v akciji. Četa ga je zakopala v bližini taborišča in ko smo ga nekoč pozneje iskali, ga nikakor nismo mogli najti. Tako je še danes tam zakopan.«

Bližala se je jesen in noči so postajale hladne. Organizacija iz doline je četi sporočila izjavo Gvida Počivavška, da lahko poberejo vse odeje iz njegovega hotela na Sv. Planini. In tako se je četa odpravila na Planino zvečer 21. septembra. Počivavšek je imel na Planini velik in lep hotel, ki ga je zgradil malo pred vojno. Hotel Ana je stal na lepi razgledni točki, od koder je bil čudovit razgled daleč naokrog. Na skrajni levi se je videlo v Savinjsko dolino, na Mrzlico, Kal, proti jugu na Kum in druge dolenjske griče, zlasti pa je bil lep pogled na vznožje hotela, kjer so kakor na dlani strnjena naselja Trbovelj in Zagorja. Iz

hotela se je videlo moravško gričevje z Limbarsko goro in še naprej proti Ljubljani. Novi hotel, zgrajen ves iz lesa, je bil punčica v očeh Počivavškove družine in njen ponos.

V hotelu je bila še tisti čas vsa oprema, tudi posteljnina. Toda četa je pobrala samo odeje — k Pošebalu so prinesli fantje okrog 50 dragocenih odej iz kamelje dlake, ki so nam potem naslednjo zimo odlično služile.

Ko je bil Rado некоč spet v dolini, mu je Ivan Kozmelj zapal, da bi se dalo dobiti večjo količino ročnih bomb, ki so shranjene v nekem skrivališču blizu vojaškega skladišča na Gorici pri Celju. Dal mu je tudi zvezo. Ko se je vrnil domov, je takoj poiskal Silasa, ki je tiste dni nadomeščal odsotnega Hohkrauta. Silas je bil navdušen, čeprav je bila vest takšna, da ji je bilo težko verjeti. Takoj drugi dan je odredil dva borca, Cirila Curka in Gubca, da sta šla po bombe. Kozmelj je povedal, da so bombe v neki jami nedaleč od skladišča. Nam vsem se je zdela stvar precej neverjetna. Silno težko je bilo namreč priti do orožja, že ena sama granata je bila dragocenost. Tam nekje pa naj bi partizane čakala kar cela jama bomb! Toda Curk in njegov tovariš sta vseeno šla na pot.

Rudi Cilenšek-Vrankar, ki je tudi sodeloval pri tej akciji z bombami nam o tem takole pripoveduje: »Bilo je v času košnje sena. Celjski okrožni komite, tedaj je bil še Vrunč sekretar, je našemu komiteju poslal sporočilo, da je v nekih jamah blizu vojaškega skladišča na Gorici skrita zaloga ročnih bomb, kragujevčank, ki jih je treba spraviti od tam. V ta namen bo prišel določenega dne tovariš na križišče velike ceste pred Arjo vasjo, kjer naj ga nekdo počaka.

Naš Okrožni komite je določil mene, ker sem poznal teren na oni strani Savinje, da grem na zvezo. Ob določeni uri, bilo je podnevi, sem prišel na križišče in ni mi bilo treba dolgo čakati, ko se je pripeljal možakar srednje starosti. V žepu je imel nemške Marburger Zeitung in vprašal, če pelje ta cesta proti Vranskemu. Vse tako, kot je bilo dogovorjeno. Mojega odgovora se ne spominjam več. Ne da bi se kaj zadrževala, sva sedla vsak na svoje kolo in se odpeljala skozi Arjo vas. Ko sva onstran vasi prišla na samotno polje, je neznanec zapeljal naprej in tako on vodil. Tako sva vozila mimo Zaloške graščine proti hosti na področju Medloga, prešla brv čez manjši potok in zavila proti gozdu. V gozdu sva stopila s koles in sedla. Povedal mi je, da nisva več daleč do cilja. Neznanec mi je povedal, da je zaposlen v tistem vojaškem skladišču, ki ga je uporabljala že bivša jugo-

slovanska vojska in ki ga zdaj uporabljajo Nemci. Večina zaposlenih so ujetniki. Kmalu sva se dvignila in odšla naprej v gozd. Ko je potem obstal, mi je pod nekim borovcem odgrnil dračje in pokazale so se bombe. Pokazal mi je še dvojce takih skrivališč kakih dvajset metrov v razdalji. Jaz sem si nato dobro ogledal kraj, okolico in dostop, nakar sva se vsak zase odpeljala, on proti Celju, jaz pa v Griže.

Takoj naslednje dni smo odnašali bombe. Spominjam se, da je prvič šel z menoj Albin Vipotnik-Strgar.⁶⁰

Rado Zakonjšek se takole spominja vrnitve obeh borcev:

»Ko sta se potem tretji dan proti večeru vrnila, vsa zmučena, Curk s starim pletenim kovčkom pod pazduho, nismo mogli verjeti, da je res. Kovček je bil poln bomb, znanih kragujevčank. Bilo jih je kakih petdeset. Vsak borec je dobil po dve, druge pa so zakopali poleg taborišča v Cviklu. Vsi so z zanimanjem poslušali Curka in Gubca, ko sta pripovedovala, kaj vse sta doživela na tem potovanju. Proti Gorici je šlo kar v redu, zveza je delovala in kmalu sta bila tam. Neki tovariš, ki ju je čakal na zvezi, je šel z njima in jima pokazal jamo, kjer so bile bombe. Čeprav vso pot nista kaj dosti verjela, da bosta dobila bombe, sta si vseeno pri neki hiši sposodila tisti pleteni kovček. Spremljevalec ju je hitro zapustil, onadva pa sta naložila poln kovček bomb, tako da sta ga komaj dvignila. Kako bosta prenesla tako težek tovor nad dvajset kilometrov tako daleč? Pogumna mlada človeka nista premišljala. Nekje blizu Petrovč sta naletela na kmeta z vprego. Prisedla sta na voz. Tako sta se peljala skozi Žalec. Med pogovorom je kmet pokazal z bičem na kovček:

„Za kaj vama pa bodo tiste hruške?“

Zdaj sta šele opazila, da je kovček natrgan in da silijo bombe skozi pletenje. Ko sta kmalu nato izstopila, je kmet zaklical za njima:

„Pa veliko sreče, fanta!“ in udaril po konjih.

Dolga pot je še bila pred njima in ko sta videla, da se bliža občestni postaji velik rdeč avtobus, kakršne so Nemci takoj ob okupaciji pripeljali s seboj iz rajha, sta sklenila, da gresta na avtobus. Še prej sta zamašila vrzel v kovčku, v žepu pa sta imela že vsak po eno bombo. Za vsak primer. Avtobus ju je odložil blizu Grajske vasi. Tu se je njuna pot odcepila od glavne ceste in krenila sta proti hribom. Gredoč sta se oglasila pri kmetu Štajnerju, s katerim sta se poznala že od prejšnjih nočnih obiskov. Zaupala sta mu, kaj nosita v kovčku.

,Primejdunaj, zdaj jih pa boste!' Morala sta mu namreč pokazati bombe. Curk in Gubec sta se te poti še velikokrat spomnila in kdaj pa kdaj povedala še kak drobec tega, kar sta takrat doživela.«

V začetku septembra 1941 je nemška policija pridrla v Šentlenart na Vrheh, obkolila Krvavičnikovo domačijo in aretirala vse domače: štiri sinove in že močno priletno mater. Nemce je pripeljal k hiši mlad fant iz Trbovelj, bivši partizan, ki se je ob razbitju Revirske čete pri Šentlenartu oddvojil od čete, se na posled javil nemški policiji in kmalu nato postal izdajalec. Revirska četa se je namreč nekaj dni pred razbitjem zadrževala tudi pri Krvavičniku. Pri preiskavi v Krvavičnikovi hiši so Nemci odkrili še partizana Dušana Krena, ki se je ob času nemškega napada zadrževal v hiši.

Ta dan so aretirali tudi Krvavičnikovega soseda Jerneja Turenska pod obtožbo, da bi kot blokfirer moral prijaviti partizanske obiske in njihovo gibanje na tem področju. Spotoma so na Planini aretirali še Marijo Goršek in Ančko Deželak iz Počivavškovega hotela in sosedno gostilničarko Zofijo Zavrašek. Njenemu sinu Aleksandru pa se je prav zadnji hip še posrečilo uiti. Ista policijska patrulja je aretirala tudi kmeta Jožeta Novaka iz Kleka nad Trbovljami. Pri njem je bila partizanska javka in zbiralnica hrane za partizane. Vsi so bili žrtve gnusne izdaje.⁶¹

Zofija Zavrašek je že naslednje leto umrla v Auschwitzu, Novaku se je posrečilo uiti iz trboveljske bolnišnice, kjer se je zdravil, Krvavičnikova mati pa se je po osvoboditvi vrnila napol slepa domov. Njeni štirje fantje pa so bili ustreljeni že septembra leta 1941.

Ko so člani Revirske čete dobili obvestilo, da bodo 17. septembra 1941 v prostorih zapor pri Figabirtu v Trbovljah streljali talce, med njimi tudi enega od Krvavičnikovih, je Silas vzel s seboj še dva borca in z njimi odhitel proti Trbovljam. Upal je namreč, da bo z brežine nad zaporom s streljanjem pregnal policiste in omogočil obsojencem, da se bodo razbežali in morda ušli.

Silas, žal, ni imel sreče, komaj je s svojo patruljo prihitel v bližino cerkve v Lokah, so počili strelj in padlim talcem ni bilo več rešitve. Ustreljeni so bili: Stanko Kuder (Krvavičnikov), Dušan Kren, frizerski pomočnik iz Trbovelj, Srečko Pogorelnik, kmečki sin iz Šmartna in španski borec Franc Drobnič, ki se je nedolgo prej vrnil v domovino. To je bilo prvo streljanje

talcev v Trbovljah. S tem so hoteli okupatorji zastrašiti tedaj že močno uporne revirje.

Novica o aretaciji na Vrheh in na Planini se je hitro razširila. Ko je Andrej zvedel za to, se je tudi ustrašil. Od tistega dne naprej je bil vseskozi vznemirjen in zaskrbljen. Nekega dne je prosil nečaka, naj vpliva na fante, da bi se prestavili kam drugam. Bal se je, da bo tudi tu prišlo do izdaje. Fantje so namreč kar podnevi hodili okrog.

Rado se je pogovoril s Hohkrautom, ki je takoj pristal, da se četa prestavi drugam. Skupaj sta potem iskala primeren kraj in končno našla neko jamo pod previsno pečino nedaleč od malega kmeta Ivana Marka po domače Dolinskega. V tej votlini se je potem namestila četa, ki je tedaj štela že osemnajst članov. Tu pa niso zdržali dolgo. V soboto ponoči na 25. september so šli na prehranjevalno akcijo v vas Zakl nedaleč od Gomilskega. Tam so na zaplenjenem Vasletovem posestvu zaplenili precej živeža in mlado telico, ki so jo odgnali s seboj. O akciji se je naslednji dan, v nedeljo, izvedelo po vsej Savinjski dolini. Ljudje so govorili, kako je bilo vse črno partizanov, ki da so se pripeljali s kamioni. Ljudje kar niso mogli skriti navdušenja.

Zaplenjeno telico so v jami zaklali in po nekaj dneh so bili spet v našem Cviklu. Vresku je uspelo pregovoriti Andrejevo ženo Trezo, da jim bo še naprej kuhala in naposled je le pristala. Tako dobre oskrbe s hrano namreč niso imeli nikjer!

Andrej pa je bil vedno bolj zaskrbljen, da se je Rađu že smilil. Tudi njemu ni bilo prav, da so se vrnili in premišljeval je, kako bi jih premestil drugam. Saj je imel rad te fante, toda to je bilo preveč.

Zvečer 1. oktobra, bila je sredo, sta Hohkraut in Rađo v kleti pod kaščo mlela sadje za mošt, nato so prešali in po večerji odšli spat. Naslednji dan sta se s stricem odpravljala na njivo pod hmeljsko sušilnico orat. Tik pred tem je še stopil na hribček nad kaščo in pogledal proti Cviklu. Tam ni bilo nikogar. Ko pogleda proti sedlu, na katerem stoji kapelica, vidi, kako se neke postave plazijo tik za robom sedla in preskakujejo od drevesa do drevesa. Postal je pozoren, se pomaknil za hrib in od tod opazoval. Videl je, da so ti ljudje v uniformah in bilo mu je jasno: Nemci so! Pokliče teto Julko in jo pošlje v hišo, da obvesti še druge in Vreska, ki je bil nekje v hiši.

V hiši je seveda nastalo hudo vznemirjenje. Vresk jo je po-brisal skozi kamrino okno, toda v peči se je v loncih kuhalo meso za partizane, ki so ga prinesli s seboj. Ženske so hitro zno-

sile vroče lonce v klet in jih porinile pod sode s pijačo. Na hitro so še pregledale, če je vse v redu. Med tem pa je bila hiša že obkoljena.

Najprej so se dogodki razvijali s filmsko naglico, le da je bil režiser iznenada začete drame nemški SS-oficir. Najprej se je morala zbrati vsa družina pred hišo, on pa se je vstopil pred večna vrata in bral imena, ki so bila na seznamu, pritrjenem na vratih. Vse naokrog so bili razpostavljeni policisti mrkih obrazov z naperjenimi puškami proti družini, ki je v strahu trepetala pred svojim domom. Ko je naduti oficir preveril seznam z navzočimi domačimi, je zarečal proti stricu:

»Kje so banditi?«

Andrej je tajil, da ne ve za nikakršne bandite, nikoli jih še ni videl in sploh ne ve, kdo naj bi to bil. Oficir pa je še in še silil vanj, toda Andrej je vztrajal pri svojem. Vse je že kazalo, da ne bo nič hudega, ko priteče policist z malo pištolo v roki in jo da oficirju ter pove, kje jo je našel. Zdaj pa je oficir pobesnel in skočil pred Andreja:

»Verfluchter Kerl, du bist Bandit!« in že je nameril pištolo v glavo.

Vse je kazalo, da je pogibel tu, ko je stopila Treza pred oficirja in mu skušala v slabi nemščini dopovedati, da je to pištolo najbrž izgubil nečak, ki je zbežal pred njimi. V resnici pa je pištolo izgubil Vresk, ko je skočil skozi okno. Treza je to vedela, vendar je upala, da bo tako rešila moža. Oficir je nekaj časa sploh ni hotel poslušati, temveč je še kar naprej rohnел nad Andrejem. Potem pa je le pogledal Trezo in vprašal, kje je tisti nečak, ki je izgubil pištolo. Stopil je spet k vratom, pokazal na seznam ter vprašal, kako to, da njegovega imena ni na seznamu. Povedali so mu, da prihaja domov samo občasno in da sploh ne vedo, kod vse hodi in kaj počne, ker nikomur nič ne pove. Oficir še vedno ni verjel, temveč je silil v Andreja ter mu potiskal v roko pištolo, naj pokaže, kako se z njo ravna. On pa je trdil, da še nikoli ni imel takega orožja v rokah in ga torej sploh ne pozna. Končno je oficir zapovedal svojim ljudem, naj naredijo preiskavo v hiši.

Ves čas preiskave je morala družina mirno stati pred hišo. Ženske je skrbelo, da bodo Nemci našli v kleti meso, Andreja pa, če bodo našli na podstrešju njegovo pištolo, ki jo je imel že dolga leta pri hiši. Podaril mu jo je brat Jože, ki je bil financar. Preiskava je dolgo trajala. Oficir, ki je vodil preiskavo, je hotel vedeti, kje so nečakove reči. Treza mu je pokazala njegovo

omaro. Pobrli so mu vse obleke, tudi športno obleko, nahrbtnik in gojzarje, kar vse je imel pripravljeno za odhod v partizane, kamor je nameraval prej ali slej. Pobrli so mu tudi vse knjige, ki jih je znosil iz Celja, da bi jih rešil pred Nemci. Pištolo pa je imel že nekaj časa skrito v hmeljski sušilnici.

Mesa niso našli, pištole tudi ne. Vseeno pa so Andreja aretirali in je moral z njimi. Odnali so ga v Trbovlje in ga zaprli v zasilni zapor v Figabirtovi kleti. V tesnem prostoru je bilo natlačenih kakih štirideset zapornikov.

Rado je takrat, ko je videl, da se plazijo Nemci proti domačiji, stekel za robom hriba v Cvikel in obvestil Hohkrauta. Hohkraut je takoj razporedil borce na položaje, proti hiši pa postavil dva stražarja, če bi Nemci slučajno rinili proti taborišču. Bil je ves nestrpen. Videli so, da je vse polno policije okrog domačije, kaj pa se pri hiši dogaja, niso mogli ugotoviti. Šele ko se je kolona policije odpravila navzgor proti sedlu, so videli, da ženejo s seboj Andreja. Rado je planil proti Hohkrautu:

»Pojdite za njimi, prosim, pa jim iztrgajte strica! Napadite jih!« je prosil in že skoraj izgubil vsako razsodnost, ko je videl, da vsi skupaj omahujejo. »Pa pravite, da se ne bojite Nemcev!« jim je ihtavo oponesel.

Nemcev je bilo dosti več, kot pa partizanov, pa tudi oborožitev enih in drugih se ni dalo primerjati. Hohkraut je že pristal, da krenejo za njimi, ko je videl, kako ga je prizadelo: da je stric, ta dobričina padel v njihove kremplje. Vendar je bilo bolje, da niso šli za njimi, lahko bi bilo še več žrtev.

Rado ni šel več domov. Skupaj s četo so se pomaknili po pobočju Cvikla v Medvedov graben in tam v neki kotanji počakali noči. Proti večeru je šel k sosedu Pubarju, da bi zvedel, kaj je z domačimi. Nekdo je šel k Pošebalu in kmalu sta prišla Andrejeva hčerka Micika in brat Tine. Od njiju je zvedel vse, kako je bilo. Malo ga je prizadelo, ko sta mu povedala, kako je Treza nanj zvalila tisto o pištoli, kar je bilo povod, da so strica aretirali. Pozneje je bilo dostikrat hudo, ko je moral slišati od znancev in sosedov, da je on kriv vse nesreče Pošebalove hiše, kar pa ni bilo res.

Mici je povedala, da so potem, ko so Nemci odšli, znosile tiste lonce z mesom nazaj v peč in skuhale meso za četo. Medtem ko sta bila Micika in Tine pri Pubarju, sta prišla na zvezo k Pošebalu Tone Žnidaršič in Janez Pečnik, ne da bi vedela, kaj se je podnevi dogajalo. Treza jima je dala skuhanu meso, ki sta ga prinesla do Pubarja, nakar so vsi trije odšli v Medvedov graben.

Med večerjo je Žnidaršič povedal Hohkrautu, da mora s četo takoj odriniti na Dobrovlje.

S Kisovarjevim Lipčedom sta še isto noč vodila četo navzgor mimo Krivca, Zimoharja in Pubarja čez Pošebalov Čeren in navzdol mimo Kisovarja v Savinjsko dolino. Naročeno jima je bilo, da morata ostati na tej strani doline, da bosta prestregla kurirje, ki so bili doslej prihajali na javko k Pošebalu. Zmenili so se za novo javko na malem sedlu na Klancu nad Kisovarjevo domačijo.

Ko sta se poslovila od čete, ki je krenila prek Savinjske doline proti Dobrovljam, sta zavila nazaj v Šmiklavške hribe in si nad Škrabarjem v grmovju poiskala ležišče. Zjutraj ju je zbudil dež. Bilo je v petek, 3. oktobra leta 1941.⁶²

OBDOBJE PRVEGA PARTIZANSKEGA BATALJONA NA ŠTAJERSKEM

Združitev štajerskih partizanskih čet

V poletju 1941 se je osvobodilno gibanje na Štajerskem močno razmahnilo. Na ozemlju domala polovice okupirane Štajerske so delovale štiri partizanske enote, ki so poleg znatne materialne škode in žrtev, prizadejanih okupatorju, dokaj močno izpričevale, da to ljudstvo ne mara biti podložno tujcu, tudi močno načele moralo vseh tistih elementov, ki so se vdinjali okupatorju ali mu celo pomagali pri njegovih brutalnih zločinih proti slovenskemu prebivalstvu. Avstrijskim in nemškim nacistom, ki so si na vse kriplje prizadevali, da bi okupirano deželo pridobili zase in jo ponemčili, potem ko bi z nje pregnali slovenski živelj, preostalega pa do kraja ustrahovali, pa so bile te dokaj pogoste in večkrat zelo uspešne partizanske akcije opozorilo, da se docela motijo v svojih načrtih. Njihov propagandni aparat je precej dolgo molčal o uporuh slovenskega ljudstva, kasneje pa, ko se tega pred prebivalstvom ni dalo več prikriti, je svoje somišljenike prepričeval, da gre samo za izgrede nekih tujih elementov, prišedših od drugod. Da se upira slovensko prebivalstvo okupirane Štajerske, tega dolgo niso hoteli priznati.

Pohorska četa se je po začetnih neuspehuh in polomih v avgustu ponovno okrepila, tako z novimi borci, moralo in oborožitvijo ter v avgustu in septembru naredila večje število zelo uspešnih akcij. Med drugim je požgala vrsto planinskih koč in objektov, ki jih je okupator nameraval naseliti s policijo in vojaštvom. Ob neki priložnosti je četa pognala v paničen beg močno policijsko enoto, ki je bežala z vrha Pohorja v Dravsko dolino. Četo je vodil komandir Franc Pintar-Toledo, španski borec, po poklicu učitelj, doma iz Ruš.

19. septembra 1941 je šef civilne uprave Uibereither razglasil Pohorje za zaprto območje, na katerem je bilo prepovedano izletništvo in turizem, gozdna dela, nabiranje jagod itn. Ker so proti koncu septembra Nemci z močnimi vojaškimi in policijskimi oddelki prečesavali Pohorje in je postal teren za šibko, komaj triindvajsetčlansko partizansko četo le prevroč, se je Pohorska četa proti koncu septembra umaknila na območje nad Mislinsko dolino.

Celjska četa, ki se je zadrževala v neposredni bližini Celja, je bila zaradi tega še posebno izpostavljena preganjanju nemških policijskih sil. Njen prvi komandir Vrunč je kmalu padel v roke gestapa ter bil ustreljen, za njim je prevzel poveljstvo Peter Stante-Skala. Ko je bil ta ob neki hajki hudo ranjen in začasno nesposoben za operativo, je prevzel četo in postal komandir Vilko Šlander. Četa, ki se je zaradi pogostih izdajstev in nenehnega zasledovanja policije nameravala umakniti globlje na Kozjansko, je na poti doživela težek udarec v nekem mlinu blizu Slivnice pri Celju. Pretežni del borcev je zgorel na domačiji izdajalca, kjer je četa nameravala predaniti.

Skupina partizanov, ki je nekaj časa delovala na področju Šaleške doline, se je septembra 1941 pridružila Pohorski četi. Pred tem je naredila nekaj manjših akcij in tako razgibala tamkajšnji teren.

Delovanje Savinjske čete že poznamo. Akcije manjšega obsega, ki so jih delale vse te partizanske enote, so sicer močno dražile okupatorske oblasti. Niso pa mogle okupatorjevemu vojnemu stroju prizadejati kake večje škode. V tem obdobju niti niso mogle onemogočati ali pa vsaj zavirati okupatorjevih ukrepov in načrtov.

Napad na Šoštanj

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je naročilo, da se morajo vse partizanske enote na Štajerskem združiti v močno vojaško enoto, bataljon, ki bi bil zmožen tudi velikih akcij. Tako so dobile vse enote poziv, da se prve dni oktobra zberejo na Grmadi, hribu nad Šaleško dolino. Pohorsko četo je dohitel poziv, ko je bila na Graški gori, Savinjsko četo na Dobrovljah, Revirsko četo pa 2. oktobra v Šmiklavških hribih.

Pohorci so bili prvi, ki so prišli na Grmado. Savinjska in Revirska četa sta prišli skupaj že iz Dobrovelj. Partizani teh dveh čet so občudovali oborožitev Pohorske čete, ki je imela

poleg drugega kar tri mitraljeze. Mitraljeze jim je oskrbela skupina ptujskih ilegalcev.

Zbrane štajerske partizane je na Grmadi obiskal Dušan Kveder-Tomaž, ki ga je iz javke v Mislinjski dolini pripeljal Franc Polh-Izak. Verjetno je Kveder ob tej priložnosti objasn timer, čemu ta koncentracija in povedal, da bodo odslej skupno manevrirali. Na Grmadi je bil izdelan tudi načrt napada na mesto Šoštanj. Šoštanjski legalni pripadniki osvobodilnega gibanja so v teh dneh pripravljali vse potrebno za uspešno izvršitev akcije. Pod vodstvom španskega borca Boža Mravljaka-Podžupana so zbrali potrebne podatke in informacije. Napad je bil najprej določen za noč od 6. na 7. oktober, vendar je bil preložen na naslednjo noč. Dušan Kveder je odšel z Grmade še pred napadom, še prej pa določil Jožeta Letonjo-Kmeta, da akcijo izpelje. Povedal je tudi, da bo v kratkem prišel k njim novi komandant, ki ga pošilja Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.

Dan pred napadom so se vse tri čete napotile z Grmade v gozd Leženj, zvečer, 7. oktobra, pa v Gorico nad Šoštanjem. Tu je bil borce m podrobno obrazložen načrt napada na Šoštanj, vsak je bil seznanjen z nalogo, ki jo mora opraviti. Ves bataljon je bil razdeljen na sedem skupin, od katerih je imela vsaka posebno nalogo.

Akcija bi se morala začeti ob enajsti uri zvečer. Štab bataljona je vse tri mitraljeze razdelil po četah. Vsi borci so bili oboroženi s puškami in ročnimi bombami. Bataljon je razpolagal tudi z razstrelivom. Nemci so imeli v Šoštanju razmeroma močno posadko žandarmerije, poleg tega pa je bila v mestu še močna posadka vermanšafta, vendar pa to moštvo tedaj še ni bilo nastanjeno skupaj kot vojaška enota, temveč so člani vermanšafta bivali na svojih domovih. Tovarno usnja Woschnagg je stražila posadka obratnih stražarjev. V bližnjem Velenju je bila tudi žandarmerijska posadka in obratna straža rudnika. V mestu Šoštanj je bilo precej folksdojčerjev in kulturbundovcev, ki so imeli doma orožje.

Da ne bi napadenim Nemcem v Šoštanju prišle na pomoč nemške posadke iz sosednjih krajev, je štab bataljona postavil močne zasede, eno v Družmirju, ki je branila dohod iz Velenja, drugo pa v Penku, na cesti proti Šmartnemu ob Paki. Ta zaseda je imela še nalogo, da zaminira in razstreli tamkajšnji most čez Pako. Posebne skupine so medtem pretrgale telefonske zveze s sosednjimi kraji. Močna skupina je blokirala poslopje, kjer je bila nastanjena žandarmerija.

Ko je v Penku zadonela eksplozija, je bil to znak za splošen napad. Po vsem mestu in bližnji okolici se je začelo močno puškarjenje. Partizani so vdrlí v mesto med glasnim vzklikanjem in streljanjem ter bili takoj gospodarji položaja. Napad je bil za Nemce tako nepričakovan in iznenaden, da sploh niso ulegli pomisliti na odpor. Ko so žandarji hoteli iz postojanke, so jih partizani vrgli nazaj in jih tako blokirali v poslopju. Verman Stanko Štraus, domačin, ki je bil to noč na patroljnem obhodu, je bil ubit od partizanske krogle.

Med napadom je mesto hipoma oživeló. Partizanom so se pridružili nekateri domačini, med njimi terenski aktivisti, ki so bili o napadu že prej obveščeni. Skupine civilistov in partizanov so se pomikale po ulicah med glasnim vzklikanjem partizanski vojski, Partiji in Osvobodilni fronti ter med izzivanjem Nemcev in folksdojčerjev, ki pa so se poskrili.

Partizani so imeli v načrtu, da to noč polove šoštanske nacisté, kulturbundovce in folksdojčerje, ki so zdaj po okupaciji dežele postali odkriti izdajalci slovenskega naroda, čeprav so prej dolga leta živeli med njim v blagostanju in nemoteno. Toda vse patrolje, ki so po domovih iskale te izrodke, so bile brezuspešne. Golazen se je poskrila, ni je bilo moč odkriti. Kolovodje, ki so jih partizani iskali, so bili v prvi vrsti župan Haucke, trgovec Hans Gruber, gostilničar Galot, uradnik Klimment in še nekateri drugi. V tem pogledu je bila akcija neuspešna.

Med akcijo je mesto osvetlil velik ogenj. Partizani so zažgali Kindhoferjevo skladišče lesa in žago, potem ko so jo polili z bencinom. Gorela je kot bakla. Kindhofer je bil ortsguppenfirer (krajevni skupinski vodja) Borec Revirske čete mu je zagnal bombo v spalnico, ki pa ni eksplodirala.

Skupine, določene za zaplembo blaga pri nemškutarjih, so imele polne roke dela. Različno blago in predvsem živež so partizani zaplenili pri sedmih takih družinah. Zelo veliko blaga so dobili v trgovini folksdojčerja Hansa Gruberja. Kar niso mogli odnesti, so uničili. Gruberju so iz stanovanja odnesli vso obleko.

Manifestacija, ki je bila pravo rajanje, nad vse vesel dogodek tako za partizane kot za slovenske domačine, je trajala že kaki dve uri, ko se je v zvoniku pri Šmihelu oglasil zvon in oznanil konec zgodovinskega dogodka. Partizani so se začeli zbirati v skupine in se pripravili na odhod. Poslovali so se od do-

mačinov in med petjem zapuščali mesto, ki je bilo za nekaj ur osvobojeno nacističnega nasilja.⁶³

Šoštanj je bilo prvo mesto v Sloveniji, ki je bilo — čeprav le za nekaj ur — osvobojeno po slovenski vojski. To je bil velik političen dogodek, ki je odmeval po vsej Štajerski, pa tudi zunaj dežele. Vest o zavzetju Šoštanja se je širila od ust do ust in po tajnih kanalih prodrla celo med izgnane Slovence v Srbijo in na Hrvaško.

Novica o partizanskem podvigu je bila za nacistične presenečenje. O tem so bili seznanjeni poleg okupatorskih oblastnikov na Štajerskem tudi razni politični uradi v rajhu.

Bataljon je krenil iz Šoštanja na Strmenice, kjer je predal. Ko so prišli na mesto, so borce prešteli in štab ugotovil, da noben ne manjka. Bataljon torej ni izgubil niti enega borca, niti ni bil noben ranjen. Iz Strmenic je krenil naslednji večer proti Gornji Savinjski dolini in se ustavil pri kmetu Vinku Goličniku po domače Gabru v Lepi njivi nad Mozirjem.⁶⁴ Tu so borcem skuhal krompir za večerjo, nakar so še isti večer prebredli Savinjo in se povzpeli na Dobrovlje.

Okupatorski vohljači v Šaleški dolini pa tudi drugod so kmalu po akciji v Šoštanju opazili, da slovensko prebivalstvo ni več tako potlačeno. Da bi ga spet zastrašili, so začeli v dolini aretirati tiste Slovence, ki so se jim zdeli sumljivi. Med drugimi so zaprli tudi Ivana Pirečnika iz Šoštanja, ki se je z nekaterimi domačini udeležil akcije in glasno vpil po mestu: »Prvi bataljon levo, v napad, drugi bataljon, hura! za menoj!« in podobno.

Gestapo je tiste dni po napadu zaslišal večje število domačinov, hoteli so vedeti tudi najmanjše podrobnosti. Svojim nadrejenim so potem poročali, da so bili partizani, baje kakih dvesto po številu, oblečeni v uniforme bivše jugoslovanske vojske in da jim je poveljeval srbski major. Posebno zastrašujoč ukrep so nacisti izvedli dva dni po napadu, ko so 10. oktobra 1941 pripeljali iz mariborskih zaporov deset talcev in jih na Lihtenegarjevem sadovnjaku za Vošnjakovimi hlevi ustrelili.

Med ustreljenimi je bil Dušan Finžgar-Fidži, skojevski funkcionar, doma iz Celja. Finžgar je bil nekaj časa borec Pohorske čete, potem je bil poslan na teren. Nemci so ga ujeli na poti iz Celja v Maribor.⁶⁵

Dan ali dva potem, ko je Revirska četa odšla od Pošebala na Dobrovlje, je prišel v Šmiklavž Franc Rozman-Stane; po nalogu Glavnega štaba slovenskih partizanskih čet je bil postavljen za komandanta I. štajerskega bataljona, ki bi se moral v teh dneh ustanoviti. Ko ni več dobil Revirčanov pri Pošebalu, se je vrnil v Gabrsko na javko Francki Unetič, da bi dobil zvezo s partizanskimi četami. Tu je že prišel ponj Tone Žnidarič-Stefan in ga pripeljal na Dobrovlje, dan ali dva potem, ko se je bataljon vrnil iz Šoštanja. Še isti večer so se zbrali štabi vseh treh čet s političnim aktivom v Tesnikarjevi hiši na Dobrovljah št. 20. Ob tej priložnosti je Tone Žnidarič predstavil zbranim Franca Rozmana-Staneta, ki bo odslej komandant I. štajerskega bataljona.

Zborovanje je trajalo skoraj vso noč. Tesnikarjeva gospodinja je prinesla na mizo pehar orehov, kruha in mošta.⁶⁶ Novi komandant se je to noč temeljito seznanil z razmerami na Štajerskem. Z zanimanjem je poslušal pripovedovanje vseh treh komandirjev čet, ki so mu morali do podrobnosti opisati vse važnejše dogodke od začetka boja. Ko je poslušal te prekaljene borce in politične delavce o položaju v tej okupirani deželi, o tem, v kako strašnem terorju živi prebivalstvo te pokrajine ter kako to prebivalstvo sprejema svojo vojsko in kako z njo sodeluje, je spoznal, da je tu vse drugače, kot na oni strani Save. Spoznal je tudi, da mu bo mogoče s temi kadri voditi uspešen boj proti okupatorju. Videl je, da so borbeni in predani, zavestni uporniki. Vzljubil je te ponosne fante, ko jih je opazoval, kako navzlic težkim razmeram, zanje osebno domala brezupnim, s pogumno šegavostjo razpravljajo o vsem, kar so doživeli v teh prvih mesecih boja.

Kake posebne reorganizacije to pot ni bilo. Edino Lojze Hohkraut je bil razrešen dolžnosti komandirja čete, ker se je moral vrniti na politično delo v revirje. Že naslednji dan sta z Lojzetom Ribičem odpotovala.

Štabovci so imeli to noč malo spanja. Že zgodaj dopoldne je dal Stane nalog, da morajo komandirji sklicati vse tri čete v zbor. Borcu — domačinu Viktorju Šošterju-Mihi pa je Stane naročil, da mora poiskati nov primeren prostor za taborišče, najbolje nekje na zahodnem koncu Dobrovelj. Miha je vzel puško in se odpravil na pot.

Na zboru so borcem predstavili novega bataljonskega komandanta, ki jih je z nekaj kratkimi besedami pozdravil, in jim zaželel, da bi tudi v bodoče pod njegovim vodstvom imeli velike uspehe v boju z okupatorjem. Štajerski borci so prvič slišali novi pozdrav, s katerim so se poslej pozdravljali vsa leta.

»Smrt fašizmu — svoboda narodu!«

Do tega dne so se namreč pozdravljali: »V borbo, za svobodo!«

Stane je pred zborom pohvalil borce in njihov komandni kader za uspešne akcije; posebno vesel je bil zadnje akcije v Šoštanju. Revirski četi je predstavil novega komandirja Rudija Kneza-Silasa, ki je prevzel ta položaj za Lojzeto Hohkrautom.

Borcem se je novi komandant takoj priljubil. Všeč jim je bila njegova neposrednost; ko so se pogovarjali z njim, je bil pogovor res tovariški in prisrčen. Oblečen v oguljen usnjen površnik, s pumparicami, ki so bile spuščene do čevljev, z zelenim klobukom, ki je že tudi prestal svoje in neizogibno cigareto v ustih se je pogovarjal, zdaj v tej pa spet v drugi skupini borcev. S svojimi prijaznimi rjavimi očmi in rahlim nasmeškom, je Stane na prvi mah vzpostavil svoj osebni stik s slehernim borcem v bataljonu.

Po prihodu iz Šoštanja na Dobrovlje, si je bataljon uredil taborišče v mali kotlini, ki ji domačini pravijo Musovka, blizu Ramšakove in Tesnikove domačije. V taborišču je bilo 15 šotorov, vsaka četa jih je imela 5. Vpeljan je bil taboriščni red, določena so bila stražarska mesta, ki so bila podnevi nekoliko dlje od taborišča kot ponoči. Vedno je bila na obhodu tudi po ena patrulja, včasih pa celo po dve. Hrano so dobivali pri okoliških kmetih in iz doline, tudi kruh so jim pekle kmetice iz moke, ki so jo čete prinašale iz doline.

Dan ali dva po Stanetovem prihodu se je bataljon prestavil iz Musake v novo taborišče na Čreti — za Katarino. V tem taborišču je bil do 18. oktobra.

Tu so zdaj izvedli organizacijo bataljona do kraja. Zdaj je imela tudi vsaka četa svoj štab, na novo so bili organizirani vodi, postavljeni so bili nekateri novi vodniki. Od tu je bataljon vzpostavil tudi zvezo z javkami na terenu. Na teren so bili poslani novi politični delavci.

Curk iz Revirske čete, ki je spremljal Lojzeta Hohkrauta in Ribiča v Trbovlje, se je na poti nazaj grede povezal v Šmiklavžu z Radom Zakonjškom in ga pripeljal na Dobrovlje.

Bataljon se je tiste dni pripravljaj na nove podvige. Poleg čiščenja orožja in političnih ur so imeli borci vsak dan še posebne vojaške vaje. Po zaslugi komandanta Staneta je dobival bataljon vsak dan popolnejšo obliko organizirane in disciplinirane vojaške enote.

Taboriščno življenje je bilo tiste dni zelo razgibano. Mnogo je pripomoglo tudi lepo sončno oktobrsko vreme. Proti večeru, ko se je jelo mračiti in so borci že povečerjali, so se zbrali pevci iz vseh treh čet in že se je razleglo prekrasno petje mogočnega moškega zbora. Vrstile so se revolucionarne in narodne pesmi. Globoko spodaj sta ležali obe dolini, spodnja na južni, zgornja na severni strani Dobrovelj. Tu je bila docela zatrta slovenska pesem. Od tod je bilo čuti samo ropot vojaških in policijskih kamionov. V srcu slehernega borca je bila le ena želja — kaj bi dal, da bi nas slišali tudi naši ljudje tam spodaj!

Okrog 20. oktobra, morda nekaj dni prej, so prišli na Dobrovlje trije mladi fantje iz vzhodnega predela Slovenskih goric. To so bili dijaki Franc Pintarič, doma iz Spodnje Ščavnice, krojaški pomočnik Jakov Vreča iz Črenšovec pri Gornji Radgoni in še eden po imenu Sos. Vsi trije so bili že dlje časa udeleženi v uporniškem gibanju v svojem domačem kraju v Slovenskih goricah. Ko pa jim je zapretila nevarnost aretacije, so se odločili, da gredo v partizane. Ker v tem času že ni bilo partizanov na Pohorju, so morali narediti precej daljšo pot, da so prišli do čete.

Zbrali so se v Št. Juriju ob Ščavnici, od koder jih je okrajni sekretar Štefan Kuhar-Bojan vodil v Ptuj. Vozili so se s kolesi. V Ptuj so prišli zvečer 14. oktobra. Dva je Kuhar namestil pri svojih znancih, enega pa je poslal h Krambergerjevim v Novo vas na prenočevanje. Dogovorili so se, da se bodo zjutraj dobili pri prvem vlaku, s katerim bi se odpeljali proti Pragerskemu in naprej v Celje, toda fanta, ki sta spala pri Kuharjevih znancih, sta zaspala. Tako so se odpeljali iz Ptuja šele ob enih popoldne. V Savinjski dolini so dobili zvezo in prišli srečno na Dobrovlje med partizane.

Franc Pintarič si je nadel ilegalno ime Švaba in je pod tem imenom tudi pisal dnevnik. Nemški prevod tega dnevnika se je ohranil. Prevod ni dober, zato je zelo škoda, da se je original izgubil. V tem času je bilo prepovedano pisati dnevnik ali kake druge zapiske iz varnostnih razlogov. Švaba je to opravil naskrivaj.⁶⁷

V noči od 24. na 25. oktober 1941 sta — da bi počastila spomin na obletnico Oktobrske revolucije — Ludvik Jurhar in Anton Korent, domačina iz Griž, obesila jugoslovansko zastavo na najvišjo smreko v Korentovi hosti na Limbergu v Grižah. Drugo jutro je policija zahtevala od Korenta, da mora zastavo, ki se je videla daleč naokrog, vse do Žalca, sneti. Korent pa je zatrdil, da ne more plezati po smreki. Nato so primorali njegovega brata Jožeta, da je zastavo snel, nakar jo je policija odnesla v Žalec.

Osvobodilno gibanje v Gornji Savinjski dolini — OF v Mozirju

Medtem ko je v Spodnji Savinjski dolini leta 1941 bilo na političnem delu osem ali devet aktivistov-ilegalcev, ki so organizirali in povezovali uporniške skupine v odbore Osvobodilne fronte, v Gornji Savinjski dolini ni bilo nikogar, ki bi to počel. Pa so tudi tu nastajale uporniške skupine, iz ljudi, ki so se med seboj poznali in si zaupali in ki jih je zdaj v teh okupacijskih časih družila vez sovraštva proti okupatorjem, proti nemškemu in avstrijskemu nacizmu. Bili so to pošteni ljudje, nekoč pred zasedbo dežele člani različnih strank in prepričanj, ki pa so se v času skupne nevarnosti znašli na istih pozicijah, svobodoljubni, ki se niso in se ne bi nikoli sprijaznili z usodo hlapcev tujemu gospodarju in brezpravju.

Take skupine somišljenikov, tihih upornikov so nastajale v poletju 1941 v vseh krajih Gornje Savinjske doline. V Mozirju, v Nazarjah, v Gornjem gradu, v Radmirju, na Ljubnem in še kje. Zlasti močne so bile take skupine na Ljubnem, v Nazarjah in v Mozirju. Kako je bilo tiste čase v Mozirju, nam pripoveduje Vlado Miklavc:⁶⁸

»Ko sva se z očetom po treh in pol mesecih zapora vrnila končno 15. avgusta 1941 domov, se nama je bilo težko oprijeti kakega resnega opravila. Vsem nam se je zdelo, da so to le težke sanje, ki jih doživljamo, resnično to ne more biti. V tistih dneh je iz Ptuja pribežal na moj dom bratranec Dušan Pahor, ki je bil nepomirljiv sovražnik hitlerjancev. Začela sva okrog sebe zbirati zanesljive ljudi, in teh v Mozirju ni bilo malo. Vedela pa sva, da preveč v širino tudi ne sineva. Frizerski pomočnik Stanko Umek se nama je zdel docela zanesljiv. V Nazarjah sem poznal lesnega tehnika Viktorja Krča, ki je imel tam že tudi svojo skupino somišljenikov. Marika Goričar se nama je zdel

popolnoma zanesljiva, da sva se lahko povsem zanesla nanjo. Franc Breznik po domače Paher, starejši, od dela upognjen splavar in mali kmet je kar bliskal z očmi, kadar sva se kje na cesti srečala in načela pogovor o razmerah v Mozirju. Takih je bilo še več. Ljudje so se sčasoma izkristalizirali. Te svoje zaupnike sva z Dušanom nekega dne povabila na sestanek v stanovanje Goričarjeve Marike, sredi trga, nedaleč od policijske postojanke.

V napol razsvetljeni sobi je tiho in umirjeno tekla debata o položaju v trgu, o policiji, gestapu, o zanesljivih in nezanesljivih ljudeh in podobnem. Marika se je ponudila, da bo poiskala stik s partizani, ki so se zadrževali na Dobrovljah. Misliti je bilo na zbiranje sanitetnega materiala, streliva, denarja, oblek, hrane itd. Podrobnejše debate se ne spominjam več. Vem samo, da sta Dušan Pahor in Viktor Krč obljubila, da bosta oskrbela pisalni stroj, matrice, ciklostil in papir, da bomo razmnoževali radijska poročila in letake. Jaz sem se obvezal, da bom še poglobil stike z našimi simpatizerji v sosednji vasi Gorenje. Dušan Pahor je opozoril, da je bila v Ljubljani ustanovljena Osvobodilna fronta slovenskega naroda in naj bi tudi mi opravljali naše delo kot organizacija OF za Mozirje in okolico. Strinjali smo se, da postanemo prvi člani tega odbora. Tako je torej potekal ustanovni sestanek odbora OF v Mozirju. To je bilo nekaj dni pred 20. oktobrom 1941.

Še ni minil teden dni po tem sestanku, ko sta Pahor in Krč prinesla k meni vse, kar je bilo potrebno za delo male tiskarnice. Povedala sta, da sta to »organizirala« na žagi. Tako je ljubljanski škof Rožman, čigar last je bila lesna industrija v Nazarjah, neprostovoljno prispeval k naši tehniki. Bunker za tiskarno sva naredila globoko pod senom na gospodarskem poslopju mojega očeta. Radijska poročila pa sem hodil poslušat k mehaniku Julču Pepelu v njegovo hišo na gornjem koncu trga. Julč mi je omogočil dostop do radia ob katerikoli uri, tako da mi je dal ključ od hiše. Listke z zgoščenimi radijskimi poročili sva z Dušanom trosila največ zunaj Mozirja, manj po trgu, tako da sva odvracala sum od centra, kjer sva delovala.«

Tiste dni pa je komandant Štajerskega bataljona Franc Rozman-Stane poklical k sebi bataljonskega političnega komisarja Boža Mravljaka, ki so ga poznali partizani pod imenom Podžupan, ki ga je baje prinesel iz Španije in Rada Zakonjška-Cankarja. Povedal jima je, da ima zanesljive vesti iz doline, da si tamkajšnji ljudje želijo dobiti stik s partizani na Dobrovljah in

da bi radi kaj več zvedeli o ciljih našega boja. Podžupan, sicer doma iz Šoštanja, je imel v Mozirju sorodnike, Cankar pa nekaj znancev in tako sta se zdela Stanetu kar primerna za to nalogo. Ko sta naslednji dan zapuščala taborišče, jima je Stane dal še vrsto napotkov za delo med ljudmi v dolini. Domenili so se, da bosta šla podnevi, zato sta se morala temu primerno obleči. K sreči so iz akcije v Šoštanju prinesli nekaj oblek tamkajšnjih kulturbundovcev. Oba sta se oblekla v športne obleke s pumparicami, le Cankarju je bil suknjič, nedavno še last mladega šoštanskega hitlerjanca Gruberja, precej preobilen. Cankar je bil sicer velik, pač pa zelo suh.

Skupaj z njima sta odšla še dva borca, ki sta nesla kožo nedavno zaklanega vola h kmetu na braslovški konec Dobrovelj. Koža je bila precej težka, koš neroden in fanta sta jadikovala toliko časa, da sta jima tudi Podžupan in Cankar vskočila na pomoč. Od Črete, blizu katere je bilo bataljonsko taborišče, so hodili polne tri ure na vzhodni konec dobroveljskega pogorja. Ustavili so se pri Otovnikovi domačiji blizu cerkve svetega Urbana, od koder vodi pot navzdol v Mozirje. Temnilo se je že, ko so prišli do njihove hiše in našli družino pri popoldanski malici. Otovnikova mati je prinesla še en hleb kruha in ga položila pred fante, oče pa bokal jabolčnika. Po malici sta fanta, ki sta Otovniku izročila volovsko kožo, odšla nazaj v bataljon. Podžupan in Cankar pa sta se dolgo v večer pogovarjala z domačimi, ki so bili željni novic. Domača hči Ančka je prinesla še košarico grozdja, lepo zrele izabele, kar je partizanoma šlo v slast. Ko sta vprašala, če se lahko zarineta nekam na kozolcu ali hlevu v seno, je mati odmajala z glavo: ne, to pa ne! Spala bosta v hiši, zgoraj imamo postelje.

Ko je prišla ura za počitek, ju je Ančka peljala po stopnicah na vrh in jima odprla v sobo, kjer so stale štiri sveže postlane postelje. Pokazala je eno od njih in rekla, da je njena, vidva pa lahko spita v katerikoli od teh treh in že se je spustila po stopnicah v vežo.

Podžupan je ugibal, kako dolgo že ni spal v postelji. Kake štiri mesece bo, je pripomnil. Perilo je lepo dišalo po svežini, zanju je bil božanski občutek. Zaspala pa nista. Čakala sta, kdaj bo prišlo dekle, radovedna, če bo sploh prišla. Naposled je Ančka prišla, se v temi slekla in smuknila pod odejo. Nobenemu se ni dalo spati. Bedeli so, ne da bi se karkoli pogovarjali. Zdaj pa zdaj se je ta ali oni premaknil, zaspati pa ni bilo mogoče.

Ko sta zjutraj partizana prišla v kuhinjo, so domači že odšli na njive, samo Ančka ju je počakala in jima naredila zajtrk. Kmalu nato sta se mimo Urbanove cerkvice spustila v dolino, ko sta prej še enkrat pomahala lepemu dekletu, ki je gledalo za njima.

V Mozirju sta se napotila najprej k Celinšku, kjer je bila gostilna. Cankar se je poznal z domačimi dekleti. Njihova hiša je bila zunaj trga, ob cesti proti Nazarjam. Pred gostilno je stalo nekaj voz, naloženih z rezanim lesom, vozniki pa so žulili vsak svoja dva deci vina v sobi.

Domača hčerka Iva je bila močno presenečena, kaj pa ti tu počneš, je vzkliknila, ko je spoznala Cankarja. V tem se je ustavil pred hišo volkswagen in v sobo sta prišla dva moška v gornještajerskih oblekah. Eden od njiju je imel na suknjiču pripet znak »Parteigenosse«. Vinska kontrola, je pojasnila Iva in ne da bi se bala, nadaljevala pogovor. Kmalu je pripeljala še mater, za katero je bil prihod partizanov v njuno hišo pravo presenečenje. V pogovoru z njima sta partizana izvedela mnogo zanimivega, zvedela sta za vrsto zavednih slovenskih hiš pa tudi o razmerah v trgu.

Od Celinškovih sta odšla ločeno. Podžupan je šel na obisk k sorodnikom, Cankar pa k Julču Pepelu, s katerim sta bila stara znanca. Julč je Cankarju med drugim povedal za čevljarja Pavlina, ki so ga Nemci izselili, v hiši pa je ostala večja količina čevljev in usnja. Povedal je, da zdaj stanuje v tej hiši neki Nemec iz Besarabije.

»Pridite, pa odnesite,« je dejal Julč, »čevlji vam bodo prav prišli!« Pokazal je tudi hišo, ki ni bila daleč, kakih petdeset metrov od Pepelove. Od Pepela je odšel Cankar k frizerju. Ko ga je ta strigel, je čutil močan vonj po gozdu in takoj vedel, s kakim človekom ima opravka. Od frizerja se je napotil k sodavičarju Miklavcu, tam sta se s Podžupanom spet dobila. Kako je bilo tam, spet pripoveduje Vlado Miklavc.⁶⁹

»Štiri dni po prvem sestanku našega odbora je prišlo čisto nepričakovano do drugega sestanka, na katerem sta poleg Dušana Pahorja, Marike Goričarjeve, Ivana Bitenca iz Gornjega grada, mojega očeta in mene sodelovala še politični komisar Štajerskega bataljona Božo Mravljak-Podžupan in Rado Zakonjšek-Cankar. Kako je prišlo tako iznenada do tega skupnega sestanka s partizani, piše Zakonjšek v podlistku Dobrovlje, ki je izhajal leta 1948 v mariborskem Večeru. Na kratko opisuje razgovor med njim, Mravljakom in komandantom Stanetom:

,H kuhinji je prišel Stane, naju poklical in vsi trije smo krenili malo ven iz taborišča. Sedeli smo na vresju, ko nama je dajal zadnja navodila. Zdaj šele sem izvedel, da greva v Mozirje. Pravil je, da je dobil sporočilo, da ljudje v trgu želijo, da bi se povezali s partizani in na kak način pomagali. Zato nama je naročil, naj greva v Mozirje in tam ustanoviva odbor Osvobodilne fronte, naj pozveva, kako je s švabsko postojanko, kako bi se jo dalo likvidirati in še to in ono. In še: da ne bosta pozabila postaviti javk za zvezo! Na konspiracijo pazita. Pa ljudi, dobro jih uvajajta v ilegalno delo!«

Cankar in Podžupan sta komandantovo povelje izvršila. Sredi belega dne sta v civilni obleki in s pištolo v žepu prišla v Mozirje, ki je bilo polno nemških uniform. Pri Celinšku sta od domače hčerke Ive zvedela, na koga vse se lahko obrneta v Mozirju. Cankar je šel še k Pepelu, od tam pa k frizerju. Podžupana sem slučajno srečal sredi trga. Spoznala sva se. Bil je namenjen k meni. Krenila sva proti mojemu domu. V skrajni živčni napetosti sva srečala policiste in druge Nemce. Pozneje sem izvedel, da so nekateri domačini celo spoznali Podžupana, vendar izdajalca ni bilo med njimi. V prvem nadstropju očetove hiše sva našla že Dušana Pahorja. Kmalu se je od nekod vzel še Cankar. Oh, kako dobro se ga spominjam. Suh, izklesan, od vetra in sonca porjavel obraz, dvignjena pest in krepak: Smrt fašizmu! Takšen je stal pri vratih, meni pa je bilo nerodno in kar nisem vedel, kaj bi mu odgovoril. Prvič sem slišal ta pozdrav in takrat še nisem vedel, da bi mu moral odzdraviti: Svobodo narodu! Kar samo je lezlo vame spoštovanje do teh shujšanih, toda krepkih partizanov, ki sta nam prinašala pozdrave svojega komandanta Staneta in pa njegova navodila, kako naj poprimemo, da bi se prej sprožil plaz upora proti okupatorju. Kmalu je prišla še Goričarjeva Marika, za njo pa je prisedel k nam še moj oče, ki ni mogel prikrivati solz, ko nam je Podžupan govoril o gotovem porazu fašizma ter o nalogah Osvobodilne fronte. Zakonjšek je leta 1948 takole opisal ta trenutek:

»Podžupan pa je mirno razlagal in pri tem zadrževal nek notranji ogenj, ki mu je silil v besede in tudi uhajal vanje. Sedeli smo za podolgovato mizo, na katero je domača hčerka, osemnajst ali dvajsetletna deklica z očali, postavila šopek jesenskih cvetlic. Morda je ta šopek delal vse to dogajanje nekam slavnostno — vsi smo čutili, da nastaja nekaj novega za Mozirje, za Gornjo Savinjsko dolino, nekaj zgodovinsko pomembnega. Ta dan so ustanovili Osvobodilno fronto v Mozirju.

Odbor OF je bil sicer sestavljen že štiri dni prej na našem prvem sestanku, vendar pa smo se šele ta dan prav zavedli resnosti in odgovornosti našega dela. Sredi debate je slučajno prišel k nam še moj zaupnik iz Gornjega grada Ivan Bitenc po domače Krešov Ivan, ki mi je za partizane prinesel dva tisoč mark. Tokrat jim je denar izročil kar sam. Ko smo se dogovorili za javke, smo napravili še točen načrt za zaplembo čevljev in usnja v hiši izseljenega čevljarja Pavlina. Na kraju sem Podžupanu izročil načrt policijske postojanke v Mozirju, število posadke, orožja in drugega.

Dan je še bil, ko smo se razšli, polni globokih pojmov o tem, kar sta nam partizana naročala in vsi edini v tem, da skušamo čimprej storiti še kaj več za naše ljudi, za partizane, za stvar Osvobodilne fronte, katere člani smo bili . . .«

Ko sta Cankar in Podžupan odhajala iz Miklavčeve hiše, je omenil Podžupan, da bosta obiskala še neko njegovo sorodnico, toda šele zvečer. Zdaj pa bi šla nekam ven iz trga — za vsak primer. Napotila sta se po položnem klancu navzgor in se kakih dvesto metrov više usedla na greben, od koder se je lepo



Goričarjeva hiša v Mozirju, kjer je bil ustanovljen prvi odbor OF v Gornji Savinjski dolini

videlo po dolini. Ko se je začelo mračiti, sta se spet spustila v ravnino in zavila h gostilni, ki je bila malo ven iz trga, h Kranjcu. Gostilna je bila skoraj prazna. Podžupan se je nasmehnil, ko je videl, da je gostilničarka — njegova sorodnica za trenutek utihnila sredi pogovora z možaki, ki so stali pri točilni mizi in že mu je tudi pomežiknila. Kmalu je bila pri njima, ko sta se usedla tako, da sta imela pregled po vsej gostilni. Naročila sta pol litra vina in ko je prinesla, se je usedla k njima.

— Božo, za božjo voljo, kaj pa ti strašiš tu po Mozirju? je vprašala, oči pa so ji gorele od pričakovanja, kaj bo zvedela. Toda Podžupan se je samo smehljal. Nič posebnega se ni dalo izvleči iz njega. Šele po večerji so se jeziki prav razvezali. Kranjčeva je pripovedovala, kaj vse so ljudje govorili po šoštanjski akciji. Kako so obžalovali, da partizani niso našli kulturbundovcev in drugih podobnih tipov. Če bi jih likvidirali, kako bi se ljudje oddahnili.

Nemci sami si ne bi mogli nič pomagati med nami, če ne bi imeli teh prekletih domačih izdajalcev in ovaduhov, je pripomnila Kranjčeva. Pa da bi vsaj tistega Gruberja dobili!

Pred hišo se je ustavil motor. Partizana sta se dotaknila notranjih žepov suknjičev, kjer sta imela revolverje. V gostilno sta vstopila dva civilista. Ko je prvi, velik in močan moški, prišel skoraj do srede sobe, je zagledal Podžupana in v trenutku smrtno prebledel. Brada mu je drgetala, ko se je obrnil h gostilničarki, rekoč:

»Gospa, nič ne bom pil — oglasil sem se kar tako.« Cankar je pogledal Podžupana. Ta se je delal, kot da mu ni oni nič mar, vendar ga je imel skozi na očeh. Cankarja je sunil z nogo in zašepetal: »Gruber!«

Torej, zdaj me pa vidi v svojem nekdanjem suknjiču, je pomislil Cankar. Gruber se je nekaj časa pogovarjal z gostilničarko, bil pa kakor na trnju. S kotičkom očesa je pogledoval po Podžupanu. Ta pa se je samo pritajeno smehljal. Šele ko se je Gruber začel počasi pomikati proti vratom, se je Podžupan zresnil. Dvignil se je in stopil za njim. Gruber je videl, kako se Podžupanu pomika desnica proti notranjemu žepu suknjiča in vedno bolj bled je izjecljal:

»Božo, v šolo sva skupaj hodila, prosim, nikar!« Toliko, da ni pokleknil predenj. Zdaj se je Kranjčeva približala Podžupanu:

»Božo, prosim, ne v moji hiši!« To je bilo odločilno. Podžupan je zamahnil z roko proti Gruberju z besedo: »Izgini!«

Gruber najbrž ni vedel, kako se je znašel na motorju. S svojim sopotnikom sta se sunkovito odpeljala izpred gostilne in že jih ni bilo več. Podžupan je samo zastokal, le zakaj ga nisem smel?!

Bila je že trda tema, ko sta se Podžupan in Cankar napotila proti vasi Preseka, ki leži na malem sedlu med Mozirjem in Gorenjem. Splazila sta se na Rajšterjev hlev in se zarila v seno. Bolj živčno kot telesno utrujena sta hitro zaspala.

Cankar se je zarinil v kup omlačene semenske detelje na tleh, Podžupan pa je splezal nekam na vrh in se tam ulegel. Pozno ponoči zbudijo Cankarja neki glasovi. Hitro buden ugle-da in vidi neke ljudi, ki z baterijo svetijo po parni, komaj nekaj metrov proč in že tudi sliši nemško govorico. Tiho prime z desni-co revolver, z levico bombo, kar je imel položeno poleg sebe in se kar iz hrbtne lege bliskovito požene skozi odprtino na tla in prek malega grebenčka pred hlevom po sadovnjaku navzdol. Medtem so policisti že močno streljali za njim, vendar se mu je posrečilo uiti. Ko je potem z nasprotnega brega opazoval dogajanje v vasi in okrog po dolini, je videl, kako so kamioni dovažali policijo, ki je vrgla vso vas pokonci in še bližnjo oko-lico. V ravnini so Nemci obračali kamione, da so z žarometi osvetljevali pokrajino, da bi odkrili kaj sumljivega. Šele proti jutru so začeli Nemci odhajati.

Cankarja je močno skrbelo, če so morda Nemci le ujeli Podžupana. Ko se je znova in znova vživljal v trenutke, kako se je zbudil in slišal Nemce, ki so brskali po senu, se ni mogel do-misliti, da bi Božo zbežal pred njim. Da bi potem za njim, je bilo skoraj nemogoče, saj se je skozi odprtino parne vsipala toča krogel. Skrb za tovariša in negotovost, kaj je z njim, sta morila Cankarja vse do prvega svita in še potem, ko se je na-potil za trg, da bi nekje v gornjem koncu doline prišel na ono stran in na Dobrovlje.

Ko je tako hodil po gozdu, ki ga ni hotelo biti konca, je po-mislil, da mora biti že dovolj daleč od Mozirja, da se bo lahko kar podnevi prebil čez dolino na ono stran. Hotel je priti čim-prej v štab bataljona, zdaj že trdno upajoč, da je Podžupan že tam. Njega pač niso mogli dobiti Nemci, je bil zdaj že trdno prepričan. Zavil je na levo in čez dobre pol ure prišel na jaso, od koder se je lepo videlo po dolini. Videl je cesto, za grmovjem na drugi strani je gotovo Savinja, je pomislil. Na levi je bila pred njim velika vas — le katera naj bi bila? Ko je prišel do ceste in bolj pozorno pogledal vas, je presenečen spoznal, da je

tik pred Mozirjem. V gozdu je izgubil orientacijo in se v velikem polkrogu, za katerega je potreboval kake štiri ure, vrnil skoraj na izhodišče. Videl je Pepelovo mehanično delavnico in Julča pred njo. Ta bo vedel, so dobili Podžupana ali ne, se je spomnil in krenil proti njemu. Julč ga je samo začudeno pogledal, prestrašil se pa ni. Oba sta se umaknila v delavnico; Julč mu je povedal, da se je ravnokar vrnil iz trga, kjer mu je neki orožnik, Slovenec, pripovedoval o dogodkih pretekle noči. »Dobili pa niso nikogar!« Ko je Cankar to slišal, si je močno odahnil.

Pepel je še omenil, da so Celinškova dekleta pripravila za partizane tobaka in cigaret in se ponudil, da skoči po to blago.

»Bolje, da se ne kažeš preveč tu naokrog!« in že se je odpeljal s kolesom. Kmalu je bil nazaj s polnim nahrbtnikom. »Zdaj je pa najboljše, da vzameš tole kolo in se odpelješ do Nazarij, od tam pa nimaš daleč do hoste.« Opisal mu je hišo, kjer naj prisloni kolo na zid, ga bom že dobil nazaj. Cankar se je srečno pripeljal do Nazarij in pustil kolo kot mu je Julč naročil. Ko je zavil s ceste proti Dobrovrljam, je dohitel mlajšega moškega. Začela sta se pogovarjati in se kmalu seznanila. Neznanec je bil lesni tehnik Viktor Krč, zaposlen na škofovi žagi. Med živahnim pogovorom je pospremil Cankarja prav do obrobja Dobroveljskih gozdov.

V Mozirje po čevlje

Cankar je močno razočaran ugotovil, da Podžupana ni bilo nazaj v bataljon. Morda še pride, se je tolažil, prav tako tudi komandant Stane, katerega je tudi zaskrbelo, kaj je z njim.

Ko mu je Cankar poročal o položaju v dolini in o zalogi čevljev, se je komandant strinjal, da je treba to blago čimprej odnesti. Takoj naslednji dan bodo šli ponj. Ponoči je zapadel sneg in večina šotorov se je podrla pod njegovo težo. Ko so zjutraj borci lezli izpod snega, so s presenečenimi obrazi ogledovali okolico, ki je tako iznenada postala vsa zimska.

Proti večeru je krenil vod Revirske čete navzdol proti Korkarjem, kjer bi se moral sestati s Cirilom Curkom, ki je bil poslan naprej po nekih opravkih, gredoč pa bo pogledal, kakšen je položaj okrog Mozirja. Curk bi moral čakati pri cerkvi v Korkarjah ob deveti uri zvečer, pa ga niti do enajstih ni bilo. Komandir Lojze Vresk in Cankar sta se sporazumela, da gredo

kljub temu v akcijo. Od Nazarij naprej so krenili kar po cesti, lepo v gosjem redu drug za drugim in kolikor mogoče tiho. Tako so se prethotapili do Pavlinove hiše, kjer so se nadejali čevljev. Cankarja je skrbelo, če jih niso v teh dveh dneh že kam odpeljali. Ko je Vresk razpostavil straže, zasedo z mitraljezom proti trgu, je potrkal na vrata, kot da kliče policija. Ker dolgo ni bilo nobenega odgovora, je s kopitom puške razbil šipo v vhodnih vratih, otipal ključ znotraj in odprl kar sam. V spalnici je nato našel prestrašenega Nemca, priseljenca iz daljne Besarabije. Partizani so kmalu odkrili zalogo čevljev, kar lep kup, 72 parov jih je bilo. Poleg teh je bilo še kakih deset bal govejega in telečjega usnja. Cankar si je oddahnil, Vresk pa naročal, naj si fantje do kraja popolnijo nahrbtnike.⁷⁰

»Usnje bomo tudi vzeli, vse bo prav prišlo. Pa še kako!« je dejal Vresk in priganjal fante, naj pohitijo. Težko obložena skupina je nato krenila za trgom proti Savinji, da bi tam prešla most in nato čimprej pod hrib. Bila je taka tema, da se sploh ni dalo najti poti med vrtovi, tako so borci lezli tu in tam kar prek ograj, kar seveda ni bilo prijetno. Pa tudi le počasi so napredovali, tako da je bil Vresk že ob živce. Toda vse to ni bilo najhuje.

Ravnine je kmalu zmanjkalo in zavili so v globel. Cankar je mislil, da gredo po poti, po kateri sta prišla pred dnevi od Otovnika v dolino, toda ko so prišli na konec ozke soteske, je uvidel, da so zašli. Kaj zdaj? Nazaj ne, ker bi izgubili preveč časa, torej naprej. Toda pred njimi je huda strmina. S tolažbo, da ne bo dolgo tako strmo, so se zagnali v breg. Toda zdelo se je, da breg postaja vedno hujši. Že v dolini je deževalo, tu pa se je že pojavljal med dežjem sneg. Tla so bila namočena, da je močno drselo, velika ovira pa je bilo tudi grmovje, ki ga v temi ni bilo videti. Ker strmine ni in ni hotelo biti konca, so fantje začeli izgubljati živce. Slišati je bilo: »Prekleti Cankar, kam nas je zapeljal, ta hudič!« Toda Cankarju ni bilo nič laže, morda še težje kot drugim. On jih je, čeprav nehote, zapeljal v to divjino.

Končno se je strmina le prevesila in za robom se je začela položnejša pot. Zdaj že ni več padal dež, tu je padal sneg, najprej v debelih nato pa vedno drobnejših kosmičih. Bolj ko so se dvigali v planino, bolj droben je postajal in bolj na gosto ga je sipalo. Že proti jutru je šlo, ko so prilezli do neke kmetije. Posedli so za hlev in nekaj časa počivali. Vresk je trdil, da že ve, kje so, medtem ko drugi niso imeli pojma.

Snežna odeja je vidno rasla. Tu ga je bilo že kakih dvajset centimetrov. Naredil se je dan, toda na Dobrovlje se je spustila gosta megla, da se ni videlo nikamor. Ko so tako hodili več kakor uro, so spet prišli do kmetije. Ravno so se pripravljali, da bi naslonili vsak svoj tovor in si odpočili, ko se spomni nekdo: »Tu smo vendar že bili!« In res o kmalu ugotovili, da so se vrnili, kjer so bili zjutraj, hodili so v krogu. Vresk je naprosil kmeta, da je pokazal pot proti Petru in Pavlu, tam jim je bilo poznano. Od tiste cerkvice je bilo še dobre tri ure hoda do taborišča.

Pozno popoldne je že bilo, ko so do kraja utrujeni zagledali stražarja onstran Črete. Vsak bi se najraje kar na mestu sesedel. Še prazen človek bi bil od take poti utrujen, kaj šele s takim bremenom.

Komandant Stane je bil že močno zaskrbljen. Ugibal je, kaj naj bi se pripetilo skupini. Ni se mogel ubraniti zlih slutenj, če je tisto o čevljih le past, pa so njegovi fantje zašli vanjo? Ko jih je zagledal, mu je odleglo. Obraz se mu je raztegnil v smehljaj, ko jih je videl prihajati posamič, vsakega s trudnim korakom pod težkim bremenom. Zdaj je vedel, da je akcija uspela. Odločil je, da bodo naslednji dan razdelili čevlje med borce.

Ker je še vedno snežilo, šotorov pa je primanjkovalo, je Stane odredil, da bataljon zasede zapuščeno mežnarijo pri cerkvi na Čreti. Tu so zdaj razgrnili usnjene bale po tleh in polegli po njih. Borec Robida se je zvečer nekaj časa ukvarjal z baterijskim radijskim sprejemnikom, toda ves trud, da bi dobil kak glas iz njega, je bil zaman. Vlaga je bila načela baterijo, da je hitro opešala. Pustil je goreti malo žarnico, da so se borci lahko spravili na svoja ležišča po trdih tleh, vendar je bilo največ vredno to, da so smeli v miru zaspati.

Po zajtrku je komandant Stane delil čevlje borcem. Pretežna večina je imela do kraja izrabljeno obutev. Ker je bila izbira precejšnja, so lahko pomerjali čevlje in se veseli preobuvali. Sredi te živahne delitve je prišel Vladko Majcen, doma iz Hrastnika, ki je bil do tedaj na straži. Velik in močan se je postavil poleg kupa še nerazdeljenih čevljev v upanju, da se bo tudi zanj kaj dobilo. Toda tako velikih čevljev, ki bi bili njemu prav, ni bilo. Stanetu in tudi drugim je bilo težko, ko so ga videli stati z močno raztrganimi čevlji. Stane je poklical Viktorja Šošterja-Miho in mu naročil, naj čimprej poišče čevljarja, ki bo Majcnu naredil čevlje. Usnja je bilo namreč dovolj.

Otroške čevlje in usnje ter kar je še ostalo, sta po Stanetovem naročilu Miha in Matevž spravila v neko skrivališče. Otroške čevlje naj razdelita kmetom, je še naročil komendant.

Obračun s Čmakom

V dneh, ko sta bila Cankar in Vreskov Lojze s svojo skupino v akciji za čevlje v Mozirju, se je štab Štajerskega bataljona pripravljal na drugo, večjo in mnogo pomembnejšo akcijo. Tokrat bi šli v Spodnjo Savinjsko dolino.

V naselju Šmatevž blizu Gomilskega je graščinica Strošnek, katere lastnik je bil tesarski in gradbeni mojster Ivan Čmak. Ta je bil tik pred vojno že na robu bankrota; prihod Nemcev ga je rešil propada. Pred vojno je bil starosta Sokola na Gomilskem, toda celjski nemčurji, s katerimi se je družil, so imeli velik vpliv nanj. Ob prihodu okupatorjev se je močno oklenil novih oblastnikov in se z njimi tesno povezal. Postal je funkcionar v organizaciji hajmatbund ter sodeloval tudi pri izbiri družin, ki so bile izgnane. Njegov vrtnar Ivan Bobek je bil zagrizen hitlerjanec in vodja domačega vermanšafta; za svojo osebno varnost so mu Nemci dali vojaško puško.

Prebivalstvo se je obeh hitlerjancev močno balo. Zato so člani organizacije OF na Gomilskem sklenili, da oba odstranijo. To so sporočili tudi štabu bataljona, s katerim so bili v stalnih stikih. Poleg obračuna z obsojencema bi dobil bataljon tudi večje količine živil, ker jih je bilo dovolj v graščini. Medtem ko so vzeli Čmaka in njegovega vrtnarja na muho in skrbno pazili nad njunim početjem, so Polde Travnar, Franc Božič in še nekateri drugi pristaši osvobodilnega gibanja na Gomilskem pripravili vse potrebno, da bi akcija dobro uspela.

Akcija je bila določena za 25. oktober. To zadnje popoldne — akcija bi morala biti zvečer — sta imela Božič in Polde Travnar sestanke z nekaterimi domačini, soudeleženi pri pripravi. Pred večerom bi se morala Travnar in Božič sestati z Viktorjem Šošterjem-Mihom, da bi mu dala še zadnje podatke, važne za uspešen izid akcije.

Kakor v vseh krajih okupirane Spodnje Štajerske je tudi na Gomilskem hajmatbund organiziral obvezno telovadbo za moške, ki so dobili zelene izkaznice. K telovadbi so morali vsi moški od 18 do 40 let. Travnar pa ni dobil izkaznice in zato zanj telovadba ni bila obvezna. Prav to soboto popoldne pa se le

spomni nekdo, češ, mi telovadimo, ki smo že starejši, Travnar pa je še mlad in še Sokol je bil. Tako so kar iz telovadišča poslali ponj. Našli so ga pri Javoršku, kamor je pogosto zahajal. Ko je prišel Travnar pred človeka, ki je vodil telovadbo, je pozdravil: Zdravo! Oni pa se je zadržal nad njim, če ne ve, kako se pozdravlja. Poslal ga je petindvajset korakov nazaj z naročilom, da se mu naj približa. Vpričo vsega zbora Travnar spet pozdravi Zdravo! in obstane mirno. Šturmfirer je bil rdeč kot rak in mu je zagrozil, da ga bo pretepel. Ta pa se je hitro uvrstil med telovadce in ko se je šturmfirer umiril, pričel s telovadbo. Med telovadbo so morali prepevati nemške pesmi in koračnice. Disciplina je bila povsem vojaška in brez posebnega razloga ni smel nihče izostati.

Telovadbe pa to popoldne kar ni hotelo biti konec. Travnar je bil že ves nestrpen. Bližala se je ura, ko bi moral na javko, šturmfirer pa jih je še kar podil po telovadišču. Korakanja ni in ni bilo konca. Naposled jih je sklical skupaj in jim začel nekaj pripovedovati, tedaj šele se je lahko Travnar izmuznil iz vrste in odšel. Miha ga je že čakal na javki. Nikakih sprememb ni bilo, le Čmak se je popoldne odpeljal v Celje, zato bi bilo dobro, da z akcijo toliko počakajo, da se bo vrnil.⁷¹

Sneg je še vedno naletaval. Borci, ki so bili izbrani, da gredo zvečer na akcijo v dolino, so se pripravljali na odhod; skupina, ki je bila na akciji v Mozirju, je ostala v taborišču.

Skupina, v kateri je bilo kakih 30 borcev, je odšla iz taborišča še podnevi. Napotila se je po grebenih Dobrovelj na njihov vzhodni konec, kjer se je mimo kmeta Brezovnika in Ocvirka spustila v dolino. Skupini je poveljeval komandir Jože Letonja, ki je bil odgovoren za potek akcije.

Z Letonjevo skupino je šel tudi komandant Stane. Ponj je prišel kurir Ubo, ki ga je odpeljal nekam proti Celju, kjer se je sestal s Pokrajinskim komitejem za Štajersko. Gredeč se je oglasil tudi na javki pri Kozmelju — Štrukeljcu pri Ojstriški vasi. S Stanetom je odšel tudi Robida, ki se je potem od Kozmelja napotil na preboldski teren.

Ko je zvečer tistega dne prišla Letonjeva skupina na javko, so tam že čakali Viktor Šošter-Miha, Polde Travnar in Franc Božič z Gomilskega. Ko so še enkrat skupno pretresli ves načrt, je dal Letonja povelje za začetek akcije. Na cesto, ki pelje na Gomilsko in v Braslovče, je postavil močno zasedo, drugi pa so obkolili graščino. Ena skupina je nato vdrla na dvorišče graščine. Graščak Čmak se je bil pravkar pripeljal z avtomobilom in so ga

borci našli v kuhinji. Ko je videl, s kom ima opraviti, se je potajil in trdil, da je graščinski hlapec. Toda borci mu niso nasedli. Debel kakor je bil, gosposko oblečen, z brado, le kje ste že videli takega hlapca! so se mu smejali borci in ga zvezali. Vtem so pripeljali tudi njegovo ženo.

Druga skupina je imela nalogo, da poišče vrtnarja Bobka. Ta je stanoval v drugem poslopju. Na klicanje ni hotel odpreti, zato so borci nekajkrat ustrelili skozi vrata, nakar se je vdal. Med preiskavo so našli pod Bobkovo posteljo puško in uniformo. Odgnali so ga v kuhinjo k Čmakovima. V graščini je bival tudi Čmakov zet Franc Rojnik, ki je bil nekaj časa komisar na Vasletovem posestvu v Zaklu. Domači aktivisti so povedali, da se Rojnik doslej še ni pregrešil proti slovenskemu narodu, zato so ga pustili brez vsake kazni.

Rojnik je prosil, da bi tudi oba Čmaka pustili. Komandir Jože Letonja-Golob mu je odgovoril, da je to mogoče samo pod enim pogojem, in sicer: če gestapo izpusti iz zapore v Mariboru deset talcev med njimi Jožeta Hermanka in Leona Novaka. Rojnik si je zapisal imena talcev, kakor mu jih je povedal Letonja in obljubil, da bo uredil zadevo z nemškimi oblastmi. Če pa gestapo ne bi izpustil zahtevanih talcev na svobodo, bodo vsi trije ustreljeni.

Preostali so med tem polnili nahrbtnike z živili in raznimi potrebščinami. Ves čas akcije je Jože Hanžič-Švejč igral v sobi na klavir. Iz hleva so pripeljali tri krave in konje, na katere so naložili vreče s hrano. Zaklali so tudi osem svinj. Pred odhodom so porinili iz garaže Čmakov avtomobil in ga zažgali. Medtem so pripravljali tudi vse potrebno za požig žage. Ko je bilo vse gotovo, je kolona z obema Čmakoma in njunim vrtnarjem ter s konji krenila v smeri Dobrovelj, zadnja skupina borcev pa je zažgala žago in skladišče lesa. Vse to je kmalu zagorelo z močnim plamenom, da je bilo razsvetljeno daleč naokrog. Zgorela je velika, moderna žaga, skladovnice desk, hmeljska sušilnica in gospodarsko poslopje.

Dekle in hlapce, ki so bili vse do konca akcije pod stražo, so zdaj izpustili. Partizani so odšli iz Štrosneka ob dveh po polnoči.

Čim je izbruhnil požar na Čmakovi žagi in drugih poslopih, so že začele tuliti gasilske sirene v Braslovčah, na Polzeli in v nekaterih drugih krajih Savinjske doline. Od vsepovsod so vozili gasilski avtomobili, takoj za njimi se je pripeljala tudi policija. Že ob treh zjutraj so se pripeljali iz Celja gestapovci. Pri

graščini se je zbralo nekaj domačinov in gestapovci so jih takoj prijeli in začeli zasliševati. Na vprašanje, kdo zna nemško, se je javil Franc Drča z Gomilskega. Ta je nekaj časa tolmačil. Ko je gestapovec zasliševal ženo odpeljanega vrtnarja Bobka, je ta povedala, da je videla, kako so partizani mazali marmelado na kruh, da so jedli kompote iz kozarcev in da je neki partizan ves čas igral na klavir.

Na vprašanje, če je koga prepoznala, je rekla, da so bili med njimi fantje, domačini z Gomilskega, povedala je, da je med njimi prepoznala nekega fanta, Frančakovega, vtem pa jo je tolmač Drča prekinil, rekoč, da ni na Gomilskem nobenega Frančaka. Frančakovi so v Orlji vasi. Ko je gestapovec opazil, da Drča Bobkovi ugovarja, ga je odrinil stran in poklical drugega tolmača.⁷²

Gestapo je podrobno zasliševal vse hlapce in dekle ter drugo osebje, ki je bilo v graščini med partizanskim obiskom. Ko jim je Čmakov zet Rojnik povedal, kaj mu je naročil partizanski komandant glede talcev, so se gestapovci samo spogledali. Po zaslišanju vseh, ki so jih našli pri graščini, so se odpeljali v Celje.⁷³

Boj na Čreti

Orožništvo in policija sta že ob jutranjem svitu začela preiskovati okolico in iskati sledi za partizanskim bataljonom. Ko so odkrili pot, po kateri je odšel bataljon na Dobrovlje, se je po sledi za njim podal vod zaščitne policije in oddelek motoriziranega orožništva iz Celja. Vse razpoložljive posadke orožniških in vermanskih postaj v Spodnji in Gornji Savinjski dolini pa so dobile nalog, da blokirajo Dobrovlje. Čez dan sta orožniško okrožno poveljstvo v Celju in komandant zaščitne in varnostne policije napela vse sile, da bi zbrala in poslala proti Dobrovljam čim več policijskih in orožniških oddelkov, katerim so bili prideljeni v pomoč tudi krajevni šturmi vermanšafta.⁷⁴

Letonja se je s svojimi borci vrnil v taborišče na Čreti šele okrog desete ure dopoldne, ker je kolona le počasi lezla v strmine Dobrovelj. Razen tega da so bili vsi borci brez izjeme obremenjeni s tovari, jih je v zgornjem delu Dobrovelj zadrževal visok sneg, da so se le s težavo pomikali. Ko so končno prišli v taborišče, so do kraja izmučeni in mokri odvrgli polne nahrbtnike ter posedli okrog ognja, da bi se odpočili in posušili.

Da ne bi prišlo do kakega iznenadenja, je komandir Letonja poslal tri borce, Slavka Pinterja-Robina, Jožeta Umeka-Zepa in še enega v zasedo. Letonja jih je poslal po gazi nazaj proti vzhodnemu koncu Dobrovelj in jim naročil, naj na primernem mestu postavijo zasedo z mitraljezom. Medtem je delalo osebje v kuhinji s polno paro. Kuharji so pekli meso in hiteli, da bi čimprej pripravili kosilo.

Bilo je oblačno, megleno in pusto vreme, tako da se v dolino ni videlo. Cankar in Švejk sta odšla na kratek patroljni obhod čez planjavo in se vračajoč oglasila pri kmetu Strožiču. Borci so čutili, da nekaj visi v zraku. Postali so oprezní in previdni.

Ob enih je tišino pretrgal rafal iz mitraljeza. To je bil Robinov mitraljez. Slišalo se je še puškarjenje v presledkih. Čez kake četrte ure pride Robin s svojima tovarišema in sporoča, da prodira proti položaju bataljona kolona Nemcev. Naenkrat je postalo v taborišču vse živo, nihče ni več čutil utrujenosti.

Letonja, Silas in Toledo odredjajo borce na položaj. Savinjščani zavzamejo položaj na ravnici, kjer stoji cerkev. Za kritje jim služi zid pred cerkvijo, Revirska četa se namesti levo od Savinjščanov, nekoliko po bregu navzdol, Toledo pa razporedi svojo Pohorsko četo v malem smrekovem gozdu na južni strani glavnega položaja, na skrajni desnici. Tudi mitraljezci zavzamejo vsak svoj položaj. V Revirski četi je imel mitraljez Lojze Vresk, v Pohorski Avgust Greif-Blisk, v Savinjski pa Ivan Farčnik-Buč. Za zavarovanje pred kakim presenečenjem s strani ali od zadaj pa so bile na obhodu še dve patrolji. V taborišču je ostalo le nekaj borcev, ki so imeli nalogo, pripraviti vse potrebno, če bi se bilo treba umakniti.

Borci so si naredili zasilna kritja. To je bilo težko v več kot polmetrskem snegu. Greif je čepel za smreko s svojim mitraljezom. Vse je napeto čakalo, kdaj se pojavijo Nemci. Njihovo streljanje je prihajalo vedno bliže.

Končno so se pokazale njihove zelene uniforme ob robu gozda. Od partizanskih položajev jih je ločilo le še kakih tristo metrov čistine. Po njej je bilo treba nekoliko navzdol, nato pa po ravnem proti cerkvi. Nemci so nekaj časa opazovali teren pred seboj, nato so se spustili po pobočju proti partizanskim položajem. Vedno več se jih je vsipalo iz gozda.

Ogenj! zavpije Silas in že so vžgali vsi trije mitraljezi po Nemcih, ki so se takoj vrgli v sneg. Videti je bilo, da jih je naš napad presenetil in da so nekoliko zmedeni. Toda glasni klici vorwärtz! so jih pognali, da so prodirali naprej in pri tem besno



Čreta na Dobrovljah. Prizorišče boja Štajerskega bataljona z Nemci 26. oktobra 1941. Za cerkvenim obzidjem so bili položaji Savinjske čete, desno ob leseni ograji je bila razvrščena Revirska četa. Del Pohorske čete je zavzel položaj ob robu gozda na pobočju levo od cerkve. Po planoti so prodirali Nemci

streljali proti položajem bataljona. Ker je bil ogenj iz partizanskih mitraljezov le prehud, so se morali ustaviti. Ležeči v snegu so streljali na vso moč, toda partizani so bili na svojih položajih kakor ukopani, noben se ni premaknil.

Bitka se je razbesnela z vso silo. Med Nemci je bilo kmalu opaziti več ranjenih, morda celo mrtvih, medtem ko med partizani ni bil še nihče ranjen. Partizani merijo v cilj, da ne bi po nepotrebnem trošili streliva, toda kaže, da je sneg tudi Nemcem zaveznik in jih dobro krije.

Na skrajnem desnem krilu Savinjske čete je bil poleg Cankarja Ernest Divjak, mlad partizan iz Žalca. Cankar opazi, kako Divjak meri nekam na desno, v dolino. Pogleda, pa ne vidi drugega kot meglo. Zato zakliče Divjaku, naj cilja v Nemce. Misli, da se najbrž boji, ko se tako stiska za zid in si ne upa niti pogledati čez. Zato ga je pustil pri miru, in ni slutil, da bo tisti Divjak že čez nekaj tednov prizadejal gorje številnim družinam daleč naokrog.

Nemci so vztrajno skušali prodreti do položajev Štajerskega bataljona. Borci so slišali, kako besno poganjajo nemški oficirji svoje moštvo naprej, toda brez uspeha. Enkrat se jim skoraj posreči, da prodrejo med položaj Pohorske in Savinjske čete. Iz doline je prignalo oblak megle, Nemci so to hitro izkoristili in toliko, da niso zabili klin med Savinjsko in Pohorsko četo. Čim so pohorci to videli, so še huje vžgali po njih in jih vrgli nazaj. To je bilo okrog petih popoldne in v dolini se je že mračilo.⁷⁵

Spomeničar Ludvik Zupanc-Ivo pravi o boju na Čreti: »Ko smo se vrnili v taborišče, se ni dalo nikomur spati, preveč smo bili zmučeni. Bili smo tudi popolnoma premočeni in smo se greli okrog ognja. Kmalu po izdatnem kosilu je zaregljala strojnica. Takoj je bilo vse na nogah in že je bilo dano povelje: Na položaje! Položaj je bil odličen. Pred seboj smo imeli nekaj sto metrov čistine in Švabi so morali priti navzgor na čistino, če so nas hoteli napasti.

Bili so težki trenutki. Čakal nas je prvi krst in v vsakem izmed nas je vstajalo polno misli in občutkov. Na zidu okrog cerkve je ležal visok sneg, skozenj smo napravili strelske line. Čakali smo dobrih petnajst minut, ko so se pokazale zelene postave na robu gozda. Povelje se je glasilo, da ne sme nihče streljati. Prvič smo gledali Švabe tako blizu na položaju; naši prsti so počivali na petelinih pušk — samo stisniti je bilo treba... Ko so se odmaknili kakih 150 korakov od gozda, smo zaslišali povelje: Ogenj! Tri zbrojevke so zahrumele in pridružili so se jim še strelji petdesetih pušk. Nemci so začeli begati sem in tja in padati v sneg. Tudi oni so streljali na nas, toda dosti niso opravili. Boj je trajal štiri ure. Nemci so pričeli metati rakete. Bili smo prepričani, da ne mislijo zapustiti Dobrovelj, zato smo sklenili, da jih zapustimo mi.«

Okrog polšeste ure zvečer je bitka ponehala. Bilo je že skoraj temno. Orožniški nadporočnik Mayer je še prej sporočil v Bralslovče, naj mu pošljejo pomoč. Tam so zbrali četo iz preostalih orožnikov, pripadnikov varnostne policije in gestapovcev in jih poslali na Dobrovlje, kamor so prišli okrog devete ure zvečer, potem ko je bil boj že zdavnaj končan.

Ko je komandant Stane na javki pri Kozmelju dobival poročila, kako nemške policijske in vermanske enote obkoljujejo Dobrovlje, je sklenil poslati svojemu bataljonu na Dobrovlje kurirja z opozorilom, da jih ne bi Nemci iznenadili. Takrat je prišel na javko h Kozmelju Avgust Lukanc-Brglez. Njemu je

Stane zaupal to sporočilo in ga poslal na pot. Lukanc je še podnevi prišel čez reko Boljsko in državno cesto, se zmuznil skozi policijski obroč, ki je tedaj že oklepал Dobrovlje in hitel proti Čreti. Ker ni vedel, kako je potekal boj med Nemci in bataljonom in kje naj bi se zdaj ta zadrževal, se je skušal približati k Strožičevi hiši na Čreti, kjer sta ga v zasedi pričakala dva policista, ga aretirala in odgnala v Strožičevo hišo, kjer je bila policija in gestapo. Nemci so namreč po končanem boju na Čreti zasedli številne okoliške kmetije.

Brglez je hotel izkoristiti še poslednjo možnost rešitve in je rekel kmetu Strožiču, naj reče Nemcem, da je njegov hlapec. To je slišal komandir braslovške orožniške postaje Klein, ki je bil tudi v hiši. On je znal slovensko in je takoj planil nad Strožiča. Strožič je uvidel, da bi bilo zdaj brez uspeha karkoli reči v Brglezov prid, zato je rekel, da ga ne pozna. Medtem so našli pri Brglezu tudi pištolo.

Brgleza je najprej zasliševal Kolmanitsch, okrožni orožniški vodja iz Celja. Z udarci je skušal iz njega izsiliti priznanje, da je član partizanske skupine, s katero so se popoldne bojevali in kje so zdaj partizani. Toda bilo je vse zaman, Brglez je povedal le to, da se imenuje Valentin Brglez.

Okrog enajste ure ponoči je prišel v Strožičevo hišo še oddelek vojaštva, ki so ga poslali na Dobrovlje in nekaj gestapovcev. Kolmanitsch je predal ujetega Brgleza gestapu, sam pa je s svojimi ljudmi odšel proti Vranskemu. Gestapo je uporabil svoje posebne metode zasliševanja — se pravi mučenje. Brglez je strašno trpel, vendar ni povedal zopet nič drugega kot svoje ime. Niti svojega pravega imena ni povedal. Zadržal se je naravnost herojsko. Gestapovci so ga tolkli, kamor je padlo, tudi po glavi, ga suvali v steno, metali ob tla, hodili po njem, mu skakali po želodcu, tako da je izbruhnil hrano itd. Avgusta Lukanca-Brgleza so mučili tako dolgo, da je še isto noč umrl mučeniške smrti.⁷⁶

Ko je ob polšesti uri zvečer boj z Nemci ponehal, se je bataljon umaknil v taborišče, ki je bilo v gozdu na hribih za cerkvijo. Letonja, Silas in Toledo so se posvetovali, kaj storiti. Bataljon je moral iz Dobrovelj, v tem so si bili edini. Toledo je predlagal, da bi se umaknili na Mozirske planine, Silas je bil za Menino, toda Letonja je trdil, da bo najbolje, če se umaknejo prek doline, v hribe na južni strani Savinjske doline. Naposled je bil njegov predlog sprejet. Vprašanje je bilo, kako priti čez dolino, kjer je kar brnelo kamionov. Nemci so namreč tu sem

dovažali vojaštvo in policijo od blizu in daleč. Prepričani so bili, da bodo zaprli bataljonu izhod iz Dobrovelj, nakar ga bodo tam s svojo veliko premočjo uničili.

Ko so borci naložili vse, kar je bilo vredno odnesti iz taborišča, so hodili v krogih okrog taborišča in tako Nemcem zamešali sled svojega odhoda.

Bataljon, ki ga je vodil vodič Viktor Šošter-Miha, je hodil nekaj časa po obronku Dobrovelj v zahodni smeri, nato pa se je spustil po hudi strmini in težko prehodnem gozdnem terenu v smeri Polšnik—Ručigaj mimo vasi Tešova v ravnino. V ravnini je bataljon krenil po strugi potoka Selce proti državni cesti. Tu so počakali presledek v nemški koloni kamionov, se nato pognali čez cesto in nato ob strugi reke Boljske nadaljevali pot za vasjo Pondor. V bližini nekdanje Razganove opekarne na Mrzlem polju je predhodnica bataljona naletela na večjo skupino vermanov, ki so bili namenjeni proti Dobrovljam, vermani so se umaknili brez strela, partizani pa tudi. Po kratkem posvetu med komandirji je bilo sklenjeno, da se bataljon razdeli v dve skupini, ena bo nadaljevala pot proti Taboru in Šmiklavžu, druga pa pojde bolj desno v smeri Črnega vrha.

Prva večja skupina je prišla brez ovir do Zaglinka, malega zaselka kake pol ure od Tabora. Tu se je ustavila v znani partizanski hiši Franca Lončarja pd. Kaluderja in tam v ponedeljek predanila.

Druga, manjša skupina, ki jo je vodil domačin Rado Zakonjšek-Cankar, se je napotila proti Črnemu vrhu. V zgodnjih jutranjih urah je prišla h kmetu Bokalu. Gospodar jih je peljal na hmeljsko sušilnico, da bi tam preživeli dan. Prinesel jim je zajtrk in tudi podnevi skrbel, da niso bili lačni.

Iz Dobrovelj onstran doline je bilo že navsezgodaj slišati rafale nemških mitraljezov, po dolini pa so hrumeli kamioni z vojaštvom. V ponedeljek in torek so bile vse dolinske vasi okrog Dobrovelj zasedene z vojaštvom in policijo. V Savinjski dolini so tokrat prvič mobilizirali fante in može v skupine vermanšaft in jih gonili na Dobrovlje za pogon proti partizanom. Vsa križpotja in prehodi so bili pod stražo. Pogorje Dobrovelj je bilo povsem blokirano. Polde Travnar, ki je sodeloval v pripravah za akcijo pri Čmaku, je bil zdaj skrit doma in opazoval kamione s policijo in vojaštvom, ki so vozili skozi Gomilsko. Med ljudmi so se širile razne govorice. Eni so pravili, da so vse partizane na Dobrovljah ujeli in pobili. Poldetu to ni šlo v glavo. Zakaj pa potem še rinejo tja gor, je pomislil. Ko pa je nekdo

vedel povedati, da so Nemci ujeli med drugimi tudi Božiča in Poldeta Travnarja, mu je postalo vroče. Oblekel se je, vzel kolo in stopil iz hiše, da bi se odpeljal na Vransko, kjer je bil zaposlen pri krojaškem mojstru Smogavcu. Toda stražar, ki je stal nedaleč od hiše, ga je zavrnil. Povedal mu je, da ne sme nihče nikamor. Travnar se je vrnil nazaj v hišo in skozi okno opazoval, kaj se dogaja zunaj. Ko se je ob stražarju ustavil avtomobil s policisti in je stražar pokazal proti Travnarjevi hiši, se je Travnar izmuznil iz hiše v hlev. Tu se je zaril globoko v seno za streho in negibno obležal. Policija je medtem prišla v hišo in vpraševala po Poldetu. Mati je rekla, da je šel na delo. V resnici ni vedela, da je skrit na hlevu. Ko je tako nekaj dni brez vsake hrane preždel v svojem skrivališču, se je nekega večera odločil, da poišče svojo skupino. Ko ni nikogar dobil doma, je sklenil, da se napoti čez mejo. V Motniku je ilegalno prestopil tedanjo nemško-italijansko okupacijsko mejo in se nato prek Gorenjske in Ljubljane napotil v Novo mesto, od tu pa v partizane.

Nemška policija je tiste dni strahovito terorizirala dobroveljske kmete. Kmeta Strožiča so aretirali že v noči od nedelje na ponedeljek in ga odgnali v Stari pisker. Odgnali so še več drugih družin, nekatere, zlasti moške, so potem v Mariboru ustrelili, svojce pa poslali v koncentracijska taborišča, od koder se jih je le malo vrnilo.

Vse kmetije so do potankosti preiskali, na senikih in hlevih so premetavali seno, da bi odkrili partizane. Pretaknili so tudi obe cerkvi. V cerkvi Sv. Katarine na Čreti, ob kateri je bila v nedeljski bitki razporejena glavnina partizanskega bataljona, so premetali vse, kar je bilo mogoče. Razkopali so celo tlak, misleč, da je morda spodaj kakšno skrivališče ali pa tajen rov, po katerem so se partizani umaknili.

Ko so na vrhu sosednjega griča odkrili taborišče bataljona, so ga najprej dolgo obstreljevali. Boječ se, da so dohodi vanj zaminirani, so silno oprezno prodirali proti njemu. Pod taboriščem so bile na eni strani strme skalne stene, vrh njih so našli ustreljene vse tri Čmakove konje. Pod taboriščem so našli svoja pajdaša, Ivana Čmaka in njegovega vrtnarja Bobka. Poleg je bila tudi Čmakova žena. Vsi trije so bili ustreljeni tik pred umikom bataljona.

Bataljon je svoj odhod iz taborišča tako spretno zamaskiral, da je popolnoma zmedel Nemce. Nikakor se niso mogli orientirati, v katero smer so šli partizani. Zato so še ves ponedeljek

in torek jurišali po Dobrovljah, zdaj na ta sektor, pa spet na drug vrh, upajoč, da bodo nekje le naleteli na partizane.

V ponedeljek v mraku je Cankar krenil s svojo skupino partizanov proti Presedljam in se za dobro uro ustavil pri kmetu Grahku. Tu so nekaj časa počivali, nakar so se spustili proti graščini Ojstrica. Ko so prišli toliko blizu, da so videli na dvorišče graščine, so videli dva kamiona, iz katerih so izstopali v uniforme oblečeni ljudje. Policija. Cankar je še rekel, počakajmo, da bomo videli, kam so namenjeni. Na razsvetljenem dvorišču se je dobro videlo, kako se je policija razvila v kolono, ki se je začenjala vzpenjati v breg, po poti, kjer so bili partizani. »Ti gredo pa nad nas, mislijo, da smo še v Črnem vrhu!« je dejal Cankar in povedel skupino na desno proti gozdu.

Cankar je najprej nameraval iti s skupino mimo graščine proti Lokam, od tam pa desno mimo Šmona, Ramšaka in Ribarja skozi Zaglink proti Grajski vasi, mimo Prebolda in tam skozi Griže. Zdaj pa je spremenil smer in peljal borce navzgor proti Vrhem, mimo Leteja, Vetrška in Bokala proti Vrankarju, nato pa mimo Pepela po strmem planinskem pobočju do Marije Reke. Snežni plazovi so zatrpali pot in je bilo treba prekobaliti tudi do meter visoke snežne zamete, ki jih je plaz prinesel izpod vrha planine. Za pot, od Pepela do Laznika, ki bi jo sicer prehodili v pol ure, so potrebovali tri ure.

Do kraja izčrpani borci so prišli do kmeta Kajtna pd. Brinarja v Grižah tik pred svitom. Zlezli so na hlev in zaspali kot ubiti.

ŠTAJERSKI BATALJON KRENE NA BREŽIŠKI POHOD

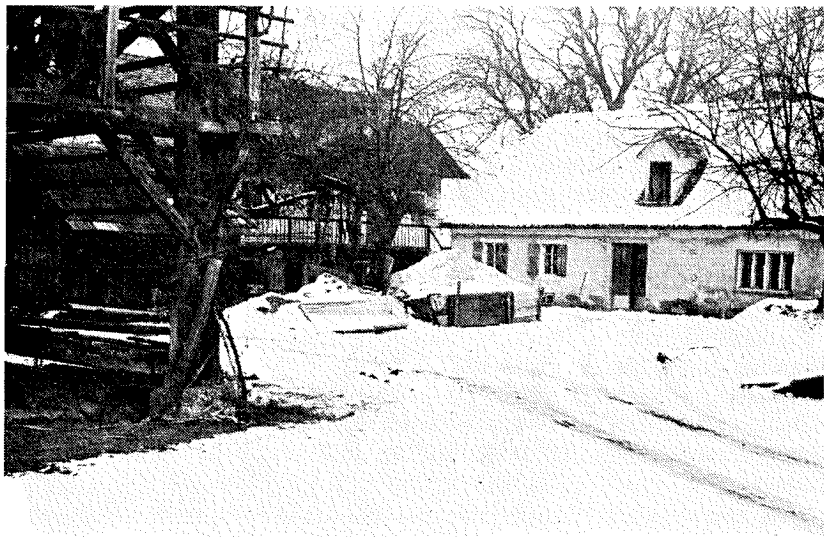
Bataljon, ki se je v nedeljo zvečer razdelil na dve skupini, je bil zdaj spet združen. Skupina, ki jo je vodil komandir Jože Letonja-Kmet je prišla v naselje Zaglink nedaleč od Ojstriške vasi in se ustavila pri Lončarjevih po domače pri Kaludru. Tu so nameravali predaniti toda čez dan sta jim domačina iz Ojstriške vasi, čevljar France Kos in kmet Ivan Leskovšek po domače Boštjan poslala sporočilo, da prodira proti Zaglinku močna patrulja nemške policije. Partizani so se še pravočasno umaknili v bližnje gozdove in ko so Nemci prišli do Kaludrovih, ni bilo tam nobenega partizana niti sledu za njimi. Vse so medtem že domači uredili in tako se družini to pot ni ničesar zgodilo.

Letonja je prišel s svojimi borci v Griže v ponedeljek zvečer, Cankar pa s svojo skupino v torek zjutraj. Partizani so se nastanili pri treh kmetih, pri Jerneju Kajtnu po domače Brinarju, pri Naprudniku in pri Novaku. Obrambni položaj bataljona je bil skrajno neugoden, saj so te kmetije v ravnini, obkrožene na eni strani s Savinjo, na drugih treh pa s cesto, ki pelje iz Žalca v Griže in od tam v Prebold. Toda nad bataljonom so budno bdele oči domačinov, tako da je bataljon lahko mirno počival nedaleč od okupatorjevih postojank. Aktivisti Albin Vipotnik-Strgar, Julka Cilenšek-Betka in Rudi Cilenšek-Vrankar so imeli polne roke dela. Bataljon je bilo treba oskrbeti s hrano za naslednje dni, ko bo na pohodu. Poleg tega je bilo treba vzdrževati še stik z obveščevalci, da ne bi prišlo do kakega iznenadenja. To popoldne se je vrnil v bataljon tudi komandant Stane.

V mraku so komandirji pripeljali svoje čete, ki so se pravkar navečerjale, k Brinarjevemu čebelnjaku, kjer so se zbrali v zbor. Pred zbrane borce je stopil komandant Stane in jih kratko

nagovoril. Pohvalil jih je za junaško zadržanje v bitki z Nemci na Dobrovljah, nato pa jim povedal, da nameravajo Nemci izgnati vse prebivalstvo iz krajev ob Savi in Sotli. Povedal je dalje, da je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet izdalo povelje, da mora Štajerski bataljon, ki se mu bodo pri tej akciji pridružile še druge partizanske enote, z vojaškimi akcijami in s političnim delovanjem med ljudmi, če že ne v celoti, vsaj delno preprečiti izganjanje. To je bila zdaj najvažnejša naloga, posebno poslanstvo slovenskega partizanstva, saj je šlo za obstoj velikega dela slovenskega naroda.

Borci so onemeli stali pred svojim komandantom, ki je stal nekaj korakov pred njimi. Na dolino je legal mrak, le za Tabor-skimi hribi, nekje za Krvavico je bil še rahel soj večerne zarje. Gora Oljka je bila le še kot velik kup sena na drugi strani doline, Pohorje in Uršlja gora sta se že utapljala v temačnih daljavah. Stanetov, некоč zelen klobuk je že domala izgubil svojo barvo, prav tako je bil iz njega izgubljen trak, da je bil videti kakor klofeta kakega pastirčka v planini. Njegovo majhno postavo je vlekel k tlom obrabljen usnjen površnik in začuda, bil je brez cigarete, brez čika, ki bi se mu lepil na spodnjo ustnico. Slutiti je bilo le njegove oči, ki so počasi potovale od obraza



Novakova domačija v Grižah

do obraza mož, ki so v dveh vrstah stali domala negibno pred njim. Njihove oči pa so imele samo eno točko, kamor so prese-nečeno in začudeno ter vprašujoče zrle.

To, kar jim je zdaj razodel njihov komandant, je bilo nekaj posebnega, tako pomembne naloge jim še ni dal na nobenem takem zboru doslej. V notranjosti teh ljudi, mnogi so bili za celo glavo višji od komandanta, je nastal vrvež misli, ugibanj, po-mešanih s skrbjo in strahom, porajala so se vprašanja, toda no-beno ni butnilo na dan. Ni kaj, tako je pač! Gremo. Tako nekako je zaključil in končal ta nekajtrenutni kaos misli v sebi vsak od teh petdesetih in se vdal. Ni bilo časa za debato ali karkoli, od Brinarjevega čebelnjaka bodo krenili na dolgo, tvegano pot v neznane kraje, neznanim doživetjem nasproti.

Komandant Stane je pričakoval ta večer kurirja Iva Polančiča-Uba, ki bi mu moral prinesiti od Zidanška podatke o jav-kah in terenskih aktivistih v krajih, kamor je bil namenjen z bataljonom. Čakal je še tudi Kamniško četo, ki bi se te dni morala pridružiti Štajerskemu bataljonu, pa je ni bilo. Da bi še v temi prešli dolino — pozneje je vzšla luna — Stane ni več odlašal. Ubo bo verjetno čakal na javki v Dramljah, Kamničani bodo pa že prišli za njimi.

Nad Savinjsko dolino je ležala koprena nizke oblačnosti, ki je zasneženo ravnino naredilo pusto in zagonetno. Prehod čez Savinjo je Savinjski okrožni komite zavaroval tako, da je že v mraku poslal dva skojevca iz Petrovč, Franca Godlerja in Iva-na Koprivo, da sta oprezovala, če bodo morda Nemci to noč po-stavili zasedo. Pa je niso in tako je bataljon lepo v gosjem redu potihlo prekoračil most v Kasazah, najbolj nevarno oviro na tem delu poti. Za vodiča prek doline je bil določen Rudi Cilenšek-Vrankar, ki je bataljon vodil v bližino Dramelj, nakar se je vrnil v Savinjsko dolino.

Ko je dolga kolona borcev izginila ob obrežju Savinje v temo, so kmetje, pri katerih je bil prej nastanjen bataljon, na hitro pospravili vse, kar bi kazalo kako sled na prepovedan obisk v hiši. Dobri ljudje so ta večer dolgo bdeli, skrb, kaj vse bo doletelo njihove fante na tem pohodu jim ni dala zaspati. Med drugimi je pri Brinarjevih užival gostoljubje tudi mladi Ernest Divjak iz Žalca. Na vsem lepem je začel tožiti, da ga boli noga in prosil komandanta, da ga za nekaj časa pusti na terenu, da se bo pozdravil. Tako je res ostal nekaj dni pri Brinarju, nato pa nekega dne odšel v Žalec, še prej pa porinil svojo puško

med koruznico v kozolcu. Domači sin Tijek je to videl in odnesel puško v drugo skrivališče.

Ubo, ki ga je ta večer pričakoval Stane, je to popoldne po nesreči padel v nemške roke in še isto noč smrtno ranjen umrl. Tega dne se je namreč začela v Celju tragedija, ki je imela strahotne posledice.

Ta dan pa je tragično končala tudi Radomeljska četa Kamniškega bataljona, ki je bila na poti, da se združi s Štajerskim bataljonom za skupne operacije na obsavskem ozemlju. Četa, ki jo je vodil komandir Tone Blejc in pri kateri je bil tudi komandant bataljona dr. Marijan Dermastja-Urban, je 27. oktobra čakala na Golčaju, da pride kurir Štajerskega bataljona ponjo. Zaradi nemške ofenzive po bitki na Dobrovljah sta kurirja prišla na Golčaj šele v torek zjutraj 28. oktobra. Tako je morala četa še tisti dan predaniti na Golčaju, da bi se potem zvečer napotila proti Savinjski dolini. Medtem pa je tamkajšnji mežnar poslal svojega otroka v Blagovico na orožniško postajo in tako Nemce obvestil o partizanih na Golčaju. Nemška policija je četo neopazno obkolila in napadla. Presenečeni partizani so se sicer hitro znašli, toda Nemci so imeli izredno ugodne položaje in tako so partizani podlegli. S komandirjem jih padlo deset, le trije so se z bataljonskim komandantom srečno prebili skozi obroč in ušli. Štiri borce pa so Nemci ujeli in jih nato odgnali v Kamnik.⁷⁷

Akcija, s katero naj bi zavrli preseljevanje prebivalstva v Zasavju, je bila zasnovana zelo na široko. Poleg tega, da bi Štajerskemu bataljonu pomagala tudi Brežiška četa, ki pa se, kot bomo pozneje videli, ni mogla združiti z bataljonom, je Glavno poveljstvo poslalo v to akcijo še druge partizanske enote z Dolenjske in Bele Krajine. Na desnem bregu Save naj bi namreč operiral Dolenjski bataljon, v katerega bi se združile Grosupeljska in Stiška četa, del Borovniške čete ter Belokranjska skupina, ki pa niso prišle na zborna mesto. Belokranjska je prišla do Otočca pri Novem mestu, pa se je morala zaradi visokega snega vrniti. Na zborna mesto sta prišli le novomeška skupina in Mokronoška četa, ki sta nato v noči od 1. na 2. november pod neposrednim vodstvom članov Glavnega poveljstva Mihe Marinke in Aleša Beblerja napadli okupatorjevo postojanko v Bučki.

Štajerski bataljon je tiho prodiral tik ob desnem obrežju Savinje do mosta v Kasazah pri Petrovčah, šel prek in nato nadaljeval pot čez polje in nedaleč od Levca prekoračil glavno

cesto Celje—Ljubljana. Blizu Joštovega mlina je nato zavil proti naselju Ostrožno ter za celjskim Golovcem nad opekarno proti Šmarjeti, kjer je brez težav prekoračil cesto Celje—Maribor. Pot je nadaljeval skozi Ljubečno in proti jutru prispel do naselja Bovše, kjer se je ustavil pri kmetu Dobrotinšku. Pot je bila utrudljiva in so bili borci močno izčrpani. Mokro zemljo je pokrivalo za ped visoko snega, kar je delalo pod nogami zoprno snežno brozgo. Poleg tega pa je začel na novo padati sneg. Pri Dobrotinšku sta bataljon pričakala Peter Stante-Skala in Tone Žnidarič-Štefan. Peter Stante se je že nekaj tednov zadrževal pri kmetih v okolici Dramelj, kjer se je zdravil. Borci so se namestili v Dobrotinškovi hiši in hlevu, domači pa so jim hiteli pripravljati hrano.

V sredo zvečer, 29. oktobra, je bataljon krenil pod Stanetovim vodstvom naprej. Med potjo je bataljon dohitel Miloš Zidanšek, ki je Stanetu poročal o zadnjih dogodkih v Celju. Povedal je, da je javka v slaščičarni RU-GO izdana, da je sam komaj ušel, kurirja Polančiča-Uba pa so Nemci ujeli. Povedal je še, da je malo pred tem izročil Ubu spisek javk in nekaterih zanesljivih oseb na kozjanskem terenu, kar so zdaj Nemci verjetno dobili v roke. Tako je bila zdaj nameravana pot bataljona odkrita, pa tudi vsa organizacija, pripravljena v ta namen. Staneta je močno zaskrbelo, vendar se je odločil, da potuje z bataljonom naprej proti zastavljenemu cilju. Zidanšek pa še ni vedel, da je kurir Ubo medtem hudo ranjen umrl in da so Nemci pripeljali Omanovo Darjo v Celje, da bo tu gestapu razkrila organizacijo Osvobodilne fronte.

V četrtek proti jutru je prišel Štajerski bataljon do samotne kmetije Franca Škerla v Dobju pri Dramljah. Medtem je zunaj zapadlo že okrog pol metra snega. Okrog tretje ure popoldne prinese obveščevalec sporočilo, da se približuje Dramljam nemška policijska patrulja. Partizani so se umaknili iz hiše v bližnji gozd in poslušali pokanje pušk, ki se je približevalo. Zvečer se je bataljon odpravil naprej. Krenil je proti Hotinju ter blizu graščine pri Ponikvi prekoračil železniško progo Celje—Maribor; še pred Unišami je zavil proti Zgornjim Selcam, kjer je spet predanil pri nekem kmetu. V petek zvečer je bataljon nadaljeval pot proti jugu in se po večurni hoji povzpел na griček Sv. Helene nedaleč od okupatorjeve postojanke v Slivnici pri Celju.

Štajerski bataljon je proti jutru prispel do naselja Sv. Helena, ki leži nekaj sto metrov nad dolino. Ker je bilo pričakovati,

da se bo vsak čas začelo daniti, je bilo treba poiskati prostor, kjer bi predanil. Bataljon je tiho korakal skozi vasico, zavil okrog bližnjega griča in se ustavil na dvorišču male kmetije. Komandirji so obstopili Staneta, ki jim je potihoma naročal, naj spravijo borce na senik in v hlev, kjerkoli bo prostor, samo potihoma, da ne bi zbudili domačih. Stražo bo postavila najprej Revirska četa.

Po nekaj minutah je bilo vse tiho, borci so se zarili, kamor je kdo mogel in vsak je hitro zaspal. Vresk je postavil dva borca na stražo, nato pa čakal, kdaj se bodo prebudili domači.

Ko je zjutraj gospodar prišel iz hiše, se je močno začudil in sprva ni prišel do sape, tako je bil prestrašen. Zgovorni Vresk mu je kmalu dopovedal, kako in kaj. Zmenila sta se, da jim bodo skuhali fižola, drugega ni bilo pri hiši. Vresk je še zabičal gospodarju, da ne sme noben od hiše, družina mora biti ves dan doma.

Bil je praznik — Vseh mrtvih dan, sobota, 1. novembra. Malo pred poldnevom, po izdatnem fižolovem zajtrku, pokliče komandant Stane Cirila Curka iz Revirske in Angela Besednjaka iz Pohorske čete. Naroči jima, naj gresta po poti, kjer je prišel bataljon, okrog hriba in pogledata, če je na oni strani kaj posebnega. Rado Zakonjšek-Cankar iz Revirske čete, ki je bil tačas na straži zraven hleva, je opazoval borca, ki sta se kmalu izgubila na drugi strani grebena. Oblečena sta bila kot civila, brez pušk, samo pištoli sta imela. Tako sta vzbujala manj pozornosti.

Niti pet minut za tem so počili za grebenom strelji. Stane je hitro dal znak za alarm in borci so hiteli na prosto. Vtem je že priletel Curk okrog grebena, za njim pa Don. Curk je klical Nemci, Nemci! Od daleč se je videlo, kako se Don muči, bil je ranjen v nogo tik nad kolenom.

Ko sta prišla na drugo stran hriba, sta pri neki kmetiji srečala dva civilista. Eden je bil ogrnjen s pelerino. Izenada je nameril nanju brzostrelko, ki jo je imel skrito pod plaščem. Curk in Don sta se spogledala in že je Don vsekali s pištolo, toda Nemec je bil hitrejši. Prestrelil mu je nogo, vendar vtem sta se že oba vrgla na sovražnika in ju prevrnila v sneg; Curk je žandarju opraskal obraz ter mu vzel brzostrelko in dve bombi. Nato je pomagal ranjenemu Donu, da sta se umaknila za greben in se vrnila v bataljon. Curk je še pokazal zaplenjeno brzostrelko in dve bombi.

Bataljon je krenil proti sosednji kmetiji. Nastopili so trenutki moreče tišine, mir pred viharjem. Iz slivniške doline so se vlekle megle in vedno bolj zakrivale pobočje. Stane je dal znak za premik. Med tem premikom so partizani opazili, da so se za neko bližnjo kmetijo skrile uniformirane postave. Stane je zapovedal obkolitev kmetije in napad nanjo. Ko so partizani vdrli v poslopje, so v skednju odkrili štiri vermane. Izkazalo se je, da so to domačini iz Slivnice in bližnje okolice. Imeli so popolnoma nove karabinke jugoslovanskega izvora, katere so jim partizani takoj odvzeli. Morali so se tudi sezuti in oddati obutev. Komandir Toledo jim je obljubil, da jih bo pustil pri življenju, če pristanejo, da bodo vodili bataljon v smeri, kjer ni Nemcev. Preplašeni vermani so pristali na ta pogoj, toda bilo je že prepozno. Stane je z daljnogledom pozorno opazoval okolico. Videl je, kako so hoste okrog bataljona oživele. Po kolovozih in tudi po celem snegu so lezle proti bataljonu ženske s koši, ki so se plašno ozirale okrog, za njimi pa moški v civilu — preoblečeni gestapovci. Spodaj, z desne in leve, je bilo že slišati rezka nemška povelja. Policijski in orožniški oddelki so že prodirali proti položaju bataljona. Vedno gostejša megla je še zakrivala prodirajoče.

Eden izmed ujetih vermanov je kar bos zbežal v smeri nemškega prodiranja. Silas je pomeril za njim in ga ustrelil. Vtem so Nemci že začeli zasedati položaj in v strelcih riniti proti bataljonu. Ko so prišli v bližino kakih 60 metrov, je dal Stane povelje za napad. Vnela se je huda bitka.

Boj je bil vedno hujši, Nemci so sicer že izgubili dva oficirja, toda bilo jih je vedno več. Vedno hujši je bil njihov pritisk na položaj bataljona. Stane je ugotovil, da nima pomena nadaljevati z bojem, nemški obroč se je stiskal.

Umik, toda kam! Pred njimi je bila čistina, edino tam še ni bilo Nemcev. Približno tristo metrov od njih je bila sredi čistine kapelica. Takoj za kapelico je bil previs. Priti do tja, pomeni rešitev! Stane da povelje za umik, in ves bataljon, zdaj še popoln, se požene iz gozda na čistino, da bi jo poševno prečkal. Toda na čistini je bilo snega nad kolenom, zato je šlo le počasi. V vseh borcih je bila le ena želja, priti do kapelice in čez previs, tam bo rešitev iz tega pekla. Nemci so žgali z mitraljezi, puškami in brzostrelkami, kot da vidijo poslednjo možnost, da pobijejo partizane. Zdaj ali nikoli! Partizani so odmetavali nahrbtnike, ker so jih ovirali pri umiku. Ko bi ne bilo snega! Sneg okrog bežečih se je kodral od rafalov.



Peter Šprajc starejši



Avgust Lukanc-Brglez

Zdaj zastoka Don, že prej ranjen se je z veliko težavo pomikal prek snežne planjave. Zastokal je še enkrat in padel. Strel v glavo je takoj za njim dobil še Juvan iz Revirske čete. Padel je še Peter Šprajc starejši in še eden. Za kapelo je bil breg in po njem se je dalo hitreje bežati. Prispeli so v grapo in se povzpeli na drugi breg. Prišli so do neke kmetije in se ustavili. Domači so jim prinesli sadjevca in jabolk. Občutek rešitve se je mešal z občutkom, da jih je četvero manj. Padli so: Peter Šprajc starejši, predvojni komunista iz Griž, skojevec Alojz Juvan, trgovski pomočnik iz Trbovelj, Pohorska četa pa je izgubila svojega dragega Angela Besednjaka-Dona, ki je še nekaj trenutkov prej klical: Za Partijo, tovariši! Bijmo fašiste! Četrti med padlimi pa je bil neki medicinec Marjan, doma iz Celja.

Med umikom je bataljon izgubil še enega borca — Nemci so ujeli Jakoba Vrečo-Tomiksa, doma je bil iz Črešnjevca pri Gornji Radgoni. Ustrelili so ga v Mariboru 15. novembra 1941.

Padle partizane so Nemci odpeljali v Slivnico, kjer so jih zmetali v Graseljev hlev.

Ker je bil bataljon po umiku brez prave orientacije, se je zvečer ustavil v temnem gozdu, da bi ugotovil, v katero smer naj nadaljuje pohod; ker pa je bila noč zelo temna, se ni dalo

ugotoviti, kje je sever ali jug. K sreči je imel komandant Stane s seboj majhen kompas. Zakrit pod odejo je ob svetlobi baterije ugotovil, v katero smer bo treba iti. Krenili so proti Babni gori, mimo Žusma, Stare Glažute nad Lesično. Tu so se spustili v dolino, prekoračili cesto, ki pelje na Kozje in se povzpeli v strmine Bohorja.

Iz poročila orožniške postaje Slivnica, ki ga je 2. novembra poslala političnemu komisarju v Celje je razvidno, da je bila postaja že okrog desete ure dopoldne obveščena, da so pri Sv. Heleni partizani. Vodja postaje je hitro mobiliziral krajevno skupino vermanšafta in jo v skupinah po pet mož poslal v najbližjo okolico naselja na opazovanje. Medtem je obvestil tudi svoje nadrejeno poveljstvo v Celju. Kakor v mnogih nemških, je tudi v tem poročilu več netočnosti. Zlasti tam, ko opisuje srečanje policijske patrulje s partizanoma Curkom in Donom.⁷⁸

Borci Štajerskega bataljona so že podnevi na smrt utrujeni prispeli na vrh hriba Pašenca. Bataljonu sta sledila dva voda policije in oddelek vermanšafta, vendar to noč ni prišlo do boja.

Stane je pričakoval, da se bo bataljonu naslednje dni priključila Brežiška četa, ki jo je vodil Dušan Kveder-Tomaž. Zato je že dva dni prej poslal na javko v Lesično Petra Stanteta-Skalo in Martina Greifa-Rudija. Morala bi s tamkajšnjimi terenci organizirati hrano za bataljon, obenem pa poiskati zvezo z Brežiško četo. Toda javka je bila izdana. Ko je Stante izvedel, da je imel Štajerski bataljon hud boj z Nemci, ga je zaskrbelo in se je napolil nazaj proti bataljonu. Medtem sta prišla na Kozjansko še Zidanšek in Werner Breznik-List, se dobila z Greifom in mu sporočila, da bataljona ne bo na ta teren, ker se bo pomaknil drugam. Zidanšek se je nato vrnil na celjski teren, Greif in Breznik sta se pa odločila, da gresta na Dolenjsko.

O kakem pravem počitku ta dan na Pašenci ni bilo niti misliti. Borci so bili zdaj večinoma brez nahrabnikov, to je brez odej in brez šotorov. Čeprav na smrt utrujeni in lačni, so vedeli, da bo treba dan prebiti brez vsega. Poteptali so sneg in zakurili ogenj. Cankar je imel jabolko, ki ga je nosil s seboj še iz Dobrovelj. Razrezal ga je na koščke in jih razdelil med najbližje, ki so stali okrog njega. Še nikoli ni bilo nobeno jabolko tako dobro kot to!

Ko se je naredil dan, je poslal komandir Savinjske čete Jože Letonja-Golob tri borce iz svoje čete, da bi pogledali, če je kje v bližini kakšna kmetija in če niso morda spet Nemci za njimi.

V patroljo so šli Letonjev brat Mirko, Peter Šprajc mlajši in Ludvik Zupanc-Ivo. Patrolja je prišla k malemu kmetu Ivanu Kostevcu, Vetrnik številka 9, ki je tedaj spadala pod občino Kozje, z gospodinjo so se dogovorili, da jim bo pripravila hrano. Ko so bili partizani v hiši in se pogovarjali z domačimi, je prišel mimo domačin Ciril Bezanovski, Vetrnik, številka 82. Gospodinja mu je povedala, da ima v hiši partizane. Ta se je takoj napotil v Kozje in bil ob 10.30 že na orožniški postaji ter prijavil partizane. Nemška patrolja, 21 mož, je kmalu krenila v smeri Vetrnika. Letonja in Zupanc sta bila zunaj, ko sta zagledala policijo. Hitro zakličeta Šprajcu, ki se je pognal skozi okno, medtem ko sta ta dva že bežala. Ker so bežali vsak v svojo smer, se je Šprajc znašel sam. Ker ni več dobil zveze z bataljonom je ostal prek zime na Kozjanskem, spomladi pa se je priključil Antoneskovi skupini. Mirko in Ivo sta še isti večer prišla do nekega rudarja v bližini Senovega, ta jima je nato pokazal pot nazaj na Bohor. Drugi dan dopoldne sta že našla sledove bataljona, ki se je medtem premaknil s Pašence, ker so slišali streljanje na Vetrniku in jih je skrbelo, kaj je s patroljo. Vendar se je štab zanesel na gibčnost in budnost vseh treh mladih fantov, ki jih je poslal v patroljo, zato je samo čakal, kdaj se bodo vrnili v bataljon. Iz bataljona je medtem odšla še ena patrolja, vendar je bila izdana, a se je pravočasno umaknila, preden so prišli Nemci do nje.⁷⁹

Zvečer, 2. novembra, se je bataljon odpravil naprej in prišel do hiše gozdnega čuvaja Mateja Valanta nad Lesičnim. Tu so poklicali logarja, se zmenili z njim, da zakoljejo svinjo in si pripravijo večerjo. Čeprav je imel prepoved, da ne sme obiska prijavit, je že zjutraj zarana preiskal sledi in ugotovil, od kod je bataljon prišel in v katero smer je odšel. Nato je odšel v Kozje, da ga je prijavil.⁸⁰

Pot, po kateri se je pomikal bataljon, je vodila visoko v vrhove Bohorja. Ker ni bilo gazi, je kolona prodirala le počasi naprej. Sneg, ki ga je bilo nad koleno, je pred dnevi postal moker, ko je bilo sončno. Težke grude mokrega snega, ki so padale iz drevesnih krošenj, so nato zmrznile in nastala je debela skorja, ki se je udajala pod nogami. Skorja ni bila toliko močna, da bi zdržala težo človeka. Prvi v koloni se je moral za vsak korak povzpeti na skorjo in jo nato z vso težo telesa zlomiti. Za prve borce v koloni je bilo to silno naporno, saj so bili kot nekaki ledolomilci. Zato so se morali vsake toliko časa zamenjati, tako pogosto, da je sleherni borec prišel na vrsto.

Pot je vodila po gozdu, med starimi debelimi bukvami in ni je hotelo biti konec. Nekateri borci so bili že tako izmučeni, da so imeli privide, kot da vidijo luči v hišah na nasprotnem bregu. To jim je dajalo moči, da so se poganjali naprej.

Štajerski bataljon je po hudo naporni poti in silno počasnem prodiranju skozi zmrznjen sneg naposled prispel do drvarske koče na Fledermausu vrh Bohorja. Komandant Stane je sklenil, da tu predanijo. Bil je že dan, zato so lahko zakurili ogenj. Zakurili so kar sredi barake, na ilovnatih tleh, pri tem pa gledali, da se baraka ni vžgala. Pred poldnem se je pred kočo pojavila stara ženica s košem hrušk. Ker niso vedeli, s kakšnim namenom je v resnici prišla tam mimo, so zgovorno ženico zadržali do noči. Po njenem pripovedovanju so ugotovili položaj in smer, kamor bodo krenili zvečer. Tega dne ni bilo Nemcev k Fledermausu in tako je bataljon preživel dan v miru. Vrnila sta se borca Ivo in Mirko, nihče pa ni vedel, kaj je s Petrom Šprajcem.

Proti večeru je bataljon krenil po poti, ki jo je opisala ženica in prišel pod vasjo Planina prek Mange do majhne vasice Golbinjek. Ciril Curk iz Revirske čete je povedal, da ima tu so-



V tej hišici je živel Peter Šprajc do odhoda v partizane

rodnike in tako se je bataljon namestil pri kmetih Gračnerju in Senici.

Kmetje v Golobinjeku, malem naselju nedaleč od trga Planina, so bili vsi od kraja veseli partizanov. Zato je Stane sklenil, da tu še predanijo, da se bodo borci odpočili. Postregli so jim z vsem, kar so premogli in borci so se počutili pri njih kot doma. Najbolj veseli so bili, ko so jim za zajtrk postregli z žganci in mlekem. Komandant Stane se je zdaj že docela odločil, da popelje bataljon nazaj v Savinjsko dolino, ko je dobil sporočilo, da so vse postojanke, ki naj bi služile bataljonu kot baze za operacije v teh krajih, izdane; v boju je izgubil štiri borce, potrošeno je bilo veliko streliva, poročila pa, ki prihajajo s terena, govore o koncentraciji nemških sil na tem območju. Vse to je govorilo, da bi imel bataljon v teh krajih silno težek, če ne celo nemogoč položaj. Že do zdaj je pohod borce zelo izmučil. Poznal in čutil je s svojimi možmi, zato mu ni bilo vseeno, kako je z njimi; že pred dvema dnevoma bi morali dobiti stik z Brežiško četo, ki naj bi se pridružila bataljonu, kakor je bilo v načrtu, toda s četo je bilo nemogoče vzpostaviti zvezo. Vse javke so padle.

Prejšnji dan, to je 3. novembra, so Nemci zajeli Janeza Pečnika, vodilnega organizatorja osvobodilnega gibanja na Kozjanskem. Ujeli so ga v hiši kmeta Franca Štuseja na Križnem vrhu številka 11, občina Sv. Peter pod Svetimi gorami. Z njim so dobili še tri člane Fronte.⁸¹

Ob tretji uri popoldne je straža opozorila, kako se za bližnjimi položnimi griči premikajo neke postave. Stane je dal alarm in ukazal umik v nasprotno smer. Zaradi pomanjkanja streliva namreč ni smel tvegati ponovnega frontalnega boja, do katerega bi lahko prišlo. Bataljon se je umaknil zahodno od vasi Golobinjek v smeri Šmidovega mlina, se spustil ob ozki soteski do potoka Gračnice. Potok je bil zaradi južnega snega precej narasel. Prebredli so kot kavo kalno reko in se pognali prek ceste, ki pelje iz Planine proti Jurkloštru, nato pa začeli lesti v strm breg nad cesto. Breg je bil porasel z redkim mladim drevjem.

Komaj je bataljon začel lesti v hrib in so bili zadnji borci še tik ob cesti, sta pripeljala od Jurkloštra dva policijska avtomobila s policijo. Ti so takoj poskakali iz avtomobilov in iz kritja začeli obstreljevati borce bataljona, ki so se s skrajnimi naporii trudili, da bi se pomaknili više, da bi dosegli vsaj malo kritja, ki jim ga ta strm, slabo porasel breg niti najmanj ni nudil. Eden

izmed borcev je vrgel bombo proti avtomobilu in to je nekoliko zmedlo Nemce. Medtem je začel sekati po njih Curk z brzo-strelko. Vendar je umikanje borcev šlo vse prepočasi. Južni sneg je onemogočal vsak oprijem. Ta breg je bil prava past. Mitraljezu Avgustu Greifu-Blisku je zdrsnilo in plužil se je po gladki steni, ne da bi si mogel kaj pomagati, naravnost pred Nemce. Vrgel je še bombo mednje in se hotel spet pognati v breg, ko ga je pokosila nemška brzostrelka. Naposled je partizanom le uspelo priti na vrh in za greben ter se tako umakniti sovražniku, ki je še vedno besno streljal v breg.

Pohorska četa je izgubila enega izmed svojih najpogumnejših borcev, Bliska. Revirska četa ni imela izgub, Savinjska pa je izgubila mitraljez, borec Raček je bil ranjen v zadnjo plat, vendar ne hudo.

Bliska so Nemci zakopali kar ob cesti, na kraju, kjer je padel. Štajerski bataljon je krenil čez hrib Voluš, se ustavil pri neki hišici, kjer jim je domačin Šmerc pojasnil, kje so in v kateri smeri je ta ali oni kraj, da so tako dobili potrebno orientacijo.

Pri spuščanju navzdol so spet prišli do ceste. Stane je odredil prehodnico in zaščitnico za bataljon, ki je krenil kar po cesti. Srečali so kolesarja, ki je povedal, da pelje cesta v Rimske Toplice, nato še nekega kmeta, ki je gnal kravo; pri nekem mlinu pa so opazili avtomobilske žaromete. Avto je prihajal od Rimskih Toplic. Stane je postavil bataljon v zasedo z nalogo, da avtomobil napadejo. Borci so vžgali po avtomobilu, ko je bil ta že mimo. Avto je za hip obstal, nato pa pognal naprej in ušel. Kako je mogel uiti, o tem so borci še dolgo govorili in jim ni bilo jasno.

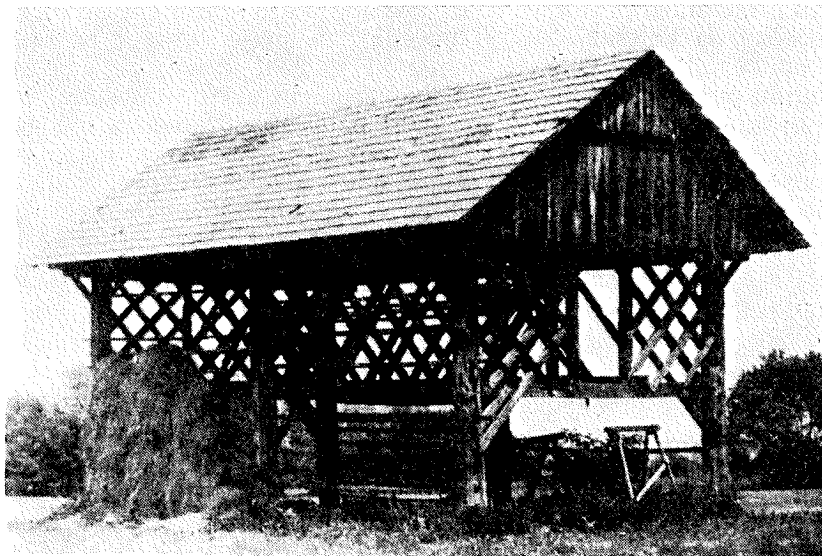
V avtomobilu je bil nemški župan Haller iz Jurkloštra. Avto je bil poln prtljage in to je vozniku rešilo življenje.

Ko je bataljon prehodil nekaj kilometrov po cesti, je kmalu po napadu krenil s ceste in zavil v hrib.

Bilo je že precej po polnoči, ko je prišel bataljon v naselje Lože blizu Šentlenarta nad Laškim. Rado Zakonjšek-Cankar je tu poznal kmeta Matevža Deželaka, ki je bil pred vojno poslanec. Stane je rekel Cankarju, naj ga pokliče. Zbudili so Deželaka in ta jih je postregel s kruhom in pijačo. Ko je zmanjkalo domačega kruha, je poklical še soseda Jerneja Lapotnika in Frančiško Pavčnik. Tudi ta dva sta dala ves kruh, kar sta ga imela pri hiši. Bilo je že proti jutru, 5. novembra, ko so prispeli

v bližino Savinje in mosta nedaleč od Rimskih Toplic. Deželak je povedal, da je ta most večkrat zastražen, zato se mu je predhodnica bataljona približevala s skrajno previdnostjo. Na srečo ni bil zastražen. Dolga veriga borcev se je tiho pomikala prek doline in nato blizu vasi Šmarjeta prekoračila glavno cesto ter zavila v hrib. Pot jih je vodila prek hriba Kojzica, mimo Gorice in Sv. Jederti do naselja Praha pod Govškim hribom. Bil je že skoraj dan, ko so se ustavili pri domačijah Petra Žoharja, Ivana Špendeja, Repšeta in Diacija. Vsi so bili mali kmetje in so bili zaposleni kot rudarji v bližnjem rudniku Huda jama.

Na tem področju so bili že postavljeni odbori OF. Organizacija je odlično delovala. Že dopoldne so bile vzpostavljene potrebne zveze, obveščevalna služba je kontrolirala ves teren na desnem bregu Savinje. Špendetova žena je prinesla iz Šmarjete mesa, pa tudi druge hrane je bilo kmalu dovolj zbrane. Dan je minil brez kakega presenečenja. Borci so se odpočili in nahranili. Pohod, ki so ga naredili preteklo noč, je bil najdaljši od vseh v zadnjih desetih dneh, odkar so odšli iz Dobrovelj. Ni čudno, da so se zjutraj skoraj napol mrtvi privlekli do tu.



Brinarjev kozolec v Grižah. Tu je preživel nekaj dni del Štajerskega bataljona

Bataljon se je zadržal v naselju pod Govškim hribom v sredo čez dan. Tu so borci prenočili in šele v četrtek, 6. novembra, zvečer je bataljon spet krenil naprej.

Komandant Stane je že zjutraj odšel s kurirjem v Savinjsko dolino, da bi videl, kakšen je tam položaj, preden pride tja bataljon. V zgodnjih večernih urah je bataljon prekoračil dolino Rečice pri Laškem. Gredoč se je ustavil pri kmetu Francu Lahu po domače Povšetu, nato pa zavil v zasnežene strmine hriba Gozdnik in se prek sedla spustil navzdol v dolino Zabukovice in naprej v Griže, na izhodišče pravkar končanega težavnega marša, ki je udeležencem ostal v spominu pod nazivom brežiški pohod.

Nemci so kmalu ugotovili, da se je bataljon vrnil s kozjanskega področja, to je razvidno tudi iz poročila poveljnika redarstvene policije Alpenland v Mariboru, ki ga je poslal po telefonu izpostavi celjskega gestapa 5. novembra ob 21.10 zvečer.⁸² Vendar so Nemci, potem ko je bataljon obstreljeval avtomobil jurkloštrskega župana Hallerja, izgubili sled za njim. Niso ga odkrili niti na terenu Rečica niti potem v Savinjski dolini.

Ko se je bataljon proti jutru tega dne vrnil v Griže, se je spet razmestil po kmetijah. Največ jih je ostalo pri Brinarju.

Čez dan se je bataljonski štab posvetoval, kaj storiti v prihodnje.

KONEC PRVEGA OBDOBJA

Ko smo do tu spremljali vojaško dejavnost partizanskih enot Savinjske in Revirske čete in pozneje Štajerskega bataljona na področju Savinjske doline in deloma tudi drugod, čutimo, da bi dejavnost teh enot ne bila tako uspešna in v nekaterih primerih zares izjemna, kot je na primer zavzetje mesta Šoštanj, akcija obutve v Mozirju, akcija pri Čmaku, za tedanje razmere velika bitka z ničkolikokrat številnejšim in v orožju močnejšem sovražnikom na Dobrovljah 26. oktobra 1941, da ne omenjam brežiškega pohoda, ki se je sicer na žalost izjalovil po zaslugi izdajalcev in nemalo tudi zaradi izjemno hude zime, če ne bi prebivalstvo tako dobro razumelo pomena narodnoosvobodilnega boja in če ne bi kot pomoč v ta namen žrtvovalo vse svoje sile.

V poznem poletju in jeseni je bilo že precej prebivalstva Spodnje Savinjske doline povezanega v Osvobodilno fronto. V vaseh in naseljih so bile že organizirane številne organizacije OF, ki so imele svoj konkreten program — pomoč svoji narodnoosvobodilni vojski. Prebivalstvo se je kmalu po prvih okupacijskih tednih opredelilo, tako da je ostala okupatorju le mala peščica resničnih pomagačev ali navdušencev. Vse drugo pa je prikrito sovražilo okupatorsko oblast, Nemce, zlasti pa vse, kar je bilo povezano s hitlerizmom. To peščico njegovih privrženecv, moralno in sicer tudi drugače nepomembnih ljudi, so naši ljudje na izredno učinkovit način izolirali, da se prizadeti tega niso niti zavedali.

Močno razgibana dejavnost uporniškega gibanja je bila navzoča povsod, tudi v neposredni okolici okupatorjev in njegovih postojank in ves njegov prisluškovalni in vohunski aparat temu gibanju ni bil dorasel. Vsaj dolgo ne.

Med vasmi so bili po organizaciji OF ustanovljeni nešteti propagandni kanali, po katerih je fronta obveščala svoje pripadnike in jim dajala navodila. Ob večerih so se sestajali številni aktivni OF in razpravljali o konkretnih nalogah na vasi in v naseljih, predvsem o oskrbovanju partizanske vojske, poleg tega pa še o političnem delu med prebivalstvom. Posledica je bila, da so ljudje ne le po hribih, tudi po dolinskih vaseh sprejemali partizane na svoje domove in skrbeli zanje. To je bilo zlasti v času, ko se je bataljon vrnil s pohoda na Kozjansko.

Največ zaslug za tako močno razširjeno in dejavno organizacijo Osvobodilne fronte so imeli politični delavci-ilegalci, ki so bili v nenehnem stiku s prebivalci tako v dolini kot po okoliških naseljih. V prvi vrsti so to bili člani Okrožnega komiteja Savinjska dolina, ki ga je do novembra 1941 vodil sekretar Janez Pečnik, delavec in star komunist iz Prebolda. Pečnik in njegov domala stalni spremljevalec, tudi član komiteja, Franc Lapajne sta imela povezavo s simpatizerji in sodelavci v gibanju domala v vseh vaseh Savinjske doline. Nič manj zvez in sodelavcev po vaseh je imel tudi Albin Vipotnik-Strgar, do okupacije zaposlen kot strugar pri rudniku v Zabukovici. Tudi Strgar je imel že dolgoletni staž partijskega delavca, ki se je že od rane mladosti aktivno ukvarjal s prosvetnim delom v delavskih društvih Svoboda in pozneje pri Vzajemnosti in je bil zelo znan med prebivalstvom Savinjske doline. V Grižah in v Zabukovici ter okoliških vaseh je zelo prizadevno in uspešno delovala Julijana Cilenšek-Betka. Kakor Strgar je bila tudi Betka članica komiteja. Novembra je bil tudi njen mož Rudi odrejen na politično delo pri Okrožnem komiteju.

V dolini je delovalo še več aktivistov, omenil bi le nekatere. V Preboldu Marjan Rot, klepar iz Kaplje vasi, star štiriindvajset let, je bil sicer še vse leto 1941 v legali, vendar je izbral vsako priložnost za agitacijsko delo. O njem piše Stane Terčak v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami naslednje: »V letu 1941 skoraj ni bilo akcije v dolini, pri kateri ne bi bil udeležen Marjan Rot. Pri njem je bila ciklostilna tehnika, na kateri je tiskal letake Osvobodilne fronte. Ta je bil tisti, ki je v temnih nočeh na kolesu sam trosil letake od Vranskega do Žalca. Ko je imel Steindl, vodja hajmatbunda za Štajersko, apel v Preboldu, mu je Marjan Rot pred nosom po cestah in okoliških vaseh natrosil letake OF. Zbiral je orožje, hrano in obleko za prvoborce. Bil je neustrašen borec, ki je delal za cilje OF pod najtežjimi pogoji.«

V letu 1941 so bili po savinjskih vaseh in cestah kar dosti-krat raztroseni letaki in razni propagandni lističi, kar se je po-tem v presledkih dogajalo vsa leta okupacije. Nemški policijski aparat je bil ob takih priložnostih hitro na nogah. V svojih po-ročilih pa Nemci sami potrjujejo, da so uspeli dobiti vsakič komaj po nekaj letakov, po enega, dva ali tri, vse drugo so lju-dje poskrili še pravi čas.

Stane Terčak opisuje v zgoraj imenovanem zborniku deset trosilnih akcij po raznih krajih Savinjske doline. Kot prvo nava-ja letake, ki jih je raztrosil študent Jože Tovornik na dan svoje aretacije. Naslednja trosilna akcija je bila ponoči 21. avgusta po cesti od Gomilskega do Braslovč. Teden dni pozneje, v noči od 28. na 29. avgusta so bili raztroseni v Taboru. Te letake, ki so bili naslovljeni na slovensko javnost, je izdal Okrožni komite KPS Savinjska dolina. Že naslednji dan so bili raztroseni letaki z natisnjenimi radijskimi poročili v Kaplji vasi, v Preboldu in v Žalcu. Naslednji dan so bili raztroseni letaki po cesti okrog Gomilskega in Braslovč. 20. septembra pa na Vranskem. Na-slednji dan je bila večja akcija na področju vasi Gomilsko, Spodnje Gorče pri Braslovčah, v Letušu in v Megojnicah pri Grižah. To so bila natisnjena radijska poročila z naslovom: Slo-venci! V Preboldu so bili raztroseni letaki z naslovom: Delavci vseh dežel, združite se! Slovenskemu narodu! V vaseh v okolici Prebolda pa istega dne z naslovom: Naj živi OF Slovenije!

Takoj po odhodu Štajerskega bataljona na brežiški pohod so bili raztroseni letaki v Preboldu, v Latkovi vasi, v Gornji vasi in še nekaterih okoliških vaseh. Letak nosi naslov: Slovenskemu narodu! Podpis: Komunistična partija za severno Slovenijo. Ob tej priložnosti so bile raztrosene tudi male jugoslovanske držav-ne zastavice.

Pri trosilnih akcijah je sodelovala vrsta ljudi. Kljub temu da je bilo teh akcij precej, verjetno celo več, kot jih našteva Terčak, pa se Nemcem ni nikoli posrečilo, da bi odkrili koga, ki je pri teh akcijah sodeloval. Te in tudi druge akcije je omogočal dober zaupniški sistem in dobra organizacija. Imeti letak Osvo-bodilne fronte ali ga posredovati drugim je pomenilo smrtno kazen!

Poleg Marjana Rota bi omenil še nič manj prizadevnega akti-vista Ivana Kozmelja-Johana ali tudi Štrukeljca, ki je več ali manj legalno živel v bližini Ojstriške vasi pri Taboru. Ta je po svojih zvezah preskrbel Revirski četi kakih petdeset ročnih bomb jugoslovanskega izvora, kar je bilo za tiste čase velikega

pomena. Kozmelju je pomagal pri njegovem delu Lipče Jurhar, ki je živel v hribih. Omenil bi še Leopolda Travnarja in Franca Božiča, ki sta kot aktivista delovala vse do jeseni 1941 na Gornjskem in v okoliških vaseh. Oba sta delala v tesni povezavi in po navodilih z Janezom Pečnikom in Francem Lapajnetom.

Do pozne jeseni se je v Savinjski dolini zvrstila vrsta manjših akcij — okupatorju v dokaz, da slovenski narod ne priznava tujega gospostva, da hoče živeti v svobodi pa četudi za ceno žrtev.

Oktober 1941 pomeni višek v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja in partizanskih bojev na Štajerskem. Osvobodilna fronta je v kratkem razdobju nekaj mesecev že močno prepredla deželo s svojimi organizacijami v mestih in na podeželju. V Savinjski dolini v tem času skorajda ni bilo vasi, kjer ne bi bilo odbora ali pa vsaj aktiva OF. Prebivalstvo obrobni predelov in višje po hribih je še posebno tesno sodelovalo s partizani, ki so na svojih pohodih in po akcijah našli vedno zatočišče pri kmetih, ki so jih hranili in tudi drugače skrbeli za svojo vojsko.

Naj se je še tako trudil, gestapo dolgo ni mogel prodreti v samo organizacijo Osvobodilne fronte. Šele ko je v Mariboru ujel in pridobil zase enega izmed vodilnih aktivistov, Antona Zorka, zlasti pa potem, ko je zajel in zlomil dve ali tri kurirke, ki so vedele za številne javke in organizacije OF in ki so osebno poznale številne aktiviste širom po Štajerski, se je začel plaz aretacij. V kratkem razdobju so Nemci aretirali veliko aktivistov v Mariboru, v Celju, v Rogaški Slatini, v Slovenskih goricah, v trboveljskih revirjih in drugod.

Posebno hude udarce je doživela celjska organizacija OF. Tu je gestapo aretiral vrsto aktivistov-legalcev in številne pripadnike osvobodilnega gibanja, ki so bili povezani v organizaciji OF. Po izdajstvu je padel tudi okrožni sekretar. Savinjski komite je bil s celjsko organizacijo vse do tedaj tesno povezan. Vendar te aretacije niso dosegle naših krajev. Kar je bilo aktivistov, so bili vsi v ilegali, zveze do njih pa gestapo ni mogel odkriti.

V novembru pa je zadela osvobodilno gibanje v Savinjski dolini huda nesreča. 14. novembra sta padla pri opravljanju svojega aktivističnega poslanstva sekretar Okrožnega komiteja Anton Pečnik in član OK Franc Lapajne. Nedolgo zatem se preda gestapu Ernest Divjak, do tedaj partizan Savinjske čete, in postane izdajalec.



Anton Pečnik



Franc Lapajne

Tone Pečnik in Franc Lapajne, oba že od poletja v ilegali, sta omenjenega dne v zgodnjem jutru, še v temi prišla v stanovanje k Alojzu Jugu, ki je s svojo družinico stanoval na Polzeli, Breg številka 37, da bi se z njim dogovorila glede dela v OF. Juga ni bilo doma, pač pa ju je njegova žena povabila, da sta lahko čez dan pri njih, popoldne pa bo prišel iz službe. V hiši so bili še šestletna hčerka, Jugov tast in sestrična.

Ko je Jug prišel iz službe, se je razveselil obiska, saj je Pečnika dobro poznal. Po kosilu je Jug omenil, da mora ta dan dvigniti na občini živilske karte, zato je odšel, z obljubo, da se bo hitro vrnil. Med njegovo odsotnostjo pa sta prišla k Jugovim soseda Golavška, mož in žena, delavca v tekstilni tovarni v Preboldu. Ker je Pečnik Golavška poznal, je tudi njemu povedal, zakaj sta prišla k Jugovim. Domenila sta se, da se bosta Pečnik in Lapajne zvečer oglasila tudi pri njima, kmalu za tem sta se Golavška poslovila. Pred gostilno Cizelj sta srečala Juga, ki se je že vračal domov. Golavšek ga je nagovoril: »Pohiti, doma imaš obisk!« Jug je hitel domov, ker ga je zaskrbelo. Poznal je Golavška, ni se zanesel nanj. To je potem tudi omenil Pečniku, ko se je vrnil, toda Pečnik ga je pomiril.

Medtem je bila policija na Polzeli že obveščena, da se zadržujeta pri Jugovih dva partizana. Stražmojster Franc Niggas je zaprosil za pomoč bližnji vojaški oddelek in dobil za akcijo pet vojakov. Z njimi je obkolil Jugovo hišo, nakar sta se Niggas in narednik Haupt splazila skozi dvoriščna vrata in prišla do kuhinjskih vrat. Vsi, ki so bili v kuhinji, so zaslišali korake in že je pred vrati nekdo zaklical: Herr Jug, aufmachen! v tem pa so se že odprla vrata. Pečnik in Lapajne sta že imela pripravljeno vsak svojo pištolo. Policist se je zadrl nanju: Was macht ihr zwei hier?

Vtem je Pečnik nameril in že tudi ustrelil. Niggas se je prijel za prsi in stekel iz kuhinje. Gredeč je vpil: Hilfe, hilfe! Streljal je tudi Lapajne, krogla iz njegove pištole je prebila vrata, a ni zadela nikogar. Vtem sta tudi Pečnik in Lapajne skočila za Niggasom na prosto in zbežala med hlevom in drvarnico proti bližnji strugi. Hotela sta priti do mosta in prek reke, toda tu so ju že obkolili Nemci in streljali nanju. Medtem sta vrgla med Nemce vsak eno bombo, toda obroča nista mogla prebiti. Smrtno ranjena sta se zgrudila, Lapajne je bil takoj mrtev, Pečnik pa se je nekaj časa mučil. Tudi Niggas je bil smrtno ranjen in je že po nekaj minutah umrl.⁸³

Zaradi močnega streljanja je bila vsa Polzela na nogah. Iz bližnje tovarne so telefonirali po rešilni avto za ranjenega Niggasa. Jugu so naročili, da mora do Leskovškove gostilne in tam počakati na avtomobil. Ko se je Jug vračal domov, ga je dohitel nemški župan Gerhalter z dvema gestapovcema. Doma so ga aretirali in ga zaprli v zadnjo sobico njegove hiše, kjer so že bili njegovi domači. Stražil jih je bivši jugoslovanski žandar Gregorčič. Ko je gestapo z orožniki pregledoval prizorišče pravkar končanega boja, so se Jugovi tiho sporazumeli, kako se bodo zagovarjali. In tako so potem na zaslišanju v Starem piskru v Celju res vsi enotno govorili in bili po nekaj tednih izpuščeni.

Še isti večer so neznanci narisali na Golavškovo hišo mrtvaško glavo in črki OF. Kmalu nato so Nemci naložili vse Golavškove s pohištvom vred na vagon in jih poslali v Nemčijo.⁸⁴

Ernest Divjak izdaja

Široki plaz izdajstev in vzporedno s tem vdor tajne nemške državne policije (gestapa) v organizacijo Osvobodilne fronte, ki je v zadnjih dneh oktobra 1941 zajel široka področja Šta-

jerske, Maribor z okolico, Celje z okolico in revirje, ni prizanesel Savinjski dolini. Tu se je našel domačin, ki je stopil v službo gestapa in povzročil opustošenje v vrstah pripadnikov uporniškega gibanja.

Nemškim orožnikom v Žalcu se je predal Ernest Divjak, ki je bil od septembra med partizani Revirske čete in potem v Štajerskem bataljonu. Pred odhodom bataljona na brežiški pohod se je Divjak naredil bolnega, in ko se je teden dni zadrževal v Grižah pri kmetu in rudarju Jerneju Kajtnu po domače Brinarju, je odšel v Žalec, kjer se je 23. novembra predal Nemcem.⁸⁵

Vse do tega dne ni mogel nemški policijski in obveščevalni aparat z gestapom na čelu do živega osvobodilnemu gibanju v Savinjski dolini. Ernest Divjak, pečarski pomočnik iz Žalca, je bil zaposlen na Teznem pri Mariboru, ko so okupatorji zasedli našo deželo. Nekaj časa se je izdajal za četrtnika, nakar ga je gestapo aretiral in za nekaj časa zaprl. Gestapo ga je v svoji »šoli« prevzgojil za svojega sodelavca, za kar je tudi podpisal izjavo, preden je bil izpuščen na prostost in se nato podal na svoj dom v Žalec. Tamkaj je dobil stik z nekaterimi zavednimi slovenskimi družinami. Pogosto je obiskoval Jankovičeve, Verderberjeve, Karčičove, Zakonjškove in več drugih. Ker se je delal zavednega Slovenca, so mu ljudje, tedaj še neizkušeni v ilegalnem delu, sčasoma zaupali svoje zveze, ki so jih imeli s partizanskimi aktivisti. Ko je izrazil željo, da bi šel v partizane, ga je neke nedelje v septembru pripeljal v Šmiklavž Zakonjškov najstarejši sin Jože. V Šmiklavžu pri kmetu po domače Pošebalu, je bila tedaj nastanjena Revirska četa, v katero se je vključil tudi Divjak. S seboj je prinesel malo pištolico, kje jo je dobil pa ni povedal. Borcem je rekel, da je študent, v resnici pa je bil pečarski pomočnik. Ernest Divjak je bil v partizanski enoti vse do odhoda Štajerskega bataljona na Kozjansko. Po umiku iz Dobrovelj je prišel tudi Divjak h kmetu Jerneju Kajtnu v Griže. Ob pripravah na brežiški pohod se je začel izmikati, da ne more z bataljonom, ker ga baje bolijo noge. Na njegovo izredno prosjačenje ga je štab bataljona pustil pri Brinarju, kjer je ostal teden dni. Ker so bili njegovi starši izgnani, se je oglasil pri družini Verderber in prosil, če bi lahko ostal nekaj časa pri njih. Delal se je bolnega. Ker pa po nekaj dnevih ni bilo videti, da bi bil bolan, so domači to sporočili krajevnemu frontnemu aktivu. Okrajni komite je poslal k Verderberju tri tovariše z nalogo, da pripeljejo Divjaka v Griže. Toda Divjak

je vztrajal, da je bolan in rekel, da bo prišel sam čez nekaj dni. Ker je bilo njegovo obnašanje vedno bolj sumljivo, je okrajni aktiv dal aktivistu Adolfu Štajnerju nalog, naj Divjaka likvidira. Ta ga je zvečer povabil s seboj za Savinjo, vendar ni izpolnil naloge, ni in ni se mogel odločiti, da bi ubil človeka. Divjak se je spet vrnil k Verderberjevim. Ker pa je Divjak najbrž nekaj zaslužil, je že naslednje jutro odšel k svoji sestri, kjer se je pustil aretirati. To je bilo 23. novembra.

Že naslednji dan se je Divjak vrnil v Žalec, tokrat z gestapovci. Peljal jih je v stanovanje družine Jankovič. Jankovič je bil upravnik kaznilnice v Mariboru in je mnogim zaprtim Slovincem pomagal. Pri Jankoviču so naredili temeljito hišno preiskavo, nakar so ga aretirali in ga po daljših zasliševanjih odgnali v Dachau, kjer je umrl. Gestapovci so se z Divjakom in Jankovičem vrnili v Celje, kjer je bila Jankovičeva hčerka Mija, ki je čakala na zvezo z dr. Traunerjem, kateremu je nameravala izročiti več pisem, da bi jih ta na svojem potovanju po Hrvaškem in Srbiji izročil pregnanim slovenskim družinam. S pismi je bilo tudi okrog 20 000 dinarjev gotovine. Na prošnjo Jankovičeve se je njena sosedka Verderberjeva odpeljala v Celje in tam poiskala Mijo ter ji povedala, kaj se je zgodilo. Vsa pisma sta potem zažgali, denar pa je Verderberjeva nesla nazaj v Žalec. Mijo Jankovič so še isti dan aretirali v Celju.

Naslednji dan že navsezgodaj se je pojavil Divjak v spremstvu gestapovcev pri kmetu Jerneju Kajtnu. Bila je še tema, gospodar je odšel na delo v bližnji rudnik Zabukovica. Aretirali so ženo Julijo, mater štirih majhnih otrok, od teh je imela najmlajša deklica komaj štiri leta. Aretirali so tudi Julijino sestro Mijo. Vse so odgnali v Celje, kamor so še isti dan prignali tudi Julijinega moža Jerneja. Pri Brinarjevih je Divjak odšel pod kozolec, kjer je pred odhodom v Žalec skril puško. Iskal je po koruznici, vendar zaman, ker je domači fant Tijek takoj po njegovem odhodu puško odnesel drugam in jo zakopal.

Ko so Brinarjeve zasliševali v Celju na gestapu, so tajili vsako poznanstvo z Divjakom, prav tako, da bi kaj imeli s partizani, vendar brez uspeha. Gospodarja so ustrelili, druge člane družine pa razdelili po taboriščih v Nemčiji. Julijano in Mijo so odgnali v taborišče Rawensbrück, otroke pa v Frohleiten.

V sredo, 26. novembra 1941, je Divjak spet vodil, tokrat večjo skupino gestapovcev in policije po Žalcu. Aretirali so Viktorja Berška, Jožeta Zagodeta, Jerneja Venkoviča, Mijo



Mija Brinar



Dr. Josip Potrata

Manojlovič, Jožeta Kerka, Marjana Pravdiča, Adolfa Štajnerja, Ernesta Verderberja, Ivana Hermana, Jožeta Luskarja in Jožeta Hoferja, vse iz Žalca.

Divjakovo izdajstvo pa se ni omejilo samo na Žalec, ampak je zajelo tudi več drugih vasi v Savinjski dolini in okoliške hribe. V Dobrteši vasi so aretirali Franca in Karla Antloga ter Zofijo Četina. V Šempetru Alberta Cvenka, na Gomilskem Adolfa Sajovica, v Grižah partizanskega zdravnika dr. Jožeta Potrata, v Megojnicah Mihaela Prodenčarja, v Trnavi Jožeta Drča, v Drešnji vasi Vincenca Čulka, v Zgornjih Gorčih Ivana Papeža, v Malih Braslovčah Ivana Glušiča, v Poljčah Jožeta Omladiča in Jakoba Rojnika, v Grajski vasi Alojza Disla in Martina Šorna, v Ojstriški vasi Maksa Cukala in njegova sinova Milka in Alojza.⁸⁶

Divjak je pripeljal gestapovce tudi v Tabor, kjer so aretirali vdovo Apolonijo Kozmelj in njeni hčerki. V Kozmeljevi hiši je bila javka Pri Štrukeljcu, kjer je nekaj časa prebival njihov sorodnik, aktivist Ivan Kozmelj. Ta je zadnji hip pobegnil pred aretacijo v gozd in se tako rešil. Aretirali so tudi bližnja Kozmeljeva soseda Jožefa Lončarja in Maksa Mastnaka iz Šmiklavža. Nekega večera je pripeljal Divjak gestapovce na



Andrej Zakonjšek-Pošebal



Julija Kajtna-Brinarjeva

domačijo Andreja Zakonjška po domače Pošebala, ki je bila visoko v hribih. Tu je dobival Divjak hrano, ko je prišel v partizane, v zahvalo pa je izročil gospodarja Andreja gestapovcem. Kakor vse aretirance so tudi Andreja v Starem piskru v Celju in v mariborskih zaporih strahovito mučili. Nekaj dni pred ustrelitvijo so ga gestapovci privlekli domov in ga pustili pri kozolcu, da je od tam še zadnjikrat gledal rojstno hišo. Izčrpan in izmučen od številnih pretepanj se je komaj držal pokonci. Ko je prosil domače, naj mu prinesejo kozarec vode, ker so mu ustne pokale od žeje, nemški suroveži tega niso dovolili. Silno mu je moralo biti hudo, ko je videl v bližini stoječe korito, kamor je po žlebu, ki ga je nekoč sam stesal, tekla v curku voda, a mu je zdaj niso privoščili niti kaplje. V kleti so bili sodi z jabolčnikom, ki ga je to jesen še sam naprešal, pa ga ni mogel dobiti en sam kozarec!⁸⁷

Medtem ko je Andrej trpel ob kozolcu, so Nemci ponovno preiskovali hišo in druga poslopja. Divjak, ki je sodeloval pri preiskavi, je trdil, da je imel Andrejev nečak Rado v kletni omari skrito pištolo, kar je bila njegova čista izmišljotina. Ko je Radov mlajši brat Tine, štirinajstleten fantič zatrjeval, da to ni res, ga je gestapovec udaril okrog ušes, da je pobič zletel na

drug konec kleti. Naj so še tako iskali, orožja in tudi ničesar drugega obremenilnega niso našli. Ko je bilo vse končano, je kolona mrkih gestapovcev in esesovcev odkorakala po poti, ki se na drugem koncu njive izgublja v gozdu imenovanem Čreta. Gredoč so surovo potegnili v kolono Andreja in slišati je bilo nenehno priganjanje: Los, los!

Takih in podobnih tragedij je bilo v Savinjski dolini in drugod po Štajerski že v letu 1941 nešteto.

Divjak je vodil gestapo tudi na Dobrovlje. V nekaj kratkih dneh so tu aretirali naslednje kmete: Blaža Matka in Franca Brezovnika, Dobrovlje 29, Antona Matevžaka in Franca Sveta, Dobrovlje 26, Blaža Ramšaka, Dobrovlje 22, Antona Potočnika, Dobrovlje 34 in Antonijo Kokovnikovo, Dobrovlje 19. V naselju Čreta, prav tako na Dobrovljah pa so aretirali Antona Remica, Čreta 3 in Franca Ropasa in Jožefo, Čreta 4.

Divjak pa ni opravljal svoja izdajalska početja samo v Spodnji Savinjski dolini, svojo zločinsko dejavnost je prenesel naprej na področje občine Mozirje. Tako je nekega januarskega dne pripeljal gestapovce v naselje Lepa njiva nad Mozirjem. Ko se je Štajerski bataljon vračal po zavzetju Šoštanja na Dobrovlje, se je gredoč ustavil pri kmetih v Lepi njivi. Kmetje so jim pripravili večerjo, nakar so partizani odšli čez dolino na Dobrovlje.

Zdaj je bil tu Divjak s skupino policistov. Ko so prišli h kmetu Vinku Goličniku po domače Gabru, Lepa njiva 60, je brat Ivan cepil drva. Takoj je moral spustiti sekiro na tla in dvigniti roke nad glavo. To je opazil brat Vinko, ki je imel pri sebi pištolo. Hitro jo je skril v zaboj z jabolki in že so bili gestapovci tudi v hiši. Divjak je stal na pragu in pokazal: tu so nam kuhali večerjo. Brata Vinka so že doma pretepali, da je tekla kri po podu. S seboj so odgnali Ivana, Vinka in sestro Francko. Aretirali so še dva soseda, Antona Marovta po domače Makovnika in Janeza Urbanca in vse skupaj odpeljali v celjski Stari pisker.⁸⁸

Kasneje je Gestapo poslal Divjaka v Konjice, kjer je nadaljeval svoje zločinske podvige v vaseh in naseljih pod obronki Pohorja. Iz poročil je razvidno, da je Ernest Divjak spravil v roke gestapa nad 180 ljudi. Od teh jih je le malo ostalo živih.

Če hočem ostati — kot kronist in pričevalec — čiste vesti pred sedanjim in prihodnjimi rodovi, moram zapisati tudi tole:

Vlado Habjan-Leopold, rojen 13. novembra 1919 v Taboru, je v CELJSKEM ZBORNIKU 1961 v prispevku Spomini žive

dlje ko ljudje, na straneh 26—79, objavil poskus opisa dogajanj v letih 1941—42 v Savinjski dolini. V njem skuša z nesprijemljivimi domnevami ustvariti svojo resnico o tistih časih. Poglavitni nagib je očiten. Z nedokazljivimi podatki bi rad pokazal nase, češ da je prav on ustanovil prvo odporniško skupino v Taboru in celo oborožil prve partizanske enote, svojega sorodnika Ernesta Divjaka pa bi rad opral ali vsaj zmanjšal njegovo krivdo.

Habjanov spis Spomini žive dlje ko ljudje je hudo nasprotje spominom preživelih prič v Taboru in skoraj v vsej dolini in tudi doslej objavljenim prepričljivim spominom in ugotovitvam strokovne zgodovine.

Z vednostjo, da bo strokovna zgodovina revolucionarnega delavskega gibanja prej ali slej objektivno ocenila Habjanov spis, in ker mi je tokrat odmerjen preozek prostor, objavljam na tem mestu samo troje odlomkov iz protestnih pisem oziroma izjav verodostojnih preživelih neposrednih prič narodnoosvobodilnega boja 1941—45.

Minka Verderber iz Žalca, vdova po ustreljenem Ernestu Verderberju, je o Ernestu Divjaku, ki se je na njihovem domu zadrževal še malo pred dnem, ko se je predal Nemcem, povedala naslednje:⁸⁹

»Meseca julija 1941 sta prišla v našo hišo brata Jože in Vlado Letonja. Z njima je bil tudi Ernest Divjak. Pozneje so prihajali še večkrat. Po napadu na Čmakovo žago, oktobra 1941, sta nas spet obiskala brata Letonja še z nekaterimi drugimi fanti, vendar takrat Divjaka ni bilo z njimi. Kmalu po veliki hajki, ki je sledila Čmakovi akciji, ko so Nemci s kakimi tri tisoč policisti in vermani iskali partizane po Dobrovljah, je prišel k nam Ernest Divjak, tokrat sam. Vprašala sem ga, kje so drugi. Povedal je, da ima zatečene noge in da bi si jih rad pri nas pozdravil. Takoj sem zasumila, da s fantom nekaj ni v redu.

Moj mož je obvestil takratne funkcionarje OF, da je Divjak pri nas in da se nam zdi sumljivo, ker je prišel brez vednosti organizacije. Čez nekaj dni so prišli po Divjaka trije partizani, bilo je v noči na ponedeljek, kar se točno spominjam. S partizani sta bila tudi člana aktiva OF Jernej Venkovič in Dolfe Štajner. Divjak se je z njimi sprl, češ da bo odšel nazaj v četo v četrtek, zdaj pa ga še bole noge. Ker je bilo Divjakovo obnašanje močno sumljivo in da bi se izognili nesreči, je okrajni aktiv OF naložil Štajnerju, da Divjaka čimprej likvidira. S tem namenom je Dolfe Štajner pregovoril Divjaka, da sta šla zvečer

na obrežje Savinje. Vendar Štajner naloge ta večer ni izvršil, upiralo se mu je, da bi ubil človeka.

26. novembra 1941 so bili aretirani moj mož in drugi aktivisti v Žalcu. 27. decembra so jih na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru ustrelili. 3. decembra 1941 sem bila tudi jaz aretirana. Pome je prišel Divjak z gestapovcem. Odpeljali so me v celjske zapore. Ves čas sem bila zaprta v samici kot velika zločinka. Pri vseh zaslišanjih sem bila pretepana, ker sem vse zanikala. Iz celjskih zaporov sva bili s hčerko prepeljani v zapore na gradu Borl. Na Borlu je bila tudi Vida Jošt, ki je bila gestapovska zaupnica in ljubica. Ob prihodu nas je vprašala, čigave žrtve smo. Ko smo povedale, da nas je izdal Ernest Divjak, je dejala: 'On je izdal 148 družin.' Na naše vprašanje, kako ona to ve, je dejala, da je to slišala od gestapovcev, ki so se o tem pogovarjali.

Poleg mojega moža oziroma naše družine je Divjak izdal še vse druge aktiviste in pripadnike OF, ki so prihajali v našo hišo in za katere je on vedel. Od te skupine sva ostali živi le midve s hčerko Savo.

S hčerko sva bili iz Borla po treh mesecih poslani s transportom vdov na prisilno delo v taborišče Sonderfal v Nemčijo, kjer sva bili do konca vojne. V tem taborišču smo bile same vdove (streljanih talcev, op. R. Z.). Iz taborišča sva se vrnili 25. julija 1945. leta.

Verderber Minka«

Julija Kajtna, gospodinja na Brinarjevem posestvu v Grižah, ki so ji nemško-avstrijski nacisti ustrelili moža, sama pa je doživljala več ko tri leta strahote koncentracijskega taborišča Rawensbrück, medtem ko so njene tri hčerke in sin preživeli ali bolje prestradali vso vojno dobo v drugih taboriščih, je o Divjaku izjavila naslednje:^{89 a}

»Meseca oktobra 1941 je z večjo skupino partizanov, ki so napadli Čmakovo žago, prišel k naši hiši tudi Ernest Divjak. Najprej sta, že zelo zgodaj zjutraj prišla Rudi Cilenšek in Ernest Divjak, kmalu za njima pa še drugi partizani. Med njimi sta bila tudi Franc Rozman-Stane in Miloš Zidanšek.

Nekaj dni je Divjak ostal na našem kozolcu s pretvezo, da je bolan. Na kozolec smo mu nosili čaj. Po nekaj dneh je odšel brez nahrbtnika. Kmalu je prišla po nahrbtnik neka ženska, baje je to bila Divjakova sestra. Nahrbtnika ji nismo dali, ker so nam tako naročili partizani. Kasneje je prišel po nahrbtnik še neki fant iz Žalca, vendar ga tudi temu nismo dali.

25. novembra 1941 okrog šeste ure zjutraj, bil je še mrak, sta prišla k nam dva gestapovca in z njima Ernest Divjak. Bila sem pri sosedu, ko so prišli pome in me aretirali. Sestra Mija je bila aretirana doma. Moža so vzeli iz službe v rudniku Zabukovica. Ko so nas peljali od hiše, je Divjak mimogrede zavil pod kozolec. V brani kozolca, kjer je bila naložena koruznica, je iskal puško, ki jo je ob odhodu od nas tu pustil. Puško pa je že prej naš Tijek odnesel drugam in zakopal. Na kozolcu se je skrival partizan Leopold Kozmelj, vendar gestapovci niso zavili pod kozolec. Že nekaj dni pozneje so Kozmelja ujeli v bližnji vasi Vrbje.

Med potjo me je Divjak vprašal, če ga poznam. Ko sem mu dejala, da ne, je rekel, da je čudno, saj je bil precej časa na našem kozolcu. Rekel mi je, da se ga bom že še spomnila. Tako so nas pripeljali v celjske zapore. Ko sem bila prvikrat zaslišana, mi Divjaka niti omenili niso. Pri drugem zaslišanju me je gestapovec vprašal, če poznam Divjaka. Ko sem odgovorila, da ne, je dejal, da ga imajo tukaj in da ga lahko pripeljejo. Pri ponovnem zaslišanju so pripeljali Divjaka in me pred njim zasliševali. Vendar sem vseskozi zanikala, da bi ga poznala. On pa je vztrajno trdil, da je bil več dni na našem kozolcu, ko je bil bolan. Dejal mi je, kako neumna sem, da ščitim partizane. Divjak je povedal tudi vsa ilegalna, partijska imena.

Ko sva z Divjakom šla skupaj z zaslišanja nazaj v zapor, mu je med potjo gestapovec dal nekaj denarja z naročilom, naj gre po salamo in Divjak je res šel, brez vsake straže. Gestapovec mi je takrat dejal: 'Vidiš, tudi ti bi lahko bila tako prosta, če bi bila bolj pametna.'

Meseca aprila sem bila odpeljana v koncentracijsko taborišče Rawensbrück, kjer sem bila do konca vojne. Z menoj je bila odpeljana tudi sestra Mija Brinar. Mož pa je bil marca 1942 v Mariboru ustreljen.

Kajtna Julija«

Andrej Urankar, kovač na Rezani pri Gomilskem je v pismu, ki ga je poslal uredništvu Ljubljanskega dnevnika, zapisal med drugim naslednje:⁹⁰

»Pozitivno vem, da je Ernest Divjak kriv smrti Jožka Hanžiča in Jakoba Rojnika iz Poljč pri Braslovčah. Dokaz: Jožko Hanžič iz Ojstriške vasi mi je po Martinu Šornu iz Grajske vasi poslal tole sporočilo: 'Ko me je policija privedla v Stari pisker, se je Ernest Divjak sprehajal po dvorišču. Ko me je zagledal,

je smeje pristopil k meni in dejal: tudi ti si prišel! Divjak je izdal vse, kar je vedel, zato mene ne čaka drugega kot smrt. Jaz ne bom ničesar izdal, to povej ljudem, ki so se za naš žrtvovali.'

Divjak je izdal tudi župnika Izidorja Zaveršnika z Gomilškega. Sam sem videl Ernesta Divjaka, ko je vodil tri gestapovce pozimi 1941/42 po velikem snegu v Zaglink pri Taboru, kjer so aretirali družine Kozmelj, Mastnak in Lončar. Večina teh se ni več vrnila. Med temi reveži je bil tudi Kaludrov očka, star triinosemdeset let, dobričina in zlata duša, ki niti ni vedel, kaj vse to pomeni. Od Kozmeljeve družine se je vrnil samo Jože, ki je bil nekje v otroškem taborišču. Mati in sestre pa se niso vrnile. Koliko družin je šlo v smrt samo iz Žalca! Zato jaz po pravici imenujem Ernesta Divjaka drugega Eichmanna.

Andrej Urankar, Gomilsko 12«

Ernest Divjak je s svojimi izdajstvi močno zavrl nadaljnjo rast osvobodilnega gibanja v Spodnji Savinjski dolini.

STRELJANJA TALCEV V LETU 1941

Nemško-avstrijski nacisti so trdo odgovorili na pojav narodnoosvobodilnega gibanja v okupirani Štajerski. Že takoj po prvih partijskih akcijah so s posebnim razglasom obvestili prebivalstvo, da je vsako sodelovanje z uporniki prepovedano pod smrtno kaznijo, prav tako skrivanje orožja. Pri tem so bili celo taki primeri, da so pošiljali na streljanje ljudi, pri katerih so našli košček vžigalne vrvice, ki je bila pri hiši morda že od kdovekdaj.

30. julija 1941 so Nemci postrelili uporniško skupino iz Krškega — deset mladih ljudi, ki do tedaj niso naredili še niti ene same akcije proti okupatorju.⁹¹ Vključili so se v osvobodilno gibanje, ki se je tedaj porajalo širom po okupirani deželi, ker so sovražili okupatorje in želeli živeti svobodno. Med njimi je bila Ivanka Uranjek, komaj dvajsetletno dekle, mlada učiteljica, doma iz Griž. Krvavo rdeči plakati so naznanili njeno in njenih tovarišev smrt po vsej deželi. V opomin. Prva rana, zarezana v živo telo slovenskega naroda.

Rezultat je bil drugačen, kot ga je pričakoval okupator. Uporniška misel se je še bolj živo oprijela ljudi in gibanje se je širilo kot razpihan ogenj pod pepelom. Komaj nekaj dni po ustrelitvi prvih talcev izbruhnejo požari na nemškem imetju v Spodnji Savinjski dolini. Goriijo hlevi in kozolci, polni žita in drugih pridelkov. Okupator besni.

10. avgusta okupator ponovno strelja, tokrat na Dravskem polju. Pade spet šest talcev, med njimi Ivan Plaskan iz Šentruperta v Savinjski dolini. Ta mesec je okupator še dvakrat streljal, tokrat na dvorišču mariborskih zaporov. 24. avgusta deset talcev, naslednji dan pa tri. Ob tej priložnosti je bil ustreljen Slavko Šlander, sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Šta-

gersko, doma iz Prebolda. Ustreljen je bil tudi Franjo Vrunč, komandir Celjske čete, prej sekretar Okrožnega komiteja Celje. 4. septembra so nacisti streljali žrtve v Celju. Padlo je deset talcev. 17. septembra so nacisti streljali v Trbovljah. Ustrelili so štiri talce, med njimi Stanka Kudra, kmečkega sina z Vrhov nad Taborom. Njegovi trije bratje so bili ustreljeni 22. septembra v Mariboru. Tako so nemški nacisti v septembru 1941 streljali kar trikrat, vsakič drugje, da bi zastrašili čim več prebivalstva.

Oktobra 1941 so Nemci spet trikrat streljali talce. Dva dni po partizanskem zavzetju Šoštanja so Nemci pripeljali tja deset talcev in jih za Vošnjakovimi hlevi ustrelili. Nato je sledilo še dvoje streljanj v oktobru: 21. oktobra so v Mariboru ustrelili šest talcev, 30. oktobra pa celo trideset talcev, spet v Mariboru.

15. novembra so spet streljali talce v Mariboru, tokrat petintrideset, 27. decembra pa štirideset. Ob tej priložnosti so ustrelili več Savinjanov, med njimi skupino Žalčanov, ki je padla po izdajstvu Ernesta Divjaka. To so bili člani prve organizacije OF v Žalcu: Ernest Verderber, Ivan Herman, Jože Hofer, Jože Zagode, Franc Pajenk, Franc Sinkovič, Adolf Štajner, Jernej Venkovič in Ivan Vezovišek. Med ustreljenimi sta bila tudi Andrej Zakonjšek iz Šmiklavža nad Taborom in Anton Matevžak iz Črete na Dobrovljah.⁹²

Skupaj so Nemci to leto postrelili stoštiriinsedemdeset Slovencev, članov in podpornikov osvobodilnega gibanja na Štajerskem.⁹³

Da Štajerski bataljon ni mogel izpolniti naloge, da bi preprečil, če ne pa vsaj zavrl izganjanje prebivalstva iz krajev v Zasavju, je bilo več vzrokov. Kot prvega bi omenil izdajstvo in padec celjske organizacije OF in v zvezi s tem razkritje in uničenje javk in terenskih organizacij na Kozjanskem. Drugi vzrok je bil, ker partizanske enote z Dolenjske, ki bi morale sodelovati pri tej akciji, niso prišle na to področje. Velik sneg pa je onemogočal neopazno manevriranje in zadrževanje tako velike partizanske enote, kot je bil Štajerski bataljon, na povsem neznanem, tujem terenu, kjer je imela nemška policija gosto mrežo svojih obveščevalcev in vohunov.

Vse to je narekovalo komandantu bataljona Stanetu, da se je, čeprav nerad, odločil, da se z bataljonom vrne v Savinjsko dolino. Tu je, potem ko je nemška policija, ki je v vedno večjih koncentracijah zasledovala Štajerski bataljon, nekje pri Jurkloštru le izgubila sled za bataljonom, ki je neopazno prešel Savinjo in se potem zadržal pri kmetih nad Rečico, vladalo mirno zatišje. Medtem ko je bil bataljon na pohodu, so prišli po zvezi do Brinarja štirje mladi fantje, delavci iz Hrastnika, da bi se vključili v bataljon. Med njimi je bil pozneje zelo znan Lojze Hafner-Veličko. Bataljon so pričakali v senu na Brinarjevem hlevu.

Po daljšem posvetu bataljonskega štaba je komandant Stane odredil, da začasno razformira bataljon. Borci so bili izčrpani, razen obutve so imeli slabo tudi opremo ali pa so bili sploh brez nje. Več jih je bilo bolnih. Toda kljub temu so bili še vedno borbeni in bi kljub takemu stanju in prilikam še šli za svojim komandantom Stanetom v nadaljnje pohode in boje.

Zato so nekoliko presenečeni sprejeli vest, da se razidejo. Četni štabi so se pogovorili s svojimi borci, v kakšnih formaci-

jah, skupinah ali posamič bodo odšli prezimovat in kam. Pri tem so sodelovali tudi aktivisti Savinjskega okrožja, oba Cilenška, Albin Vipotnik, Pečnik, Lapajne in drugi. Ti so se pogovorili z zavednimi kmeti okoliških krajev, da bodo prevzeli borce za nekaj časa v oskrbo. Tako je odšla Pohorska četa najprej v Kapljo vas, kjer je pri tamkajšnjih kmetih našla prijateljske ljudi. Vas leži tik ob cesti, nedaleč od Prebolda, toda partizani so bili tu skrbno prikriti okupatorjevim očem. Skupina, v kateri so bili borci Savinjske čete Pongrac Raček-Matevž, Ivan Farčnik-Buč, Viktor Šošter-Miha, Lojze Hafner-Veličko in Ludvik Zupanc-Ivo, je našla prvo zavetje pri kmetih Ramšaku in Vinku Poteku v Britnih selih blizu Griž.

Vlado Letonja-Mirko, Rado Rebershak-Čuk in Servac so odšli v Šentandraž, kjer so ostali nekaj časa pri družini po domače Dečevih. Po tragediji Revirske čete pri Vrharju, 6. januarja 1942, je prišla v Šentandraž še skupina, ki je prezimovala pri Fojtu, nakar so vsi skupaj odšli v Šmihel, kjer so se nekaj časa zadrževali pri Jeseniku in pri Verbučevih. Na pomlad je Letonjeva skupina postavila na domačiji kmeta Turinka pod Goro Oljko barake, kjer se je potem zadrževala do 29. junija, ko je bila napadena. Skupina pa, ki je bila že prej pri Fojtu, se je vrnila pod Mrzlico, kjer se je zadrževala do marca.

Pohorci so se po nekajdnevnem bivanju v Kaplji vasi napotili prek Savinjske v Šaleško dolino, od tam pa na Pohorje. To skupino je vodil komandir Pohorske čete Miha Pintar-Toledo. V Šaleški dolini sta ostala na prezimovanju Tone Ulrih-Kristl in medicinec France Povh-Izak. Zavetišče sta našla pri Izakovem bratu Martinu Povhu, ki ju je tudi obskrboval s hrano. Tu sta v največji tajnosti preživela zimske mesece, ne da bi ju kdo odkril. Pohorci so našli zavetje pri ljudeh nad Rušami v Dravski dolini, nazadnje pa je manjša skupina prezimovala v stavbi elektrarne Fala.

Revirska četa je ostala najbolj skupaj. Za malo časa so se od glavne skupine ločili Nande Šušter, Ciril Curk in Tone Vratanar-Antonesko, ki pa so se v kratkem spet pridružili preostalim. Revirska četa je bila edina, ki je tudi pozimi hodila v akcije. Tako je tik pred novim letom, ko se je zadrževala pri kmetih v Zgornji Rečici nad Laškim, napadla rudniške naprave v Hrastniku in naredila precej škode. Del Revirske čete je nekaj časa prezimoval pri kmetih v Ložah nad Laškim. Dlje časa se je zadrževala tudi pri kmetih v Mlinšah nad Zagorjem.

Skupina, ki je bila v Britnih selih, se je preselila k Martinu Sevšku po domače Fojtu, malemu kmetu pod Mrzlico. Tu je bila kak teden dni v hiši, nakar si je v bližnjem gozdu naredila preprosto zemljanko. Skopali so jamo, postavili kole in nanje položili ostrešje. Vse skupaj so pokrili s smrekovimi vejami, podobno kot to dela krovec s slamo. V to zemljanko, ki je bila zelo majhna, so kasneje prišli še Lojze Vresk, Vlado Majcen, Matevž Raček in Ivo Zupanc. Skupina, ki je bivala v tej zemljanki, je bila zadolžena, da vzdržuje zveze z drugimi skupinami, z revirci in onimi, ki so bili v Šentandražu. S Pohorci niso imeli zveze, ker so se iz Mislinjske doline, kjer so prvotno nameravali ostati, pomaknili na drugo stran Pohorja.

Ker mali kmet Fojt ni mogel s hrano oskrbovati tako velike skupine partizanov, so hodili po hrano v vasi v dolino. Največkrat so hodili v Latkovo vas, k Zagožnovim, ki so imeli veliko posestvo. Po Divjakovem izdajstvu se je veliko kmetov ustrašilo in si niso upali več podpirati partizanov ali pa so to delali le prek najbolj zaupnih in poznanih oseb.

Komandant Franc Rozman-Stane je po razformiranju bataljona odšel iz Griž in se napotil v Ljubljano. Do javke pri Kozmelju-Štrukeljcu v Ojstriški vasi sta ga spremljala Franc



Domačija Martina Sevška-Fojta pod Mrzlico



Javka pri Štrukeljcu v Zaglinku

Gril in Cankar. Na javki sta bila Ciril Curk in Antonesko. Še isti večer je Stane krenil v Šmiklavške hribe in naprej v revirje. Z njim sta šla Antonesko in Curk, do svojega doma pri Pošebalu je šel z njimi tudi Cankar.

Po prihodu Vreska in Majcna je postala zemljanka pri Fojtu pretesna. Zato sta Viktor Šošter-Miha in Ivan Farčnik-Buč zapustila ta bivač in se napotila v domače Šmiklavške hribe. Tu sta pri kmetu Juriju Bukovcu po domače Štajnerju našla zavetišče. Domači sin Karel jima je uredil dobro skrivališče na koncu hleva, kjer sta potem preživela najhujše zimske mesece. Ob večerih sta prihajala tudi v hišo, kjer sta poslušala radio. Štajnerjeva mati je skrbela zanju kot za lastna sinova. Ker so bili že vsi otroci odrasli, tudi zanje ni bila nobena skrivnost, da sta partizana v hiši. Že bolj proti spomladi sta Miha in Buč odšla in se nato nekaj časa zadrževala pri Čulku v Šmartnem pod Dobrovljami.

Cankar se doma ni oglasil, vrnil se je nazaj v dolino. Ob slovesu ga je še enkrat vprašal Stane: »Cankar, imaš kam iti? Če ne, pojdi z menoj!« Cankar mu je zatrdil, da se bo lahko prebil prek zime, saj tu je njegov domači kraj, ljudje pa dobri.

»Kmalu se bomo spet videli!« S temi besedami se je poslovil in krenil s Curkom in Antoneskom proti revirjem. Cankar se je napotil v dolino in prišel k Orešnikovi domačiji v Zaglink nedaleč od Ojstriške vasi. Tu so ga prijazno sprejeli in gospodinja Leopoldina Orešnik ga je povabila, da lahko ostane pri njih. Po zajtrku se je zaril v seno na hlevu.

Nekega večera je Cankarja obiskal Jožko Hanžič-Švejk. Ta je po preboju bataljona iz Dobrovelj ostal na Taborskem področju, ker je zaradi rane na nogi le s težavo premagoval partizanske pohode. Zadrževal se je v Ojstriški vasi, večkrat pa tudi hodil po opravkih v sosednje vasi. Ob neki priložnosti ga je zanesla pot tudi v Slovenske gorice, v okolico Ptuja. Ko je padel pri Braslovčah v roke orožnikom, se je Cankar poslovil od Orešnikovih in odšel v Loke h kmetu Jožetu Golavšku po domače Ramšaku. Tu je bil kak teden, ko je zvedel, da so Nemci aretirali Maksa Cukala in njegovega sina Lojzeta. Zdaj se je tudi Ramšak malo zbal, lahko da pridejo nekega dne tudi ponj. Da ne bi bilo pri hiši kaj narobe, je odšel v Šmiklavške hribe, od tam pa v Marijo Reko. Upal je, da ga bo teta Tereza vzela pod streho vsaj za nekaj časa. Teta ga je bila vesela, toda ko je povedala svojemu možu Rudiju Podbregarju, je ta od strahu kar poskočil. Čeprav sta bila z Radom dobra prijatelja, zdaj Podbregar ni maral slišati, da bi ostal pri hiši. Še istega dne se je Cankar kljub visokemu snegu napotil do Počivavnika, kmetije nad tekstilno tovarno v Preboldu. Z domačim sinom sta bila namreč prijatelja in tako je lahko ostal nekaj časa pri hiši. Ponoči je spal v hlevu, dan pa je preživel v bližnjem gozdu. Vsak dan pa je čutil hujše bolečine v nogah, napadla ga je revma. Ta ga je mučila že od brežiškega pohoda sem, le da ga je bolelo vedno huje, tako da se je že komaj držal na nogah. Morda bi bilo res bolje, če bi odšel s komandantom v Ljubljano, tam bi lahko ozdravel, je pomislil. Pa vendar je hotel ostati med svojimi ljudmi in se tu boriti zanje.

Nekega večera se je domala po riti priplužil do Kisovarja. Ko je Lipče zagledal tega reveža, so se mu orosile oči. Za nekaj dni ga je spravil v svoje skrivališče v senu na hlevu. Tu je bilo toplo. Ker se pa tudi Lipče ni počutil dovolj varnega na svojem domu, kjer so Nemci večkrat povpraševali za njim in bi ga morda ob kaki zares temeljiti preiskavi najbrž tudi našli, se je namenil dalje. Medtem se je Lipčetrov brat Rudi, gospodar na Kisovarjevini, domenil s svojim prijateljem Falentom Kučerjem po domače Zakojškom, da bo vzel Cankarja pod streho

in morda še Lipčeta, če bo tako kazalo. Ko se je Cankar nekega jutra, bila je še tema, pokazal Falentu, ki je krmil živino, ga je ta prijazno sprejel in mu obljubil, da mu bo naredil skrivališče. Odpeljal ga je na kozolec, da bi tam počakal. Dva dni mu je tja nosil hrano. Medtem je pridno delal v hlevu, kamor se je zaprl, da ga tudi domači niso odkrili.

Z ženo Pavlo sta imela devet otrok, od katerih sta bila najstarejša Lojzek in Tone dvojčka, stara v tem času štirinajst let. Pri njih je živela še Falentova starejša sestra, ki pa je bila nekoliko neprištevna. Vsa ta družina, dvanajst ljudi, se je stiskala v enem samem prostoru pred leti pogorele hiše. Večidel hiše je bil lesen in je pogorel do tal, ostalo je le zidovje male sobe, kjer je Falent naredil ostrešje in pokril, da bi jim kot zasilno bivališče služilo toliko časa, da si bodo spet sezidali hišo. Toda vmes je prišla okupacija.

Ko je Cankar čez dan na kozolcu premišljeval o vsem tem, se je prepričal, da tudi pri tej hiši ne bo mogel ostati. Saj ga ne bo mogoče skriti pred toliko zvedavimi otroškimi očmi in pred teto Lizo.

Le kako mu bodo dajali hrano, ko je vedno vse polno otrok okrog štedilnika. Če bi šlo samo za skrivališče, potem bi še šlo.



Ostanek požgane Zakojškove hiše. V njej je živela dvanajstčlanska družina

Tako je potrtr pričakal Falenta, ki mu je zvečer prinesel hrano na kozolec in mu povedal, da je s skrivališčem gotov. Po večerji sta odšla v hlev, otroci so medtem že odšli spat.

»Tule glej, pod tole kravo sem ti pripravil ležišče. Tamle pod jaslimi je vhod.«

Cankar se je nemudoma odpravil v skrivališče. Nekaj metrov se je plazil pod jaslimi, nakar je začutil na svoji desni praznino in otipal že postlano ležišče. Zasukal se je in z nogama naprej zlezal noter. Vtem je Falent že odprl linico v jasliah nedaleč od Cankarjeve glave.

»Kako je, ali bo?«

»Bo, bo! Hvala ti Falent!« je dahnil Cankar.

»Veš, kaj boljšega si nisem mogel domisliti. Mislim, da bo varno.«

Po kratkem pogovoru je Falent zaprl linico in žarek luči je izginil. Zdaj je Cankar lahko samo še otipaval okrog sebe. Prostora je bilo toliko, da bi za silo ležala dva, toda strop je bil nizek, tako da na hrbtu leže ni mogel skrčiti kolen. Zgoraj se je prestopala krava. Upam, da so deske dovolj močne, je pomislil Cankar. Tak, to je torej zdaj moj dom, je čez čas vzdihnil. Ta večer kar ni mogel zaspiti. V tem skrivališču je potem preživel vso dolgo zimo do začetka marca.

Vsi partizani pa niso naleteli na tako dobričino, kot je bil Falent Kučer. Albin Vipotnik je Leopolda Kozmelja in Matevža Račka najprej peljal v Grušovlje k Jožetu Kaču, ki je bil član odbora OF. Ker tu nista mogla ostati dalj časa, je Kozmelj omenil Kaču, da pojde v Vrbje k svojemu stricu Andreju Jancu. Kač ga je opozoril, da je Janc hitlerjanec, naj torej ne hodi k njemu. Kozmelj pa je odvrnil — stric me vendarle ne bo izdal! In je šel.

Ko je Janc po domače Oštir prišel zgodaj zjutraj v hlev, da bi nakrmil živino, se mu je Kozmelj predstavil in ga prosil, če lahko ostane nekaj dni pri njem. Janc mu je redkobesedno odgovoril, da mu bo žena prinesla zajtrk, on pa da mora v gozd po steljo. Janc je napregel konja, oddirjal naravnost na policijo v Žalec in prijavil nečaka. Komandant je telefonično poklical policijo v Celju, ki je hitro prišla s kamioni. Skupaj so se odpeljali v Vrbje in obkolili Jančev hlev. Med žalskimi policisti sta bila neki Mantel in Franc Kapel, pridružil se jim je tudi gestapovski vohljač Franc Grobelnik.

Policija je po sklenitvi obroča okrog poslopja začela pozivati Kozmelja, naj se preda, ta pa je nekajkrat ustrelil iz pištole,

vendar ni nikogar zadel. Policisti so nato jurišali na hlev in skušali med streljanjem priti do Kozmelja, toda trajalo je precej časa, da se je v bližino Kozmelja privlekel Grobelnik in ga pozval, naj se vda. Kozmelj je ustrelil proti njemu, nakar je v bližini Kozmelja eksplodirala ročna bomba in ga ranila v nogo. Ko je videl, da ni več rešitve, si je nastavil puško na prsi in se ustrelil. Tako ranjenega in že vsega v krvi so nato izvlekli iz zaklonišča in ga spravili na dvorišče. V krogu so obstopili svojo žrtev in kričali, naj pove, kdo je. Kozmelj, ki je bil še pri zavesti, je odgovarjal z besedami: »Svoboda, svoboda...« Policija in gestapo sta potem segnala vkup vaščane, ki so morali narediti mimohod mimo ranjenega partizana. Čeprav ga je večina od njih poznala, ni tega nihče priznal. Kozmelja so potem odpeljali v celjsko bolnišnico, kjer je ozdravel. Moral je skozi neštivilna gestapovska zasliševanja in mučenja, dokler ga niso poleti 1942 v Mariboru ustrelili. Izdajalec Janc je bil leta 1944 pred partizanskim sodiščem obsojen na smrt in je tako prejel zaslužen plačilo za svoje gnusno dejanje.⁹⁴

Kako so Nemci ujeli Hanžiča? Jožko Hanžič je bil kmečki sin doma iz Ojstriške vasi. Izučil se je za krojača in se tako osamosvojil. Bil je zelo načitan, silno razgledan človek. Zadnja leta pred okupacijo se je zelo aktivno udeleževal pri Družabnem klubu v Taboru, kjer je kot zelo dober igralec-amater sodeloval skoraj pri vsaki igri, ki jih je to društvo pogosto prirejalo.

Na jesen 1941 se je vključil v Savinjsko četo, kjer so mu zaradi njegove šaljive narave nadeli ime Švejk. Ker se je zaradi pokvarjene noge le stežka udeleževal dolgih partizanskih pohodov, ga je komandant Stane poslal v domači kraj, da bi tam prezimil, obenem pa politično delal. Ko je nekega dne potoval po cesti iz Braslovč proti Gomilskemu, ga je zasledila orožniška patrulja. Da bi se ji izognil, se je skril pod Martinčev kozolec blizu Kamenč. S tujimi orožniki bi Hanžič še nekako opravil, če ne bi bilo med njimi domačina, pomožnega policista Slakana, ki je bil doma iz Lok pri Taboru in je Hanžiča dobro poznal.

Orožniki so Hanžiča še isti dan predali gestapu v Celje. Po dolgotrajnih zasliševanjih — hoteli so ga pridobiti, da bi delal zanje, toda niso ga mogli ukloniti in pridobiti za izdajalsko delo proti svojemu narodu — strahotnemu mučenju — svojci so prejeli okrvavljeno perilo — so Hanžiča 7. marca 1942 ustrelili v Mariboru.

Najhujši udarec je doživela to zimo Revirska četa. Ta se ni razdelila na manjše skupine, tako kot sta se Savinjska in Pohorska, temveč je v glavnem ostala skupaj, deloma pa operirala in prezimovala v dveh ločenih skupinah.

Ko so šli 5. januarja zvečer trije borci Savinjske čete, katere del je tiste dni prezimoval pri kmetu Fojzu pod Mrzlico, Pongrac Raček-Matevž, Ludvik Zupanc-Ivo in Lojze Hafner-Veličko po hrano v dolino — največ so hodili k Zagožnu v Latkovo vas — so srečali Rudija Kneza-Silasa in Vilka Vreska, borca Revirske čete. Vsa prepadena sta pripovedovala, kako grozoten dan sta preživela.⁹⁵

Zjutraj tega dne, še preden se je zdaniilo, sta prišla še z osmimi drugimi borci Revirske čete iz Rečice nad Laškim h kmetu Francu Jagru po domače Vrharju blizu Katarine pod Mrzlico. Bil je meglen dan, pritiskal je hud mraz, snega pa je bilo nad pol metra. Jager je bil precej premožen kmet, toda hitlerjanec. Ni mu bilo prav, da so se partizani nastanili pri njem. Navidezno prijazen je iskal priložnost, kako bi sporočil Nemcem v dolino, da so pri njem partizani. Skupaj s starši-preužitkarji, ki sta prebivala v mali kočici, so naposled naredili načrt. Mati se je odplazila k sosedu, od tam pa je 15-letni Jože Frajle tekkel k trgovcu Pavlu Bauerheimu pri Katarini in povedal, da so pri Vrharju partizani. Bauerheim se je nato odpeljal z motornim kolesom v Trbovlje na policijo.⁹⁶

Nemške policijske posadke iz Trbovelj in Hrastnika so se nato že okrog poldneva pod zaščito goste megle približale in tesno obkolile Vrharjevo domačijo. Sedem partizanov je bilo v hlevu, dva, Rudi Knez-Silas in Vilko Vresk sta bila tedaj v hiši, Jože Umek-Zepl pa je bil na straži blizu hiše. Tem trem se je posrečilo še uiti, medtem ko so Nemci že zaprli izhod borcem, ki so bili v hlevu. Ta sedmerica je nudila ogorčen odpor in se Nemci dolgo niso mogli približati hlevu, čeravno so med bojem dobili še okrepitve policije iz Zagorja. Nemci so pozivali na predajo, toda partizani so po vsakem pozivu še povečali odpor. Ko se je že temnilo, se je iz skednja zaslišala Internacionala. Takoj nato so poskusili preboj, toda Nemci so medtem skoncentrirali okrog poslopja toliko policijskih sil in orožja, da je bil vsak preboj v katerokoli smer nemogoč. Nemci so nato zažgali eno izmed sosednjih poslopij, nakar se je od tega vžgal tudi hlev. Borci so videli, da ni več rešitve in ker niso hoteli priti sovražniku živi v roke, so si sami vzeli življenje. Tako je

ugasnilo sedem mladih življenj, med katerimi je bil tudi znani in neustrašni borec Ciril Curk.⁹⁷

Komaj štiri dni po tragediji pri Vrharju je postala žrtev izdajstva še ena skupina revirskih partizanov. Že proti jutru, 9. januarja, so prišli štirje partizani h kmetu Mihi Prašnikarju pod Planino. Domači sin je šel zjutraj na delo v Zagorje in jih prijavil policiji. Okrog enih popoldne so jih Nemci presenetili na hlevu, ki je bil že povsem obkoljen. Partizani so se ogorčeno branili, naposled so se trije spustili na tla, da bi zbežali, toda dva so tako prerešetal, da sta na mestu umrla. Tretji je bil ranjen, vendar se mu je le še posrečilo ulti. Četrty partizan — Nande Šušter iz Trbovelj — se je še nekaj časa boril, nato pa se je pognal skozi vrata in se kmalu nato zgrudil hudo ranjen. Med prevozom v Trbovlje je umrl. Tako je Revirska četa v nekaj dneh izgubila deset predanih borcev, vse po krivdi izdajalcev. Izdajalci so sicer kasneje dobili zasluženo plačilo za svoje gnusno dejanje, toda mladih, požrtvovalnih in junaških borcev nihče ni mogel več obuditi v življenje.⁹⁸

Zima leta 1941—42 je tudi na terenu terjala mnogo žrtev. Vrstila so se izdajstva, najprej konec oktobra izdajstvo Sonje Omanove in še dveh kurirk. Te so samo v Celju in najbližji okolici spravile v celice Starega piskra domala skoraj vse tamkajšnje frontovce in aktiviste. Vsa organizacija OF v mestu in okolici je bila uničena. Veliko jih je bilo ustreljenih, druge pa so odvedli v koncentracijska taborišča, od koder se jih je le malo vrnilo. Kmalu nato je sledilo izdajstvo Ernesta Divjaka, zaradi katerega je trpela skoraj vsa Savinjska dolina in tudi drugi kraji.

Črn mercedes z nekaj gestapovci je vsak dan obiskoval vasi po Savinjski dolini. 26. novembra se je ustavil pred Cukalovo hišo v Ojstriški vasi. Prišli so po Maksa Cukala in njegova sinova, Milka in Lojzeta. Milka tedaj ni bilo doma. O tej aretaciji pripoveduje Lojze Cukala:⁹⁹

»Komaj sem se ulegel k počitku, že me je poklicala sestra Marija: ‚Spodaj te iščeta dva Nemca! Kaj boš naredil? Boš ušel?‘

Na to sem pomislil, pa se hitro premislil. Prepričan sem bil, da so hišo zastražili; kakor povsod, kamor so prišli. V pisarnici poleg trgovine sta me čakala moška v dežnih plaščih in z rokami v žepih ter me obstopila. Jelenza iz Celja, sina znanega trgovca z usnjem, sem osebno poznal. Sepp Jellenz, visok, svetlolas in suh, z nadutim obrazom ‚nadčloveka‘ je že leta pred vojno deloval kot član kulturbunda.

Med zasliševanjem sta me obdelovala s pestmi.

„Se boš spomnil ali se ne boš!“

V nadstropju sta v njegovi navzočnosti preiskala očetovo sobo. Po preiskavi sva morala z gestapovcema. Pri večnih vratih sta se me spet lotila. Morda se bom zdaj le spomnil, da sem dajal partizanom cigarete. Hlinil sem se, da ne razumem in jima ponudil cigarete. Gestapovec me je sunil s tolikšno močjo, da sem se čez dvorišče opotekel proti gospodarskemu poslopju. Pred hišo je že čakal avto s šoferjem. Na hišnem pragu sva zagledala mater Marijo z dveletno Metko v naročju.

V Celju so naju najprej peljali na gestapo v bivšem sindikalnem domu. Zasliševali so naju skupaj, češ da sva sporazumno podpirala partizane. Od tam so naju odgnali v Stari pisker, kjer so naju ločeno vtaknili v samici. Dnevi so minevali in vrstila so se zasliševanja. Ničesar nisva priznala. Klofut in udarcev s pestmi in z nogami nisva preštevala. Gestapovec Avguštin je vsak najin zanikujoč odgovor zasolil s klofuto. S silo udarcev me je gestapovec zbil na tla. Telo mi je bilo pokrito s podplutbami od glave do nog.«

Za Lojzetom in očetom so Nemci hoteli odgnati še najstarejšega sina Milka. Po naključju je bil ob njuni aretaciji zdoma. Gestapo je domačim naročil: »Če se Milko javi na gestapo, bo oče izpuščen!« Milko je bil v strašnih dvomih, kaj naj stori? Kot brat Lojze je seveda podpiral partizane. Z uporniki se je bil že davno povezal v Taboru, pa tudi v Škofji vasi pri Celju. Njegova izvoljenka je bila iz Škofje vasi.

Milko se je prav dobro zavedal, kaj ga čaka na gestapu. A oče je oče. Milko se je odločil. Žrtvoval se bo za očeta. Gestapo pa je bil gestapo in očeta niso izpustili iz zaporov.

Potem se je 22. decembra odpravila v Celje mati Marija Cukala. Prosila bo gestapo za moža in sinova. Ujela se je v past. Še njo so priprli.

Pred novim letom 1942 so izpustili očeta in Lojzeta s pogojem, da Lojze takoj zapusti Štajersko. Naj gre, kamor hoče! Lojze pa je čakal doma na materino vrnitev.

Ob novem letu 1942 je k Cukalovim prišel Josip Opresnik, trgovec iz Tabora, desna roka okupatorjevih veljakov v občini, ter jim voščil:

»Prišel sem vam voščiti srečno novo leto, obenem pa vam sporočam, da bo vaš Milko ustreljen. Če še lahko kaj naredite zanj...«

Novoletno voščilo, ki mu menda ni para.

Šestega januarja 1942 je bil Milko v skupini z devetimi drugimi talci v Mariboru ustreljen.

Dan prej, 5. januarja, so gestapovci prišli po Ludvika Plavšaka v Tabor. Ludvik Plavšak je bil član prvega odbora OF v Sv. Juriju ob Taboru kakor Milko Cukala. Pomeni, da je bil upornik, toda kot gostilničar se ni smel izdati. Pri Plavšakovih so se hranili malone vsi Nemci od župana do učiteljev.

Isti dan s Plavšakom so aretirali še drugega člana odbora OF, in to Franca Jesenika po domače Štrukljevega iz Ojstriške vasi. Iz zaporov so ga odgnali v Mauthausen, kjer se je 24. novembra 1942 končala njegova življenjska pot v krematoriju.

Dne 6. januarja so odgnali tretjega člana odbora OF Leopolda Zupančiča po domače Lebnovega Polda, elektrotehnika iz Ojstriške vasi. Kot France Jesenik, Milko Cukala in Jožko Hanžič je tudi Polde moral prehoditi križevo pot; od Starega piskra v Celju prek mariborskih zaporov do skladovnice drv ob zidu v jetnišnici. Silaka po duhu in telesu so zrušili streli.

Ludvika Plavšaka so po tednu dni zavora v Starem piskru spustili domov. Kaj je v tem času tam prestal, ni povedal niti ženi. Sedmega marca 1942 je v Gradcu, kamor se je umaknil, ko mu je postalo »vroče«, gestapo aretirar Karla Kumerja po domače Pihlbirtovega iz Kaple. Karlek je zelo uspešno zbiral orožje. Povezan je bil z Viktorjem Šošterjem. Pripeljali so ga v Celje na zaslišanje.

Sedmega maja 1942 so ponovno zaprli Ludvika Plavšaka. Do 25. maja so ga pretepali v Starem piskru v Celju, nato pa odpeljali v Maribor. Njegova žena Marta je s poznanstvi prišla pred vsemogočnega Lurkerja. V imenu Ludvikove matere in njunih malih deklic ga je s solzami rotala, naj mu prizanese. Lurker ji je obljubil.

Naslednji dan ob sedmih zjutraj je Marta že brala moževo ime na velikem rdečem plakatu...¹⁰⁰

Z Ludvikom je bil ustreljen tudi Franc Kumer.

Zapovrstjo so padali prvi člani uporniškega gibanja v Sv. Juriju ob Taboru.

V dneh med 6. in 8. januarjem 1942 je gestapo aretirar v Braslovčah, na Gomilskem in v Grižah šestnajst domačinov. Aretirani so bili: Marija in Franc Razpotnik, Olga in Jurij Lesjak, Anton Potrnik, Jože Naprudnik, Olga Uršič, Amalija Pikl, Amalija Hanik, Ignac Rivašek, Blaž Oblavšnik, Franc Ježovnik, Karel Stropnik, Ciril Krim, Franc Unček in Karel Hanjšek.¹⁰¹

Gestapo pa je žel svojo mrtvaško žetev tudi v drugih krajih širom po okupirani Štajerski. V Gornji Savinjski dolini je policija samo v januarju 1942 aretirala triintrideset oseb, osumljenih da podpirajo partizane. V treh mesecih, od prvega novembra 1941 do 31. januarja 1942, so Nemci na tem področju aretirali 98 oseb.

Vlado Miklavc pripoveduje, kako je bilo:¹⁰²

»Dne 13. januarja 1941 je gestapovski aparat začel rušiti našo organizacijo. En dan prej so aretirali v Celju mojega brata. Naslednji dan sva moja mati in jaz z avtobusom odpotovala v Celje. Hotela sva karkoli ukreniti zanj. Ko je avtobus odhajal iz Mozirja, je bil na postaji le mozirski župan — gestapovec Scherhauser. Njegova zasluga je torej, da je bil celjski gestapo takoj obveščen o mojem prihodu v Celje. Čakali so me namreč že pri prvi avtobusni postaji v Celju, kjer sem izstopil skupaj z materjo. To sem seveda zvedel šele pozneje. Zasledovali so vsak moj korak po mestu. Ko sem zasledovanje opazil, je bilo že prepozno. Da ne bi vmešal v to še sorodnikov, sem se umaknil v hotel Pri pošti, kjer me je po nalogu zasledujočih gestapovcev aretiral neki policist. Eden izmed gestapovcev je bil Divjak. Prav ta je baje na celjski postaji s pištolo obstrelil v nogo in ujel Boža Mravljaka. Drugi gestapovec, ki je sodeloval pri moji aretaciji, je bil baje neki Lorger (morda tudi Lorber). Policist me je nato odpeljal v pisarno železniške policije na celjski postaji, kjer so me najprej pretepali, nato pa preiskali od čevljev do lasišča; tudi ustno votlino in nos so pregledali. Ko je prišel šef gestapa, ki so ga poklicali, me je na kratko zaslišal, in me postrašil, češ saj nima nikakega smisla tajiti, ker je moj brat vse priznal. Ker z bratom v ilegalnem delu sploh nisem sodeloval, mi je gestapovec s svojo izjavo dal vedeti, da o meni prav malo ali pa nič ne vedo. To mi je tudi od vsega začetka dajalo pogum in moč vzdržati na doslednem zanikanju vsakršne krivde kljub poznejšemu pretepanju in mučenju.

Z dolgo, tanko verigo mi je izredno trdo zvezal roke, tako da sem v samici Starega piskra, kamor so me zaprli, še dolgo občutil člene te verige. Do konca januarja so me zaslišali samo enkrat in še to samo v paznikovi sobi v drugem traktu zaporov. Prišel je šef gestapa in neki Hrvat Lazić, ki me je na moje odklanjanje krivde tako obdelal, da sem krvavel iz nosa in ust.

5. februarja 1942 sem po nekem kriminalcu zvedel, da so pripeljali v zapore tudi mojega očeta, mater in bratranca Dušana Pahorja. Ta kriminallec mi je preskrbel tudi svinčnik in

mi pomagal vzdrževati pisemsko zvezo z očetom, ki je bil zaprt le štiri celice od mene.

Ob aretaciji mojih staršev in Dušana so gestapovci in policija obkolili našo hišo in tako onemogočili Dušanu beg. Ko so vse tri pripeljali v posebno sobo gostilne Majerhold v Mozirju, so od nekod privlekli tudi Krča. Vsi štirje so sedeli v toplo zakurjeni posebni sobi, zastraženi z dvema policistoma. Ker je bilo prevroče, je eden od stražarjev odprl okno. V tem času pa so pripeljali v vežo gostilne hčerko mozirskega gostilničarja Daro Celinšek, ki je glasno protestirala proti aretaciji. Vpitje je za trenutek zmotilo oba stražarja, da sta pogledala v vežo. To pa je bilo dovolj Krču, ki se je pognal skozi odprto okno in kljub neštetim zaprekam srečno ušel celemu roju zasledovalcev. Žal je leta 1943 padel kot partizan nekje na Dolenjskem.

Okrog 10. februarja 1942 sva se znašla skupaj z očetom na hodniku ječe. Govoriti ni bilo mogoče. Pod močno stražo so naju odpeljali na zaslišanje v tretje nadstropje današnjega sindikalnega doma (poleg gledališča) v Celju. Ko so zasliševali mene, so očeta zaprli v sosednjo kopalnico, ko pa je bil oče na vrsti, so mene porinili v kopalnico. Tako sva se menjala menda trikrat. Vsakokrat, ko sem prišel na vrsto, je bil pritisk hujši. Ko sem prvič sedel pred gestapovčevo mizo, mi je ponudil cigareto. Sploh je bil zelo prijazen. Ko pa sem odklonil cigareto in ko ni dobil odgovorov, ki bi jih želel, je takoj pokazal svojo pravo barvo. Najprej me je skušal živčno zrahljati. Medtem ko je zastavljal najbolj kočljiva vprašanja, je vzel iz etuija pištolo ter se igral z njo na pisalni mizi. Končno je igranje napel udarno iglo, cev po malem naperil v moje prsi in pritiskal na sprožilec (petelin) do prvega kolena. Moje misli so begale od pištole na odgovore, ki so morali biti točni in pravilni. Komaj sem se utegnil zamisliti, kje me bo prevrtala krogla in kam se bom zvrnil, če se gestapovcu slučajno ponesreči pritisk sprožilca na drugo koleno, že je padlo novo vprašanje. Na vso srečo sem imel nekaj časa za premislek zaradi tega, ker sem si pustil vprašanje prevajati po tolmaču. Kot sem omenil že prej, so me prvič na kratko zaslišali že v zaporu. Takrat so me v glavnem sumili, da sem sodeloval z Milošem Zidanškom, Slavo Klavoro in še nekim ilegalcem, katerega ime pa si nisem zapomnil. Pri drugem zasliševanju mi prvih obtožb sploh niso več omenili. Prišli pa so na dan z bolj točnimi vprašanji kot npr.: Kolikokrat ste bili in kaj ste počeli v prvem nadstropju gostilne Celinšek v Mozirju? Kdaj sta pri vas v Mozirju prespala dva partizana

in kdo sta bila? Od kod so vam bile zaloge masti in mesa v vaših shrambah ter kdo in kako ste to pošiljali partizanom? Kdo je bil komandant komunistične organizacije v Mozirju, vi ali Dušan Pahor? Tako so padala vprašanja vsevprek, hitro in nesistematično. Jaz pa medtem, ko bi moral vse svoje misli usmeriti v oblikovanje čim pravilnejših odgovorov, sem nehotе moral misliti na pištolo, ki je bila še vedno tu in tam uperjena vame, pa tudi na velikega psa volčjaka, ki je ležal poleg pisalne mize in včasih (verjetno na znak gestapovca) zarežal z belimi čekani, medtem ko ga je gestapovec tolažil: ‚Rolf, ruhig, ruhig, später hast noch Zeit!‘ Poleg vsega pa sem nehotе moral pomisliti tudi na to, da bi vse moje početje lahko izdal Dušan, ki je bil že verjetno zaslišán. Tega strahu pa je bilo v meni malo. Računal sem na to, da bo Dušan močan, da me ne bo izdal. Da je bil moj strah neupravičen, se je pokazalo že pri zaslišanju, saj mi gestapovec ni zastavil niti enega vprašanja v zvezi z ilegalno tiskarno, ki sva jo vodila skupaj z Dušanom na našem gospodarskem poslopju. To me je vsekakor mirilo, obenem pa utrjevalo v mojem sklepu, ki sem ga napravil že ob aretaciji, da bom dosledno zanikal vsakršno krivdo pa naj bo še tako dokazana. Takšno stališče seveda ni bilo brez posledic. Od cigarete, ki mi jo je v začetku ponudil, je gestapovec kmalu prišel do ostrejših metod. Ko se je naveličal tudi psihičnega igráckanja s pištolo in s policijskim volčjakom, so padle prve klofute. Človek je podivjal, a kljub temu je skrival za svojimi sivimi očmi grozeči mir. Samo kadar me je udaril v obraz, je trznilo njegovo telo, takoj nato pa se spet umirilo, kot da se ni nič zgodilo. Medtem je postavljál nova vprašanja. Videl sem, da išče povod za to, da bi z udarci utešil svoj sadistični nagon. In našel je povod. Ko sem ves omotičen požrl kri in slino, ki sta se mi kar naprej nabirali v ustih, je s kosmatimi prsti pokazal na moj vrat in zarežal: ‚Schau, schau, jetzt hast du die Lüge herein geschluckt!‘ Ni se mu zdelo več vredno, da bi me vikal. Iz sosednje pisarne je prišel še eden. Ko iz mene ni mogel dobiti priznanja, da sem nosil partizanom na Dobrovlje hrano in vse drugo, sta me vrgla prek klopi in udrihala po meni s srednje debelo palico. Ko jima to ni bilo dovolj, sta v drugi pisarni odprla vrata na stežaj in mi vtaknila prste v špranjo. Medtem ko me je eden držal, je drugi po malem zapiral vrata in silil vame z vprašanji: ‚Kolikokrat si bil na Dobrovljah in kaj si prenašal?‘ itd. Volčjak je med tem večkrat poskušal prehiteti znak za napad. Gospodarja se često nista preveč trudila,

da bi mu to onemogočila. Dvakrat me je dosegel in mi močno raztrgal obleko, ki sem si jo pozneje v zaporu moral sam zašiti.

Po daljšem brezuspešnem izsiljevanju so z zasliševanjem prenehali in naju z očetom prepeljali nazaj v zapor.

Približno teden dni po teh dogodkih sta prišla pome pozno ponoči dva gestapovca, od katerih sem poznal samo Lazića. Že po načinu, kako sta me nagnala iz celice, sem videl, da ne bo dobro. Ura je bila okrog polnoči. Odvedla sta me v nek spodnji prostor, ki je bil bolj podoben kleti kot sobi. Tla, na katera sem se moral uleči, so bila ledeno mrzla in vlažna. Na bose noge sta mi privezala vrv ter me z neko pripravo (morda je bil to škripec ali pa samo železni drog) potegnila toliko v zrak, da sem se dotikal tal le s komolci in deloma s prsmi. Lazić je začel nato v hrvaščini nekako takole: „Nadam se, da ćeš biti danas pametniji što si bio na zadnjem saslušanju. U koliko se nećeš svega setiti pa ćemo ti mi pomoći!“ Najprej je začel z vprašanjem: „Kdo je bil poleg mene še član komunistične organizacije v Mozirju?“ Ko sem mu odgovoril, da ne vem za nikakršno komunistično organizacijo v Mozirju, me je z vso silo udaril s tanko šibo po bosih podplatih. Zdaj so se pomešali udarci z novimi vprašanji: „Kdo sta bila ona dva bandita, ki sta prespala pri tebi? Kdo je poleg tebe še sodeloval pri rekviziciji Pavlinovih čevljev? Kdo je hodil k banditom na Dobrovlje in h komu?“

Morda je padlo še več vprašanj. Tega se ne spominjam več točno. Vem le, da sem se dosledno držal načela: nič vedeti, vse zanikati! Vsako mišico na telesu sem imel napeto do skrajnosti, grizel sem si ustnice in prste, medtem ko se mi je šiba zajedala v kožo na podplatih. Ne bi mogel reči, kako dolgo je to trpelo. Bosega sta me gestapovca pri stopnišču predala nemškemu pazniku v kratkem usnjenem plašču, ki mi je celo dovolil, da sem lahko po stopnicah šel po vseh štirih, ker sem imel podplate polne krvavih ran. Verjetno drugi ali tretji dan po tem mi je kriminalec, ki je vzdrževal pisemsko zvezo med menoj (celica št. 74) in celico št. 70, v kateri je bil moj oče, prinesel očetovo pismo. Zvedel je vse, kaj so naredili z menoj. V tem pismu mi je poleg izredno toplega izliva očetovske ljubezni in skrbi povedal tudi, da so ga na zaslišanju najbolj izsiljevali, od kod mu tolike zaloge mesa in masti v shrambi, kako je to hrano pošiljal banditom, zakaj je dvema banditoma dal prenočišče itd. Na kraju je pripisal, da od njega niso ničesar izvedeli.

Po vsem tem sodeč so morali Nemci nekako zvedeti, da sta se v Mozirju zadrževala Božo Mravljak in Rado Zakonjšek-Cankar in da sta bila tudi pri nas. Neupravičeno so naju z očetom dolžili, da sta partizana prespala pri nas. V Mozirje sta namreč prišla zjutraj od osme do devete ure, odšla pa sta s sestanka v moji hiši približno ob 3. uri popoldne. Isti dan zvečer je Božo naletel v Kranjčevi gostilni v Ljubiji pri Mozirju na enega od najhujših šoštanjskih nemčurjev Gruberja, ki ga je ta zaradi varnosti gospodarja pustil pri življenju in ga nagnal v Šoštanj. Gruber je seveda takoj alarmiral vso policijo in druge. Isto noč sta Božo in Rado spala na Rajšterjevem hlevu v Preseki pri Mozirju, kjer so jih verjetno zaradi izdaje obkolili Nemci. Po srečnem naključju sta se oba rešila iz obroča. Božo je zbežal bos, na seniku je pustil svoje nizke čevlje, ki sem mu jih po sestanku dal zato, da ne bi bil v gozderjih videti preveč partizanski. Čevlje so Nemci prinesli na policijsko postajo v Mozirju, jaz pa sem se za dva dni umaknil iz Mozirja.

Naj se povrnem na dogodke v zaporu.

V samici sem bil dolgo časa sam, šele zadnjih 14 dni sem bil skupaj z Ivanom Pergovnikom iz Topolščice, ki so ga pozneje ustrelili.

Med tem časom je v bolniški sobi jetnišnice ležal Božo Mravljak. Zvedel sem, da se je z vlakom pripeljal iz smeri Zidani most v Celje, kjer ga je na postaji spoznal isti Divjak iz Žalca, ki je aretiral tudi mene. Baje je Divjak letel za njim ter ga s pištolo obstrelil v nogo.

Mislim, da je bilo okrog 24. februarja 1942, ko so nas okrog 30 jetnikov zbrali na dvorišču. Med nami je bil tudi moj oče Anton Miklavc, brat Bojan in bratranec Dušan Pahor. S sponkami in verigami so nas zvezali po dva in dva. Morda je bil slučaj, da sva bila z Dušanom uklenjena skupaj. Naložili so nas v avtobus in odpeljali proti Mariboru. Dušan mi je med potjo na skrivaj izročil svoj zlati pečatni prstan ter zapestno uro, češ da je izgubljen. Ko mi je povedal, kaj je storil, sem uvidel, da se ne moti. Gestapo mu je na njegovo željo dal v celico papir in pero. Dušan je tako napisal vso svojo izpoved. Razgovor v avtobusu je bil nevaren, zato mi tudi ni natančneje povedal, katera dejanja je priznal. Spominjam se še, ko mi je dejal: 'Vlado, če nisi nič priznal, boš zvožil. Jaz te nisem izdal. Vzel sem vse na sebe. Napisal sem, da ti nisem ničesar zaupal, ker si se mi zdel nezanesljiv.' Priznal je tudi, da je pri Celinšku poslušal radijska poročila iz Londona in Moskve, vendar le takrat,

kadar je bil sam v sobi. Tako je tudi Celinškovo hčerko Ivo rešil gotovega zapora, saj sta poslušala radio skupaj. Dušan Pahor je torej sebe prostovoljno pokopal, svojih sodelavcev pa v ničemer obremenil. Svojo nalogo je opravil častno in junaško.

Pripeljali so nas na mariborsko sodišče in nas vse za nekaj ur zaprli v celico, nakar so nas odpeljali dalje na grad Borl. V Mariboru so ostali le trije ali štirje tovariši. Med njimi je bil tudi Dušan Pahor. Vedel sem, da je izgubljen.«

PARTIZANSKA POMLAD V SAVINJSKI DOLINI

Zima 1941/42 je bila nenavadno dolga in huda. Prvi sneg je zapadel 20. oktobra in se držal tja do konca marca. Decembra ga je ob hudem mrazu ponovno nametalo, tako da ga je bilo po hribih čez meter visoko. Decembra in januarja je bil izredno hud mraz. Proti koncu aprila 1942 je po hribih spet zapadlo kakih dvajset centimetrov snega. Bilo je, ko da se je vreme zaklelo proti partizanom, ki so zaradi hude zime še posebno trpeli.

27. marca je štab I. štajerskega bataljona izdal dnevno povelje, s katerim odreja ponovno koncentracijo vseh partizanskih skupin in posameznih borcev, ki so bili na Štajerskem. Zborna mesto iz varnostnih razlogov ni bilo navedeno v dnevnem povelju, partizanom je bilo sporočeno po kurirjih, ki so naslednje dni obiskali skupine v krajih, kjer so do tedaj prezimovale. Določeno je bilo, da bi se zbrali blizu Šmihela na Mozirskih planinah, vendar sta tjakaj prišli le dve skupini, Mirkova, ki je prezimovala pri Turinku v Šentandražu, in tista, ki je bila pri Fojtu pod Mrzlico. Štirinajst partizanov, ki so se zbrali v Šmihelu, je kakih štirinajst dni čakalo na prihod preostalih, nato pa je prišel ponje kurir in jih odpeljal v revirske hribe.

Preostanek Revirske čete je po tragični izgubi desetih borcev ostal še nadalje v hribih nad revirji. Marca 1942 so začeli prihajati v četo novi borci — samo iz Zagorja jih je prišlo v kratkem času triintrideset. Ko so prišle še druge skupine na Jablano nad Zagorjem, kjer se je zbiral I. štajerski bataljon, je ta štel že okrog sto borcev. Komandant bataljona je bil Rudi Knez-Silas, znani športni delavec iz Trbovelj, politični komisar pa Boris Čizmek-Bor, študent iz Maribora.

29. marca 1942 je bila ustanovljena I. štajerska brigada, njen komandant je bil Franc Rozman-Stane, politični komisar pa

Dušan Kveder-Tomaž. Brigada je bila ustanovljena na Dolenjskem, prav tako tudi II. štajerski bataljon. I. štajerska brigada je bila predhodnik II. grupe odredov.

Koncentracija partizanov, ki bi po prvotnem načrtu morala biti v Mozirskih planinah, je bila nato v obrobni revirskih hribih. Na Plešah nad Zagorjem se je aprila 1942 zbralo okrog sto partizanov, tistih iz leta 1941 in pretežnega dela novincev. Samo iz Zagorja je prišlo v nekaj dneh triintrideset rudarjev v partizane. Na Pleše so prišli tudi partizani iz Savinjske in Šaleške doline ter Toledo s svojimi borci iz nekdanje Pohorske čete.

Iz Petrovč so tiste marčeve dni odšli v partizane štirje mladi fantje: Franc Godler-Blisk, Mirko Košenina, Ivan Mirnik in Ivan Kopriva. Vsi so bili člani Skoja in povezani s celjsko organizacijo.

Vsi štirje so bili domenjeni, da gredo spomladi v partizane. Medtem je bil Godler prestavljen na novo delovno mesto v Maribor. Pred njegovim odhodom sta se z Ivanom Koprivo dogovorila, da mu bo sporočil, ko bo dobil zvezo za odhod v partizane. Napisal mu bo dopisnico s podpisom Ivan Takoj.

Ko je nekega dne Godler res dobil dogovorjeno dopisnico, se je hitro odločil. O svojem odhodu v partizane nam Franc Godler takole pripoveduje:¹⁰³

»Tisto popoldne, ko sem prejel dopisnico od Koprive, sem kar med malico zapustil delovno mesto, skočil po kovček in se s prvim vlakom odpeljal v Petrovče. Tu me je že čakal Kopriva s sporočilom, kje se zvečer sestanemo. Zvečer sva odkopala puške, vsak po dve sva imela skriti. Tudi od domačih se nisem poslovil, nisem jim hotel napraviti skrbi.

Po eno puško sva dala na ramo, z drugo pa v rokah, pripravljeno na strel, sva hitela proti mostu v Levcu. Nikdar še nisva streljala in tako nisva vedela, kako se bo izteklo, če se slučajno srečava s kako nemško patroljo. Vendar sva srečno prišla do mostu. Tu so naju že čakali, moja kolega Mirko Košenina in Ivan Mirnik, oba iz Petrovč in neznani partizan, ki ga je celjska organizacija poslala po nas.

Hodili smo vso noč, s težkimi nahrbtniki in puškami, ko smo proti jutru prišli do nekega mlina. Vsi so bili razočarani, ko smo ugotovili, da smo v bližini vasi Tremarje, še vedno nedaleč od Celja. Mislili smo namreč, da moramo biti že nekje onstran Mrzlice.

Predanili smo v mlinu, kjer je bila tudi javka. Zjutraj nam je mlinar prinesel zajtrk in nas potolažil, da tod okrog sicer pogosto hodijo nemške patrolje, toda v mlin jih še ni bilo. Čeprav smo bili utrujeni se ni dalo spati. Postavili smo stražo. Popoldne smo opazili nemškega vojaka, kako je spravljal neko dekle proti mlinu. Bila sta že blizu mlina, ko je tam nekaj počilo. Pod nogo enega od naših je počila trhla deska. Dekle se je ustrašilo in zbežalo, Nemec pa za njo. Sklenili smo, da je najbolje, če se umaknemo v bližnji gozd, kar smo tudi storili. Zvečer so prišli po nas Modras in Antonesko ter še dva druga.

Naslednji dan smo taborili na Šmohorju. Ko so Modras in njegovi tovariši videli, da imamo novinci polne nahrbtnike in v njih precej hrane, so nam rekli, da moramo hrano oddati v kolektiv, da se bo enakomerno razdelila med vseh devet. Ko smo potem videli, kako je partizan Nestl opravljajal intendantsko nalogo, ko je vsakemu podelil točno devetino skupne zaloge, nam je bilo nekoliko tesno pri srcu. Ne, da bi se bali za tisto, kar smo prinesli s seboj, toda prvi dotik z železnim redom kolektiva nas je vendar nekoliko prizadel.

Še hujše je bilo naslednji dan, ko smo prišli v I. štajerski bataljon, ki je bil takrat na Pleši nad Zagorjem. Po prihodu naše skupine je štab bataljona formiral novo 3. četo, kateri je bil za komandirja postavljen Antonesko, Modras pa za četnega komisarja. Vsi štirje novinci iz Petrovč smo bili dodeljeni tej novi četi.

Ko je Antonesko ugotovil, da ima njegova četa, ki šteje osemindvajset mož, samo dvanajst pušk, je odločil, da moramo štirje novinci vseh sedem pušk, ki smo jih prinesli s seboj oddati drugim, že starejšim borcem v četi. To pa je bilo zame in moje tovariše le prehudo in skoraj bi se bil vnel prepir. Novinci smo bili silno razočarani in komisar Modras nas je komaj potolažil. Oba z Antoneskom sta nam obljubila, da bodo prve puške, ki jih bo četa dobila, naše. To se je tudi res zgodilo. »

Medtem je štab I. štajerskega bataljona že pripravil vse potrebno za prvo veliko akcijo tega leta — napad na revirje. Akcijo, ki so si jo zamislili aktivisti v revirjih s Sergejem Kraigherjem na čelu, so določili za dan prve obletnice ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda — 27. april. Do tega časa se je bataljon že močno okrepil z dohodom novih borcev.

Bataljon, ki se je tiste dni zadrževal na Pleši nad Zagorjem, je imel v svojem sestavu že okrog devetdeset mož brez Pohorcev in Savinjsčanov. Skupina iz Savinjske čete, ki je prezimo-

vala pri Turinku, je prišla na zvezo v Šmihel nad Mozirjem, kjer je že bila ena skupina. Obe skupini sta se še nekaj dni zadrževali na tem terenu, dokler nista dobili zveze z revirci in štabom bataljona na Pleši.

Akcija na revirje je bila zelo skrbno in do podrobnosti pripravljena. Že v zgodnjem mraku so se posamezne skupine, katerih vsaka je imela svojo odrejeno nalogo z vodnikom, ki je odgovarjal za delo skupine, pritihotapile v neposredno bližino rudniških objektov v Trbovljah. Ena skupina — v tej je bil Pongrac Raček-Matevž — je bila določena, da napade policijsko postojanko na Sv. Planini, današnjem Partizanskem vrhu nad Trbovljami. Ta postojanka je bila izredno močna, saj je bila strateško silno važna za zaščito rudniških obratov v dolini. Posadka, v glavnem vermani in nekaj malega policije, skupaj sto mož je bila nastanjena v planinskem hotelu Ana, last Gvida Počivavška iz Trbovelj.

Bataljon je — razdeljen na male skupine in zasede — točno ob določeni uri prišel na svoja odrejena mesta. Napad se je začel hkrati z vseh položajev.

Najmočnejša skupina je napadla poslopje, kjer je bila nastanjena posadka obratnih stražarjev (verkušcov) in pri tem ubila enega člana posadke, enega pa ranila. Druga je uničila postajo žične železnice na Pleskem, neka druga spet žično železnico na Retju in njeno postajo na Limberku. Ena skupina je medtem poškodovala daljnovod Trbovlje—Ljubljana. Po nemških cenitvah je znašala prizadejana škoda dva milijona mark. Škoda pa bi bila še precej večja, če bi še dvema skupinama uspelo v celoti izvršiti predviden načrt. Te dve sta namreč imeli nalogo, poškodovati jašek in druge rudniške naprave ter jih požgati. Ker pa je bil les prepojen s posebno zaščitno snovjo proti ognju, se ni hotel vžgati in akcija se je zaradi tega delno izjalovila.

Sočasno so dve ali tri patrolje iskale po dolini okupatorjeve sodelavce in ovaduhe, da bi jih likvidirale, toda ti so se poskrili, brž ko so zaslišali streljanje med naselji.

Brž ko je začelo pokati v dolini, je tudi zaseda na Planini napadla vermane v Počivavškovem hotelu. Pri tem je bil en verman ubit. Majhni skupini partizanov je uspelo, da je zadržala močno posadko vermanov dlje časa v postojanki, tako da ni mogla na pomoč onim v dolini. Če bi se to zgodilo, bi lahko imelo usodne posledice za to ali ono partizansko skupino zlasti pri njenem umiku v hribe.

Ko je bil napad končan, so se nemške policijske sile v revirjih zbrale z namenom, da preprečijo partizanom izhod iz doline. Partizana Blisk in Zepi sta še na hitrico obesila mino na vrata, kjer je stanoval nemški župan. Mina je dobro opravila: strahovito je počilo in povzročilo močno razdejanje.¹⁰⁴

Ko so se partizanske skupine umikale proti Kalu, kakor je bilo določeno, so jim tesno za petami sledile nemške policijske enote. Komandir Lojze Vresk je na hitro sestavil zasedo, ki se je že takoj nato spopadla s prodirajočimi Nemci. Bataljon se je iz Kala nameraval vrniti na Pleše, a se je že med umikom pokazalo, da to ni mogoče.

Iz Kala je bataljon krenil po Marijareških hribih na Vrhe in se ustavil blizu Črnega vrha. Tu je počival, medtem pa razposlal patrulje. Nemcev ni bilo za bataljonom. Dolg pohod je borce močno izčrpal. Vso kuhinjsko opremo s hrano je bataljon pustil na Pleši. Patrulja, ki je bila poslana h kmetom po hrano, je prinesla nekaj fižola in dva lonca. Na hitro so zakurili in skuhalili fižol, ki ga je bilo veliko premalo za vse. Ker borci tudi porcij niso imeli s seboj, so nalili redko fižolovo juho kar v nemške čelade, ki so jih imeli nekateri borci. Po štirje naenkrat so jedli iz ene čelade.

Že pred nočjo je bataljon krenil v hribe na drugi strani in se ustavil pri domačiji Polonke Dolar po domače Škrabar. To



Pri Škrabarju

je majhna kmetija v planini visoko nad Taborom. Polonka se tega dogodka spominja in pripoveduje:¹⁰⁵

»Komaj se je zmračilo, se je pred hišo pojavila kolona neznanih ljudi. Ko so prvi vstopili v hišo, sem videla, da so partizani, enega, bil je to Viktor Šošter, sem celo prepoznala. Ta mi je povedal, da bodo tu ostali čez noč in morda še naslednji dan. Malo sem se prestrašila, ko sem videla, da še kar prihajajo po klancu navzgor proti hiši, le kam jih bomo dali. Moj mož je bil tedaj še v nemškem ujetništvu. Pri hiši sta živela še njegova starša, oba že precej stara, in moji otroci. Kmalu jih je bila polna hiša, hlev in parna. Moralo je biti kakih sto mož.

Drugi dan dopoldne je spet snežilo. Slišala sem, da nekateri borci godrnjajo, da so lačni. Šošter in komandant sta me pregovorila, da sem jim prodala tele, ki je bilo sicer namenjeno za pleme. Hitro so ga zaklali, nato pa zakurili peč, da je kar žarela. Bala sem se, da bo izbruhnil požar. Porinili so polne lonce z mesom v peč in nestrpno čakali, kdaj bo kuhano.

Malo pred nočjo so odšli proti Kisovarju v Šmiklavžu. Videla sem, da je ves sneg okrog domačije zgažen od številnih stopinj. Komandant mi je pred odhodom dovolil, da grem lahko zjutraj v dolino in javim Nemcem, da so bili partizani tu. Jaz sem si pa mislila, nič ne bom javljala Nemcem, kar bo pa bo. Šla sem in spustila krave in ovce iz hleva in jih toliko časa gonila okrog domačije, da so bile vse sledi partizanov zabrisane.

Naslednje jutro so pridrli Nemci in vpraševali za bandite. Rekla sem, da jih nisem še nikoli videla, nakar so tudi oni odšli naprej. Partizani so tudi pozneje še večkrat prišli, a nisem nikoli javila Nemcem«.

Še pred odhodom bataljona je krenila od Škrabarja skupina petih borcev, v kateri so bili vsi štirje novinci iz Petrovč: Franc Godler-Blisk, Ivan Kopriva-Gad, Mirko Košenina, Ivan Mirnik, neki borec iz Celja in Tone Vratanar-Antonesko, ki je skupino vodil. Že prej sta tja odšla Ivan Skvarča-Modras in Peter Baloh. Vsi ti so bili poslani na Kozjansko.¹⁰⁶

Verjetno je bila že pri Škrabarju izvršena reorganizacija bataljona, saj so takoj naslednji dan, ko je bil bataljon na Tolstem vrhu nad Preboldom odšle čete in skupine v razne smeri. Na novo formirane tri čete so bile poslane: 1. četa, kateri je poveljeval Slavc Pintar-Robin, je odšla nazaj v revirske hribe, kjer je bilo potem njeno operativno področje. 2. četa, pod vodstvom komandirja Vlada Letonje-Mirka je odšla na teren pod Goro Oljko, 3. četa, ki ji je poveljeval komandir Vlado Majcen je

krenila v Gornjo Savinjsko dolino. Poleg teh čet so bile formirane še dve bojni skupini: Skupina C, ki jo je Antonesko peljal na Kozjansko in skupina B, ki ji je poveljeval Miha Pintar-Toledo. Ta skupina, v kateri so bili trije Savinjšani: Ivan Farčnik-Buč kot politični komisar, Vili Reberšak in Marjan Čater-Petja je odšla s Tolstega vrha v Šaleško dolino.

Manjša skupina, v kateri sta bila Pongrac Raček-Matevž in Veličko ter še dva ali trije drugi, se je napotila v zimski bunker pri Fojtu pod Mrzlico po opremo. Tu pa jo je čez nekaj dni doletela nemška hajka.

5. maja 1942 so Nemci uprizorili veliko hajko na področje Mrzlice in reških hribov. Že ob petih zjutraj je krenilo v hribe pet patrolj, po ena iz Lok in iz Grajske vasi, iz Griž pa tri, vsaka po 22 mož. Blizu Fojtove domačije je ena izmed patrolj naletela na manjšo skupino partizanov, med katerimi je bil tudi Pongrac Raček-Matevž. Partizani so se umaknili, vendar jih je patrolja zasledovala po njihovi sledi — na tej strani je bil namreč še sneg — vse do prisojnega pobočja hriba Kamnik, kjer je bilo kopno. Tam so Nemci izgubili sled za partizani. Policija je aretirala Martina Sevska-Fojta, na čigar posestvu so Nemci odkrili partizanski bunker. Odpeljali so ga v Mauthausen, kjer je kmalu umrl. Izgnali so tudi njegovo družino, ki pa je preživela strahote koncentracijskega taborišča.

Skupina savinjskih borcev se je ponoči 7. aprila napotila v Liboje z namenom, da kaznuje nekega izdajalca in zagrizenega hitlerjanca. Ker pa akcija ni bila dobro pripravljena, so namero opustili in odložili na poznejši čas. Ko so se vračali skozi Migojnice, zaslišijo piskanje rudniškega vlaka, ki je vozil premog iz Zabukovice na železniško postajo v Žalec. Slučajno se je v Migojnicah pri vlaku nekaj vagončkov odpelo in lokomotiva je zaradi tega morala obstati, da bi vagončke spet pripeli h kompoziciji.

Ker so partizani imeli nekaj razstreliva s seboj, so na hitro sklenili, da bodo naredili akcijo. Veličko in Matevž sta odhitela z razstrelivom na most čez Savinjo in ga zaminirala. Medtem so Albin Vipotnik-Strgar in njegovi spremljevalci iz stoječega vlaka odstranili osebje. Akcija je bila zelo dobro zamišljena. Ko bi vlak po ozkotirni progi po rahli vzpetini navzdol pridrvel na most, bi sprožil mino, ki bi raznesla tirnice in vlak bi z vso kompozicijo zgrmel v Savinjo.

Ko sta se Matevž in Veličko po opravljenem miniranju vračala proti vasi, je Strgar, ki je včasih pred vojno tudi sam vozil

ta vlak, pogнал lokomotivo in vlak je zdrvel navzdol proti mostu. Vsi so napeto pričakovali, kdaj bo zagrmelo, toda mina je le neznatno poškodovala tirnico in tako je vlak lepo drvel prek mosta naprej proti Žalcu. Tu se je šele zaletel v stoječo kompozicijo in napravil nekaj škode.¹⁰⁷

ORGANIZACIJE OF V GORNJI SAVINJSKI DOLINI

Kmalu po tej akciji se je Strgar odpravil v Gornjo Savinjsko dolino, da bi tam nadaljeval delo, ki ga je do tedaj opravljal Jože Letonja. Pred odhodom je še obiskal nekatere organizacije OF v Spodnji Savinjski dolini in postavil nov odbor OF v Šeščah. O svoji poti in delu med tamkajšnjimi ljudmi nam Strgar pripoveduje takole:¹⁰⁸

»Gredoč v Gornjo Savinjsko dolino sem obiskal 2. (Mirkovo) četo Štajerskega bataljona, ki se je zadrževala na terenu pod Goro Oljko. Na javki Pri Vejici, to je bila domačija Ane in Viktorja Kotnika v Šentandražu pri Velenju, sem upal dobiti zvezo s četo. Toda že na javki sem dobil komandirja čete Vlada Letonjo-Mirka in Slavka Brunška-Zaglobo. Ko sem prišel skupaj z njima v taborišče čete, sem ugotovil, da ima četa v vojaškem pogledu zelo slabo izbran prostor. Četa je namreč tabo- rila v kotanji, iz katere bi bil v primeru nenadnega napada sovražnika, umik skoraj nemogoč. Komandirju sem svetoval, da naj četo prestavi kam drugam, toda o tem ni hotel slišati. Rekel je, da imajo dobro organizirano obveščevalno službo, na katero se lahko popolnoma zanesejo, in se jim ni treba ničesar bati. Taborišče je bilo na posestvu kmeta Turinka v Šentandražu, kjer se je četa zadrževala že več kot dva meseca.

Iz četnega taborišča sem se napotil v Šmihel nad Mozirjem. Z menoj so šli Zagloba, Mirko in Vili Reberšak. Vsi trije so se naslednji dan vrnili v četo, jaz pa sem imel sestanek z odborom OF v Šmihelu. Predsednik odbora je bil Lovro Goličnik. Izreden vtis je napravil name njegov tast, stari Jesenik, ki je bil zelo razgledan in razumen človek. Spoznal sem, da je izredno zave- den in zelo napreden gospodar. Nasploh so vsi ljudje iz tega odbora naredili name zelo dober vtis.

Drugi ali treji dan sem iz Šmihela odpotoval v Zadrebko dolino. Domenjeno je bilo, da me bo na poti v Bočno, kamor sem bil najprej namenjen, onstran vasi Nazarje čakal neki človek, ki me bo spremljal dalje. Sestati bi se morala na mali vzpetini v bližini vasi Kokarje. Do Žekovca me je spremljal član odbora OF iz Šmihela. Ker pa nisem poznal poti in ker je bilo ponoči, sem zgrešil smer. Že prej so me opozorili, da je most v Nazarjah večkrat zastražen. K sreči to noč ni bil. Ko sem onstran mostu nadaljeval pot, sem prišel med visoko naložene skladovnice desk bivše škofove zdaj nemške žage. V tem se pojavi pred menoj kolesar in se počasi pelje mimo mene. Bil je menda nočni čuvaj. Mož me je pozorno motril in se po nekaj metrih obrnil. V rokah sem imel pištolo za vsak primer. Ko vidim, da se mi možak spet približuje, sem zakoračil nekam na desno, med stoge desk, in se mu tako izgubil izpred oči. Prišel sem do roba gozdička in se nekoliko razgledal okrog sebe. Nadaljeval sem pot in končno prispel do male vzpetinice s kapelico, kjer naj bi me nekdo čakal. Skrbelo me je, če sem morda zamudil, ker je bilo že pozno ponoči.

K meni je pristopil neznan mož, ki se mi je predstavil z imenom Mrazek. Seveda sva prej izmenjala razpoznavne znake, kakor je bila navada med ilegalci. Z Mrazkom sva nadaljevala pot, ne po cesti, temveč po stranpoteh, ki jih je Mrazek dobro poznal. Gredeč mi je razložil mnogo takega, kar mi je potem zelo prav prišlo pri delu v teh krajih. Ko sva šla mimo neke večje hiše v vasi, mi je povedal, da je tu doma Govek, velik hitlerjanec in nemčur, zelo nevaren našim ljudem. Govek je bil nekakšen večji hitlerjanski funkcionar in je imel stalno osebno stražo, policista ali pa dva vermana. Brez te straže ni šel nikamor. Zato bo treba ob prvi priložnosti opraviti z njim.

Mrazek mi je povedal, da tudi v nočnih urah nemška policija pogosto patroljira po cesti med Mozirjem in Gornjim gradom, se pravi, po vsej Zadrebki dolini. Svetoval mi je, naj se na svojih poteh izogibam cest. To je bilo zelo važno zame, ker sem bil dogovorjen s savinjskim Okrožnim komitejem, da pridem vsako soboto zvečer na javko, ki je bila pri nekem kozolcu v soteski na desnem bregu Savinje v bližini Letuša. Tu sem se v naslednjih tednih in mesecih večkrat sestal z enim ali več člani komiteja, da smo si izmenjali informacije in se pogovorili o nadaljnjem delu.

Mrazek me je peljal na svoj dom. To je bila mala hišica iz tesanih lesenih brun, ki jih je sam stesal. Stala je nedaleč od



Franc Skok-Abesinec



Ivan Žmavc-Mrazek

vasi Bočna pod Menino planino. Na podstrešju je že imel privržen skrit prostor za ilegalca.

Že naslednji večer je Mrazek zbral domačine, odbornike OF za Bočno in sosednjo vas Kropo. Predsednik tega odbora je bil Matija Kovšek. V razgovoru z njimi sem dokaj natančno zvedel vse, kar me je zanimalo. Povedali so mi, koliko je policije v postojanki, kod vse in kdaj patroljira in kakšna je njihova oborožitev. Povedali so mi, kako so usmerjeni njihovi sovaščani, pretežna večina je zavednih Slovencev, ki se jih bo dalo pritegniti v aktivno delo za osvobodilno gibanje. Govorili smo, kje bi se dalo dobiti kaj orožja in kako bo s prehrano partizanov, ko pridejo sem. Vse to smo temeljito pretresli. Naročil sem jim, naj za prvi maj pripravijo zastavice, da jih bodo za delavski praznik razobesili v dolini. Na enem izmed prihodnjih sestankov smo postavili vaško zaščito, ki je še to pomlad odigrala pomembno vlogo v Zadrečki dolini. Za vodjo vaške zaščite so odborniki izbrali Ivana Mrazka. Ta vaška zaščita je bila edina, ki je v tem obdobju delovala v Gornji Savinjski oziroma Zadrečki dolini.

Ker je bilo tudi med mladino v Bočni in Kropi precejšnje zanimanje za osvobodilno gibanje, smo organizirali tudi mla-

dinski odbor OF s podobnimi nalogami kot jih je imel vaški odbor OF. Tako vaški kot mladinski odbor v Bočni sta bila številčno najmočnejša v dolini. Vaški odbor je štel enajst članov, mladinski pa devet. Mladinskemu odboru je predsedoval Mrazkov sin Franci. Pripomniti moramo, da so že v prvi polovici leta vsi vaščani Bočne in Krobe tesno sodelovali z obema odboroma.

Po nekaj dnevih političnega dela v teh vaseh in ko sem vaščanom dodobra obrazložil cilje in program Osvobodilne fronte, sem se odpravil dalje. Pome sta prišla Dominik Strmecki iz Radmirja in Franc Zagožen po domače Batelnov Franci z Ljubnega. Zvečer smo odšli po bližnjici čez hrib Hom, prečkali cesto in prišli v Globokih jamah blizu Grosa v Radmirje. Tam smo se oglasili pri Natlačenu po domače Beraču. Tu smo se domenili za javko pri tej hiši. V Radmirju smo tudi postavili odbor OF za to vas in za Ljubno. Člani so bili Dominik Strmecki, Franc Zagožen in oba brata Franci in Ivan Natlačen. Javka v tej vasi je delovala takole: ko sem ponoči prišel v Radmirje k Natlačenu, sem šel od zadaj na skedenj in potrkal po steni. To je bilo znamenje za Ivana — domači so ga klicali Žani — odprl mi je, predal sporočila, jaz pa njemu. S člani odbora OF sem imel največkrat sestanke pri Beraču.

Iz Radmirja je šla moja aktivistična pot na Ljubno. Z menoj sta šla Dominik Strmecki in Franci Zagožen, ki je prišel pome. Savinjo smo prebredli pri Juvanju in se ustavili pri Zagožnovi žagi na Ljubnem. Na tej žagi sem potem predanil in čakal večera, ko smo bili domenjeni, da pridejo ljudje na sestanek. Imel sem ves dan čas in ker nisem imel kaj početi, sem brskal po mali žagarski sobici in odkril skrivališče, kjer so imeli spravljene knjige, ki so jih skrili pred Nemci. Med knjigami sem našel brošuro, v kateri je bil podrobno opisan atentat na avstrijskega princa Ferdinanda v Sarajevu, z vsemi poznejšimi posledicami. Opoldne mi je Zagožnova hčerka prinesla kosilo. Tako mi je dan hitro minil.

Zvečer so prišli na žago vsi člani odbora OF Ljubno—Radmirje — odbor je bil skupen za obe vasi. Prišli so: oba brata občinskega tajnika Bruneta, Franc Zagožen, iz Radmirja pa Dominik Strmecki in Franc Natlačen. Tudi tu smo se podrobno pogovorili o delu odbora med tamkajšnjim prebivalstvom in sprejeli določene sklepe. Brez oklevanja so prevzeli vsak svojo nalogo. Bilo je res prijetno delati s takimi ljudmi.

Nekaj dni pozneje sem imel sestanek na Zidarmovi žagi ob Dreti. Tamkajšnja organizacija OF je obsegala območje Šmartna ob Dreti, Volok ter Spodnje in Zgornje Kraše. Sestanek je pripravił poznejši sekretar odbora OF Anton Glojek po domače Žviplov Tone. Ustanovnemu sestanku je prisostvovalo pet ali šest ljudi. Poleg Antona Glojka je bil navzoč tudi njegov brat Ivan, ki je bil vzoren kmet v Zgornjih Krašah. Iz Brda je bil navzoč Franc Skok. Drugih udeležencev se več ne spominjam.

Ta organizacija OF v Šmartnem ob Dreti oziroma v Zgornjih Krašah je bila še zlasti pomembna, ker smo prek nje širili organizacijo OF tudi v sosednje kraje, v Pusto polje, v Kokarje in v Nazarje. Pri Ivanu Glojku smo imeli aktivisti varno zatočišče. V vasi Brdo na tem terenu je bil doma Ivan Skok, o katerem bom govoril pozneje.

Prek Mrazka sem dobil zvezo z ljudmi v Gornjem gradu. Bil je namreč zaposlen kot žagar na žagi v Gornjem gradu. V tem mestu je bilo tedaj že več ljudi, ki so bili organizirani v osvobodilnem gibanju, med drugimi Ivan Bitenc, ki je že leta 1941 zbiral denar za OF. Imel sem zvezo z bratoma Albertom in Jožetom Kolencem, ki sta bila člana odbora OF. Ker pa ju je policija kmalu vzela na piko, sta poleti 1942 odšla v partizane, kasneje pa zaradi izdajstva oba padla v roke Nemcem in bila ustreljena.

Medtem sem obiskal odbor OF v Šmihelu nad Mozirjem in čez kakih štirinajst dni še enkrat. Kmalu sem izvedel, da sta bila aretirana oba Goličnika, oče in sin, 23. junija, nato pa ustreljena. Izdal ju je Ernest Divjak. Ženo in hčerki so odpeljali v koncentracijsko taborišče. Kadar koli smo pozneje hodili mimo Goličnikove (Jesenikove) hiše, smo bili vedno potrti in žalostni zaradi tako krute usode teh dobrih ljudi.

Naslednji odbor sem postavil v Nazarjah. Prvi sestanek smo imeli na žagi v bližini vasi Kokarje. Odbor v Nazarjah je bil poleg tistega v Bočni najmočnejši v Gornji Savinjski dolini. Spomladi so s tega terena prišli v partizane na Dobrovlje odlični borci kot npr. trije Tomičevi bratje; Tone, Ciril in Franc Remic, Franc Skok-Samo, Kitak, Mogu in še več drugih znanih borcev.

V Mozirju je bil postavljen odbor OF že oktobra 1941, ki pa je bil po novem letu zaradi izdajstva razbit. Vse leto 1942 nismo uspeli vzpostaviti v Mozirju novega odbora. Pač pa je v Šmihelu že v tem času dobro delovala javka pri kmetu Vrbuču, ki je vzdržala vse do osvoboditve.

Na Pustem polju je bil odbor treh članov, ki ga je vodil sekretar Ludvik Cajnar. Kot zadnji je bil v letu 1942 postavljen odbor v Šentjanžu v Zadrebki dolini. Pripravljali smo ustanovitve odborov v Lučah in v Novi Štifti, vendar nobenega od teh nismo uspeli vzpostaviti. Prehitel nas je čas oziroma nastale so take razmere, da to ni bilo več mogoče.

Kot sem že omenil, sem vsako soboto zvečer hitel na javko v Letuš. Z Okrožnega komiteja je največkrat prišel na zvezo Jože Letonja-Kmet, nekajkrat ga je spremljal tudi Franc Gril, ki si je nadel ilegalno ime Čamberlain. Ko sem prišel drugo ali tretjo soboto na javko, je prišla z Letonjem tudi njegova sestra Ela, ki je bila do tedaj v Mirkovi četi. Ela je bila še zelo mlado dekle. Letonja me je prosil, naj jo vzamem s seboj na teren in jo vpeljem v politično delo.

Bil sem nekoliko presenečen. Rajši bi imel, da bi mi pripeljal kakega moškega, ali da bi si ga sam našel na terenu za pomoč pri delu, vendar sem pristal in jo vzel s seboj. Ela, s partizanskim imenom Atena, se je hitro privadila delu. Nekaj časa sva hodila skupaj na sestanke in spoznal sem, da zelo dobro uspeva in je kmalu že sama vodila sestanke. Zelo hitro je našla stik z mladino, pa tudi žene so jo rade poslušale in se niso mogle načuditi pogumnemu dekletu. Z mladinskim odborom v Bočni je potem sama politično delala in ga usmerjala. Tako sem kmalu spoznal njene vrline in sposobnosti.

Ko sem spremljal Atenino delovanje na terenu, sem večkrat pomislil, kakšna škoda, da nismo že leta enainštiridesetega vpeljevali žensk v politično delo. Očital sem si, le zakaj smo poleti 1941 kar tako prepustili usodi zelo dober in sposoben ženski kader, ki se je moral potem prebijati, kakor je vedel in znal. Pomislil sem na skupino prvih bork, partijk, ki so šle z nami v gozdove, pa so nekaj teh Nemci zajeli 14. avgusta 1941 pri Lukancu v Šeščah pri Preboldu. Morda je bilo pomanjkanje izkušenj ali pa nismo imeli pravilnega odnosa do tega vprašanja. Verjetno je bilo to drugo.«

Neutrudno delo Albina Vipotnika-Strgarja, Ele Letonje-Atene in njunih sodelavcev iz Gornje Savinjske in Zadrebke doline je na območju obeh dolin kmalu obrodilo bogate sadove. Maja in junija je v teh krajih vzplamtel požar upora in odslej je bil ta predel Štajerske kar naprej »vroč« za nemške in avstrijske nacistе. Redki, res zelo redki so bili tisti, ki jih je držala hitlerjanska propaganda o »zgodovinskem poslanstvu nacionalsocializma« v službi okupatorjev, zato pa je pretežna ve-

čina delavcev in kmetov v teh krajih ostala narodno zavedna, se vključila v osvobodilno gibanje in v aktivno uporniško dejavnost.

Napad na Ljubno

Prebivalci, zlasti pa mladina je komaj čakala, da bi Nemcem in njihovim pomagačem podkurili. Strgar in njegovi sodelavci so se domenili, da bodo partizani napadli policijsko postojanko na Ljubnem. Tudi o tem nam pripoveduje Albin Vipotnik-Strgar:¹⁰⁹

»Začetno obdobje mojega dela v Gornji Savinjski in Zadrečki dolini je bila vzpostavitev organizacije osvobodilnega gibanja, OF, kot priprava za poznejše vojaške akcije. Naša prva večja vojaška akcija je bil napad na policijsko postojanko na Ljubnem ob Savinji. V ta namen smo zbrali potrebne podatke o stanju in položaju posadke ter o času, ko hodi posadka v patrolje ipd. Pri tem so mi pomagali odborniki OF z Ljubnega, največ France Zagožen, ki mi je pri teh pripravah res bil v veliko pomoč.

18. maja ponoči sta 1. četa I. štajerskega bataljona, ki ji je poveljeval Lojze Vresk in 2. četa, ki ji je poveljeval Vlado Letonja-Mirko, obkolili trg Ljubno, predvsem poslopje, v katerem je bila posadka. Pri napadu sem tudi jaz sodeloval. Razdeljeni smo bili v več skupin, vsaka je imela posebno nalogo. Moja skupina je takoj, ko se je znočilo, prerezala telefonske žice in tako onemogočila postojanki zvezo s sosednjimi postojankami. Ena skupina je šla v zasedo k mostu, da bi tam pričakala patroljo, ki je vsak večer šla iz postojanke in tam skoz. Tretja skupina je stisnila obroč okrog postojanke, z njo je bil tudi minerec s svojim pomočnikom.

Ko je nemška patrolja prišla do naše zasede pri mostu čez Savinjo, je ta vžgala po njej. To je bil tudi znak za napad na postojanko. Minerec je pod kritjem partizanskih pušk namestil mino k vhodnim vratom postojanke in zažgal. Ob eksploziji mine je razrušilo del stavbe, vrata pa razneslo na vse strani. Čim se je polegel dim in prah, so borci stopili v vežo postojanke in tam zagledali neko postavo. To je bil pomožni policist Kostanjšek, Slovenec, ki je že nekaj časa sem imel zvezo z osvobodilnim gibanjem. Ves prašen je povedal, da je v zgornjih prostorih komandir žandarmerije, zagrizen nacist, Nemec, in da ne kaže, da bi se mirno predal. Ta je kar skozi strop nekajkrat ustrelil med partizane, vendar ni bil nihče ranjen.

Partizane, ki so hoteli po stopnicah prodreti v gornje nadstropje, je s parabolo dvakrat vrgel nazaj. Zato smo stavbo zažgali. Je ogenj dosegel nacista ali ga ni, tisti večer nismo mogli ugotoviti. Mi smo na hitro pobrali plen, kolikor nam je bil dosegljiv. Zaplenili smo brzostrelko, sedem pušk, precej streliva, signalno pištolo, dva pisalna stroja in nekaj drugega materiala. To vse smo nabrali v pritličju stavbe.

Druga skupina je medtem opravila zaplembo blaga v nemški trgovini. Tudi ta skupina se je močno založila predvsem s prehrambnimi artikli. Na vzhodu se je že kazal prvi svit dneva, ko smo odhajali iz trga. Krenili smo proti Teru, strmemu hribu severovzhodno nad Ljubnim. Vsi borci so bili težko obloženi, zato se je kolona le počasi pomikala v hrib. Ko smo prišli do neke terase pod vrhom Tera, smo se ustavili. Od te terase vodi pot proti Mozirskim planinam in proti Šmihelu. Komandirja sta razpostavila straže, nakar smo pregledali plen. Sedem borcev, ki so imeli stare, dolge francoske puške in stare manliherice, je zamenjalo te z novimi mavzericami, ki so bile pred nekaj urami še v nemških rokah. Stare puške smo spravili in skrili v neko skalno votlino. Tako so bili zdaj vsi borci spodobno oboroženi.

Ko smo tako dopoldne počivali na tisti terasi, nas okrog desete ure dopoldne obvesti stražar, da prodirajo proti nam Nemci in vermani. Bili so še kake tristo metrov pod nami. Mi pa smo imeli pri sebi še polno stvari, ki smo jih prinesli iz doline, med drugim tudi oba pisalna stroja. Razvrstili smo se po položaju in vžgali po Nemcih. Ti so se umaknili, vedeli so, da imamo dober položaj. Kmalu pa smo opazili, da ponovno prodirajo navzgor, le po drugi strani. Tako bi nam lahko prišli za hrbet. Nekaj blaga smo poskrili, nato pa smo se umaknili višje v pobočje Tera, na vzhodno stran proti Mozirskim planinam. Vse do večera smo bili v strogi pripravljenosti.

Ko se je začelo mračiti, smo odšli nazaj na položaj, kjer smo bili dopoldne. Videli smo, da je smrekovo vejevje, s katerim smo pokrili naše stvari, razmetano, blaga pa ni bilo več. Odnegli so tudi oba pisalna stroja. Nemci pa niso odkrili skrivališča, kamor smo skrili puške in strelivo. To je bilo precej proč od naših položajev.

Ko smo pregledali teren in ugotovili, da so se Nemci umaknili v dolino, smo odšli na rob terase in tam zapeli nekaj domačih pesmi, da se je slišalo daleč po dolini. Nočna tišina je pripomogla, da se je naše petje še posebno dobro slišalo. Spon-

tano zbranemu zboru je dirigiral Ferdo Zajc-Servac, ki je bil odličen tenorist. Ferdo nas je tudi še pozneje večkrat razveselil s svojim lepim petjem, ko je kot solist nastopil pred zbranimi partizani. Ko je začel legati mrak na dolino pod nami in je nočni veter šumel v vrhovih smrek, je pod njimi zaorila partizanska pesem. To so bili lepi večeri.«

Ludvik Zupanc-Ivo, ki se je tudi udeležil napada na Ljubno, se te akcije takole spominja: »Konec aprila 1942 sva z Ladom Letonjem-Mirkom krenila na zvezo na Ljubno, kjer sva vzpostavila zvezo z aktivistko Anico Kopušar. Ta je v sodelovanju z Antonom Kostanjškom, pomožnim policistom na Ljubnem sodelovala v pripravah za napad na orožniško postajo. Vse je potekalo v najlepšem redu in največji tajnosti. Ko so maja prišle na Mozirske planine Savinjska in Revirska četa, smo s štabovci ves načrt napada temeljito preštudirali.

V noči na 19. maj so zapele puške in mitraljezi. Del Savinjske in del Revirske čete je pod vodstvom Kmeta in Silasa obkolil orožniško postajo. Komandir Veličko je s svojo skupino zasedel položaj na desnem bregu Savinje nad mostom, da bi Nemcem, ki bi prišli na pomoč iz Gornjega grada ali Mozirja, preprečil dostop na Ljubno. Jaz sem s skupino treh borcev zavzel položaj ob skladovnici hlodov na levem bregu Savinje blizu tehtnice. Moja naloga je bila, da likvidiramo patroljo orožnikov, ki je bila na obhodu. Imeli pa smo strogo navodilo, da na noben način ne smemo podreti Toneta Kostanjška. Opisali so nam ga, kakšen je, vendar v temi bi se lahko zgodila pomota. Napad je bil določen za enajsto uro zvečer.

Bila je mirna, topla pomladanska noč in le šumenje Savinje nas je motilo v nestrpnem čakanju. Ura v zvoniku je odbila tričetrt na enajst. Zaslišal sem korake in dregnem Kostjo v rebra, on pa svojega soseda. Kakih 60 korakov pred nami se pojavita dva orožnika. Vsi so strme opazovali, če ni med njima kdo Kostanjšek. Ko sem bil nekako prepričan, da ga ni poleg, sem dal povelje za strel. Po prvih strelih obleži največji na tleh, drugi pa zakriči in jo jadno ubere proti tehtnici. S Kostjem pošljeva še vsak po eno kroglo za bežečim in ugotoviva, da sva ga ranila. Skočiva k padlemu in že imava v roki puško. Odvzameva mu še opasač s pištolo in dokumente, po katerih ugotoviva, da se padli piše Šušteršič in da je doma iz Trbovelj.

Vtem pa že zaregljajo mitraljezi in puške pred postojanko. S svojo skupino sem šel, da bi poiskal ranjenega orožnika, vendar ga nismo našli. Veličku sem poslal sporočilo, da gremo

iz zasede in da se bomo priključili drugim. Ko smo prišli v sredino trga, zaslišimo močno detonacijo. Nismo vedeli, kaj naj bi to bilo, a že po nekaj minutah nam je bilo jasno. Komandir orožniške postaje se je ob napadu umaknil v prvo nadstropje in od tam nabijal z brzostrelko skozi okna. Medtem so partizani vdrli v pritličje, da bi prišli do Kostanjška. Ta pa se je v zmedenosti zaklenil. Ker borci niso mogli odpreti vrat, so jih zaminirali. Kostanjšek si je ravno oprtal torbico z bombami in že hotel odpreti vrata, ko ga je silna eksplozija vrgla v sosednjo steno. Partizani so ga našli še vsega omotičnega, vendar kaj hujšega ni bilo. Na glavo so mu posadili civilni klobuk in komaj da je oblekel površnik, že je bil na varnem med partizani.

Partizani so nosili orožje in strelivo iz postojanke, Švaba pa je še kar nabijal. Ni se predal niti, ko je že gorela hiša. Marjan Čater-Petja, star 15 let je jurišal na vrata njegove sobe, toda Nemec je bil ves vražji in Petja se je rešil samo s skokom iz prvega nadstropja.

Skupina partizanov, ki ni sodelovala pri napadu na postojanko, je polnila nahrbtnike z raznim blagom v bivši Druškovičevi trgovini. Kar nismo mogli vzeti s seboj, bale tekstila in drugo, smo zmetali na cesto in pozvali tržane, naj si vzamejo, kar jih je volja. Po Ljubnem je odmevala partizanska pesem, vmes so odmevali vzkliki s pozivi na boj proti okupatorju. Razbili smo tudi vse napisne table. Trgovina je bila do kraja uničena. Zaplenili smo 28 pušk, mitraljez, dve brzostrelki, bomb in streliva pa toliko, da nismo mogli vsega nesti, ter smo nekaj zabojev spravili na podstrešje kapelice ob Savinji. Ob svitu smo s pesmijo krenili v mozirske planine.«

Albin Vipotnik pripoveduje dalje:

»Novinec Kostanjšek, ki se nam je pridružil na Ljubnem, je kazal mnogo dobre volje v novi družini. Ostal nam je zvest vse do konca vojne. Obe četi sta še to noč odšli z Mozirskih planin. 2., to je Mirkova četa, je odšla mimo Šmihela nad Mozirjem proti Šentandražu pod Goro Oljko, jaz pa sem z Vreskovo četo krenil po pobočju Mozirskih planin v dolino, nakar smo prebredli Savinjo, šli čez Hom v Zadrecko dolino in se proti jutru ustavili v vznožju Dobrovelj nedaleč od Šmartna ob Dreti. Ko smo gredoč počivali, je eden naših borcev zaspal, toda že pri prehodu čez potok Dreto nas je dohitel. Borci so bili od dolgega pohoda utrujeni in so si hitro našli zasilna ležišča v gosto poraščenem gozdu. Komandir Vresk je še razporedil straže in kmalu je bilo vse tiho.

Sredi popoldneva je prišla iz smeri vasi Volok postarna ženi-
ca s košem. Povedala je, da je prišla po drva, ki jih je bilo tam
okrog res dovolj. Iz varnostnih razlogov smo ženico zadržali do
večera, ko se je četa pripravila za odhod. Odšli smo proti Me-
nini planini in si nedaleč od vasi Bočna uredili začasno tabo-
rišče. Od tu je bil lep razgled po Zadrecki dolini. Ivan Žmavc-
Mrazek, ki je tudi sodeloval pri ljubenski akciji, nam je že pred
našim pohodom na to stran doline našel zelo ugoden teren,
kjer si je četa uredila taborišče. Tu se je četa zadržala nekaj
tednov. Za prehrano čete sta skrbela odbor OF in vaška zaščita
v Bočni.

Jaz se nisem kaj dosti zadrževal pri četi. Večinoma sem
hodil po terenu, kjer sem imel sestanke. Ob neki priložnosti sem
pokazal komandirju Majcnu prostor, ki je bil zelo ugoden za
zasedo ob cesti, ki pelje iz Gornjega grada proti Mozirju. Bilo
je na mestu, kjer zavija potok Dreta v ostrem loku in je cesta
speljana tik pod goznatim pobočjem, tesno ob cesti pa teče Dre-
ta. Bilo je na Binkoštno nedeljo, ljudje so šli ravno k maši,
ko sta se pripeljala na motorju dva nemška žandarja. Prejšnji
večer smo namreč naredili rekvizicijo v Spodnjih Krašah in
zdaj sta bila na poti tjakaj. Ko je dal Majcen znak, so borci
ustrelili proti žandarjema, pri tem pa so morali paziti, da niso
zadeli katerega od civilistov. Le Veličku, ki je bil z mitraljezom
nekoliko nižje ob cesti, je municija sabotirala, zato se je močno
razjezil.

Zaseda je bolj slabo streljala. Ena krogla je preluknjala
zadnjo gumo na motorju, ki ga je začelo zanašati sem in tja po
gramozni cesti, tako da je žandar, ki je sedel na zadnjem se-
dežu, zletel na tla. Žandar, ki je vozil motor, bil je komandir
postaje v Gornjem gradu, je bil ranjen, vendar se je s polpraz-
nim motorjem ujel in v hitrem diru odpeljal proti Nazarjam.

Žandarja, ki se je pobiral na tleh, smo hitro obstopili. Izkaza-
lo se je, da je Slovenec — Štefan Domanjko, doma iz Lovrenca
na Dravskem polju. Izjavil je, da bi se pridružil partizanom in
res smo ga vzeli s seboj. Privzel si je ime Rustja.

Nekdo nam je prinesel sporočilo, da sta se iz Gornjega grada
pripeljala dva kamiona vermanov, ki zdaj iz sosednje vasi
Šmartno ob Dreti prodirajo v strelcih proti nam, hoteč nam
pritti za hrbet. Vsa četa se je umaknila više proti angleškim ba-
rakam. V planini smo od pastirja kupili mlado ovco, jo zaklali
in spekli. Pri tem se je izkazal novinec Rustja, še pred nekaj
urami nemški žandar. Pridno je obračal jagnje na ražnju in

potem zanesljivo odrezal vsakemu borcu pripadajoči kos ovčetine.

Zvečer smo se vrnili v taborišče. Zapustil sem četo in odšel v dolino, v vasi, med ljudi.«

Komandir orožniške postaje Gornji grad Futterer je o napadu partizanov podal naslednje poročilo: »Gostilničar Žmavc v Gornjem gradu mi je sporočil, da so to jutro (25. maja) banditi oplenili kmeta Vajsa in gostilničarja Vrtačnika v Spodnjih Krašah. Zato sem se z motornim kolesom skupaj s pomožnim policistom Štefanom Domanjkom odpeljal v Šmartno ob Dreti, kjer sem poiskal informacije pri cellajterju Ferdinandu Remicu. Na poti med Gornjim gradom in Rečico me je zajel močan ogenj iz strojnice in pušk, ki mi je onesposobil motorno kolo. Obstal sem in opazil, da ni nikjer več Domanjka. Dobil sem strel skozi desno bedro, motor pa šest strellov. Z izposojenim navadnim kolesom sem prihitel v Nazarje. Ko sem se vrnil v Spodnje Kraše, sem izvedel, da je bil Domanjko ranjen in so ga odvedli banditi s seboj. Ali je sam skočil z motorja, ne vem. Pač pa je oddal nekaj strellov. Domanjko se je rodil leta 1904 v Št. Lovrencu na Dravskem polju in je pristojen v Celje. S seboj je imel karabinko in pištolo.«¹¹⁰

Kmet Martin Slapnik iz Sv. Jošta nad Gornjim gradom pa je naslednji dan podal na orožniški postaji Gornji grad naslednjo prijavo: »Prejšnji dan so prišli k meni banditi, ki so napadli stražmojstra Futtererja in Domanjka. Zahtevali so živila, ki jih pa nisem imel, zato so se zadovoljili s tremi litri jabolčnika. Med njimi je bil tudi Domanjko in mu je (najbrž zdravnik), visok, plavolas, z arniko čistil rane, ki jih je dobil, ko je zletel z motorja. Pri bandi je bil tudi neki Hohkraut, Ivan Janc in neki Kostja baje vsi iz Trbovelj. Pravili so, da so sodelovali oktobra 1941 v napadu na Čmakovo graščino pri Bralslovčah. Žal, da jim je, ker niso ujeli Futtererja. Bilo jih je šestnajst, vsi oboroženi. Pravili so, da se sestanejo še s šestdesetimi banditi Trboveljčani na Menini, od koder pojdejo na Kranjsko. Čudno je, da je Domanjko po Slapniku dal sporočiti žandarmerijski postaji, da pozdravlja svojo ženo in da mu je dobro.«¹¹¹

Obveščevalna služba, ki je to pomlad že precej dobro delovala, je izvedela, da nameravajo Nemci izgnati prebivalstvo nekaterih vasi pod Dobrovljami in pod Menino planino. Partizani in vaški odbor OF v Bočni in Kropi ter vaška straža v teh vaseh so se dogovorili, da bodo zaščitili prebivalstvo. Zaradi

tega se je 1. četa Štajerskega bataljona utaborila tik nad temi vasmi. Skupaj z domačini bi napadli Nemce, ki bi prišli izganjat, kamione pa požgali. Seveda bi se potem vsi moški priključili partizanom. Ko je bila po nekaj dneh vest o izganjanju preklicana, se je četa umaknila na Dobrovlje. To je bilo zadnje dni maja 1942.

Na več ali manj strmih pobočjih Dobrovelj, Menine planine in drugega obrobnega hribovja in tudi po nekaterih ravninskih predelih Gornje Savinjske doline se razprostirajo ogromni smrekovi in jelovi gozdovi. Veliko teh gozdov je bilo last ljubljanske škofije, ki je imela v Nazarjah veliko žago, med obema vojnoma eno najmodernejših in največjih v Sloveniji. Med vojno je žaga delala izključno za potrebe okupatorja. Nemci so hiteli tudi z izsekavanjem gozdov in so se tako okoriščali z našim narodnim bogastvom. Partizanska vojska jih je pri tem močno ovirala, dokler jim tega sploh ni onemogočila. Kadar so namreč kje zalotili gozdne delavce pri podiranju dreves, so jih spodili domov, s prepovedjo, da ne smejo več sekati drevja za okupatorje.

V Nazarjah je bil tudi manjši samostan, v katerega so Nemci po izgonu redovnikov namestili posadko vermanov in policije. Samostan stoji na griču, ki ga krog in krog obdaja strm breg. Ta postojanka je bila partizanom trn v peti, zato so se odločili, da jo likvidirajo. Ker je zaradi ugodne lege imela izredno dober obrambni položaj, ji je bilo treba priti do živega malo drugače.

Štab bataljona je sklenil napasti nemško postojanko v Nazarjah ponoči 6. junija 1942. Albin Vipotnik-Strgar, ki je vodil pretežni del priprav za to akcijo, se te akcije takole spominja:

»Partizani so vedeli, da Nemcem v tej postojanki ne bodo prišli do živega drugače kot z zvijačo. Samostan, v katerem je bila policijska in vermanska posadka, je bil namreč na precej visokem griču tik nad vasjo in bi ga še tako močna partizanska sila, oborožena samo z lahkim orožjem, ne mogla zavzeti. Aktivisti-domačini so navezali stik z vermanskim stražarjem, ki je obljubil, da bo ob določeni uri spustil partizane v postojanko. Toda zgodilo se je drugače. Ko so prišli pred samostan, je stražar zbežal v postojanko in alarmiral Nemce, ki so takoj nato s silovitim ognjem vžgali po njih. Partizani se niso takoj umaknili, nekaj časa so odgovarjali na njihovo streljanje, vendar so kmalu spoznali, da akcije ne bodo mogli izpeljati. Zato so se naposled umaknili izpred postojanke.

Skupina partizanov pa je medtem zažgala nekaj skladovnic rezanega lesa in vsaj s tem prizadejala Nemcem precej škode. Partizani so zapustili Nazarje in odšli proti Kokarjem, vasi na spodnjem delu Zadrečke doline. Nobeden pa ni o odhodu obvestil zasede, ki jo je komandir Veličko razporedil za malim nasipom tik Savinje v smeri Mozirja. Tako je Veličko umaknil zasedo šele, ko so bili drugi že v Kokarjih in se je od tam slišalo streljanje. S fanti je prebredel Savinjo, obšel grič, na katerem je bila postojanka, in dohitel glavnino pri Goveku v Kokarjih. Govek je bil izredno zagrizen hitlerjanec in močno nevaren tamkajšnjim domačinom. Nemci so mu dali vermane za zaščito pred partizani. Govek je vedel, da ga partizani ne bodo pustili na miru in je mislil, da ga bodo vermanski stražarji rešili vsega hudega. Pa ga niso.

Ko smo obkolili njegovo hišo, so njegovi stražarji vžgali po nas. To nas ni zadržalo in kmalu smo bili v spodnjih prostorih njegove hiše. Govek pa se je s stražarji zabarikadiriral v gornjem nadstropju in od tam so streljali na nas. Na naše pozive, naj se preda, je samo še bolj vžigal po nas in res bi jo lahko kdo od nas skupil. Zato smo sklenili, da zaminiramo hišo. Še prej smo v spodnjih prostorih odkrili oboroženega vermana, ki se je skril pred nami. Razorožili smo ga. Bil pa je zelo ošaben in na naša vprašanja sploh ni hotel odgovarjati. Računali smo, da bo eksplozija mine podrla strop, kar se pa ni zgodilo. Pač pa je drugače močno razrušila stavbo in vse, kar je bilo leseno, je začelo goreti. Govek se je s stražarji umaknil najprej na podstrešje, nato pa naredil luknjo v strehi in zlezel skozi. Plameni so že oblizovali ostrešje, ko je Govek spoznal, da mu ni rešitve. Prosil je za lestev, toda kdo bi reševal takega zagrizenega sovražnika. Veličko, ki je s svojo skupino malo prej došel do nas, mu je poslal odrešujoč strel, sicer bi se živ spekel na ražnju. Poleg Goveka sta padla dva njegova stražarja vermana, eden pa se je predal in smo ga vzeli s seboj.

Skoraj se je že zdanilo, ko smo odhajali od Goveka. Ogenj je silovito pustošil izdajalčevo hišo. Iz hleva smo vzeli rejeno telico in jo odpeljali s seboj. Že pred miniranjem hiše so se fantje založili s hrano iz dobro založenih shramb in tako smo precej obloženi krenili v strme bregove naših Dobrovelj.¹¹²

Po akciji pri Goveku in v Nazarjah so se partizani vrnili na Dobrovlje in si v Golih Vrtačah postavili taborišče. Šotore so si postavili v veliki kotanji. Pred milijoni let je bilo to vulkansko

žrelo, zdaj pa je bilo lepo obraslo z mahom in drevjem. Jama je bila podobna amfiteatru. Takih jam je na Dobrovljah precej.

Borci so postavili šotore, in ker je bilo teh premalo, so olupili nekaj smrek in iz njihovega lubja naredili lične barake. Iz doline so prihajali novi borci. Tako so iz Liboj prišli trije Hrovatinovi fantje, Jakob, ki si je nadel ime Panter, Avgust je postal Čato, pa Jurič. Sosed hitlerjanec jim je bil nakopal policijo na vrat, a so zadnji hip ušli. Njihove starše in sestro so odpeljali v koncentracijsko taborišče. Iz Liboj je prišel v partizane Anton Gračner-Borutin.

Bataljon je tiste dneve preživeljal v miru, bilo je tudi lepo vreme in med šotori je bilo živahno vrvenje. Nad tem pa je kakih petnajst metrov visoko na robu, ki je obkrožal celotni tabor, bdela nad varnostjo bataljona straža. Kisovarjev Lipče je pridno šival čepice triglavke; bilo je zaželeno, da bi vsi borci dobili enotna pokrivala. Ni minil dan, da se ne bi pojavil kak novinec ali tudi več. Tako so prišli iz Nazarij trije Toničevi fantje, bratje Ivan, Tone, študent agronom, in Ciril Remic. Z njimi sta prišla Štefan Vrankar in Toničev delavec Ivan Stopar, kmalu poznan pod imenom Kitak. Ciril je postal odslej Tugo, Tone Škorjanc, Ivan pa Lovec. V teh dneh sta prišla na Dobrovlje tudi brata France in Dominik Hribar, stara komunista iz Prebolda.

Proti koncu februarja leta 1942 so Nemci izpustili iz koncentracijskega taborišča Mauthausen nekaj desetih slovenskih zapornikov iz Spodnje Štajerske. Med njimi sta bila tudi dva zelo znana Savinjščana: brata Franc in Dominik Hribar. To sta bila preboldska rojaka, že predvojna komunista in borca za delavske pravice. Oba sta se vrnila iz taborišča zelo izčrpana. Dominik je imel še zlomljena tri rebra in več ran po glavi, vse od udarcev nemških priganjačev v taborišču. V tistem času, ko sta počivala, se zdravila in krepila, sta obiskovala znance v Savinjski dolini in jim pripovedovala o razmerah v taborišču kljub temu, da sta pred izpustitvijo iz taborišča podpisala, da bosta o vsem, kar sta tam doživela, molčala. Ljudje so sedaj prvič na lastna ušesa slišali, kaj se godi po teh zloglasnih »tovarnah smrti«.

Hribarja sta se v tem času zadrževala v Šmartnem ob Paki. Tu sta imela zanesljivega človeka in obveščevalca v osebi gostilničarja in mesarja Rogla. Pri njem so bili na hrani nemški policisti. Ker so mislili, da je Rogl njihov somišljenik in simpatizer, so mu marsikaj zaupali. Tako je tudi izvedel, da nameravajo Nemci Hribarjeva ponovno aretirati. Prihitel je k njima in jima povedal, da ju nameravajo še tisto noč aretirati. Obveščena sta



Filip Jurhar-Lipče



France Hribar-Savinjšek

takoj sedla na kolesi in se odpeljala proti Šentrupertu, kjer sta se oglasila pri aktivistki Veri Plaskan, nato pa krenila dalje v Prebold na dom njune matere. Tam je bila v tistem času še javka, ki jo je vzdrževala njuna sestra Ivanka Hribar-Marjetka. Ta je hitro poslala sporočilo in že je prišel terenec Franc Gril-Čamberlain, ki ju je odvedel na Dobrovlje v taborišče I. štajerskega bataljona.

France Hribar si je privzel ilegalno ime Savinjšek, Dominik pa se je preimenoval v Oskarja. Med partizani sta se počutila srečna, bila sta spet v domovini, svobodna!

V taborišču so bile vsak dan politične ure in v dolgih debatah so se odvijali pogovori o položaju v svetu, na frontah, o fašizmu in raznih drugih ideologijah. O idejah komunizma je vedel mnogo povedati France Hribar-Savinjšek. Kot star komunist in absolvent nekajletne robije v Sremski Mitrovici je bil ideološko izredno dobro podkovan. Pa tudi sicer je bil močno načitan in razgledan človek. Znal je zelo prijetno, nevsiljivo pripovedovati in zanimivo posegati v debate.

Nekoč, ko ga je bila ravno volja, se je na prošnjo soborcev povrnil v spominu na prestane težke dni v Mauthausnu. Ves tabor ga je poslušal z velikim zanimanjem. Vse je bilo popolnoma tiho, on pa je pripovedoval,¹¹³ kako so jih 22. avgusta 1941 segnali iz Starega piskra v Celju in naložili na tovorni vlak ter jih odpeljali do Linza v Avstriji. Od tu so jih peš gnali v šest kilometrov oddaljeno taborišče Mauthausen. Tam je spoznal, kako je znal nemški nacionalsocializem iztrebljati svoje nasprotnike. Od prvih transportov, ki jih je gestapo privedel v Mauthausen takoj po zasedbi Avstrije — bili so to avstrijski komunisti — jih je bilo živih ob prihodu Slovencev komaj trinajst!

Kadar ni bilo stražarjev v bližini, so pripovedovali, kako je nastajalo taborišče. To je bilo leta 1938, takoj ko je Hitler zasedel Avstrijo. Ko so jih prignali tja, ni bilo tam še nobene stavbe, barake ali kaj podobnega. Spali so na goli zemlji, vsak je dobil samo eno odejo. V njej so potem vsak dan nosili pesek, kamenje in drug material za gradnjo taborišča iz tri kilometre oddaljenega kamnoloma. Ves drug gradbeni material, potreben za gradnjo taborišča, so znosili iz šest kilometrov oddaljene železniške postaje, na hrbtih ali kakor je kdo mogel. Na desetisoče vagonov najrazličnejšega materiala za gradnjo mesta smrti so znosili prvi zaporniki, prve žrtve Hitlerjeve tiranije. Mnogi od njih so bili komunisti iz Avstrije in Nemčije, največ pa Židov. Vsi ti so garali pod strašnim terorjem esesovskih valptov, vse dokler niso izčrpani do poslednje kaplje krvi obnemogli, veliko pa so jih pobili. Vse te je potem požrl krematorij.

Transport Slovencev so postavili k zidu blizu vhoda, kjer so morali čakati, da se taborišče zbudi. Vmes so jih neprestano prešteli. Ob štirih zjutraj se je oglasil zvonec in zdaj je zašumelo v barakah kot v orjaškem panju. Od vsepovsod so se vsipali ljudje in ne da bi hiteli, naravnost tekli so sem in tja. Od nekje se je pojavila velika skupina s kotli. Vsi so bili oblečeni v črta-ste obleke, kot da so v pižamah. Slovenci so še vedno stali na dežju, premočeni do kože. Šele ob desetih so jih poslali v kopalnico, še prej pa so jih na hitro postrigli na balin. Po kopanju so jih dodelili v barako št. 19, kjer so ostali dva dni. Ta baraka je bila nekaka sprejemnica. Tu so dobili tudi oni taboriščne obleke, stare, od pranja izlizane in zakrpane. Na oblekah so bile prišite rdeče značke, znamenja političnega kaznenja.

V času, ko so prišli v Mauthausen prvi Slovenci, je bilo tam zaprtih okrog 7000 ljudi iz raznih držav Evrope. Vso to množico ljudi so uporabljali kot delovno silo v raznih deloviščih. V številnih delavnicah je bilo zaposlenih nekaj tisoč ljudi, na štirih velikih deloviščih imenovanih Strassenbau so delale velike skupine zapornikov nove ceste. Ena skupina zapornikov je delala stanovanjske hiše za esesovce. V tej skupini sta bila nekaj časa tudi brata Franc in Dominik Hribar ter Rudi Rebernik.

Nedaleč proč je bil kamnolom, v katerem je delala skupina zapornikov, v njej je bilo največ Židov. Kamnolom je bil v globoki jami, iz katere je držalo prek sto stopnic. Po teh stopnicah so morali zaporniki nositi na svojih hrbtih težke kamnite bloke in to pod stalnim priganjanjem z bičem. Če je kdo onemogel in ni mogel nesti težkega bremena navzgor po zelo strmih stopnicah, so ga esesovci z lopato ali s čim drugim pobili do smrti. Zaporniki so ob vrnitvi v taborišče dan za dnem nosili na nosilih pobite tovariše, žrtve zverinskega režima v taborišču. Nekoč je trinajst Židov naredilo samomor. Vrh prepadne stene nad kamnolomom so se prijeli za roke in se pognali v globino.

Siedlungbau se je imenovalo gradbišče, na katerem sta tudi delala brata Hribar. Od taborišča je bilo oddaljeno tri kilometre. Na prostranem položnem hribu so hoteli Nemci zgraditi posebno elitno naselje za esesovce. V času, ko je prišel tja prvi slovenski transport, je bilo gradbišče šele v začetni fazi. Gradili so cesto in kopali jame za hiše, ki so bile tudi po več metrov globoke. Delo je bilo skrajno primitivno, vso zemljo je bilo treba premetati ročno. Tako je gruda zemlje morala tudi prek dvajset lopat, preden je prišla na pravo mesto.

Taboriščnike so v poletnem času zbujali že ob pol treh zjutraj, nakar so morali bliskovito urediti svoje pograde, se umiti in pospraviti, nakar so dobili po dva decilitra čiste juhe za zajtrk, ob štirih pa so jih že pognali na dvorišče, in to ob vsakem vremenu. Pol ure so imeli prosto, nakar so jih nagnali v vrste. Naj je padal dež ali sijalo sonce, taboriščniki so morali stati mirno. Ob šestih so krenile posamezne skupine vsaka na svoje delovišče. Na Siedlungbauu je delalo 600 taboriščnikov, ki so bili razdeljeni na skupine po 50 ljudi. Vsako tako skupino je nadzoroval »kapo«, ki je bil največkrat obsojeni kriminallec. Ti so pod Hitlerjem uživali poseben privilegij, lahko so poveljevali in se znašali nad političnimi obsojenci. V glavnem so bili to Nemci. Delo je trajalo deset ur. Opoldne so imeli eno uro odmora, v tem času so jim pripeljali s kamionom kosilo. Za kosilo so imeli po

več tednov zaporedoma vsak dan juho iz kolerabe, nato pa spet nekaj tednov juho z repo. Ta čorba ni imela niti od daleč toliko kalorij, kolikor bi jih bilo potrebno za človeka brez dela, nikar pa še za težake. Zato so zaporniki hitro oslabili in kmalu postali pravi okostnjaki.

Kapo je imel absolutno oblast nad zaporniki. Bolj ko je bil krut, bolj je bil priljubljen pri esesovcih. Zapornike so lahko topli in če ga je pri tem pobil do smrti, ni zato nikomur odgovarjal. Eden med njimi, Otto Lutz — Slovenci so mu dali naziv Sultan — je bil posebno krut. Nekoč je umoril svojega očeta in mater, Hitlerjeva oblast pa ga je osvobodila iz zapora in mu zapala nadzor nad taboriščniki.

Ko je bila cesta v Siedlungsbauu tlakovana s kamenjem, so Nemci privlekli od nekje težak valjar, v katerega so vpregli osemdeset taboriščnikov, med njimi tudi oba Hribarja. Valjar je bilo treba vleči po cesti navzgor, nazaj pa so ga morali zadrževati. Sultan je divjal ob koloni vpreženih in jih strahotno mlatil z dolgo gorjačo.

Nekoč se je spravil nad skupino petdesetih Poljakov. Bilo je opoldne, in Poljaki so stali v vrsti in čakali na kosilo. Bil je pijan, začel je mahati z debelo gorjačo po Poljakih tako dolgo, da jih je nekaj pobil na tla. Nato je hodil po njih in jih mlatil tako dolgo, da se mu je debela gorjača prelomila.

Malo pred večerom so se skupine utrujenih taboriščnikov vračale s svojih delovišč v taborišče. Za večerjo so dobili malo kruha, košček slabe salame ali margarine in dva decilitra črne brozge, ki so ji rekli kava.

Zaradi izredno slabe hrane in izčrpanosti je tudi Slovence napadla griža, udomačena bolezen vseh taborišč. Novembra so umrle prve žrtve. Med drugimi je zbolel za grižo tudi Kač s Polzele. Prej tako krepak možakar je postal v nekaj mesecih kot senca. Bil je živahen, veder človek in tovariši so ga imeli zelo radi. Silno si je želel, da bi vsaj še enkrat videl domačo Savinjsko dolino, toda želja se mu ni uresničila. Umrl je v začetku decembra 1941.

Taboriščniki so umirali na veliko. Krematorij ni več zmogel požirati vseh mrtvecev sproti. Ko je nekoč razneslo dimnik krematorija, ki je gorel noč in dan, so morali ustaviti sežiganje. V nekaj dneh se je nabralo na stotine mrličev. V spodnjih prostorih krematorija so jih zlagali kot drva — po štiri podolgem, po štiri počez v skladovnice.

To je bil Mauthausen. Koliko podobnih uničevalnih taborišč je delovalo prav tako s polno paro širom po okupirani Evropi! Nemško-avstrijski nacionalsocializem si je na vso moč prizadeval do kraja likvidirati svoje nasprotnike, potem pa na pogorišjih in ruševinah sveta postaviti svoj red, red razčlovečenega človeka. Posledice zmage nacionalsocializma bi bile za človeštvo katastrofalne.

Še podatek, za katerega Savinjšek tedaj še ni mogel vedeti:

V Mauthausen je od leta 1938 pa do osvoboditve 1945 bilo pripeljanih 335 000 ljudi iz raznih držav Evrope. Od tega jih je zgorelo v krematorijih 130 000, med njimi 12 890 Jugoslovancev.

Štajerski bataljon krene na Moravsko — Stanetu naproti

Po nekaj dneh počitka je Vlado Letonja-Mirko 9. junija odšel s svojo 2. četo I. štajerskega bataljona iz Dobrovelj na svoj teritorij, pod Goro Oljko, Paške vrhove in Šentandraž. Veličko pa je dobil sporočilo, da so Nemci vzpostavili na Menini planini vermansko postojanko. Posadka je bila nameščena v barakah. Veličko je s patruljo krenil na ogled. Dišalo mu je, da bi s svojimi ljudmi napadel vermane in bi tako prišel do orožja. To je bilo 10. junija.

Ko se naslednji dan Veličko vrne v četo, pripoveduje, da je v novi postojanki štirideset vermanov, katere bi se dalo najboljše napasti opoldne, takrat ko gredo na kosilo. Med borci je zavladalo precejšnje navdušenje, kar predstavljali so si, da že imajo štirideset pušk več v četi. Navdušenje se še ni poglobilo, ko se pojavi v taborišču član Okrožnega komiteja Albin Vipotnik-Strgar in pove, da morajo vse štiri čete I. štajerskega bataljona takoj na pot na Moravsko in od tam v Zasavje, kjer naj bi nekje pri Litiji zasedli levi breg Save. Z Dolenjske namreč prodira Stane Rozman na čelu II. grupe odredov. Stane je že ob svojem odhodu s Štajerske novembra 1941 obljubil, da se bo vrnil, in to ne sam. S seboj bo pripeljal močno enoto partizanov v pomoč Štajercem. Tako je nameraval že decembra z enim bataljonom priti na Štajersko, toda tedaj so Nemci nakopičili vojaštvo ob meji in mu zaprli pot. Pa tudi zapadli sneg ni obetal nič dobrega. Bila bi prava pogibelj za enoto, če bi jo v takih razmerah pripeljal na Štajersko.

Ni bilo kaj razmišljati. Nameravani napad na vermane so opustili, obe četi sta se pripravili na odhod. Po Mirkovo četo

v Šentandraške hribe je odšel Ivan Mogu-Marko, z nalogo, da jo čim hitreje pripelje na Dobrovlje v sklop bataljona. Toda Lojze Vresk je bil nestrpen in ni mogel dočakati Mirkove čete. Vzdignil je obe, Majcnovo in Veličkovo, in se z njima odpravil proti Slapam. Pot naj bi jih vodila prek Šipka v Črni graben, onstran Blagovice pa bi se povzpeli na Limbarsko goro. Na drugi strani pa je že Moravska dolina. Naročeno je bilo, da morajo gredoč dobiti zvezo s 1. četo, pri kateri je bil bataljonski štab. Bataljon mora priti na cilj čimbolj neopazno. Iz taborišča na Tolstem vrhu sta obe četi krenili že popoldne, šle po stezi nad Šentjoštom, se v mraku spustile na sedlo Lipa in ponoči nadaljevale pot po pobočju hriba Ščavnica. Rado Zakonjšek se tega pohoda takole spominja:

»Za kratek čas smo se ustavili zvečer v vasi Zgornji Motnik, nato pa pri Špitaliču prešli cesto Vransko—Kamnik. Blizu vasi Okroge smo predanili, ves dan je padal dež. Zvečer smo zasedli vas, vsega skupaj tri kmetije, kjer so nam kmetje zaklali dve ovci za večerjo. Naslednji dan zjutraj smo se povzpeli na Šipek. Tam bi nas moral čakati kurir iz štaba bataljona, a ga ni bilo. Zvečer istega dne smo nadaljevali pot in se ustavili v vasi Gabrje. Tu smo odkupili mlado telico in jo zaklali, da so imeli borci večerjo. Med Blagovico in Krašnjo smo prešli dolino in cesto Ljubljana—Celje ter se čez Limbarsko goro napotili do vasi Borje, nedaleč od vasi Kolovrat, kjer je bila policijska postojanka. Ker bi tam nekje moral taboriti bataljonski štab s 1. četo, sta četi počakali, da sta se vrnila komandirja Majcen in Veličko, ki sta vsak s svojo patruljo šla, da poiščeta štab. Štab je s 1., tako imenovano Robinovo, četo taboril na Vrheh pri Rovišah, kamor smo naposled dospeli tudi borci 3. in 4. čete. Med iskanjem štaba je Veličko naletel na Ristovo četico, ki se je nekaj dni prej prebila čez Savo na to stran.

Blizu našega taborišča je bila znana partizanska hiša pd. pri Gričarju. Družina je bila povezana z revirskimi partizani. Najstarejši sin Metod je bil že v ilegali. Tega dne so prišli Nemci, da bi aretirali Gričarjevo družino. Očeta so Nemci ujeli in aretirali, ko je delal na polju, družina pa se je pred njimi umaknila v gozd, kjer je bilo naše taborišče. Nemci so menda opazili, kam je zbežala Gričarjeva družina, zato so prodirali v gozd in naleteli na naše taborišče.

Kosilo je bilo pravkar kuhano, toda mi smo se morali na vrat na nos vreči na položaje tik taborišča. Komaj smo jih utegnili zasesti in se razporediti po položajih, že so nas Nemci silo-

vito napadli. V tem napadu so padli trije borci, med njimi vodnik Jakob Hrovatin-Panter iz Liboj. Bil je takoj mrtev. Ko je to videl njegov brat Avgust, je kar med točo krogel skočil k njemu in mu odvzel ročno uro in puško.

Tudi Nemci so imeli nekaj mrtvih. Ta napad je bataljon odbil in se že v zgodnjih popoldanskih urah premaknil na drug položaj. Med pohodom smo prispeli do ceste in na nekem ovinku pod Sv. goro opazili, kako se pomika po cesti iz Vač navzgor večja skupina vermanov in Nemcev. Ko so prišli dovolj blizu, smo vžgali po njih in prvo skupino domala pokosili. Le nekaj se jih je med glasnim krikom in vikom razbežalo.

Zvečer je bataljon nadaljeval pot. Hodili smo skozi strmo in gosto poraščeno reber. Nebo je bilo oblačno in je zaradi tega bilo temno, da ni bilo moč videti niti za korak naprej. Borci so se prišli drug za drugega in tako lezli naprej. To temo je izkoristil ujetnik, nemški orožnik Rustja. Ni se mogel ali pa tudi ne maral uživeti v položaj partizanskega borca, čeprav je to splošno obljubljal. Njegovo izginotje so borci opazili šele zjutraj, ko smo se ustavili v bližini vasi Peče pri Moravčah. V bataljonu je bil še en ujetnik verman, ki je bil ujet skupaj z Rustjem. Doma je bil nekje iz okolice Ptujja.

Ta dan je bilo zelo hladno, naravnost mrzlo. Borci, ki že prejšnji dan niso ničesar zaužili, so bili pošteno lačni.

Terenec Gričar, ki se je pridružil bataljonu, je povedal, da je v vasi Peče trgovec, ki je nemškutar. Štab je sklenil, da opravi zvečer pri njem zaplembo živil. Že v zgodnjem mraku se nas je nekaj borcev pritihotapilo v bližino vasi, da si ogledamo položaj. Ko je zvečer prišel še bataljon in zavzel položaje, se je štab bataljona zelo začudil, ko je prišel do trgovine. Hiša, v kateri je bila trgovina, je bila namreč vsa razsvetljena, vsa vrata odprta ali žive duše nikjer. Kot da bi se prebivalci hiše vdrli v tla. Ves bataljon se je ta večer dobro založil s hrano. V trgovini je bilo veliko jajc. Borci so si v kuhinji pekli jajčni praženec. Kako dobra večerja je bila to: praženec z marmelado! Prav vsem je imenitno teknilo.

Borci so si naložili živeža, kolikor so mogli nesti. Gričar nas je vodil na vrh nekega hriba blizu Sv. Florjana, kjer ni bilo nobene domačije. Ko smo potem dopoldne pregledovali plen in so po travniku razgrnili še živo pisan tekstil, se je od nekod pojavilo nemško letalo štorcklja. Zadnji hip smo uspeli vse skupaj skriti v bližnje grmovje.

Naslednji dan je bataljon zapustil taborišče in krenil proti vasi Dešen nad Kresnicami. Tu je ostal do noči.

Poročila s terena so bila zelo neugodna. Nemci so neprestano dovažali vojaštvo in policijske oddelke v dolino Save. Dolina je bila polna nemškega vojaštva in tako rekoč zaprta. Z dolenske strani je bilo slišati močno streljanje, pojenjalo ni ves dan. Nemške policijske oblasti so vedele, da je nekje v Zasavju večja partizanska enota. Položaj našega bataljona je bil zelo težak. Morali smo se dobro krili pred številnimi nemškimi patruljami, ki so na vsak način hotele odkriti položaj bataljona. Patruljam je pomagala še štorclja, ki je ves dan preletavala teren in iskala partizane. Štab bataljona se je posvetoval in sklenil, da se bataljon pomakne proti Savinjski dolini.

Prebivalci vasi Dešen so bili zelo ljubeznivi in so partizanom radi in prijazno postregli. Skuhali so izdatno večerjo, ki je bila obenem tudi zajtrk in kosilo. Iz moke, ki smo jo zaplenili pri Podrgajsu v Pečah, so spekli kruh. Žal pa ni bilo mogoče dobiti kvasa, zato so bili hlebci nizki in gosti kot ovčji sir. Po večerji smo se poslovili od prijaznih prebivalcev vasi Dešen in se napotili proti vzhodu. Že proti jutru smo prišli v malo vasico Hrastnik, približno pol ure od vasi Peče. Vasica leži na gričevnatem pobočju nedaleč od ceste, ki pelje iz Izlak v Moravče. Med pohodom smo zagledali v daljavi luči Ljubljane. To je bilo izredno lepo doživetje, ko smo gledali te utripajoče luči, ki so svetile že v nastajajoče poletno jutro.

Bataljon je predanil v vasi Hrastnik. Tudi prebivalci te vasi niso vedeli, kako in s čim bi bolje postregli partizanom. Ker je bila ravno nedelja — 21. junij — je štab bataljona sklenil, da tu organizira miting in se tako malo oddolži za njihovo prijaznost. Na programu je bil govor, ki ga je imel Sergej Kraigher, nato se je razvil prisrčen razgovor z vaščani. Nekdo je zaigral na harmoniko in zaplesali so, domačini in borci. Bila je prisrčna prireditev, ki so je bili veseli domačini in partizani. V tem času še nihče ni slutil, kakšna tragedija čaka prijazno vasico Hrastnik.

Našel se je izdajalec. 20. julija 1942 so prihrumele v vasico močne policijske enote, tako imenovana kazenska ekspedicija, vasico obkolile, polovili ljudi, jih kratko zaslišali, nakar so vasico zažgali. Vse moške so postrelili, nekatere tudi žive zmetali v ogenj. Ženske in otroke so kmalu nato naložili na kamione in odpeljali v koncentracijska taborišča. Strahoten zločin okupatorja nad slovenskim prebivalstvom.

Zvečer je bataljon krenil proti Limbarski gori. Šele proti jutru smo dospeli vsi utrujeni do naselja, kjer smo tudi predanili. Pozno popoldne smo spet krenili in se šele zjutraj ustavili v nekem gozdu in tam predanili. Štab bataljona je poslal patroljo v rekvizicijo. Zaklali so dva prašiča in dobili tudi nekaj druge hrane.

Na Špiku je bataljon taboril dva dni. V sredo — 24. junija — navsezgodaj se je bataljon spet bližal Dobrovljam. Na nekem sedlu pred naseljem Slape je padel v nemško zasedo. Bataljon se je pomikal po stezi prek planine in Nemci so od zgoraj vžgali po nas. Tokrat ni bilo žrtev, le nekateri borci so odvrgli nahrbtnike. Borci so se hitro spet zbrali in nadaljevali pot skozi presedlaj, ki loči planino Ščavnico od Dobrovelj. Okrog pol pete ure zjutraj, bil je že dan, se je čelo kolone, v katerem smo bili štirje borci, in to Dimitrij, doma iz Nazarij, Lipče Jurhar, jaz in Savinjšek po položni poti bližalo kozolcu, ki je stal na robu vasi Vologa. Nič hudega sluteč smo hodili vzporedno in se pogovarjali. V sredini je bil Dimitrij, ki je nosil črno kučmo in bluzo podobno uniformi. Prišli smo že tik pred kozolec, ko je izpod njega vžgala nemška zaseda. Dimitrij, za katerega so Nemci napačno domnevali, da je komandant, je dobil dva strela, v čelo in v prsi. Bil je takoj mrtev. Drugi iz predhodnice smo se vrgli na tla in se med streljanjem kolikor mogoče naglo umikali iz dosega nemških krogel.¹¹⁴

Malo pod vasjo se je bataljon spet skoncentriral in se pognal v brežino Dobrovelj. Zasede so bile gosto postavljene in od vsepovsod so se vsipale nemške krogle. A bataljon je hotel priti čimprej na Dobrovlje in to mu je tudi uspelo. Z veliko muko smo preplezali strmino pod Svetim Joštom in se okrog poldneva zbrali v bližini taborišča, ki smo ga zapustili pred pohodom na Moravsko. Tjakaj poslana patrolja je odkrila, da je bilo taborišče odkrito, zaloge hrane izropane ali uničene, taborišče pa razdejano. Našli so tudi skrito posodo za kuhanje. Tudi ta je bila uničena, ker je bila vsa prestreljena in tako neuporabna.«

Nemci so obiskali to taborišče in še drugo v bližini šele 23. junija, to je komaj dan pred vrnitvijo bataljona. Vsenaokrog so bili dobro vidni še čisto sveži sledovi. Neki ovaduh je na orožniški postaji v Gornjem gradu poročal, da so partizani na Tolstem vrhu. To je bilo še pred odhodom bataljona. Ker pa Nemci takrat niso imeli zadosti policijskih sil, so pohod na Dobrovlje odložili. V taboriščnih skladiščih so našli tudi nekaj govejih kož. Ker je bila živina zaplenjena na državnih po-

sestvih, je imela v uhlju pritrjeno tablico s številko. Vse te kože so Nemci vzeli s seboj.¹¹⁵

Ker stara taborišča niso bila več varna, je bilo treba misliti na postavitev novih. Komandant Silas je takoj po prihodu na Tolsti vrh odredil, da je treba del hrane shraniti. Za to nalogo so bili določeni štirje borci med njimi tudi Miha in Matevž. Iz doline je bilo slišati brnenje kamionov. Nemci so dovažali vojaštvo in policijo v obrobne dele Dobrovelj. Pripravljali so se na pohod na Dobrovlje. Medtem ko je bataljon zjutraj zadel na zasedo, se je iz čete neopazno izmuznil železničar Ivan Rus-Mariborčan, ki se je pred enajstimi dnevi po navodilih gestapa vključil med partizane. Odšel je na orožniško postajo Vransko in od tam telefoniral na gestapo v Maribor. Verjetno se je nato odpeljal tjakaj po nova navodila.

Bataljonski štab je po prihodu na Dobrovlje odredil borcem kratek počitek in se medtem posvetoval. Ta dan sta prišla v štab kurirja iz Šaleške doline in povedala, da so Nemci razbili tamkajšnjo partizansko četico. Štab je po kratkem premisleku odbral deset borcev, izmed njih določil Franca Zalaznika-Leona za komandirja in Dominika Hribarja-Oskarja za političnega komisarja te skupine in jih še isti dan napolnil v Šaleško dolino. To je bila zdaj nova Šaleška četa.

Na politično delo sta bila poslana v Gornjo Savinjsko dolino tamkajšnja domačina Ivan Žmavc-Mrazek po domače Marmolov Anza iz Bočne in Franc Skok-Abesinec po domače Bendov France z Brda pri Rečici.

Na večer istega dne pa je bataljon že spet šel na pot, in sicer je krenil iz Dobrovelj v dolino, se prebil prek Savinjske doline v Taborske hribe. Bataljon je vodil Cankar. Borce je pripeljal do kmeta Jožeta Golavška po domače Ramšaka. To je bil večji kmet tik pod hribi Svetega Miklavža. Zgodaj zjutraj se je bataljon utaboril v gozdu blizu izvira potoka Gozdница. Pričelo je deževati, zato so borci obelili nekaj smrekovih debel in si iz lubja za silo naredili streho nad zasilnim bivališčem. Sedaj so lahko počivali, kajti bili so silno utrujeni. Naporni pohodi so trajali polnih štirinajst dni in spali niso niti eno samo noč.

Lipče in Cankar sta odšla na poizvedovanje na domačijo Lipčetovega očeta. Brat Rudi je povedal, da so Nemci z gostimi zasedami zaprli dohode do revirjev. V samih Trbovljah pa so mobilizirali več sto moških v vermanšaft. Ko sta se na večer vrnila v taborišče, sta o vsem tem poročala komandantu Silasu.

To noč je ušel Matija Slopár. Bil je že starejši možakar, doma izpod Svete planine nad Zagorjem. Tam je imel skromno domačijo. Nemce je sovražil od prvega dne. Zaradi tega je rad sprejemal partizane pod svojo skromno streho, jim pomagal in postregel, če je le mogel. Bil je nekoliko čudaškega značaja, drugače pa kar prebrisan. Oborožen je bil z bajonetom, ki ga je prinesel s seboj od doma, na skrbi pa je imel še sekiro in kotel. Pomagal je namreč v kuhinji. Neprestani pohodi pa so bili za starega moža le prehudi in zato se je najbrž odločil, da zapusti težko partizansko življenje.

Naslednji dan sta odšla Lipče in Cankar spet na teren. Popoldne sta se vrnila s polnim košem rdečih češenj, ki jih je stari Kisovar — Lipčev oče — vkljub dežju nabral. Ob pogledu na češnje je v taborišču nastalo veliko veselje. Intendant jih je razdelil vsakemu enako merico.

V taborišču je pričelo primanjkovati živeža. Ker je Cankar v tem času opravljal intendantske posle, je odšel h kmetu Golavšku in se z njim pogodil za lepo rejeno telico. Kupljeno telico je proti večeru pripeljal v taborišče, kjer so jo zaklali. Vreme se je toliko izboljšalo, da je vsaj proti večeru prenehalo deževati.

V soboto ponoči je prišel v taborišče revirski terenec Ribič in povedal, da je Matija prišel domov in da obstaja nevarnost, da se bo javil orožnikom. Pozneje se je izkazalo, da je bila bojazen odveč. Možakar se je na svojem domu skrival vse do konca vojne. A vseeno je Silas naredil zaščitni ukrep — bataljon je moral še isto dopoldne zapustiti taborišče in se preseliti na drugo stran potoka Gozdnice in se tam utaboriti. Novo taborišče je bilo v bližini kmeta Martina Raka po domače Ribarja. Še isti dan sta ušla borca Revirske čete Buldog in Krvavi in se javila gestapu v Trbovljah. Bataljon se je moral spet premakniti, in sicer v bližino Grajske vasi. Popoldne je začelo deževati, Silas pa je sklical zbor. Do kože mokri borci so se postavili v vrsto. Povelje štaba bataljona se je glasilo, da gresta prva in druga četa na neko akcijo; četrta četa pa se mora vrniti na Dobrovlje. Borca Lipče Jurhar in Cankar pa gresta spet na teren na področje Šmiklavža in Tabora. Med drugim naj bi vzdrževala stalno javko za kurirje, ki prihajajo z Dolenjske prek Save, z onimi, ki prihajajo iz Dobrovelj in iz Šmohorja, to je s Kozjanske strani.

Prva in druga četa sta še tisto noč krenili v hribe proti Šmohorju. Njun cilj je bil rudnik Huda jama pri Laškem.

Ivan Mogu-Marko, ki je bil 11. junija poslan, da pripelje Mirkovo četo izpod Gore Oljke na Dobrovlje, je četo našel že prvi dan. Ko je komandirju Mirku sporočil, da mora s četo takoj na Dobrovlje, v bataljon in nato naprej v Zasavje, sta se z Ateno odpravila nazaj proti Letušu. Tu sta pod Lešnikom predanila in bila ves čas v stikih z domačini.

Maja in junija 1942 je bilo v Savinjski dolini osvobodilno gibanje v širokem razmahu. Prodrlo je v številne vasi in precej kmetov, mož in fantov je prišlo v partizane. Tako so se tudi v Letušu, kjer je bil Mogu doma, mnogi priglasili za boj proti okupatorjem. Ko je 12. junija zvečer prišla Mirkova četa iz Štandandra in se na poti na Dobrovlje ustavila v Letušu, kjer sta jo čakala Atena in Marko, se je pridružilo četi kar 12 domačinov.

V Letušu se je osvobodilno gibanje že v letu 1941 močno zasidralo. Prve partizanske hiše so bile Zgoznikova v Slatinah (Alojz Mogu), Oštirjeva, Štriglova, Vodovnikova po domače Pri Sladku ter Ramšakova po domače Bckova. Tem so se kmalu pridružile še druge.

Okupator pa je tudi med Letušani imel svoje privržence. Marija Feržan in njen sin Slavko sta bila gestapovska ovaduha. Slavko se je tudi poročil z neko naduto nemško učiteljico. Po zaslugi le-teh je gestapo počasi le dobil vpogled na politično opredeljenost domačinov. Na območju občin Mozirje, Braslovče in Šmartno ob Paki so se vrstile številne aretacije. V začetku junija so v Letušu aretirali Zgoznikove (Mogujeve) v Slatinah, Ramšakove in Vodovnikove. Ljudje se niso več počutili varne doma. Prosili so rojaka Ivana Moguja-Marka, ki je bil že od 8. maja na Dobrovljah v partizanih, naj pride ponje.

Tako so 12. junija zvečer odšli z Mogujem in Mirkovo četo na Dobrovlje naslednji Letušani: brata Ivan in Ferdo Remic, Franc Jager s sinom Francem in hčerko Anico, Mogujeve sestre Justina in Ema, Ivan Štrigl in njegov brat Karel, Alojz Stopar in njegov sin Lojze, Ivan Stopar, Miha Puncer, Franc Korber in Vincenc Janko pozneje znan pod imenom Harkov.

Ko je bila četa z novinci še v Letušu, se je iz Celja pripeljala policija z dvema avtomobiloma in motornim kolesom. Partizani so vžgali po njih, vendar Nemci tokrat niso imeli žrtev. Vsekakor pa je bila preprečena njihova nakana, ker so skoraj za-

gotovo nameravali to noč aretirati določeno število Letušanov. Prejšnjo noč so iz sosednjega Šmartnega ob Paki odpeljali v Stari pisker v Celje 27 oseb, med njimi tudi nekaj žena in deklet. Kmet Ivan Kurmanšek je hotel aretaciji ubežati, pa so ga na begu ustrelili.¹¹⁶

Ko je Marko pripeljal Mirkovo četo z novinci na Dobrovlje, Veličkove in Majcnove čete že ni bilo več tam. Vresk pri svojem naglem odhodu tudi nobene javke ni pustil, tako da ti niso mogli za njimi. Malo časa so se zadržali na Dobrovljah. Vtem pa se je po vaseh v dolini pojavil s policijo Štefan Domanjko-Rustja, ki je blizu Vač pobegnil iz Majcnove čete. Zdaj je po Bočni, Kropi in drugih krajih vodil policijo in na debelo izdajal. Moški so bežali na Dobrovlje, da bi se priključili partizanom. Tako se je tiste dni znašlo na Dobrovljah veliko novincev, v glavnem pa vsi brez orožja. Kako priti do orožja, je bil problem, s katerim sta se ukvarjala komandir Letonja in Marko.

Letonja in politični komisar Bosanac sta iz novincev in nekaj starih borcev ustanovila novo, 5. četo. Za komandirja sta postavila Franca Repovža-Reka, za komandirja pa Murija. Marko naj bi novo četo peljal na Mozirsko, toda gredoč so pri Krašah padli v močno vermansko zasedo. Pri tem se je del čete razkropil — novinci pač niso imeli dovolj izkušenj in prvi ognjeni krst jih je močno prizadel. Dva partizana sta v nekem tolmunu utonila. Ponovno se je zbralo kakih dvajset borcev, nakar so odšli proti Menini planini. Tu so si uredili taborišče, kmalu nato pa so bili spet napadeni. Tako je ostalo pri četi dvanajst borcev, drugi so se vrnili na domove, kjer so se skrivali pred Nemci, nekateri pa so odšli tudi v druge kraje. Preostalih dvanajst je potem Mogu srečno pripeljal na Mozirske planine, kamor je kmalu nato prišel tudi Letonja s svojo četo. Letonja je borce iz Rekove čete vključil v svojo četo. Vtem sta se na svoji poti proti Koroški ustavila na Mozirskih planinah komandant bataljona Silas in komisar Bor. Z njima je pripotovala tudi 1. Robinova četa. Tudi Lojze Vresk, namestnik komandanta bataljona, je bil z njimi. Vsi skupaj so kmalu nadaljevali pot v koroške hribe. Priključil se jim je tudi Ivan Mogu-Marko, odrejen za vzdrževanje zveze med to koroško enoto in drugimi četami, ki so operirale v Savinjski dolini in v okolici revirjev.¹¹⁷

Na področju Mozirskih planin, Smrekovca pa do Raduhe in še dalje proti Koroški je to poletje operirala 1. četa I. štajerskega bataljona pod poveljstvom Ivana Pintarja-Robina. V tej četi so bili večinoma revirčani. Tudi ta četa je naredila nekaj uspeš-

nih akcij. 11. julija 1942 poroča orožniška postaja na Ljubnem, da so se pojavile partizanske enote na področju Svetega Primoža, na Planini in na pobočjih Tera. Partizani so obiskali več više ležečih kmetij in se tam oskrbeli s hrano, ki so jo ponekod tudi plačali. Dva dni prej se je manjša skupina partizanov pojavila v Lučah. 13. julija se je 1. četa spopadla z vermansko zasedo v Solčavi.

V noči na 28. julij je Robinova četa zasedla Radmirje in tam poiskala tri domačine, hitlerjance in jih likvidirala. V naslednjih dveh dneh so Robinovi partizani obiskali kočo na Javorju, se oglasili pri Francu Kosmaču, ki je bil od hajmatbunda postavljen za celfirerja in pri blokfirerju Jožetu Kosmaču v Konjskem vrhu nad Lučami. Ob tej priložnosti so likvidirali pastirja Kristijana Vavdija, ki je 15. julija izdal partizana brata Alberta in Jožeta Kolenca, domačina iz Gornjega grada, ki sta v njegovi koči na planini Ata iskala zavetje. Partizani so mrtvega pastirja vrgli v kočo in zažgali. Nato so požgali še kočo na Raduhi. Obiskali so tudi kmete Ignaca Grudnika, Jakoba Kosmača in Florjana Zamernika po domače Proleka na Konjskem vrhu.¹¹⁸

1. avgusta je manjša skupina Robinove čete obiskala kmete Ivana Kumpreja in Alojza Tirška na Teru ter Ivana Kopušarja pri Svetem Primožu. Naslednji dan je nemška patrulja, ki je štela enaindvajset mož, orožnikov, policistov in vermanov nalezla na taborišče partizanov na Teru. Patrulja jih je iznenadila pri kuhanju. Pri tem je bil eden ranjen, smrtno pa je bil zadet borec Mohor, doma iz Radmirja.¹¹⁹

V noči med 5. in 6. avgustom so partizani požgali Mozirsko kočo. Obstajala je namreč nevarnost, da bodo Nemci v njej namestili policijsko postojanko. Pogorele so tri stavbe, v četrto pa so partizani pomagali spraviti opremo oskrbnika Ivana Blažiča in njegove žene.¹²⁰

19. avgusta so partizani iz zasede na cesti med Ljubnim in Lučami napadli avtobus, ki je pripeljal iz Šmartnega ob Paki. Vendar je avtobus, navzlic poškodbam peljal dalje. Naslednji dan so partizani prav tako iz zasede pri Novi Štifti napadli skupino vermanov, ki se je vračala v postojanko v Novo Štifo. Pri tem so izgubili življenje štirje vermani, dva pa sta bila ranjena. Partizani so postavili zasedo na cestnem ovinku blizu Rogačnika.¹²¹

23. avgusta je Robinova četa rekvirirala živila v Papeževi in Jezernikovi trgovini na Konjskem vrhu. Akcija je bila izvr-

šena še podnevi. Patrulja Nemcev, ki je hotela posredovati, se je morala umakniti.¹²²

28. avgusta je nekdo sporočil Nemcem, da je na pobočju Menine planine nad Gornjim gradom večja partizanska enota. Dvajset policistov in dvajset vermanov je krenilo v hrib, toda do večera partizanov niso odkrili in se je tako njihova akcija končala neuspešno.

Zvečer 30. avgusta je prišla Robinova četa h kmetu Urbanu Plesniku po domače Robniku v Solčavi. Tam so si skuhali večerjo, proti jutru pa odšli nazaj v planino.¹²³

Akcije Štajerskega bataljona so vznemirjale tudi gestapo na Koroškem. Tako je nekega dne poslal svojega sodelavca Petra Sokolova iz Železne Kaple, da bi odkril, kje je bataljon. Oblečen v jahalne hlače in škornje, sicer pa v civilu, je iskal sledi za partizani. Patrulja, v kateri sta bila Zagorjan Gagovič in Muri, je na svojem obhodu naletela nanj. Partizana sta ga aretirala in pripeljala v taborišče. Pri preiskavi so našli pri njem pištolo, karto specialko in na papirju vrisano skico poti, po kateri bi prišel v bližino partizanskega taborišča.

Ker ni bilo dvoma, da je gestapovski vohun in se je tudi temu primerno obnašal, ga je štab obsodil na smrt. Bil je obešen.¹²⁴

Nemci so na vse načine poskušali, da bi zatrli živahno dejavnost partizanskih čet na področju med Dobrovljami, Menino planino in pogorjem, ki obkroža Savinjsko dolino s severne in severozahodne strani. Priznali ali ne, so vendar Nemci in njihovi pomagači imeli občutek, da so v dolini kakor obkoljeni od partizanov, ki so skoraj vsak dan vdirali v dolino, kjer so trebili izdajalce, napadali nemške patrulje in se tik njihovih postojank oskrbovali s hrano.

Vedeli so, da hajke, četudi jih na gosto prirejajo po okoliških hribih zlasti po vsaki večji partizanski akciji, nimajo uspeha. Skoraj vedno so se patrulje vračale s hribov prazne, brez mrtvih ali ujetih partizanov. Nekega večera pa so se za akcijo na partizane temeljito pripravili.

Bilo je kak teden pred prihodom Kranjčevega bataljona, ko sta bili dve četi I. štajerskega bataljona v Podkomu nad zaselkom Bistra blizu Črne na Koroškem. S četama so bili Silas, Lojze Vresk, politični komisar Bor in Albin Vipotnik-Strgar. Z njimi je bil tudi Ivan Mogu-Marko.

Zjutraj pride komandant Silas k Marku in mu pove, da so stražarji ponoči slišali neke glasove podobne tistim, ki jih daje

srnjad, kadar se prska. Ko potem stražar ponovi ta glas pred Markom, ki je bil izvežban lovec, le-ta zmaje z glavo, da to najbrž ni glas od srnjadi. Takoj nato Silas zapove premik obeh čet. Bataljon se je pomikal poševno prek gozda in prišel na malo sedlo, kjer je bil travnik. V sveži rosi so se poznale sledi dveh kolon. Ena od njih je vodila pod njihovo nocojšnje taborišče, druga pa navzgor proti vrhu pobočja. Očitno je bilo, da so jih nameravali Nemci obkoliti.

Ko je bil bataljon že kakih petsto metrov naprej od sedla, so Nemci, ki so bili nad zdaj že praznim taboriščem, spustili zeleno raketo. Začelo se je močno streljanje, Nemci so prodirali proti taborišču.

Kmetje so potem pravili borcem bataljona, kako dobro so Nemci pripravili ta napad. Pod taborišče so namestili močno zasedo, kamor bi oni, ki bi napadli od zgoraj, pognali partizane. Če bi se Nemcem ta nakana posrečila, bi imeli partizani prav gotovo težko stališče in velike izgube. Kmetje so še povedali, da so Nemci iz spodnje zasede opazovali partizane med umikom, jih prešteli in tudi ugotovili, koliko in kakšno orožje imajo. Streljali pa niso, ker jim to ni bilo naročeno, ampak so morali počakati na spustitev zelene rakete. Tako so zamudili priložnost.¹²⁵

Verjetno bi se ta dan Nemcem posrečilo, kar so nameravali, če ne bi bil tedaj slučajno pri bataljonu štabni kurir Ivan Mogu-Marko. Ta je kot dolgoletni lovec predobro poznal glasove, ki jih daje divjad. Zato je takoj spoznal, da signal, ki je slabo oponašal glas srne, ne more biti pravi. To je bataljon rešilo skorajšnje pogube.

Spopad pri Turinku pod Goro Oljko

Področje, kjer se je v letu 1942 največ zadrževala 2. četa I. štajerskega bataljona, imenovana tudi Mirkova četa, po komandirju Vladu Letonji-Mirku, je bila pokrajina pod Goro Oljko. To so tako imenovani Paški vrhovi, gričevje nad Šmartnim ob Paki in naselja takratne občine Šentandraž. Ves ta svet je bil okupatorjevim policijskim patruljam lahko dosegljiv in dokaj primeren za obkolitev v večjih hajkah. Industrija v Šaleški dolini, zlasti pa železnica Celje-Dravograd, ki se vije okrog teh hribov, oboje je bilo za okupatorja strateškega pomena. Zato je bil tudi ta teren »vroč«.

Prvi partizani, ki so se pojavili na tem terenu, so bili »Španci«, Miha Pintar-Toledo, Drago Mlakar in Ivan Drobnič, ki so se po umiku iz Španije in dolgem tavanju po Evropi avgusta 1941 vrnili v domovino. Drago Mlakar je bil doma iz Šoštanja, Drobnič pa iz Šmartnega ob Paki. Toledo, po poklicu učitelj, je bil doma iz Ruš. Vse tri je avgusta 1941 pripeljala Stropnikova Fanika iz Šoštanja h kmetu Turinku pod Goro Oljko. Tu so ostali kakih štirinajst dni, nakar so odšli v Šaleško četico.

Turinkova domačija leži pod severnim pobočjem Gore Oljke. Tu sta gospodarila zakonca Turinek, oba zavedna Slovenca. Družinica je živela v stari, leseni hiši, ki je gostoljubno sprejemala pod svojo streho vse, ki so prihajali z dobrimi nameni. Že pred vojno je bil Turinkov dobri znanec Kavretov Jernej, komunist iz Šoštanja. Na obiske je prihajal tudi Albert Lukman, komunist s Polzele.

Komaj nekaj tednov zatem, ko so odšli »Španci«, je prišla k Turinku druga skupina partizanov. Jože Letonja in njegov brat Vlado, domačina v teh krajih, sta pripeljala v hišo Šoštanjčana Franca Polha, študenta medicine in Toneta Uriha-Kristla, z njimi je bil tudi Ludvik Zupanc-Ivo iz Zabukovice.

25. oktobra 1941 je zadela Turinkovo družino huda nesreča. Nemški učitelj je — kljub zelo hladnemu vremenu — peljal šolsko mladino na kopanje v Savinjo. Turinkov trinajstletni Drago je zamudil, zato je vso pot od šole do Letuša tekel in prišel ves razgret na obrežje. Učitelj ga je ozmerjal, nato pa takega, vsega razgretega vrgel v vodo. Drago je v vodi otrpnil in le s pomočjo sošolca je prilezel na suho. Ko je prišel domov, je bil že ves trd. Mati ga je spravila v posteljo in skušala pregreti. Toda že čez nekaj ur ni mogel več odpreti ust. Z očetom sta mu nasilno razklenila čeljusti, toliko da sta mu vlila čaja v usta. Deček je postajal vedno bolj trd. Došli zdravnik je odredil takojšen prevoz v bolnišnico. Pa tudi v bolnišnici mu niso mogli ali morda niso hoteli pomagati. Fantek je silno trpel, kar naprej je kričal skozi zaprta usta. Že naslednji dan je umrl.

Partizani, ki so prišli k Turinkovim novembra 1941, bil je to del Savinjske čete, so si v parni skopali v seno veliko votlino in se v njej namestili. Ven in noter so hodili skozi plot na zunanji strani hleva. Turinkova jim je kuhala, prala in prinašala novice iz doline. Tako so pretolkli zimo.¹²⁶

Na spomlad so si borci v jarku pod hlevom naredili novo taborišče. Kraj je bil gosto zaraščen, kotanja zaprta skoraj od vseh strani in jo je bilo težko odkriti. Voda je bila v bližini. Tu

so postavili najprej eno barako, ko se je skupina povečala, pa še eno. Tako je bilo tu trideset partizanov pod poveljstvom Letonje. Od tu so hodili na akcije. Med drugim so aprila uničili rudnik boksita v Vranji peči v Ložnici. 27. maja so v Šoštanju zažgali 15 000 kg lesne volne, dva dni nato pa razrušili železniško progo tik pred Šoštanjem.

10. aprila je nemška policija obkolila domačijo Letonjevih, rojstni dom borcev Jožeta, Vlada in Ele Letonja. O tem pripoveduje Ela Letonja-Atena:¹²⁷

»Prišel je usodni 10. april 1942. Sovražniki so naš dom obkolili z mitraljezi. Dva gestapovca in štirje orožniki so stopili v hišo s sporočilom, da hočejo vso družino izgnati. Časa imamo le pol ure. Vse nas je pretreslo. Eden izmed orožnikov mi je izdal, da me morajo ločiti od drugih članov družine. To je okrepilo moj sklep: k partizanom! Bala sem se le, da tako mladega dekleta ne bodo hoteli sprejeti.

Tik hiše sem se obuvala. Z nedolžnim obrazom sem vprašala oboroženca, če smem skočiti v podstrešno sobo po nogavice. „Samo hitro!“ mi je velel. Stekla sem za hlev in naprej. Spustili so za mano nekaj rafalov, ko sem bila že globoko v gozdu ...

Očeta so zaprli in ga avgusta 1942 ustrelili v Mariboru. Mačeho so skozi Borl poslali v Auschwitz, kjer je podlegla. Polsestro Vero so z otroškim transportom poslali v Nemčijo, od koder se je po vojni vrnila. Mlajšo Marjano je vzel k sebi neki Celjan.

Tako sem 10. aprila 1942 pobegnila v partizane. Prišla sem do javke, ki je bila takrat pri Pirtušku v Velikem vrhu. Tu so vedeli, kdo sem in kaj čakam. Že naslednji dan me je tu iskala patrulja SS in domačih orožnikov. Kot stara ženica s košem na hrbtu sem pred njihovimi očmi odkrevsala v gozd, kamor mi je potem gospodinja prinesla hrano. Na staro bukev, pod katero sem sedela, sem z nožem vrezala datum. Partizani, ki so se zadrževali blizu Šentilja pri Velenju, so zvedeli zame in me že dan nato poiskali pri Pirtušku. Neutemeljen je bil moj strah, da me ne bi hoteli vzeti medse. Dali so mi revolver in me učili streljati.

Z dobro voljo sem nastopila prve partizanske pohode. Borcem sem sklenila dokazati, da zmorem prav toliko kot oni. Že naslednji večer so me iz Šentandraža poslali na zvezo z Oblakom, kar sem dobro opravila. Potem sem morala nesti pošto v Šmihel nad Mozirjem. Ustrašila sem se naloge, ki bi jo morala

opraviti v eni noči. Nisem se bala Nemcev, pač pa strahov na poti skozi gozdove in le malo znane kraje. Hodeč mimo kapele, ob katerih je po ljudskem verovanju rado strašilo, sem se krčevito oprijemala revolverja. Pošto sem oddala kmetu v Šmihelu in se vrnila, utrujena in zaspana. Tovariši so me pohvalili. Bila sem po raznih bližnjih krajih, ponekod tudi z bratom Jožetom. Dodelili so me tovarišu Albinu Vipotniku-Strgarju v pomoč pri političnem delu v Gornji Savinjski dolini. V kratkem času sem se toliko usposobila, da sem že samostojno vodila sestanke s kmeti in gozdnimi delavci ter jih organizirala v odbore za pomoč partizanom.«

Okrog polnoči 13. maja 1942 je nemška policija obkolila Turinkovo domačijo. Poklicali so Turinka. Moral je z njimi po gospodarskem posloplju, kjer so naredili temeljito preiskavo. Našli so le žito in mast, kar so hranili za našo prehrano. Vpraševali so, če so jim to priskrbeli partizani. Po preiskavi so veleli Turinku, naj se obleče, ker mora z njimi. O tem dogodku priporočuje Turinkova:¹²⁸

»Mož je vzel suknjič, takrat pa sem vstala in z lučjo stopila v vežo ter pokleknila pred policista. Hotela sem ga prositi, naj mi moža pustijo, saj sem že vedela, da sem noseča. Mož je hotel izkoristiti ta trenutek in je skočil pod rob, toda bil je prepozen. Počila je puška in krogla mu je udarila v ledja, izstopila pa na trebuhu. Medtem ko so moža prenesli v sobo, so me začeli pretepali v hiši. Pretepli so me do nezvesti. Starejši sin, ki je ležal v sobi, je to videl in slišal, in ker je bil nagnjen k božjasti, je dobil napad. Nemci so nato odšli. Med nami vsemi je tekala takrat štiriletna hčerka Olga, ki je povedala možu, ležečemu v sobi, kaj se godi v hiši. Ker za prvim strelom ni bilo slišati nobenega strela več, je bil mož prepričan, da me niso ustrelili. Rekel je hčerki, naj me, ležečo na tleh, polije z vodo. To je napravila in me tako res prebudila k zavesti. Šla sem k možu, ki je bil še pri polni zavesti, in mu odgrnila rano in prestrašena obstala. Pogled nanj je bil strašen: na trebuhu sta mu zevali dve veliki rani in iz njiju je gledalo črevo. Mož je trdil, da je to le prepona in naj mu to odtrgam. Tega seveda nisem napravila, pač pa sem hitela po rjuhe in ga trdno prevezala, da sem mu ustavila kri, ki je še vedno močno tekla. Nisva vedela, ali so Nemci že zares odšli ali ne, toda partizane v taborišču je bilo treba o dogodku obvestiti. Dogovorila sva se, da grem k sosеду Praprotniku in ga prosim, naj odpelje moža v bolnišnico. Izbrala sem pot skozi gozd, da bi obenem obvestila partizane. Četa

se je šele vrnila v taborišče, ko sem ji prinesla obvestilo. Ko sem se vračala od Praprotnika, so se borci že odpravili na pot, komandir Janez pa je prišel k mojemu možu. Hotel ga je vzeti s seboj, toda ob pogledu na rano mu je postalo jasno, da je mož potreben hitre zdravniške pomoči, ki mu je v partizanih ne bi mogli nuditi, in je zato pristal, da ga peljemo v bolnišnico . . .

Moža v bolnišnici niso hoteli takoj operirati, pač pa so ga začeli zasliševati o delu za partizane. Ker ni hotel ničesar priznati, so ga ranjenega začeli pretepati. Tepli so ga namerno po ranah. Kljub strahotnim bolečinam ni ničesar priznal. Zdržati takšnega trpljenja seveda ni mogel in je po 24 urah umrl . . .«

Letonjeva četa je obdržala taborišče pod Turinkovo domačijo tudi po aretaciji gospodarja. V okolico taborišča so večkrat zašle nemške patrulje, toda niso ga odkrile. Vsak oficir ali vojak si je najbrž mislil, da partizani menda niso tako neumni, da bi imeli taborišče v taki globači, kjer bi jih lahko že majhne sile uničile. V strateškem pogledu je bilo namreč to taborišče pod vsako kritiko. Ko je prišel v taborišče namestnik komandanta bataljona Lojze Vresk, se je čudil, kako morejo taboriti v takem kraju. Zahteval je, da se četa preseli drugam. Na to so komandirja opozarjali tudi drugi, ki so po raznih dolžnostih prihajali v četo. Toda Letonja je trmasto vztrajal na tem položaju. Tabor je bil res tako skrit, da ga je bilo težko odkriti, v hiši pa organizirana obveščevalna. Kako je ta delovala, nam slikovito pripoveduje Matilda Cevzar, ki je tedaj gospodinjala na Turinkovem:¹²⁹

»Ves ta čas smo bili njihovi obveščevalci. Če smo mogli, smo jim nosili poročila o gibanju Nemcev; če pa so nas Nemci presenetili, da tega nismo mogli napraviti, smo jim dali znak s tem, da smo klicali psa. Če smo poklicali ime Lida le enkrat, nato pa žvižgali, je pomenilo, da so Nemci tu, da pa ni nevarno; če smo poklicali dvakrat Lida, Lida, je pomenilo, da je Nemcev več in da morajo biti partizani pripravljeni na vse, ne samo, da pogasijo ogenj, kot naj bi naredili v prvem primeru. Čim večkrat smo torej poklicali psa po imenu, tem večja je bila nevarnost. Pes je bil res pogosto v taborišču s partizani. Poznal jih je, zato nanje ni lajal; če pa so prišli Nemci, se je prihulil k tlom in grozeče lajal ali vsaj cvlilil, dokler niso odšli.

Pri nas je bila tudi javka. Če je kdo od partizanov iz Savinjske doline ali revirjev iskal Janezovo četo, ki smo jo imenovali tudi Šentandraško ali Savinjsko, se je zglašil pri nas in mojemu možu povedal znak, po katerem so se spoznavali, nato pa mu

je mož povedal zanje ali pa je sam šel v taborišče in to povedal partizanom.«

Zadnje dni junija 1942 pa so Nemci le odkrili, kje je taborišče Letonjeve čete. Tudi o tem nam pripoveduje Matilda Cevzar-Turinkova:¹³⁰

»Dne 29. junija 1942 sem opazila, da se nam Nemci z naperjenimi puškami bližajo z vseh strani, in takoj sem spoznala, da je taborišče v grabnu izdano. Po dogovoru sem vsa nervozna začela klicati psa: Lida! Lida! Ta, ta, ta, Lida, ta! Tako sem klicala, da je bilo že skoraj sumljivo, in res me je postalo strah, da bo Lida pritekla prav iz taborišča. Nemci — bili so v glavnem policisti — so pritiskali proti taborišču. Partizani so se na moje opozorilo seveda takoj pripravili, toda bilo je že prepozno, da bi se mogli izmakniti. Obroč okoli njih je bil že sklenjen . . .«

Obširneje nam o tem dogodku pripoveduje France Kralj-Krpan, ki je bil tedaj v Letonjevi četi.¹³¹ Naše taborišče pri Turinku je izdal sosedov, Praprotnikov fant. 29. junija dopoldne so prišli v bližino taborišča štirje moški s sekirami, oblečeni kot drvarji. Letonja jih je ustavil. Povedali so, da gredo sekati drva, ker bodo žgali opeko. Letonja jih je nato pustil naprej, ne da bi jih preiskal in ugotovil, če je to res. Meni se je vse skupaj zdelo sumljivo, pa sem Letonjo vprašal, kako to, da jih je pustil naprej. Letonja pa nič. Na straži je bil Drago. Prišli so spet neki kosci, toda stražar jih ni ustavil. Ko sem ga nato vprašal, zakaj jih je pustil, je dejal, da so to bližnji kmetje, ki gredo kositi. Zdaj mi je bilo pa vsega skupaj že dovolj. Hitim k Letonju, gredoč naletim še na Bosanca, političnega komisarja. Oba sva šla h komandirju. Dejal sem mu: 'Ti, Letonja, tu se nekaj kuha! Ne bo dobro!' On pa je malce ošabno odvrnil: 'Ti, Krpan, vidiš same strahove! Nič ne bo!' Vendar je četo le premaknil nekoliko višje v breg, vendar ne dosti. Rekel sem mu, da bi bilo treba četo nekoliko bolj na široko razmestiti, toda Letonja se s tem ni strinjal. Dejal je, da nas bodo potem lažje odkrili. Nato sem šel z borcem Prešernom navzdol na ravnico k taborišču in nekoliko naprej, kjer sva se ulegla, da bi bolje opazovala in slišala, če bi se kdo približeval. Tu pa zaslišiva, kako se sem od Praprotnika sliši tap, tap, tap. Nekdo se je poganzjal naprej in spet obstajal. To se je ponavljalo. Prešernu sem naročil, naj ne strelja. Cloveka morava pustiti, da se nama približa, toliko, da ga bova lahko zgrabila. Toda ko je bil oni še kakih trideset metrov oddaljen, je nerodni Prešeren zavpil Stoj! in ustrelil. Oni je zbežal. Jaz sem se pognal za njim, toda

bil je že predaleč, oviralo pa me je tudi grmovje in drevje, da ga nisem mogel dohiteti. Ko sem prišel nazaj k četi in povedal Letonju, kaj sem opazil, je pritrdil, da se v resnici nekaj pripravlja. Četo je pomaknil še više v breg. Postavil je tudi štiri zasede, na vsako po enega stražarja s puško.

To se je dogajalo dopoldne. Medtem se je v taborišču kuhalo opoldansko kosilo. V loncu, kakršne uporabljajo kmetje za mast, se je kuhal fižol z mesom.

Ura je bila ena popoldne, vse naokrog je bil mir. Ker je bilo kosilo medtem kuhano, je Letonja dejal: 'Pojdimo v taborišče, da pojedemo, kar se je skuhalo.' Ko so borci, drug za drugim stopali h kotlu in jemali porcije, je Letonja še pristavil: 'Meso poberite najprej!' Tudi sam sem imel nek čuden občutek. Zdaj zdaj bo zaropotalo. Ko smo obirali vsak svoj košček mesa, smo venomer pogledovali navzgor proti robu kotanje, ki jo je zakrivala hosta. In res še nismo do kraja pojedli, ko je zadrdral nemški mitraljez, pa še drugi, in brzostrelka.

Hiteli smo v breg, da bi čimprej prišli iz kotanje. Žuti je medtem podrl enega Nemca. Dogovorili smo se, da se umaknemo v smeri Dobrne. Poslali smo predhodnico, patruljo borcev, ki so jo Nemci spustili skozi obroč. Čakali so na glavnino. Pri prodiranju pa je komandir Letonja zabredel tik pred Nemce v mrtvi kot, od koder ni mogel več naprej, niti nazaj, ker bi ga prerešetal. Tako je ostala četa brez poveljnika. Četa se je začela umikati. Dva borca, Janošik in Saša sta jurišala na mitraljez, ki je najbolj žgal po nas. Nemci so ju prerešetal. Med obleganimi je začela nastajati zmeda. Bila je že nevarnost, da bo borce zajela panika. Med njimi je bilo tudi nekaj ranjenecv še iz prejšnjih bojev. Katja, doma iz Nazarij, je bila ranjena v roko. Ubo je imel prestreljena pljuča, tako da mu je na hrbtu uhajala sapa. Poleg teh dveh sta bila še dva, Pardelan in Ivan Farčnik-Buč, ki sta bila ranjena pri razbitju Toledove skupine.

Položaj v grapi je bil za nas vse bolj nevzdržen. Nemci so nas stisnili že precej skupaj in borci so bili vznemirjeni. Vtem stopi k meni politični komisar Bosanac, rekoč, naj prevzamem poveljstvo nad četo. Z Bosancem sva nato odšla naokrog, da bi ugotovila najšibkejšo točko v nemškem obroču. Ko sva pri nekem vinogradu ugotovila, da so na tistem predelu le Nemci s puškami, sva šla nazaj k četi. Zbral in uredil sem borce ter jih obvestil, da bomo jurišali. Skupaj smo se potem prebijali proti nemškim položajem in v silovitem navalu le prebili nji-

hov obroč. Ker ni bilo mitraljezov, smo se srečno prebili. To je bilo okrog pol devetih zvečer.«

Med bojem so Nemci ubili kmetico Ano Cevzar. Delala je na polju, ob vse hujšem streljanju pa je začela bežati. To pa je bilo zanjo usodno. Zapustila je tri otroke v starosti od treh tednov do štirih let.

Četa je po preboju obroča odšla pod Krpanovim vodstvom v podnožje Dobrovelj. Od triintridesetih borcev jih je bilo zdaj v četi petindvajset — dva sta padla, nekaj se jih je izgubilo.

Spomladi in poleti je v Šentandražu delovala javka, znana pod imenom Vejica pri družini Kotnik, kamor so prihajali kurirji iz Savinjske in Šaleške doline ter iz Dobrovelj. Tam so se pogosto oglašali aktivisti, ki so potovali tam skozi ali pa iskali zvezo s Savinjsko, to je Letonjevo četo ali pa s Šalečani.

Izdaja je prekinila delo javke, družina Kotnik pa se je rešila v partizane. Ana Kotnik-Vejica in njen sin Ivo-Pašo sta padla kot borca Pohorskega bataljona. Prvoborec Ludvik Zupanc, ki je v letu 1942 kot kurir vzdrževal zveze med posameznimi partizanskimi enotami, takole opisuje svojo pot na to javko, od koder je potem odšel na zvezo v Mirkovo četo:

»Zvečer 28. junija 1942 sem se napotil iz Dobrovelj na zvezo z Mirkovo četo, ki je operirala na področju Šentandraža pa vse do Šaleške doline. Nekje blizu Polzele sem prebredel Savinjo in od tu ni bilo daleč do mesta, kjer sta me čakala kurirja iz Mirkove čete. V bližini javke sem dal dogovorjeni znak in takoj dobil odgovor. Čakala sta me Ferdo Zajc-Servac in njegov spremljevalec Ubo. Servac je bil doma iz Podvina pod Goro Oljko in je bil do okupacije zaposlen kot organist na Ljubnem. Ko smo, leže in dobro prikriti, pokadili vsak svojo cigareto, smo krenili na pot. V bližini kamnoloma smo prekoračili progo, nato pa zavili navzgor v hrib Podvin. Bila je trda tema, toda Servac je dobro poznal pot. Približno v eni uri smo bili na dvorišču kmečke domačije. Medla luč petrolejke je le rahlo prodirala skozi zastrto okno. Iz hiše se je slišal polglasen pogovor. Servac je potrkal na okno. Slišati je bilo ženski glas in že je zarožljajal ključ v vhodnih vratih. Ko sva s Servacem vstopila v sobo, sem najprej zagledal za mizo tri partizane, med njimi je bil komandir Mirko. Od peči je sedel gospodar, kakih štirideset let star moški, njegov štirinajstletni sin in šest let stara deklica. Prijazna gospodinja nas je povabila k mizi in nam ponudila kruha in pijače.

To je bila torej javka Pri Vejici, kakor so domačijo poznali kurirji in nekateri bolj znani partizani, poštena slovenska hiša sredi vinogradov v bližini Šentandraža. Že prej sem o tej Vejici večkrat slišal, ta večer pa sem imel priložnost spoznati te zlate ljudi.

Precej časa smo se pogovarjali, med drugim so bila tudi ugibanja, kako dolgo utegne še trajati ta vojna. Med pogovorom sem spoznal, da mož bolj pesimistično in strahopetno gleda v prihodnost in tudi na naš boj, medtem ko je bila žena povsem prepričana v našo zmago. Kar z oči se ji je videlo, da je polna optimizma in zaupanja. Ko je mož omenil, kako Nemci streljajo naše ljudi, je Ana hitro rekla: „Mene ne bodo dobili, bodi prepričan, in otrok tudi ne!“ Videlo se je, da je dobro poučena o vsem, kar se dogaja in tudi, da je dobra aktivistka med tamkajšnjimi ljudmi. Tudi njen sin je bil že tedaj spreten kurirček. Ne dolgo zatem je morala vsa družina v ilegalo. Moža Viktorja so Nemci ujeli in se je znašel med izdajalci.

Bilo je že čez polnoč, ko smo se napotili v taborišče Mirkove čete. Ko sem zjutraj prilezel iz šotora, sem zagledal precej starih znancev — borcev, pa tudi novinci so bili vmes. Tu so bili: Veko, Drago, Prešeren, Grega, Harkov, Sokol, Žuti, Stoparjeva oče in sin, Katja, Ema, Darko, Krpan, Janošek in še nekateri drugi. Vseh je bilo triintrideset. Da ne pozabim, tu sta bila tudi Stjenka in Buč, ki sta bila v nekem prejšnjem spopadu z Nemci ranjena. Z Bučem se že dlje časa nisva videla, zato sva bila še posebno vesela snidenja. Bil je najstarejši partizan v četi, star predvojni revolucionar. Ranjenemu v bedro se rana ni hotela celiti, zato je bil nekoliko slabe volje, ko mi je pripovedoval o tem. Drugače pa je bilo v taborišču zelo prijetno.«

To pa je trajalo le še malo časa. Kmalu je zapokalo.

Ludvik Zupanc-Ivo se tega boja še dobro spominja: »Okrog tretje ure popoldne je pričelo nekje pod Goro Oljko pokati. Streli so bili redki, vendar zelo močni, kot od malega metalca min. Nismo si mogli razložiti, kaj naj bi to bilo. Pregovorili smo Mirka, da je četo pomaknil nad taborišče, na rob. Kosilo je bilo pravkar kuhano in prvi so že dobili svoj obrok. Vtem pretrga vrvež okrog kotla strel in klic: Stoj!

Hitro smo pograbili vsak svoje orožje in nahrbtnike in že smo tudi slišali nemški Vorwärtz! Komandir Mirko pa je zaklical in pokazal: Umik v to smer — Ivo, Servac, Petja, naprej v predhodnico!« Sam se je postavil na čelo kolone, ki je šla

za nami. Mi trije smo krenili po grebenu, v podnožju pa zavili nekoliko v desno. Pri hoji smo ostro opazovali vse naokrog, pripravljeni na strel, v pričakovanju, da bo zdaj zdaj zaropotalo. Previdno smo se bližali jarku in kolovozu. Nismo še bili na njem, ko zagrmí na naši desni strani. V delcu sekunde smo bili na tleh in hip nato že vžgali v smeri zasede, ki je bila od nas oddaljena kakih dvajset metrov. Videli smo, kako se vojaki pobirajo in drug za drugim beže. Tudi mi smo se pognali v smer, kamor nam je pokazal Mirko.

Tu pa je Mirko napravil veliko napako, že drugič ta dan. Čim smo prebili zasedo, bi moral iti s kolono za nami, toda obrnil jo je nazaj in tako hitel Švabom v past. Mi iz predhodnice smo hiteli naravnost proti Gori Oljki in nismo vso pot nalleteli niti na enega Švaba več. Ko smo bili kakih tristo metrov oddaljeni, je začelo v grapi pokati, da sem si zatisnil ušesa. Obstali smo in opazovali na vse strani, da bi videli, kaj bo iz tega. Streljanje je bilo vedno hujše in spoznali smo, da nabijajo z vseh strani po taborišču. Torej smo bili popolnoma obkoljeni! Čulo se je švabsko vpitje, nekajkrat pa smo slišali tudi silovit hural!

To so naši, jurišajo skozi obroč, smo pomislili. Bil pa sem prepričan, da od tega ognja ne bo ostalo pet živih, morda sploh nobeden. Med silovitim pokanjem so se slišale eksplozije bomb in kdaj pa kdaj je drdral tudi težki mitraljez. Njegovi dolgi rafali so rezali mozeg v naših kosteh. Da bi že vsaj prenehalo, to vražje streljanje in da bi bila čimprej noč, to je bila vroča želja nas treh.

Kakšno uro je trajal ta silovit boj, potem se je umirilo, le tu in tam so se še slišali posamezni streli. V ozračju je kar smrdelo po smodniku, vendar nas to ni motilo. Nas je le skrbe-
lo, kaj je s tovarniki. Servac je predlagal, da bi se pomaknili proti Vejici, morda se bo kdo prebil do tja in tako bomo zvedeli kaj več. V bližini domačije smo čakali, da se je znočilo, nakar se je Servac odpravil k hiši. Vrnil se je s Kotnikovo, ki je povedala, da je bila z družino ves dan v gozdu, ker se je bala, da jih bodo Nemci aretirali. Ko so namreč zvedeli, da je taborišče izdano, je bilo že prepozno, da bi partizane obvestila, zato sta mož in sin napolnila možnarje s smodnikom in z njimi oddala opozorilne strele. To so bili torej tisti streli, ki si jih nismo znali razlagati. Bilo je opozorilo, ki ga nismo dovolj upoštevali.

Kotnikova je odšla v hišo in se čez čas vrnila z večerjo. Po večerji smo se odpravili iskat preživele. V gostem grmovju

smo našli Katjo, ki je imela prestreljeno roko pod laktom. Na hitro smo jo obvezali. S Katjo je bil tudi Buč, ki jo je ta dan srečno odnesel. Pač pa je bil hudo ranjen Ubo. Tudi njega smo za silo obvezali. Pri tej skupini je bila tudi Ema. Pustili smo jih na kraju, kjer smo jih našli in odšli iskat druge.

Našli smo že prej ranjenega Stjenko in komandirja Mirka. Ta nam je opisal potek boja. Čim se je s kolono obrnil v drugo smer, je naletel na močno zasedo. Kamorkoli se je napotil s kolono, povsod je naletel na nemške zasede. Tako je spoznal, da je četa obkoljena. Prebijal se je v smeri kmetije ob robu gozda, toda ko je prišel do jase, jih je spet obsula toča krogel in bomb. Pognal je četo v juriš, da bi se tako prebil iz obroča. Ko so tekli prek čistine, je padel en borec, vendar so tekli naprej, ne glede na sovražni ogenj. Pri tem se je Janošik pokazal kot pravi heroj. Da bi rešil čim več soborcev pred rafali švabskega mitraljeza, je s svojo brzostrelko jurišal naravnost nad mitraljezca. Okvir za okvirom je praznil in tako prisilil Nemca, da je utihnil. Toda le za krajši čas. Ko je bil že skoraj pri njem, je Janošiku zmanjkalo municije in oster rafal je prerezal mlade, junaške prsi sedemnajstletnega mladeniča. Vendar je s svojim dejanjem omogočil, da se je večina borcev prebila iz obroča.



Nemci se fotografirajo ob ranjeni borki Justini Mogu

V tem boju je izgubila četa tri, ranjeni pa so bili tudi trije borci. Nekaj borcev se je razgubilo, vendar smo vedeli, da se bodo že naslednji dan pojavili. Kolikor vem, je pri tem napadu bilo udeleženih okrog 1200 Nemcev.

Še isto noč, okrog polnoči, sem se vračal na Dobrovlje. Do Savinje sta me spremljala dva Mirkova borca, naprej pa sem šel sam. Ko je zgodnje jutranje sonce pozlatilo vrh Grmade, sem se pomikal proti taborišču bataljona. Razen straže so še vsi spali. Pri njih je bilo vse po starem in se jim še sanjalo nī, v kakšnem peklu je bila prejšnji dan Mirkova četa.«

Septembra je Savinjska četa zapustila teren pod Goro Oljko in se odpravila proti Koroški. Ko je v noči od 21. na 22. september šla skozi Pižornov graben, je padla v nemško zasedo. To je bilo ob poldesetih zvečer. Partizani so se umaknili v hrib in okrog tretje ure ponovno skušali priti blizu Rečice prek doline. Četo je vodila borka Justina Mogu, domačinka iz Letuša, ki je dobro poznala teren. Zdaj je četa ponovno padla v zasedo. Tudi to noč je policija z vermani na gosto zaprla prehode in poti skozi dolino.

Zaseda je hudo ranila Mogujevo, ki je hodila na čelu kolone. Partizani se zdaj niso takoj umaknili, temveč so se spopadli z zasedo. Šele po daljšem puškarjenju so se umaknili pod Goro Oljko. Pri obstreljevanju je bil ranjen še en borec, ki so ga borci odnesli s seboj. Justina pa je bila preblizu nemškim položajem in je niso mogli rešiti. Tako je padla Nemcem v roke. Odpeljali so jo v Šmartno ob Paki, kjer so se skupaj z ranjeno partizanko fotografirali. Z rešilnim avtom so jo odpeljali v celjsko bolnišnico, kjer so jo, ranjeno v trebuh, operirali. Mogujeva je kmalu po operaciji umrla.

Četa je kmalu nato odšla na Mozirske planine in od tam naprej, da se je v koroških hribih za nekaj časa priključila Robinovi četi.¹³²

V Taborskih hribih

Ko sta se Lipče Jurhar-Lipe in Rado Zakonjšek-Cankar po nekaj tednih spet vrnila v Šmiklavške hribe, na svoj teren, sta šla najprej h Kisovarju v Šmiklavž. Mladi Kisovar, Rudi, Lipčtov brat je bil blokfirer za tisto področje. V dolini so krajevni funkcionarji, ki so bili v glavnem vsi zavedni Slovenci — funkcijo so morali sprejeti, o tem pri Nemcih ni bilo debate — tudi njemu obesili to verigo okrog vratu. Vsi skupaj so se bili že

takrat, ko je hajmatbund nastajal, dogovorili, da je morda celo bolje, da prav oni vzamejo in si razdele te funkcije, da bi tako lahko bolj ščitili interese domačega prebivalstva. To jim je svetoval Maks Cukala, zaveden Slovenec iz Ojstriške vasi, ki je užival v dolini velik ugled. Če bi postali voditelji krajevnega hajmatbunda kaki nezavedni elementi — nekaj ljudi je bilo, kakor povsod, tudi tu hitlerjansko usmerjenih — bi jih lahko te funkcije tako prevzele, da bi postali celo aktivni okupatorjevi priganjači.

Tako pa je bila večina teh ljudi že kmalu v osvobodilnem gibanju, ki so mu s tem, da so imeli nekaj več vpogleda v okupatorjeve načrte, lahko mnogo koristili. Tako je tudi mladi Kiso var, ki je moral večkrat na sestanke v Tabor, pa tudi v Celje prinesel skoraj vselej kake take vesti, ki so bile zanimive za odporiško gibanje. Tako sta Lipče in Cankar že nekaj dni prej vedela, kdaj bodo v tem predelu okrepili posadke policije in potem hajkali po okoliških hribih.

Poleg tega so razni sestanki, na katere so bili klicani funkcionarji hajmatbunda, nudili udeležencem priložnost za posredovanje raznih novic, kajti kmalu so se spoznali med seboj in vedeli drug za drugega, kdo je »za« in kdo »proti«.

Nedolgo po hudojamski akciji je kurir Ribca pripeljal v Šminklavž k Lipčetu in Cankarju mladega fanta Nestla Okrogarja, ki se je pri požigu rudniških objektov v Hudi jami močno opeknel po obrazu in rokah. Ribca jima je izročil opečenega Nestla z naročilom, da ga kolikor moreta pozdravita in obvarujeta, da ga ne bodo dobili Nemci v roke.

Nestl Okrogar je bil videti dokaj slab. Do tedaj se je že nekaj dni zdravil v okolici Trbovelj, toda še vedno so bile opekline po obrazu in rokah daleč od ozdravitve. Bilo ga je hudo gledati, sam pa je trpel hude bolečine. Vsak najmanjši dotik je povzročil novo bolečino in vendar je bilo treba včasih hoditi med grmovjem. Četudi sta oba zdrava partizana skrbno bdela nad njim in ga čuvala pred dotiki vej in drugega, vendar vedno to ni bilo mogoče. Eden od njiju je bil vedno pri ranjencu, drugi pa je hodil na javko, čakal kurirje, h kmetom po hrano ali po obvestila. Tako sta bila kar polno zaposlena.

Nekega popoldneva, ko so vsi trije sedeli v bregu v Mežnarjevi gmajni pod cerkvijo, jo iznenada primaha do njih star možakar, Šenkov Anza. Anza je živel sam v mali hiši v Zaglinku. Na vprašanje, kaj počne tukaj, je povedal, da nabira gobe. Pustili so ga, vsi trije pa so se nekoliko umaknili. Niso potekle

dve uri, ko se je vsula jata vermanov v gmajno. Zadnji hip so se vsi trije umaknili v breg in pod Mrzličanom naprej v Lobnikarjevo bukovje. Bilo je še precej do noči in vse do nje skrb, če morda le ne bodo prišli za njimi. Pa jih ni bilo.

Nekaj dni nato je pripeljal Cankar na zdravljenje ranjenega Ivana Ahaca po domače Leberčkovega Anza iz Kaplje vasi pri Preboldu. Kot je bilo že omenjeno, je pri padcu v zasedo v Lokah dobil štiri rane, sicer lažje, dve v glavo in dve v roko. Tako sta imela zdaj že kar malo bolnišnico, več dela in več skrbi. Nad njima je ležala velika odgovornost; če bi dobili Nemci ranjenca v roke, bi tudi njima slaba predla. Težko je bilo, ker nista imela nobenega zavetišča, nobene zemljanke. V lepem in slabem vremenu so morali biti na prostem.

Da bi spravila ranjenca h kakemu kmetu, je bilo prenevarno. Tudi v teh hribih so bile policijske hajke na dnevnem redu, prav tako preiskave domačij.

Navzlic številnim hajkam, tako rekoč vsak dan, so ju kmetje radi sprejemali, ko sta se Cankar in Lipče ob večerih ali ponoči oglašala pri njih. Razen pri Kisovarju sta dobivala hrano še pri Štajnerju, pri Zakojšku, pri Škrabarju, pri Pubarju, pri Leteju, pri Šmonu, zlasti pa pri Ramšaku, in še ponekod drugod. Vse te družine so bile pravi partizanski domovi, dragocena oporišča, ki so mnogo prispevala za osvobodilno gibanje v teh krajih. Vsa leta vojne so se partizani oglašali pri teh kmetih, ki na svojih hribovskih kmetijah niso živeli v izobilju. Od vseh sta bila najbolj premožna Jurij Bukovec po domače Štajner in v dolini Jože Golavšek po domače Ramšak.

Marija Hlade, gospodinja na Pubarjevem, majhnem gruntecju v Rebri, je bila tudi izredno dobra obveščevalka. Vsak teden po enkrat ali dvakrat je šla s košem v Trbovlje na trg. Kakor mnogo kmetič iz teh revirskih hribov, je tudi ona nosila pridelke svojega grunta na trg, nazaj pa to kar je nakupila v trgovinah. Bila je zelo zgovorna ženska in se je z vsakim hitro seznanila. Tako je pri svojcih znancih in znankah nabrala tudi novic pa tudi raznih pomembnih obvestil za Lipčeta in Cankarja. Z njeno zvezo sta vzdrževala stike z ljudmi, ki so bili v Trbovljah povezani z OF. Nekaj teh ljudi je prihajalo v Šmiklavž na obiske h Kisovarju, kjer je bila njuna javka in potem k Lipčetu in Cankarju. Tako sta bila kar dobro seznanjena z dogajanjem v obeh dolinah.

Nekaj izrednega je bil stari Kisovar, Lipčetov in Rudijev oče. Ta je v teh letih živel samo za svojega sina partizana in za

NOB. Pa tudi za druge partizane je bil izredna dobričina. Vsi partizani so bili njegovi sinovi. Njegova snaha, Rudijeva žena Julka, je skuhala nešteto večerij za partizane.

Kisovarjeva domačija leži v mali kotlinici, ki se za hišo zapira v strmino, v gozd, pred domačijo pa odpira v ozko dolinico med njihovimi njivami proti cerkvi Svetega Miklavža. Vse od dneva, ko je Lipče pobegnil v gozd, bilo je poleti 1941, je stari vsak dan ničkolikokrat stopical okrog hleva, pokašljeval in pogledoval navzgor proti smrečju, če bo za prvimi drevesi zagledal svojega Lipčeta ali pa kakega drugega znanega partizana. Brž ko se mu je kdo odzval na njegovo značilno pokašljevanje, je odšel proti kuhinji — malo je šepal — tam vzel malo kanglico, kot jo imajo za mleko in polno spustil v rokav suknjiča. Rokav je bil spodaj znotraj zašit, da ni mogla kanglica pasti skozi. Pri hlevu je vzel sekiro ali kako drugo orodje in jo ovinkasto čez travnik primahal v hosto. Ves srečen je sprejemal novice, bil je namreč silno radoveden, kaj počenjajo na frontah in vsak nemški poraz, še tako neznaten, ga je razveselil. »Preklete barabe!« je imel navado reči. Pa je bil sicer veren kristjan.

Ce ni bilo Lipčeta ali Cankarja dalj časa naokrog, je bil ves v skrbeh. Vsak dan je oprezal okrog, vpraševal Rudija, šel pa tudi do sosedu Zakojška, če morda Falent kaj ve o fantih. Pa se je napotil še naprej v Loke, kjer je bila poročena njegova hči Pepca po domače pri Kmetu. Kmetka, kakor so ji partizani in tudi sosedje pravili, je bila kot oče vsa za partizane. Imela je številno družino, tudi še majhne otroke, toda za partizane ji ni bilo ničesar žal.

Za partizanske kurirje sta imela Lipče in Cankar javko v planini. Tu sta hodila vsak večer čakati, da pridejo kurirji s pošto. Prihajali so po dva, trije iz trboveljske smeri, ki sta prinesla pošto in literaturo z Dolenjske in Ljubljane, od Glavnega štaba, in je bila namenjena štabom partizanskih enot na Štajerskem. Iz Dobrovelj sta tudi prihajala kurirja na to javko. Včasih so prišli kurirji zgodaj, včasih pa šele po polnoči. Dostikrat jih pa tudi ni bilo. Bodisi da so jih zadržale hajke ali da so padli v zasedo, nikoli se ni vedelo, kaj je na stvari. Prav tako se ni vedelo, če niso Nemci morda katerega ujeli in je javko izdal. Tudi to se je dogajalo.

Zato je bilo treba zvečer biti nadvse oprezen, ko si se bližal javki. Ujeti kurirje s partizansko pošto ali odkriti javko, je bila za gestapo še posebna slaščica. Zato so postavljali na vseh mo-

gočih prehodih zasede. Javka v Šmiklavžu ni bila nikoli izdana, čeprav so Nemci ujeli več kurirjev, ki so hodili na to javko. Pač pa sta jo Lipče in Cankar pogosto prestavljala, seveda v dogovoru s kurirji.

Lipče je ostal na terenu od začetka julija pa do septembra 1942. Cankar pa je moral dvakrat za krajši čas v Veličkovo četo. Ko se je nekoč spet vrnil iz čete v Šmiklavž, je prišel ponj kurir Ribca z naročilom, da mora z njim v štab na Dobrovlje. Gredoč mu je Ribca povedal, da je prišla na Štajersko II. grupa odredov in da je njen komandant Stane s štabom na Dobrovljah. Cankar je imel na Staneta najlepše spomine iz prejšnjega leta. Pozdravila sta se kot prijatelja.

Po nekaj dneh se je Cankar vračal v Šmiklavž. S seboj je vodil štiri laže ranjene borce. Bili so sami mladi fantje, obrtniki in študentje, doma iz okolice Polja pri Ljubljani. Ranjeni so bili med preboji na Štajersko. Med tem časom je bil Lipče poklican s terena. Vključen je bil v Savinjski bataljon, kjer je kmalu nato postal politični komisar.

Cankar je vse štiri ranjence pripeljal v Skutnikovo reber, kjer jim je v gosto zaraslem grmovju našel majhno ravnico, da so lahko postavili šotor. Tu je zdaj prebivalo vseh pet. Cankar jim je od okoliških kmetov nosil živila, jim kuhal in nasploh skrbel zanje. Zdaj mu ni bilo več treba hoditi na javko. Tudi ti ranjenci so v dveh tednih ozdraveli in odšli spet v svoje enote. Z njimi je odšel tudi Cankar, ki je ostal v štabu grupe do konca oktobra.

Ko so se 1. in 3. četa ter bataljonski štab po opravljeni akciji v Hudi jami po nekaj dneh spet vrnili v Šmiklavške hribe, so se utaborili v bližini kmeta Maksa Zmrzlaka po domače Veterska. Tja je prišla tudi Veličkova 4. četa, ki se je vrnila iz Dobrovelj. Zvečer so pri Vetersku borcem pripravili golaž iz ovčetine, še pred dnem pa se je bataljon pomaknil v strmino pod domačijo, da bi nad potokom Konjščica predanil.

Pri akciji na Hudojamski rudnik in na obratno stražo v Spodnji Rečici je bataljon zaplenil v tamkajšnjem rudniškem konzumu precej živeža, še posebno lep uspeh pa je bil v pridobljenem orožju. Tako so dobili puškomitraljez, 23 pušk, okrog 2200 nabojev za puške, devet trakov s po 180 naboji za mitraljez, 4 pištole, šest ročnih bomb, štiri uniforme, pisalni stroj, šest odej, dvanajst dežnih plaščev in več druge opreme. To vse so zaplenili obratni zaščitni rudnika. Iz skladišča razstreliva

v Hudi jami so borci odnesli še 80 kilogramov razstreliva, 2844 vžigalnikov, 600 vžigalnih kopic in 20 metrov vžigalne vrvice.

Pa tudi sicer so naredili v rudniku veliko škodo. Zažgali in razstrelili so kompresor za zračenje rudniških rogov in vso drugo strojno opremo, merilne naprave in kakih dvesto metrov kabla. Zažgali so skladišče z dvesto kilogrami smodnika, rudniško žago in skladišče, skladišče olja in bencina ter rudniško lokomotivo. Vse to je zgorelo. Pri požigu se je močno opeknel Tone Okrogar-Nestl, doma iz Zagorja. V rudniški separaciji je ogenj uničil vso strojno opremo. Uničili so tudi telefonsko centralo v direkciji rudnika.¹³³

Po zagotovitvi domačih aktivistov med obratnimi stražarji ni bilo nikogar, ki bi bil zagret za hitlerizem. Zato so jih borci potem, ko so jih razorožili, poučili o namenu opravljene akcije in o ciljih narodnoosvobodilnega gibanja ter jih spustili. Pač pa je bil zagrizen nacist njihov komandant Franc Hauber, ki je med bojem ustrelil enega naših borcev. Partizanom se je ta večer pridružil obratni stražar Ilija Ninković, ki je prej pomagal aktivistu Poženelu zbrati vse potrebne podatke o stanju in številu obratne straže in o razmerah v rudniku.

Bataljon se je ob poltretji uri zjutraj napotil skozi Zgornjo Rečico na Gozdnik, od tam pa čez Marijareške v Šmiklavške hribe. S seboj so vozili na dveh vozeh zaplenjena živila, razstrelivo, orožje in strelivo. Večino tega so vskladiščili v nekih kotanjah v Gozdniku. Žal je bil med temi, ki so blago skladiščili, tudi poznejši izdajalec Ivan Jelen-Miloš in tako je del te robe prišel spet Nemcem v roke.

Veličko je še isti dan, ko se je bataljon pri Grajski vasi razšel, krenil s svojo četo na drugo stran Savinjske doline. Štab bataljona mu je namreč naročil, naj s svojimi ljudmi na hitro opravi nekaj akcij; tako bi pritegnil nemške policijske sile na to področje, da bi obe drugi četi bolj nemoteno opravili nameravani akciji v Hudojamskem rudniku pri Laškem. Tako se je tudi zgodilo.

Veličkova četa

Veličko se je s svojo četo ustavil v gozdu onstran reke Boljske, nedaleč od vasi Kapla, da bi tam predanili, obenem pa postavili zasedo. Naslednji dan je bil lep in sončen dan. Partizani so lahko posušili premočene obleke. Sušilo se je tako naglo, da

se je kar kadilo iz njih. Borec Ivan Ahac po domače Leberčkov Anzek iz Kaplje vasi je zakuril in skuhal kosilo. Kuril je zelo previdno, tako da se ni kadilo, kar res ni znal vsak. Borci so med tem čistili orožje, kar je bilo po tolikih deževnih dneh prav zares potrebno. Toda med čiščenjem se je borcu Vojtehu po nesreči puška sprožila. Zdaj je Veličko stražo še okrepil. Kakšno uro pozneje, okrog tretje ure popoldne, se je v bližini pojavila policijska patrulja z Vranskega. Partizani so napadli, a so jih policisti prisilili k umiku, ker so le-ti imeli mitraljez. Četa se je umaknila v hrib nad Čulkovo domačijo v Šmartnem.

Zvečer istega dne, 29. junija, je Veličko s svojo četo obiskal štiri kmetije v Podvrhu pri Braslovčah. Ob desetih zvečer so potrkali pri Karlu Turnšku v Podvrhu, pol ure pozneje pa še pri Pavli Rovšnik. Pri obeh hišah so dobili nekaj hrane. Ko so odhajali od Turnška, jih je opazil zidarski vajenec Robert Lešnik, kar je bilo javljeno orožniški postaji Braslovče. Kmalu po polnoči se je Veličkova četa oglasila še pri Ivanu in Mariji Strnad v Podvrhu in pri kmetu Francu Rizmalu.

Preden se je Veličkova četa zopet odpravila na Taborske hribe, se je zadrževala na jugovzhodnem predelu Dobrovelj, in to do 2. julija. Ko so se vračali na taborsko stran, so naredili še rekvizicijo v gostilni Julije Žilnik po domače Čvan v Kapli. Iz njene trafike so pobrali tobačne izdelke, iz gostilne pa nekaj živeža zaradi tega, ker je bil domači sin pri vermanih. Partizani so po dolgem času spet enkrat pili pivo.

Čvanova gostilna je tik ob glavni cesti Celje—Vransko in je bilo možno zaradi tega kako nepredvideno presenečenje. Zato so z akcijo pohiteli, odpoklicali stražo in zasede ter se kar hitro odpravili dalje proti vasi Pondor. Komaj je četa krenila od Čvana čez polje, se je že pripeljala iz celjske smeri motorizirana kolona. Bilo je več motornih koles in avtomobilov s policijo. Kolona pa se ni ustavila, temveč je vozila dalje proti Vranskemu.

Veličkova četa se je v Šmiklavških hribih zadrževala tri dni. Ves čas so bili v stikih s terencema Lipčetom in Cankarjem, ki sta tu delala. Ravno tiste dni sta bila obveščena, da nameravajo Nemci vzpostaviti vermanske postojanke po planinskih kočah in domovih. To novico sta sporočila Veličku in Savinjšku.

Ko je Veličko dobil še sporočilo, da nameravajo Nemci postaviti policijsko oziroma vermansko postojanko tudi v Rakuševi lovski koči na Gozdniku, katere oskrbnik je poročal nemški policiji o premikih partizanov — bil je namreč njen zaupnik —

sta se oba s komisarjem Savinjskom odločila, da bosta s četo posegla vmes.

Rakusch, trgovec z železnino v Celju, eden izmed stebrov nemške pete kolone na Štajerskem, je imel na Gozdniku razkošno lovsko koč. Pred njim pa je imel to lovsko koč lesni industrialec Teppey iz Celja, ki je bil lastnik velikih gozdnih kompleksov na tem področju. Rakuscheva lovska koč je bila že pred vojno zbirališče nemške svojati ne samo iz Celja, sem so prihajali tudi nacisti iz Avstrije in Nemčije že pred vojno. Opijanjeni nad Hitlerjevimi zmagami so tudi tu proslavljali zasedbo Češke, Poljske, Francije in drugih dežel.

Ponoči, 5. julija, je prišla Veličkova četa iz Šmiklavža v hribovje Mrzlice. Od tu je Veličko poslal skupino borcev na Gozdnik. Ti borci so bili: Tomo, Matevž, Kitak, Buč, Lojze in Ivo. Popoldne so partizani prišli pred Rakuschevo vilo in tam našli oskrbnika Franca Dolarja, ki je ravno koso klepal. Bled se je zagledal vanje. Šele pred kratkim se je umaknil s svojega posestva na Kalu, kjer je izdal skupino revirskih partizanov, od katerih so trije padli. Zdaj je zaslužil, da je prišla ura obračuna.

Partizani so mu rekli, naj jim odpre vhod v vilo. Rakusch je najlepše in najdragocenejše predmete že prej odpeljal v Celje. Borci so na hitro pripravili grmado in zažgali. Ognjeni zubljji so kmalu uničili to strupeno fašistično gnezdo sredi prelepih slovenskih gozdov.

Pred gorečo hišo so nato sodili še izdajalcu. Po opravljeni nalogi so odšli proti Mrzlici.¹³⁴

Druga skupina se je medtem pod vodstvom Velička pripravljala na požig dveh planinskih koč na Mrzlici. Tamkajšnji oskrbnik Valentin Pesko je partizanom izročil ključe od koč. Partizani so mu dovolili, naj svoje pohištvo znosi na prosto, ker bodo koč zažgali. Zažgali so planinski dom, staro koč in tudi uto, ki je bila v bližini.

Tako so bile preprečene nakane nemških oblasti, da bi iz teh planinskih domov naredili policijske postojanke, iz katerih bi močno ovirali gibanje partizanskih čet.

Naslednji dan so patrulje nemške policije prekrizarile območje Gozdnika in Mrzlice, a Veličkova četa je bila že od jutra spet nad Taborom v Šmiklavških hribih. 6. julija, ko so bili Veličkovi partizani na Mrzlici, so Nemci z dvema bataljonoma vermanov hajkali na območju Vrhov, Konjščice in Čemšeniške planine.

Ves I. štajerski bataljon se je zbral v gozdu pod domačijo Maksa Zmrzlaka po domače Veterška. Zvečer je ena od čet naredila prehrambno akcijo v bližnji vasi Loke. Naslednji dan je bila v soteski Konjščice ustanovljena nova četa, njen komandir je postal Tone Mazovec-Risto, komisar pa Vojteh. Četa je bila poslana na Moravško in je že isti dan odšla na novo področje.

Istega dne, bilo je zvečer 9. julija, je Silas poslal v Gornjo Savinjsko dolino dva kurirja, in sicer sta to bila Franček Žmavc, Mrazkov sin in Ivan Ahac-Pongrac po domače Leberčkov iz Kaplje vasi. Ko sta šla za vasjo Loke, sta pri Brijovčevem kozolcu padla v nemško zasedo. Nemci so že zaslutili, da je tu nekje bataljon in so brž postavili zasede. Franček ni bil ranjen, Pongrac pa je dobil kar štiri strele: dva v glavo in dva v roko. Na vso srečo ni bil noben teh strelav nevaren in se jima je posrečilo umakniti.

Bataljon je isti večer krenil proti vzhodu mimo kmetije Valentina in Pavle Kučer po domače Zakojšek in se utaboril na Štrukljevem vrhu. Domenjeno je bilo, da bataljon tu samo predani, nakar pojde naprej. Proti jutru, ko se je že zdanilo, sta prišla v taborišče Mrazek in ves okrvavljeni Pongrac. Povedala sta, kaj se jima je pripetilo. Silas je bil radoveden, le kako sta vedela, da jih bosta tu našla. Nasmehnila sta se in rekla, da se jima je kar zdelo, da bodo tu gori.

Ob deveti uri dopoldne pa nekdo opazi Nemce pod hribom. V taborišču je bil takoj alarm in stroga pripravljenost. Silas se posvetuje s Cankarjem, ki mu je odsvetoval tu sprejeti boj, ker je hrib že z majhnimi silami mogoče obkoliti. Vtem pa že počí nekaj strelav. Takoj zatem prične regljati mitraljez z nasprotne brega izpod Zakojškovega gozda. Silas zapove, da se straža umakne, bataljon pa takoj krene v koloni po drugi strani hriba navzdol proti Matejčevi kmetiji — Ivanu Slakanu. Nekdo pove, da je stražar padel; bil je mlad partizan Alojz Ključevšek-Lipe doma iz Zagorja ob Savi. Šele pozneje se je zvedelo, da je imel srčno napako. Če se je česa prestrašil, mu je srce zastalo in ni se mogel niti ganiti. To se mu je tudi zgodilo, ko je zagledal Nemce, ki so se plazili proti njemu. Ko se je zopet zavedel, je bilo že prepozno. Nemec je bil hitrejši.

Bataljon se je umaknil s Štrukljevega hriba prej, preden so Nemci sklenili obroč. Pod Matejčevimi njivami je zavil skozi Ramšakovo hosto in kar podnevi krenil skozi Zaglink v bližino Grajske vasi. Tam je počakal noči.

Pri umiku in na pohodu je najhuje trpel ranjeni Pongrac. Zvečer ga je Cankar peljal v Šmiklavž k Lipčetu, kjer se je že zdravil opečeni Nestl Okrogar.

Zvečer je bataljon krenil mimo Grajske vasi čez polja levo od Gomilskega in se povzpел na Dobrovlje. Toda tu je ostal le en dan. Štab bataljona je namreč sklenil, da bodo odslej posamezne čete operirale vsaka zase, le za večje akcije se bodo združevale. Vsaka četa je dobila svoje področje delovanja. Zveza med četami in štabom bataljona bo enkrat tedensko. Vsaka četa določi enega ali dva borca, ki bosta opravljala kurirske dolžnosti. Še isti večer so se čete razšle.

Četrta četa s komandirjem Lojzetom Hafnerjem-Veličkom in političnim komisarjem Francem Hribarjem-Savinjškom je dobila svoj operativni prostor na področju vzhodno od revirjev, do Zidanega mosta, Laškega in Celja. To je bil najbolj vroč teren.

Ko so druge tri čete I. štajerskega bataljona odšle vsaka na svoj odrejeni teren, je četrta ali kakor so jo največ imenovali Veličkova četa ostala še tri dni na Dobrovljah. V nedeljo, 12. julija, je predanila v bližini domačije Franca Dobrovnika po domače Brezovnika, kjer so jim tudi skuhal. Od Brezovnika je odšlo nekaj borcev zvečer h kmetu Ivanu Rovšniku po domače Učakarju v Podvrh, kjer so dobili kuhinjsko posodo, nekaj kruha in masti. Naslednji večer se je četa napotila iz Dobrovelj skozi Savinjsko dolino v Marijareške hribe, se oglasila pri kmetih Jakobu Zakonjšku po domače Naratu in Ivanu Pošebalu v Marija Reki ter tam dobila večerjo. Narat jim je dal tudi majhno pištolico, ki jo je nekoč prej pustil pri njem učitelj Marko Marion. Proti jutru naslednjega dne so prišli že močno utrujeni borci v Mrzli graben k izviru potočka Kolje, kjer so že prej včasih taborili.¹³⁵

V Veličkovi četi je bilo največ Savinjčanov, delavcev in kmečkih sinov. France Hribar-Savinjšek, nekaj nad trideset let star komunist iz Prebolda, je bil politični komisar četice. Pongrac Raček-Matevž je opravljал intendantske posle. Borci so bili: Avgust Hrvatín-Čato, kmečki sin in rudar, doma iz Liboj, Štefan Vasle-Maks, kmečki sin iz Zabukovice, Rudolf Stopar-Kitak, delavec, je bil doma iz Rečice ob Savinji. Ivanka Hribar-Marjetka je bila doma iz znane Hribarjeve družine v Preboldu. Živela je v ilegali vse od odhoda njenih bratov v partizane poleti 1941. Ana Pesko-Marta je bila tovarniška delavka iz Prebolda. Anton Gračner-Borutin, delavec, je bil doma iz Liboj,

Albert Hlačar-Robert je bil rudar iz Zabukovice. Stanko Vaukner-Zdravko, doma iz Zabukovice, Ludvik Zupanc-Ivo je bil v štabu bataljona za zvezo med Veličkovno in Mirkovo četo. Rado Zakonjšek-Cankar je le občasno spadal v sestav Veličkove čete, sicer pa delal na terenu.

Štab čete je ugotovil, da je še vedno nekaznovan izdajalec trgovca Bauerheim s Katarine nad Hrastnikom, ki je povzročil januarja tega leta tragedijo pri Vrharju, ko je izgubilo življenje osem borcev Revirske čete.

Veličko in Savinjšek skleneta, da jih maščuje njuna četa. 13. julija zvečer so se odpravili na drugo stran Mrzlice in obkolili Bauerheimovo hišo. Bauerheim je bil krajevni blokfirer, hitlerjanec, on je januarja poslal Nemcem sporočilo, da so pri sosednjem kmetu Vrharju partizani. Savinjšek je po nemško poklical Bauerheima, naj odpre, češ da je tu vermanska patrulja. Šele čez nekaj časa se je odprlo podstrešno okence, zločinec je najbrž slutil, da je prišla ura plačila. »Sem si mislil, da boste najbrž vi!« je dejal, ko je prepoznal obiskovalce. Borci so nabrali nekaj živil, pred odhodom pa izvršili sodbo nad izdajalcem.¹³⁶

Ko so zjutraj nemški policisti zasliševali Bauerheimovo ženo, jim je povedala, da je bilo navzočih 15 do 17 partizanov, ki so bili vsi lepo obriti in v starosti med dvajsetimi in štiridesetimi leti. Zjutraj se je četa vrnila v Mrzli graben.

Likvidacija Bauerheima je močno odjeknila po hrastniški dolini in naseljih ob rudarskih revirjih. Med tamkajšnjimi hitlerjanci je zavladal strah. Orožniška postaja v Hrastniku je celo ugotovila, da se je število prijav močno zmanjšalo.

Dotlej so partizani napadali le ponoči. Zdaj so sklenili, da bodo začeli z akcijami tudi podnevi. Do zdaj so se Nemci podnevi še brezskrbno prevažali iz kraja v kraj, odslej bo to drugače. Veličko je s svojimi fanti postavil zasedo ob cesti, ki pelje iz Prebolda v Trbovlje. Cesta pelje po ozki soteski skozi Veliko Reko, nakar se pri Vrbanu začne v serpentinah dvigati do sedla na Križu, od koder se spet vijugasto spusti proti Gabrskemu in naprej v Trbovlje. Veličko je zasedo ponovil trikrat, a zaman. Kot nalašč te dni ni bilo nobenega avtomobila.

Ni dognano, najbrž pa je bila skupina Veličkovih partizanov, ki se je v noči med 17. in 18. julijem približala rudniku Zabukovica. Obratni stražarji so partizane opazili in začeli streljati proti njim. Ti so se med streljanjem umaknili v hribe Gozdnika.

Ko se je četa po nekajdnevni odsotnosti vračala proti taborišču v Mrzlem grabnu, je med potjo izvedela, da so Nemci medtem opustošili njeno taborišče in med drugim uničili tudi vso kuhinjsko posodo. Taborišče je izdal nek kmet iz Šešč, ki je imel tam svoj gozd.

Nekdo iz čete je vedel, da ima Martin Golouh v Zgornji Rečici pri Laškem jugoslovanski vojaški kotel. Veličko je poslal patroljo borcev ponj. On sam pa je s preostalimi borci in komisarjem Savinjškom krenil v Veliko Reko in na nekem ovinku v mladem smrečju postavil ob cesti zasedo. Spet so čakali ves dan, šele zvečer okrog osme ure so zaslišali od Vrbanove gostilne brnenje avtomobila, ki se je približeval. Ko je osebni mercedes zavozil v zasedo, so borci vžgali po njem. Devet pušk in mitraljez. Šofer Anton Kolenz je bil takoj mrtev. Sopotnik, okrožni vodja delovnega političnega urada iz Trbovelj Franz Fabschitz je ranjen zagrabil za volan in zapeljal še kakih osemdeset metrov iz ovinka, nato pa skočil iz avtomobila ter skušal pobegniti po strmini, vendar ga je strel podrl na tla.

Partizani so v avtomobilu našli dve aktovki z dokumenti, avtomatsko pištolo, daljnogled in dva dežna plašča. Avto je bil ves prerešetan od krogel. Borci so avto zažgali in zgorel je z mrtvim šoferjem Kolenzem vred. Fabschitz in Kolenz sta bila člana nacistične stranke (NSPD). Oba Avstrijca sta bila kot nacisti preganjana že od takratnih Dolfusovih oblasti, torej stara Hitlerjeva pristaša. Vse to je bilo razvidno iz dokumentov.¹³⁷

Ko je bil Veličko s svojimi že visoko pod Mrzlico, so še vedno goreli ostanki avtomobila. »Pa sta spet dva nacisti manj!« je nekdo pripomnil. Za uspešno akcijo je bataljonski štab pohvalil komandirja Velička in njegovo četo.

Ker štab bataljona že nekaj časa ni imel zveze s terenskim aktivom v dolini in Veličkovo četo, je poslal kurirja Ludvika Zupanca-Iva in Robija Turnška-Ceneta v Griže, da bi poiskala zvezo z Julko Cilenškovo-Betko in njenim možem Rudijem Vrankarjem, ki sta kot politična delavca delovala na področju Petrovč, Liboj, Zabukovice in Griž. Prvič se jima ni posrečilo najti ju, naletela pa sta na dva novince-domačina ter ju pripeljala v četo. To sta bila Štefan Vasle-Maks iz Griž in rudar Albert Hlačar-Robert iz Zabukovice. Po nekaj dneh pa so uspeli vzpostaviti zvezo z aktivistoma. Naslednje dni je patrolja Veličkove čete likvidirala dva zagrizena hitlerjanca-izdajalca, in sicer Štefana Vaša, predelavca v keramični tovarni v

Libojah, in kmeta Brlečiča iz okolice Liboj. Vaš je bil krajevni skupinski vodja hajmatbunda in zaupnik gestapa. Kmet Brlečič pa je Nemcem izdal svoje sosede — družino Hrvatín. Trije sinovi so še pravočasno ušli ter se vključili v partizansko vojsko, hčerka pa je morala v taborišče. Ko je partizanska patrulja prišla k Brlečiču, je sicer kaznovala starega, njegov mladoletni sin pa je ranjen ušel in po ozdravitvi postal gestapovski sodelavec v Celju. Med drugimi je tudi ta hodil v zapore Starega piskra in tam pretepal ujete partizane pa tudi druge pripadnike osvobodilnega gibanja. Brlečičevo domačijo so partizani požgali. Četa je zaplenila dve puški, vermansko uniformo in razno drugo opremo.

Naslednje dni je četa, skupaj s terenskimi aktivisti pripravljala načrt za napad na novi rudnik v Libojah. Ker je okupatorjev vojni stroj potreboval surovine, med drugim tudi premog, so Nemci na vse načine poskušali, kako bi čimbolj izkoristili in izropali naše premogovno bogastvo. Zaradi tega so maja 1942 odprli nov rudniški jašek v Libojah poleg »Stare fabrike« nasproti libojškemu kamnolomu.

10. avgusta 1942 zvečer ob desetih so borci 4. čete Štajerskega bataljona pod poveljstvom komandirja Velička obkolili novi rudnik. Veličko je s štirimi borci obstopil rudarje, ki so bili zaposleni pri vrtini. Ker so imeli partizani namen, da rudniške naprave, ki so bile v glavnem iz lesa, zažgejo, so zaradi tega morali najprej spraviti rudarje iz jame. Ko so bili vsi rudarji zunaj, je Veličko od obratovodje zahteval vžigalni aparat in razstrelivo. Obratovodja je rekel, da je vse to v jami. Partizan Džek se je s strojnikom Martinom Zupancem z dvigalom odpravil v jamo in od tam sta res prinesla vžigalni aparat in tri kilograme razstreliva. Nato so morali rudarji borcem pomagati pri požigu rudniške barake in jaška. Ko je bil jašek že ves v ognju, se je dvigalo odtrgalo in zgrmelo v globino.

Franc Hribar-Savinjšek je zbrane rudarje nagovoril in jim razložil pomen narodnoosvobodilnega boja ter jih pozval, naj kot zavedni Slovenci sabotirajo okupatorjevo prizadevanje in naj pridejo čim prej v partizane. Prižgati so morali vsak svojo rudarsko svetilko in oditi na svoje domove.

Partizani so zapustili goreči rudnik okrog polnoči. Šli so v smeri Košnice in tam pri kmetu Jožetu Ocvirku naredili prehrambno akcijo. Med drugim so odnesli tudi velik lonec svinjske masti.

Škoda, prizadejana rudniku Liboje je znašala po nemških cenitvah 100 000 DM. Rudnik je bil docela onespособljen.

Ni še minila ura po odhodu partizanov, ko so se pripeljali na pogorišče štirje policisti in vermanska posadka iz Griž. Celjska policija, pod katero je spadal rajon Liboje, pa je prispela na kraj akcije šele čez pet ur. Nemci so računali, da je pri napadu sodelovalo kakih sedemdeset partizanov.¹³⁸

Veličko je po umiku iz Liboj zadržal tri borce, ki so se prostovoljno javili, da gredo z njim, druge pa je poslal v četno taborišče. Čimprej je hotel preizkusiti novo pridobljeni baterijski strojček za eksplozijo dinamičnih nabojev in min. Ker je bilo to noč že pozno, je s svojo patruljo predanil onkraj Šmohorja, pozno zvečer pa so se spustili k progi med Laškim in postajo Tremerje. Tam so položili na železniških tirih po eno mino pod vsako tirnico, razpotegnili vžigalno vrvico in čakali, da pripelje vlak. Vlaka dolgo ni bilo, zato je Veličko, ko se je naveličal čakati, proti tretji uri zjutraj sprožil strojček. En tir je bil močno poškodovan, medtem ko mina, nastavljena na drugem tiru, ni eksplodirala. Baje je bila vžigalna vrvica zanič.

Veličko se je s svojimi tremi fanti po eksploziji umaknil proti naselju Psarje pri Tremerjih, kjer so se oglasili pri kmetu Karlu Gozdnikarju, da bi dobili kaj za pod zob. Medtem pa je nemški orožnik iz Tremerij javil o akciji na progo celjski policiji. Kmalu je pridrvela v Tremerje jurišna policijska skupina pod vodstvom stotnika Fehleisena, nakar se je Veličkova skupina umaknila v hrib. V taborišče pod Mrzlico je prišla proti jutru 12. avgusta. Podnevi so Nemci hajkali po Mrzlici in okoliških hribih, vendar do partizanov niso prišli.¹³⁹

Naslednji večer je šla patrulja borcev Veličkove čete v skladišče po hrano. Drugi dan so si uredili taborišče v Mihelačevem gozdu pod Gozdnikom. Med gostim grmovjem je bilo komaj prostora za šotore. Bilo je že pozno popoldne in splošno mnenje je bilo, da ta dan ne bo več Nemcev na spregled. Zato je Matevž zakuril pod kotlom, zelo previdno in tako, da se ni kadilo. Večina borcev se je potegnila v šotore in zaspala. Stražarja sta stala na svojih mestih. Kar naenkrat pa, sredi gozdne tišine, zdrdra salva strellov izza roba nad šotori in pisana platna šotorov so bila v hipu razcefrana. Borci so se v hipu prebudili iz sna, bežali po bregu in se še omotični od spanja zaletavali v drevesa. Po čudnem naključju ni bil nihče zadet. Vsi so srečno ušli, toda v taborišču je ostal mitraljez, edini, ki ga je premogla četa, mitraljez, ki jim je pomenil vse! Ostala je tudi puška, nekaj stre-

liva, razstreliva in hrane. Napad je bil tako nenaden in silovit, da ni bilo nič čudnega, če je toliko tega ostalo v taborišču.

Policisti lovskega oddelka redarstvene policije, ki so po napadu vdrli v taborišče, so se veselili uspeha in ogledovali plen. Mobilizirali so bližnjega kmeta Piselca, da je prišel s kravami in vozom, kamor so naložili tisto, kar je bilo še pred nekaj minutami last partizanov.¹⁴⁰

Veličko je s svojimi borci čepel za robom gozda na nasprotnem Jagrovem hribu in poparjen gledal sprevod vermanov, ki je korakal za kmečko vprego, naloženo z njihovimi rečmi in se pomikal v dolino. »Zakaj jih ne napademo?« je vprašal nekdo. »Vidiš,« je odgovoril komandir, »na to pa še pomislil nisem.« Toda sedaj je bilo že prepozno, kolona policistov je bila že predaleč.

Borcem je bilo najhuje, ko so pomislili, da so ob mitraljez. Mitraljez jim je pomagal pri neštetih akcijah, koristno so ga uporabljali v zasedah, pri napadih na sovražne patrulje. Bil pa je tudi njihov varuh, z njim so se počutili mnogo varnejši. Vsi potrti in lačni so krenili pod Mrzlico h kmetom v Veliki Reki.

Okrog polnoči istega dne so prišli Veličkovi ljudje h kmetu Jakobu Otavniku po domače Zapeterniku, kjer so dobili nekaj hrane. Kaki dve uri kasneje so se oglasili še pri sosedu Jagru po domače Kobacu. Proti jutru so se podali čez grapo v hribe Male Reke in predanili na grebenu Naratovega hriba.

Kakor Veličko je tudi Vladko Majcen s svojo četo to poletje naredil številne akcije na svojem terenu, na zahodnem koncu revirjev. Za revirsko rudarsko področje Zagorja ob Savi, Trbovelj in Hrastnika so bili Nemci še zlasti občutljivi. Potrebovali so premog, veliko premoga, zato so na vsak način hoteli zavarovati, da bi proizvodnja le-tega potekala nemoteno. Zaradi tega iz teh krajev niso izgnali prebivalstva kot so ga iz drugih obmejnih predelov okupirane Štajerske in Dolenjske, pač pa so sklenili, da bi bili ti rudarski kraji policijsko zavarovani kot nekakšno koncentracijsko taborišče, skrbno varovano z varnostnimi silami. Zato so imeli v teh krajih izredno močne policijske posadke, orožništvo, močne posadke obratnih stražarjev in izpostavo gestapa. Na vsako partizansko akcijo na tem področju so Nemci besno reagirali. Kakor na Veličkovem področju, tako je tudi na terenu, kjer je operiral Majcen s četo, postalo poleti 1942 izredno vroče. Hajka se je vrstila za hajko, ponoči pa zasede skoraj na slehernem slemenu ali prehodu pa tudi pri kmetih.



Jože Letonja-Kmet



Anton Remic-Škrjanc

Tako je Majcen sklenil, da se za nekaj dni umakne s svojimi fanti v zavetje Dobrovelj. 16. avgusta zvečer so še večerjali pri kmetu za Krvavico, nato pa so se spustili pod vznožje tega hriba, prešli dolino Ojstrice in v bližini Hrastnikove domačije padli v nemško zasedo. Brez žrtev so se umaknili v bližnjo koruzo, se napotili čez greben proti zaselku Hudimarje. Tiho se je pomikala vrsta mož v gosjem redu za komandirjem Majcnom mimo Habjanove kmetije proti grebenu Na lepi trati, križišču kolo-vozne poti, ki gre iz Tabora proti Črnemu vrhu in v Dol. Tik ob križišču stoji lesena Kurnikova kajža, blizu nje za gozdom pa kapelica.

Za to kapelo se je zvečer namestila zaseda vermanov iz bližnje taborske postojanke. Ko je dospel Majcen okrog tretje ure zjutraj s svojimi ljudmi že tik pred kapelico, je zaseda vžgala po njih. Mitralješki rafal je zadel komandirja Majcna in Janeza Brvarja-Ljuba. Oba sta obležala hudo ranjena in kmalu nato umrla. Vlado Majcen je bil doma iz Hrastnika, Brvar pa je bil iz Trbovelj, po poklicu frizer.

Ranjena pa sta bila še dva borca, agronom Tone Remic-Škrjanc iz Nazarij v Savinjski dolini je bil ranjen v nogo in Vinko Žagar-Cene, ki je bil ranjen v telo. Četa se je po tako iz-

nenadnem in strahovitem napadu umaknila, se tudi delno razkropila, a se kmalu spet zbrala. Oba ranjenca so prenesli na drugo stran dolinice, ju skrili v grmovje in naročili, da morata počakati do večera drugega dne, ko bodo prišli ponju in ju spravili nekam na varno, da se pozdravita. Ko se je zdanilo, so vermani in policija našli poleg obeh mrtvih partizanov, še pet pušk, revolver in nekaj streliva. Oba mrtva partizana so v nedeljo v Taboru razkazovali ljudem. Ko so ju pokopavali na pokopališču v kotu za samomorilce, je župan Opresnik s svojimi pomočniki odganjal ljudi, ki so se želeli udeležiti pogreba, da bi tako izkazali zadnjo čast padlima borcema.

Ranjeni Škrjanc in Žagar pa se menda nista čutila dovolj varna v skrivališču, kjer so ju pustili njuni soborci, zato sta se odvlekla v grapo. Ko ju je prišla naslednji večer iskat patrolja, ju ni našla in morala se je vrniti brez njiju v četo.

Ranjenca sta vendar upala, da ju bodo našli in spravili nekam na varno. Na žalost je bilo vse njuno čakanje zaman. Nihče ni vedel, kam sta se premaknila. Rane so se jima razbolele, zagnojile in pojavili so se črvi. Razen tega, da sta bila brez vsake hrane, sta prestajala še grozne bolečine. Obupni položaj ju je prisilil, da sta se po štirih dneh nepopisnega trpljenja splazila do najbližnjega kmeta Žilnika pd. Fišerja, ki je bil blokfirer. Namesto, da bi jima pomagal, se je napotil k bližnjemu sosedu Terglavu pd. Metelanu in mu naročil, da mora iti v Tabor in oba partizana prijavit orožnikom. Metelan je naročilo izpolnil. Ne dolgo nato sta se oba ranjenca znašla vsa izmučena ravno med tistimi vermani, ki so ju pred dnevi obstrelili. Kmalu je prišel po nju gestapo, ju odpeljal v Celje, in njuna usoda je bila s tem zapečaten. 2. oktobra so ju ustrelili v Mariboru.¹⁴¹

Nemci so za 18. avgust in nekaj naslednjih dni pripravili pravo ofenzivo v malem na področje, kjer sta operirali Majcnova in Veličkova četa. Zavzeli so se, da ju bodo uničili. V hribe nad revirji je prispel sam komandant vermanšaftskega bataljona Süd Glasow in se nastanil v Počivavškovem hotelu Ana na Sveti Planini, kjer je bila tudi vermanska posadka. Protipartizansko ofenzivo so podaljšali nato še do 24. avgusta, kar pa jim ni dalo nikakih uspehov. V teh dneh so na gosto prečesavali gozdove, postavljali goste zasede na prelazih in povsod, koder so po njihovem mnenju hodili partizani. Pod nenehno kontrolo so imeli tudi številne kmetije. Ko so se 24. avgusta s svojimi policijskimi in vermanskimi posadkami umikali v dolino, so lahko ugotavljali samo neuspeh velike akcije.¹⁴²

Po tragediji, ki jo je doživela Majcnova 3. četa, se je ta pridružila Veličkovi četi in ostala nekaj dni z njo. Vodstvo čete je po Majcnovi smrti prevzel Rudi Karat-Džek. Ob tej priložnosti sta četi izmenjali nekaj borcev, ki so dodobra poznali teren na območju delovanja ene ali druge čete. 22. avgusta se je 3. četa spet ločila od Veličkove in odšla na svoje področje.

Zaradi neprestanih hajk je preživela Veličkova četa tiste dni samo ob mrzli hrani. Ko je tudi te zmanjkalo, so se morali borci zadovoljiti samo s kocko sladkorja na dan.

Zadnje dni avgusta sta obiskala Veličkovo četo aktivista Lojze Ribič-Tone in Ernest Draksler-Marko. Prinesla sta električni vžigalni strojček, ki sta ga nekaj prej zaplenila v kamnolomu kemične tovarne sredi Hrastnika. Ta strojček je bil močnejši od onega, ki so ga zaplenili v Libojah.

Ponoči 30. avgusta je del Veličkove čete zaminiral oba tira železnice blizu Slivnega pri Laškem. Še preden so bili borci z miniranjem gotovi, je po progi peljalo nekaj vlakov, potem pa je nastal dolg premor. O tej akciji pripoveduje v svojih spominih Franc Godler-Blisk. Blisk se je malo prej vrnil s Kozjanskega. Takole pravi:¹⁴³

»Poveljstvo čete je dobilo nekega dne sporočilo, da bo naslednjo noč peljal iz Zidanega mosta proti rajhu večji transport ujetnikov. Imeli smo dovolj eksploziva, ki so ga zaplenili v Hudi jami, Ribca pa je prinesel še strojček za vžig min. V načrtu je bilo, da zaminiramo progo, nakar bi mino vžgali tik pred prihajajočo lokomotivo. Ko bi vlak obstal, bi likvidirali spremstvo, ujetnike pa spustili oziroma bi jih odpeljali s seboj, če bi se odločili za boj proti Nemcem. Nazaj grede bi naredili prehrambno akcijo nekje nad vasjo Tremerje.

Medtem ko smo nekateri delali na progi, se je mimo peljal nek možak s kolesom. Nismo ga ustavili, prepričani, da nas ni opazil. Verjetno pa nas je. Transport z ujetniki bi moral pripekljati ob pol dvanajstih ponoči, toda do tretje ure zjutraj ni bilo nobenega vlaka. Zdaj smo bili prepričani, da nas je možak videl in to javil v Laškem. Komandir Veličko in politični komisar Savinjšek sta sklenila, da ostane na progi Ribca z dvema borce, vsi drugi pa bi odšli na prehrambno akcijo.

Ribca je mene in Roberta poslal na stražo ob progi, mene kakih dvesto metrov proti Laškemu, Roberta pa proti Celju. Sam pa se je umaknil v gozd nad progo. S seboj je potegnil žico, s katero sta bili mini povezani z njegovim strojčkom za vžig. Še danes mi ni jasno, zakaj naju je Ribca poslal na stražo, ko nama

niti ni povedal, kaj naj storiva, če pride vlak ali nemška patrulja.

Ko sem tako ležal za tirnicami, me je začelo zebsti. Na zemljo je legala megla in trava je postala rosna. Videlo se je slabo, komaj kakih deset metrov daleč. Ko tako ležim, zaslišim korake. In že so se pojavile pred menoj tri postave, ki so prišle po progi. Za streljanje je bilo prepozno, za umik pa tudi. Pritajil sem se, kolikor sem mogel in čakal. Medtem je po stezi tik ob meni prikorakal še eden. Tega bi lahko prijel za škorenj, tako je bil blizu. Niso me opazili. Ustavili so se pri minah. Ko so tako stali skupaj in glasno govorili, sem pričakoval, kdaj bo eksplozija raznesla vse skupaj. Zdaj zdaj bo Ribca zavrtel strojček, toda nič. Namesto tega je s pištolo nekajkrat ustrelil proti Nemcem na progi. Ti so zdaj začeli streljati proti gozdu, medtem pa sem se umaknil v gozd.

Ribco sem dohitel šele visoko zgoraj v hribu. Še ves zasopel sem ga vprašal: 'Ti, zakaj pa nisi obrnil strojčka, vse te Nemce bi lahko vzel vrag.' Po teh besedah se je prijel za glavo in tako zatulil, da sem pomislil, znorel je. Začuda, ni se domislil, da bi zavrtel strojček, ko so Nemci stali tesno skupaj tik nad minami in svetili z baterijo po njih. No, zdaj je bilo prepozno za karkoli. Zgoraj v naselju sva dohitela četo, ki je medtem že končala s prehrambno akcijo. Odšli smo proti Šmohorju in naprej na Gozdnik.«

OKUPATORJEVI VDORI V OSVOBODILNO GIBANJE

Po vrsti akcij, ki jih je naredil I. štajerski bataljon v razmeroma kratkem času na področju Gornje Savinjske in Zadrebke doline, vse od likvidacije policijske postojanke na Ljubnem do napada na postojanko v Nazarjah, so postali Nemci zaskrbljeni in razdraženi. S svojimi ovaduhi — kakor povsod, se jim je tudi v teh krajih prodalo nekaj malovrednih domačinov — so že pozimi poskušali prodreti v organizacijo osvobodilnega gibanja. Ponekod jim je to tudi uspelo. Kako je bilo v Nazarjah, nam pripoveduje Ciril Remic:¹⁴⁴

»Pri nas v Nazarjah so že v jeseni leta 1941 nastali prvi začetki organiziranega osvobodilnega gibanja. Jedro simpatizerjev se je zbiralo v naši gostilni. Pri Nemcih oziroma nemških ovaduhih (z Garberjem na čelu) je prišlo na glas ‚malo omizje‘, kjer smo ponavadi sedeli domači v družbi z Ivanom Kebrom, Viktorjem Krčem, Avsenakovim Jankom in Mirkom Kampjutom.

S tehnikom Viktorjem Krčem sva bila osebna prijatelja. Doma je bil z Jezerskega. Družil naju je šport. Bil je alpinist in smučar. Skupaj sva hodila na smučarske ture, igrala nogomet in namizni tenis, hodila v hribe itd. On je med prvimi sodeloval z OF v Nazarjah. Ko sva pozimi 1941/42 pogosto smučala na Dobrovljah (na Zvoniku), je po smučanju zavil še k Antonu Zupanu v Zavodicah na zvezo, sam pa sem zavil po drugi strani proti domu. Večkrat mi je pripovedoval, da ga Nemci nikoli ne bodo dobili živega. Ker je stanoval v graščini, je imel za primer aretacije pripravljeno alpinistično vrv, po kateri bi se spustil skozi okno visoke graščine. Nemci pa so ga aretirali na mostu, ko se je tega najmanj nadejal, a tudi dokazal svojo odločnost, ko jim je v Mozirju takoj po aretaciji ušel. To mu je omogočila njegova športna kondicija. Bil je odločen pristaš OF in zelo za-

veden patriot, padel je nekje pri Žužemberku, kamor se je umaknil pred Nemci.

V Mozirju sem imel zvezo samo z Mirkom Kampjutom. Z njim sem sodeloval na žagi v Nazarjah, kjer sva bila skupaj v službi, celo skupaj v pisarni na žagi. Vedela sva drug za drugega oziroma za najino sodelovanje v OF, nisva pa podrobneje spraševala drug drugega zaradi konspiracije. To je bila takrat tudi direktiva, ker smo v glavnem delovali po sistemu trojk.

Mirka Kampjuta je gestapo aretirali 11. junija 1942. Ustrelili so ga v Celju 23. junija istega leta.

Viktorja Krča so aretirali 4. februarja 1942. Njegova aretacija, zlasti pa njegov pobeg žandarjem v Mozirju, je zelo vznemirila Gornjo Savinjsko dolino. Tako kot smo se prestrašili njegove aretacije, smo bili nadvse navdušeni nad njegovim pobegom. Ta njegov podvig je zelo dvignil moralo med simpatizerji OF v celi dolini. Zato ni čudno, da je že marca 1942 nastal nov odbor OF v Nazarjah, v katerem sta bila moja brata Tone in Ivan, sam pa sem bil povezan posredno prek njiju. V odboru so bili še Jože Planovšek, Ivan Zajc, Anton Zupan idr. V tem času ali nekoliko pozneje je prišel na teren Albin Vipotnik, ki je organiziral terenske organizacije OF. Kmalu so se pridružili v OF še drugi člani: Adolf Papež, Ivan Pečnik, Franc Kos idr. Po akcijah partizanov na Ljubnem, v Krašah in drugod, je maja prišlo do izdaje v Nazarjah. Še danes ne vem natančno, kdo je izdal, vsekakor pa je imel glavno besedo pri tem neki Garber, ki je bil gestapovski agent v Nazarjah in je organiziral svojo ovaдуško mrežo. Imel je nekaj sodelavcev (Gornik, Ivan Kos), ki so mu pri tem delu pomagali.

Posledica izdaje so bile številne aretacije. Tako so Nemci aretirali Maksa Hlačuna in ga kmalu ustrelili. Nato sta bila aretirana in ustreljena Adolf Papež in Ivan Pečnik, Franc Kos in moj brat Tone pa sta aretaciji ušla v partizane. Da bi se umaknili aretaciji, smo odšli v partizane iz naše hiše še brat Ivan in jaz ter Štefan Vrankar (ki pa se je javil Nemcem po dveh mesecih partizanstva) in Rudi Stopar. Vrankar je bil pri nas na stanovanju, Stopar pa hišni pomočnik. Sestra in mama sta zbežali v Gradec, kjer je bil takrat že brat Pepče, ki se je tudi umaknil pred aretacijo. Vsi našeti, ki smo odšli v partizane, smo se pridružili I. štajerskemu bataljonu, ki je bil takrat na Dobrovljah. «

Po izjavi Vlada Miklavca je bil Viktor Krč tisti, ki je vzdrževal zvezo med antifašistično skupino v Nazarjah in odborom OF v Mozirju.

O aretaciji Viktorja Krča nam Ivan Mogu-Marko pove še tole:¹⁴⁵ »S Krčem sva stanovala v graščini skupaj v eni sobi. Ko se je 4. februarja vračal iz delavnice prek mosta čez Savinjo, ga je pred graščino čakal gestapo. Že pred tem so mu premetali pisarno. Ko je nič hudega sluteč šel proti graščini, je nanj pokazal gestapovski zaupnik Fritzl z besedami: Tale je! Za beg je bilo prepozno. Gestapovci so obstopili Krča in mu nadeli lišice. Ko je potem še isti dan ušel Nemcem, se je napotil najprej v Gornji grad k Bitencu, od tam pa prek Solčave domov na Jezersko. Od tu pa se je kmalu napotil na Dolenjsko.«

V začetku maja 1942 so Nemci aretirali enega izmed pomožnih policistov v Mozirju. Ob svojem prihodu na Štajersko so sicer odpustili vse bivše jugoslovanske orožnike iz službe — takrat jih je začasno nadomeščala SA, ki so jo pripeljali s seboj — toda po nekaj mesecih so nekatere orožnike vzeli v službo kot pomožne policiste. Nekateri so spet vestno opravljali svojo žandarsko dolžnost. Tak je bil na primer Franc Hriberšek, pomožni policist v Mozirju. Ta je postal celo zagrizen hitlerjanec in so se ga domačini močno bali. Doma je bil iz Šempetra.

Nekateri od teh pomožnih policistov pa so se vključili v osvobodilno gibanje in dajali aktivistom dragocene podatke. Žal so bili nekateri premalo previdni, nevajeni ilegalnega dela. Pomožni policist iz Mozirja, ki so ga aretirali v začetku maja, je v gestapovskih kleščah priznal svoje stike z OF, obenem pa navedel še imena nekaterih drugih članov OF. Tako je povedal, da sta še dva druga pomožna policista povezana z uporniškim gibanjem. Povedal je tudi za nekatere Mozirjane. Gestapovci so 17. maja aretirali živinozdravnika Alojza Korena, kmeta in lesnega trgovca Franca Brezovnika, klobučarja Franca Lekšeta, kmeta Antona in Vaclava Lekšeta, trgovca Martina Melavca ter bivšega sodnega predstojnika v Gornjem gradu dr. Andreja Novaka. Ko so jih naložili v marico, je žena aretiranega Melavca zaklicala: »Le počakajte, v dveh mesecih bo drugače!« Te besede so bile izraz prevelikega optimizma nekaterih naših ljudi, ki so pričakovali hiter konec vojne in poraz fašizma, čeprav za to v tem času ni bilo osnove. Včasih je tak optimizem naše ljudi reševal, večkrat pa jih je tudi pogubil. Tako je bilo tudi v tem primeru. Angelo Melavčevo so takoj aretirali in skupaj z drugimi prepeljali v Stari pisker. Med vožnjo v Celje si je eden izmed aretiranih pomožnih policistov skušal z britvijo prerezati vrat, pa so mu preprečili.¹⁴⁶

Pred gestapom je na zaslišanju vzdržal le tisti, ki ni priznal niti najmanjše stvari. Če je pri tem vseskozi vztrajal, navzlic mučenju, se je rešil pred ustrelitvijo. Take so pošiljali v koncentracijska taborišča, kjer je le še bil žarek upanja, preživeti in dočakati svobodo. Le zelo redke so spustili domov.

Aretirani Slavko Lekše iz Mozirja je nekoč prej zaupal živinozdravniku Korenu, da ve za skrito orožje v Šmihelu — pri kmetu Reberšaku so namreč ob kapitulaciji Italije domači sinovi poskrili nekaj pušk in streliva. Gestapo je izsilil Korena, da je to povedal in potem seveda zanj ni bilo rešitve. Ko so nato gestapovci zaslišali o tem Slavka Lekšeta, je ta tajil, da o kakem orožju ne ve ničesar. Pri tem je vztrajal do konca, ni in ni priznal in tako se je rešil. Sicer poslan v Mauthausen, vendar ga je preživel.¹⁴⁷

Živinozdravnika Korena so tako mučili, tako so pripovedovali, da razen med nogama in pod pazduho ni imel nikjer niti koščka bele kože.

Maja 1942 je gestapo vdrl tudi v gornjegrajsko organizacijo OF. Pri Križu je gestapo aretirал gostilničarko Maro Žehelj, njen mož se je pognal skozi okno in ušel. V Slatini sta bila ob tej priložnosti aretirana Frančiška in Anton Kolar, pri Sv. Florjanu Franc Miklavc in Ivan Ogradi iz Gornjega grada. Ko je tiste dni prišla na zvezo h Križu študentka Milena Krolnik z Ljubnega, je padla gestapu v pest. Ustreljena je bila skupaj s Frančiško Kolar in Antonom Hribarjem 22. julija 1942. Gostilničar Jakob Žehelj po domače Pevčev Jaka se je nekaj časa skrival, največ v Bočni, končno so ga ujeli in ga 15. avgusta ustrelili v Celju. Tega dne je bil ustreljen tudi Ivan Kramer iz Gornjega grada. Kramer je bil med organizatorji osvobodilnega gibanja v Gornjem gradu.

Aretacije so se nadaljevale. 6. junija je bil aretirán Jože Bergant, veterinar v Gornjem gradu. Že avgusta se je vključil v uporniško gibanje in postal njegov organizator. Pridobil je številne kmete po okoliških vaseh, s katerimi je imel opravka kot veterinar. V Gornjem gradu sta bila Jože Bergant in njegova žena Mara povezana z Ivanom in Nado Bitenc po domače Trobejevima ter s Kramerjem in Francem Božičem ter njegovo ženo. France Božič je bil aretirán junija, ustreljen pa 2. oktobra 1942. Istega dne je bila aretirana in odpeljana v Auschwitz njegova žena s tremi otroki.

K Bergantu je prinašal partizansko pošto Anton Kovšak, splavar iz Bočne, za njim pa Brezovnik iz Čepelj. Bergant je

imel zveze z Dominikom Strmeckijem v Radmirju, z bratoma Brunet na Ljubnem, Francem Mermolom in še nekaterimi drugimi.

Da bi se izognili aretacijam, so nekateri člani OF zbežali. Ivan Bitenc je odšel na Hrvaško, prav tako Franc Žmavc. Ta je imel zakopano orožje še od jugoslovanske kapitulacije. Gestapo je to odkril — po izdajstvu. Žmavc je sicer ušel, toda ves bes gestapa je občutila njegova družina. Njegovo ženo, učiteljico, so ubili že po dveh mesecih v taborišču. Bitenc je tik pred koncem vojne padel na slavonski fronti. Ušla sta brata Jože in Albert Kolenc, toda tudi tadva sta kmalu padla gestapu v roke. Izdaja. Anton Mermol je ušel in se zaposlil v Beljaku, kjer pa ga je gestapo kmalu iztaknil. Med zasliševanji so ga tako mučili, da je pri tem izdihnil. Ušla sta tudi brata Prislan in se zaposlila na Dunaju, vendar ju je gestapo našel. V juniju je gestapo aretirал še kmeta Antona Krivca in njegova sinova Antona in Franca ter Franca Sameja. Pri Križu je policija naletela na Ivana Pikla, ki je bil doma iz Šmiklavža pri Novi Štifti, živel pa je v Črni. Ustrelili so ga 7. julija v Celju.

Najhujše pa je doletelo Gornjegrajske 6. julija 1942, ko so gestapovci aretirali dvaindvajset domačinov. Odpeljali so jih najprej v Mozirje, kjer so jih stlačili v kegljišče gostilne Majerhold, kamor so ta dan pripeljali še več aretirancev iz drugih krajev Gornje Savinjske doline. Od tu so jih s kamioni odpeljali v Celje, nato v Maribor. Toda že po nekaj dneh so jih pripeljali nazaj v celjski Stari pisker. Tu so se za zapornike pričeli strašni dnevi zasliševanj in trpinčenja na gestapu.¹⁴⁸

Stari pisker — simbol trpljenja

Celjski Stari pisker, sinonim za trpljenje, ponižanje, razčlovečenje in smrt. Stari pisker in mariborski zapor, dve največji, najstrašnejši mučilnici na Slovenskem Štajerskem v dobi okupacije. Z njima je povezano toliko gorja in grozodejstev, da bi bilo nemogoče opisati. Že prvo leto okupacije je šlo skozi zapore Starega piskra ali tam v mukah končalo okrog 2000 Slovencev. Do konca okupacije je bilo v teh zaporih okrog 12 000 moških in približno 4000 žena in deklet. Če prištejemo še zapornike drugih celjskih zaporov, ki jih je bilo okrog 10 000, dobimo visoko številko 22 000!

Število zapornikov v mariborskih zaporih ni znano.

Stavba sodnih zaporov okrožnega sodišča v Celju je bila že v bivši Jugoslaviji znana pod imenom Stari pisker. Tu je že tudi stara Avstrija zapirala nepokorne Slovence, kriminalce in druge zločince, tu je zapiral bivši jugoslovanski režim komuniste in druge napredne ljudi, spet poleg kriminalcev in zločincev. V stari Jugoslaviji je bil upravnik teh zaporov Maks Gruden. Prvi upravnik po prevratu je bil Zavec, toda le za štirinajst dni. Nasledil ga je Zagradišnik. Prve mesece režim še ni bil posebno strog. V tem času so zaporniki še smeli hoditi iz sobe v sobo in dobivati hrano od zunaj.

Ko pa je gestapo tudi uradno prevzel zapore, se je stanje močno poslabšalo. Upravo v Starem piskru so prevzeli policijski in gestapovski referenti, ki so prišli iz Gradca. Upravnik je postal stražmojster Heller, za njim pa neki Adam. V Starem piskru je bilo stalno osem do deset vodilnih uslužbencev — uradnikov gestapa.

S prevzemom po gestapu so se začela v zaporih Starega piskra zasliševanja, ki jih je skoraj vedno spremljalo mučenje v različnih načinih in oblikah. Glavna zasliševalnica je bila v prostorih bivšega katastra. Glavna mučilnica je bila poleg pralnice, posebno mučilnico pa so imeli še v kletnih prostorih stare Grofije. Vzporedno pa so zasliševali tudi v prostorih gestapa v bivši Ljudski posojilnici in v prostorih Okrajnega sindikalnega sveta.

Prve aretirance so Nemci, takoj po svojem prihodu v Celje, gonili v Aleksandrovo kasarno. V Stari pisker so prve pripeljali 27. aprila. V maju 1941 je bilo v Starem piskru že okrog 700 zapornikov. Dnevni stalež vso dobo okupacije je bil od 300 do 900 jetnikov. V Starem piskru so bili štirje moški in en ženski oddelek. Vsak oddelek je imel štiri skupne celice in devet samic. V skupnih celicah je bilo natrpanih tudi po 25 in več jetnikov, medtem ko jih je bilo v stari Jugoslaviji lahko največ po deset, kvačjemu dvanajst v sobi. V samice pa so Nemci zapirali tudi do deset zapornikov hkrati.¹⁴⁹

Z imenom Stari pisker je povezana usoda desettisočev slovenskih ljudi: koliko žena je tu izgubilo može, koliko mož žene in koliko otrok starše! Premnogim se je tu dopolnila usoda. Koliko jih je bilo do smrti prebičanih ali drugače nečloveško mučenih! Koliko jih je od tu šlo naravnost na streljanje, koliko v koncentracijska taborišča, najprej v Mauthausen, pozneje v Auschwitz, Dachau, Buchenwald, Ravensbrück in kdo ve kod še vse. Nešteto jih je bilo, ki je za njimi izginila vsaka sled.

Ko so poleti 1941 začeli zapirati v Starem piskru pripadnike in udeležence osvobodilnega gibanja, vse pod oznako »komunistični zločinci«, so se v poznih nočnih urah, po končanem popivanju, hodili znašat nadnje tudi mladi celjski kulturbundovci in z biči pretepali jetnike ter z zasramovanjem zlivali svoj bes nad njimi. Vse to so naši ljudje morali prestajati le zato, ker so bili Slovenci in ker so to hoteli tudi ostati.

O tem, kaj vse so doživeli in pretrpeli naši ljudje v tem strahotnem zaporu, bi se dale napisati debele knjige. Tisoče ljudi bi lahko pričalo, kaj vse so počele z njimi nemške in avstrijske nacistične beštije. Marija Bergant-Topolovec zelo na kratko, a jedrnatop opiše grozne dneve, ki jih je preživela v tem zaporu, preden so jo odpeljali v Auschwitz. Takole pravi:¹⁵⁰

»Ob prihodu v Celje nas je na kclodvoru gledalo občinstvo, nas psovalo in opljuvalo. Po dolgem čakanju so nas odpeljali v Stari pisker . . . Deset dni sem šele bila v Celju in sem doživela najhujše trenutke in ure v svojem življenju. Posebno strašne so bile dolge noči, nič manj seveda dnevi. Stalen nemir, ropot, kričanje, vzdihovanje, kletve, jokanje, kriki in viki, rožljanje z verigami, hreščeče odpiranje in zapiranje vrat, loputanje in udarci, drdranje avtomobilov — vsi ti glasovi so se mešali v eno samo disharmonijo divjega orkestra. Naša celica je bila poleg zdravniške sobe, ki pa ni služila za lajšanje trpljenja. V tej sobi so gestapovci zasliševali svoje žrtve. Nismo slišali samo govorjenja, temveč tudi kričanje in vpitje, vzdihovanje in jokanje, zamolkle udarce, ki so padali po telesih. Neporedkoma smo slišale renčanje psov, ki so se zaganjali v žrtve, jih trgali in grizli tako dolgo, dokler rezek glas njihovih gospodarjev ni zahteval, da spet ležejo k njihovim nogam. V začetku smo ob takih zasliševanjih strmele v praznino in nepremično poslušale ali pa se stiskale v nasprotni kot ter si mašile ušesa. Ščasoma smo se temu privadile, saj je marsikatera izmed nas poskusila isto na lastnem telesu, ali pa smo slišale iz ust sojetnice, ki so jo nezavestno prinesli od zasliševanja. Na raztrgani obleki in koži, na podplutbah in ranah se je videlo, kakšne načine uporabljajo gestapovci, da bi aretirancem izsilili čimveč priznanj.«

11. aprila 1942 so Nemci v Mariboru ustrelili trideset Slovencev, od teh osem iz Savinjske doline. Samo iz Griž je bilo ustreljenih pet domačinov, med njimi zdravnik dr. Jože Potrata.

Dr. Potrata je bil tržaški Slovenec, sin pristaniškega delavca. Že kot mlad fant je izgubil očeta, padel je v prvi svetovni vojni.

Vdova, mati treh otrok, je preživljala svojo družino kot perica. Jože se je kot študent prestradal do diplome in postal zdravnik. Kljub težkim okoliščinam je vseskozi ostal zaveden Slovenec. Bil je predsednik ilegalne organizacije TIGR. Kjerkoli je pomagal Slovencem, ga je fašizem preganjal. Zbežal je v Jugoslavijo, kjer pa je zaradi posredovanja italijanskih oblasti moral dolgo čakati na zaposlitev. Končno so mu omogočili službo zdravnika v Bratovski skladnici rudarjev v Zabukovici.

Dr. Jože Potrata si je hitro pridobil zaupanje in spoštovanje zabukovških knapov in njihovih družin. Bil jim je blizek, saj je bil tudi on proletarskega porekla in napredno misleč človek. Pri svojem poklicu, ki ga je opravljal požrtvovalno in z velikim znanjem si je pridobil ljudi, saj je vsakdo videl v njem predvsem človeka, ki je pripravljen pomagati.

Dr. Potrato so hoteli Nemci izgnati iz domovine že pri prvih pregonih spomladi 1941. Zaradi pomanjkanja zdravniškega kadra so ga že aretiranega le morali izpustiti, da je nadaljeval s svojim delom. Čim se je pričela NOV, se je takoj vključil v gibanje. Zdravil je bolehnne in ranjene partizane. Ko se je vrnil Štajerski bataljon novembra 1941 z brežiškega pohoda, je v večernih urah pregledal borce in jim nudil pomoč. To ga je pokopalo. Najprej ga je izdal Ernest Divjak, toda z vztrajnim zanikanjem se je tokrat še uspel rešiti.

O njegovi drugi aretaciji piše Pavla Rovan:¹⁵¹

»V jeseni leta 1941 ga je izdal Divjak iz Žalca. Obdolžitve je ostro zanimal in izpustili so ga. Tedaj je sedel v gostilni Pikl skupaj z Juretom Lesjakom in Razpotnikovima. Tja je pritekla vsa zasopla Cilka Begovič in prepadeno rekla: ‚Ravnokar vas je v trgovini izdal Malus, češ da ste zdravili partizane, med njimi Petra Šprajca mlajšega, ko je bil ranjen‘. On pa ji je odgovoril: ‚Danes so me izpustili in jutri pojdem po dovoljenje, da se izselim.‘

Ko sta zjutraj z ženo Doro odšla po dovoljenje za izselitev, so mu rekli: ‚Prav, da ste prišli, ravno je avto namenjen po vas v Griže.‘ Prebledel je in ženi Dori namignil, naj se odstrani... Obdržali so ga na gestapu. Zaprt je bil v Starem piskru in nato v Mariboru. Tam je bil zaprt v isti celici kot Vlado Miklavc iz Mozirja.« Miklavc se tega takole spominja:¹⁵²

»Od 26. marca do 5. maja 1942 sem bil zaprt v mariborskih zaporih poleg sodišča v celici št. 105 (t. i. Todeszelle) skupaj s še 24 sotrpini-talci, med katerimi je bil tudi dr. Jože Potrata... Mene je usoda v najbolj kritičnem času med vojno pripeljala

v isto celico, ki je bila poleg mnogih drugih tudi poslednji Jožetov dom. Bil je res čudovit človek, iskren prijatelj in trden po značaju. Ni bil gostobeseden, kar pa je povedal, je bilo premišljeno in je izdajalo zavednega intelektualca. V celici mi je bil, poleg mojega brata in Mirka Lorgerja iz Maribora, najbližji prijatelj.

Živo se spominjam: Na veliko noč popoldne — bil je čudovit sončen dan — smo začeli v celici pri odprtih oknih, komaj kakih 10 metrov od gramoznih zabojev na dvorišču, kjer so sicer streljali talce, peti domače narodne pesmi. Z nasprotnega konca dvorišča, kjer so bile ženske celice, pa so nam zaprte žene in dekleta vračale svojo pesem. Iz silne čustvene prevzetosti nas je predramil šele dežurni paznik (neki lojalen Slovenec), ki nas je rotil in opozarjal na nevarnost našega početja. V tem vzdušju, ki ga je danes težko opisati, se je ponudil doktor Potrata, da bi nam pripovedoval neko zgodbo. Sedeč na svoji postelji je ob popolni tišini vseh sotrpinov živo in zavzeto pripovedoval vsebino Knut Hamsonovega romana Blagoslov zemlje.

Samo nekaj dni za tem je bilo vsega konec. 11. aprila 1942 je naša celica dala štiri talce. Z njimi je odšel tudi Jože. Kakor že večkrat poprej, tako smo tudi tokrat skrivaj opazovali potek eksekucije pod okni naše celice. Na dvorišče so prignali 30 obsojencev k branju smrtno obsodbe. Dr. Potrate nisem videl, ker sem v tistem trenutku zagledal med talci svojega očeta. Ker sem za tem vsaj pol ure ležal v živčnem šoku na postelji, nisem sledil dogodkom na dvorišču. Zato ne bi mogel niti potrditi niti zanikati trditve, da je doktor Potrata pred smrtjo še zavpil: „Živela Jugoslavija!“ Po njegovem značaju in privrženosti ideji upora pa bi lahko skoraj zagotovo sodil, da je ta trditev točna.«

Albin Vipotnik-Strgar in njegova sodelavka Ela Letonja-Atena sta spomladi 1942 pridobila v Savinjski in Zadrebški dolini številne pristaše, ki so se vključili v osvobodilno gibanje. Na terenu so delovali že številni odbori OF.

V tem času pa so začeli Nemci z vpoklici slovenskih fantov in mož v vermanšaft. To je bila polvojaška organizacija, ki so jo na spodnjem Štajerskem vzpostavili po vzoru nemške SA v rajhu. Z organizacijo vermanšafta so začeli takoj po vpisovanju prebivalstva v hajmatbund leta 1941. Moški od 18 do 45 let so morali hoditi obvezno tedensko k telovadbi vse dotlej, ko so pričeli ustanavljati na sedežih policijskih in orožniških postaj tudi vermanske postojanke. Moštvo so oborožili in ga oblekli

v rjave uniforme ter ga pospešeno trenirali na vojaških vajah. Na hitro izurjene posadke so uporabljali za pomoč policijskim oddelkom v boju proti partizanom. Kasneje so jih pošiljali tudi na rusko fronto.

Moški so se upirali mobilizaciji. Precej je bilo takih, ki so bili pripravljeni iti v partizane, samo da bi jim ne bilo treba na fronto. Nemci so zagrozili, da bo vsaka družina, katere član bo dobil poziv v vojsko, pa bi se temu izognil, izgnana. Izgon leta 1942 pa je pomenil v pretežni meri uničenje družine, njeno smrt. Nemci so vse take družine označili kot »banditske«, zapisane uničenju.

Aktivisti so pomagali ljudem tako, da so mobilizirane fante pred njihovim odhodom poiskali doma ali pa kje na poti in jih mobilizirali v partizansko vojsko. Vsa akcija je bila dogovorjena. Nemci so nekaj časa nasedali ljudem, ki so prijavljali, kako so partizani prišli in odvedli njihovega sina, pozneje pa so spregledali.

Franc Skok po domače Bendov Franci je bil že povezan z odborom OF, ko je dobil poziv k vermanom. Takoj je sklenil, da ne gre k Nemcem. Tisto jutro, ko bi se moral javiti v Rečici, je Bendov hlapec pripeljal samo Francijev kovček in ga postavil pred vojaško komisijo, ki je razporejala rekrute. Ves preplašen je povedal, da so »banditi« aretirali Francija nekje nad Pobrežjem in ga odpeljali v neznano. Tako so rešili njegovo družino. Istega dne so »ugrabili« tudi Franca Mlinarja iz Šentjanža. Župan Ditner, ki je bil domačin v Rečici, drugače pa zagrizen hitlerjanec, je dobro poznal prebivalce svojega kraja in je kmalu ugotovil, da ljudje Nemce varajo. Da bi imel boljši nadzor nad njimi, si je skušal in tudi pridobil nekatere, da so vohunili zanj. Nasedli so mu tudi nekateri kmetje. Med njimi je bilo nekaj takih, ki so mislili, da jim bo uspelo sedeti na dveh stolih. Hoteli so imeti kritje na obeh straneh, pri Nemcih in pri partizanih. Skoraj vsi taki so kasneje postali tesni okupatorjevi sodelavci, nekateri celo izdajalci.

Tak kmet je bil Jože Završnik po domače Štefec, na Homcu v zgornjem delu Pobrežja. Njegova domačija je bila nedaleč od Bendove. Nekaj časa je sodeloval s partizani, dajal hrano zanje, nekoč pa je to zaupal Ditnerju, s katerim sta bila prijatelja. To, da sta z Ditnerjem prijatelja, je zaupal tudi Strgarju. Ta je o Štefcu povedal naslednje:¹⁵³

»Mi smo bili pri njem zelo oprezni, zlasti še, ker se nam je čez čas začel izmikati. Hkrati pa je začel tožariti svojega soseda

Brezovnika, češ da je nemški podrepnik, da vse nese na nos Nemcem in da tudi njega tožari pri Ditnerju. Zahteval je, naj Brezovnika likvidiramo, ker bo sicer izdal njega in še druge sosedo, ki so bili skoraj vsi povezani s partizani in delali zanje. V nevarnosti je bila tudi Lešnikova družina, kjer smo imeli partizani in aktivisti stalno zatočišče in vsestransko podporo.

Skoraj bi bili nasledli Štefcu. Nekoč smo že hoteli obračunati z Brezovnikom, a ga tedaj k sreči ni bilo doma. Medtem pa je Štefec nekega večera iskal mene in moje tovariše. Vedel je, da imamo v Leški frati taborišče, vendar ni vedel točno, kje. Nekaj dni potem se srečava, povedal mi je, da me je iskal, da ima zelo dober jabolčnik, s katerim bi nam rad postregel predvsem meni. Meni se je zdelo čudno, da me vabi na tisti jabolčnik in da me zato išče ponoči po gozdu. Kmalu nato so policisti in vermani prehajkali Leško frato, vendar nas takrat ni bilo v taborišču. Ob tej priložnosti so ujeli našega kurirja iz bataljona. Zvedelo se je, da je bila tista hajka Štefčevo maslo.«

Strgar je imel srečo, ker je bil toliko previden in se ni odzval povabilu na jabolčnik. 23. avgusta 1942 je Štefec naletel v gozdu na dva partizana. Eden je bil domačin, Franc Mlinar, doma iz Šentjanža številka 19, ki je 5. junija tega leta prišel v partizane. Drugi je bil Franc Pintar s partizanskim imenom Švaba, dijak, doma iz Spodnje Ščavnice pri Radgoni, ki je prišel v partizane oktobra 1941. Štefec je oba partizana povabil v hišo, kjer jima je prinesel jabolčnik, v katerega je že v kleti nasul strupa, ki ga je dobil v Rečici. Ko sta partizana popila jabolčnik, sta postala omamljena. Štefec je hitel po Nemce, ki so oba partizana, še omamljena pripeljali v Rečico. Franc Mlinar-Branko se je v Rečici zavedel, kar so videli tudi nekateri domačini. Bil je predan gestapu v Celju, kjer so ga nečloveško mučili. Nekoč so ga po mučenju prinesli v celico z zlomljenimi rokami in nogami, popolnoma zbitega. Prinesel ga je sin znane celjskega trgovca z usnjem Sepp Jellenz, kulturbundovec in eden izmed mučiteljev. Mlinarja so ustrelili v Mariboru 2. oktobra 1942.

Franc Pintar-Švaba se ni več zavedel ter je med prevozom v Celju umrl. Pri Pintarju so Nemci dobili dnevnik, ki ga je pisal vse od svojega prihoda v partizane pa do 16. julija 1942.¹⁵⁴

13. januarja 1943 je Štefec podobno omamil še enega partizana domačina, Franca Skoka po domače Bendetovega. Ta je sicer še odšel od Štefca, čeprav omamljen, a so ga Nemci nato ujeli v naselju Suha, nedaleč od Rečice. Franc Skok s parti-

zanskim imenom Abesinec, kmečki sin, je bil zelo požrtvovalen politični delavec, aktivist, ki ga je Strgar vpeljal v delo. Njegova zasluga je bila, da se je osvobodilno gibanje v tem okolišu tako kmalu in uspešno razvilo.

Franca Skoka so Nemci ustrelili v Pišecah pri Brežicah 1. maja 1943. Na Francetovo mesto je stopil njegov brat Jože, ki je nadaljeval organizacijsko in politično delo na temeljih, ki jih je zastavil njegov pokojni brat.

Albin Vipotnik-Strgar nam pripoveduje še o enem takem primeru:¹⁵⁵

»Na Spodnjem Pobrežju je imel svojo domačijo neki Bitenc, ki se je ukvarjal z vinsko trgovino. Z Mrazkom sva nekega dne čakala v zasedi znanega nemškega funkcionarja Fuksa, ki je služboval v Nazarjah. Fuks se je vsak dan v določenem času vračal iz službe po poti skozi Spodnje Pobrežje na svoj dom. Ker ga tisti dan ni bilo, sva zapustila mesto najine zasede ter odšla po peš poti skozi Pobrežje. Tu sva naletela na omenjenega Bitenca. Mrazek ga je poznal. Nisva vedela, kako je usmerjen, na naju ni naredil slabega vtisa. Ponudil nam je vina in naju povabil, naj se še kaj oglasiva.

Nekega večera smo se res oglasili pri njem. Z menoj so bili še Atena, Abesinec in Mrazek. Bitenc je skrbno zagrnil okno v kuhinji, kjer smo sedeli, da nas ne bi kdo videl. Med pogovorom smo hoteli od njega izvedeti kaj več o stvareh, ki so nas zanimale, toda Bitenc ni bil nič kaj razpoložen za pogovor. Postregel nam je z vinom in kruhom. Ko smo odhajali, je dejal: Ko boste drugič spet prišli, bomo šli raje v klet, tam nas ne bo nihče videl. Pa ni nanese, da bi se mu oglasili. Situacija na terenu je postala tako težka, da smo se politični delavci umaknili v bataljon. Zaradi izdaj so bile po vaseh pogoste aretacije, ljudje pa so se zbal in postali nezaupljivi. Na terenu so se pojavili raztrganci, ljudje iz drugih krajev, ki so klonili v zaporu in se vdinjali gestapu. Izdajali so se za partizane in marsikaterga kmeta pregovorili, da jim je dal hrano, nakar so ga aretirali in odvedli gestapu. Proti poletju 1942 so tudi v Gornji Savinjski dolini in za Dreto padle številne organizacije OF, skoraj vse.

Ko sem bil že nekaj časa v bataljonu, ki je tiste čase taboril na Komnu ali na Krnezu, je nekega dne prišel k meni kurir s sporočilom, da me Bitenc vabi, naj pridemo k njemu. Dobil da je novo pošiljko vina, naj ga pridemo poskusit. S seboj naj pripeljemo Ateno, Mrazka, Silasa, ki je bil tedaj koman-

dant bataljona in političnega komisarja Bora ter medicinca Franca Povha-Izaka. Tako sem vedel, kaj hoče Bitenc. Ves politični in poveljniški vojaški kader bi rad dobil v svojo klet, v past, ki sta jo nastavila z rečiškimi županom Ditnerjem. Čakala sta nas zaman.«

Od julija dalje pa je postalo delo političnih aktivistov na terenu izredno oteženo. V Spodnji Savinjski dolini je Franc Gril s svojim izdajstvom podrli skoraj vso frontno organizacijo v dolini. Poznal je domala vse odbore OF in ljudi, ki so sodelovali s partizani. Teh pa v tem času že ni bilo malo. Zdaj je gestapo s svojimi maricami noč za nočjo pobiral te ljudi in jih trpal v celjski Stari pisker, ki je bil kmalu prepoln.

V Gornji Savinjski dolini je neki Mozirjan, ki je pri mučenju na zasliševanjih klonil, izdal skoraj vse odbore OF do Šentjanža. Edinole tam je odbor še ostal. Kmalu nato se je pojavil Štefan Domanjko-Rustja, ki je služil v nemški policiji kot pomožni policist in so ga partizani 24. maja ujeli blizu Spodnjih Kraš. Rustja je obljubil, da bo postal borec v partizanski enoti, zato so ga pustili pri življenju. Prve dni je kazalo, da se je kar dobro vključil. Prek nekega kmeta je še poslal pozdrave svoji ženi in povedal, da se mu dobro godi. Na pohodu bataljona proti Moravčam pa je izkoristil temno noč in pobegnil. Javil se je policiji, ki jo je potem vodil po vaseh Gornje Savinjske in Zadrebke doline ter kazal hiše in ljudi, ki so podpirali partizane.

V teh dneh je, kot sem že omenil, prišlo v partizane mnogo ljudi iz teh vasi, takih, ki so bili namenjeni, da prej ali slej odidejo v hosto. Med njimi pa je bilo tudi nekaj takih, ki so pribežali v zavetje partizanov iz strahu za svoje življenje, ne pa toliko, da bi se borili proti Nemcem. Ti ljudje so bili za partizanstvo velika obremenitev, nekateri pa so partizansko gostoljubje poplačali celo z izdajstvom. Bili so pač slabiči.

Prebivalci Zadrebke doline so bili prepričani, da je vseh izdajstev kriv edinole Rustja, kar pa ni bilo res. Aretacije so bile že pred njegovim nastopom. On je izdal samo tiste hiše in družine, ki jih je spoznal v kratkem času svojega partizanovanja. Vedel je tudi za organizacijo vaše zaščite, ni pa vedel za sestavo odborov OF. Z ujetniki so imeli partizani zelo slabe izkušnje, zlasti v prvih letih jih je le malo držalo obljubo partizanski zvestobi. Ko so v štabu bataljona obravnavali primer pomožnega policista Jožeta Kostanjška, ki se je pri napadu na Ljubno prostovoljno priključil partizanom, je moral njegov znanec s svojo glavo garantirati zanj. Kostanjšek je kljub svojim

letom — bil je že starejši možak — postal dober borec in vztrajal med partizani v dobrem in slabem. Doma je bil s Kozjega.

V času nemških aretacij in uničevanja organizacij OF so se še pravočasno umaknili k partizanom nekateri člani odborov OF, ki so postali pozneje odlični borci. Tako sta prišla z Ljubnega brata Bruneta po domače Tajnikova, Franc Zagožen in njegov brat, iz Radmirja sta prišla France Natlačen in njegov polbrat. Natlačenov Franci in oba Zagožnova sta bila pozneje borca v Pohorskem bataljonu, oba Bruneta in Natlačenovega Ivana smo obdržali za delo na terenu. Oba brata Kolenca pa sta postala žrtve izdaje nekega pastirja v planini in so ju Nemci pozneje ustrelili.

Med številnimi novinci, ki so to poletje pribežali k partizanom na Dobrovlje, je bilo tudi nekaj takih, ki so si življenje v partizanih predstavljali čisto drugače, kot je bilo v resnici. Med takimi sta bila zakonca Planinc, doma iz Nazarij. O teh ljudeh nam pripoveduje Albin Vipotnik-Strgar v svojih spominih:¹⁵⁶

»Med novinci je bilo nekaj takih, ki se kar niso mogli vživeti v partizansko realnost, v trdoto, ki nam jo je vsiljeval boj proti okupatorju. Med takimi sta bila tudi zakonca Planinc. Ko sem videl, da nista sposobna za borbeno dejavnost, sem jima svetoval, naj si poiščeta zatočišče pri kakem kmetu, toliko časa, da se bo položaj na terenu izboljšal. V tem času so bile za naše ljudi res nevzdržne razmere. Skušali smo ju ločiti, samo za ženc bi se še našlo kje kaj primernega oziroma varnega. Toda bila sta trmasta in nista hotela narazen. Ob neki priložnosti mi je Planinčeva tožila:

Jaz sem si življenje v partizanih predstavljala čisto drugače. Mislila sem, da imate urejena bivališča, kjer bomo vsaj ob slabem vremenu imeli streho nad glavo. Tako pa človek ne ve, kam bi se dal. Zelo sem razočarana nad vsem!

Skušal sem jo potolažiti, da bo že bolje, zdaj so težave, ko so nam Nemci stalno za petami, vedno pa ne bo tako. Mislil sem si pa svoje: Kaj bo šele pozimi, v snegu in mrazu, če že zdaj, ko je toplo, obupava. V vseh pogovorih, ki sem jih imel z ljudmi na terenu in z novomobiliziranimi, sem jim odkrito povedal, kakšne težave bodo imeli v partizanih. Le zakaj bi jim olepšaval in jih zavajal? Dobro se še spominjam, kaj mi je povedal terenski aktivist Mirko: »Rekel je — Strgar, neštetokrat se

spominjam tvojih besed, ki si nam jih na sestanku v Krašah izrekel — tovariši, v partizanih se ne liže med!»

Težek položaj, ki je nastal v juliju, ko so Nemci z okrepljenim policijskim aparatom prevzeli kontrolo nad prebivalstvom obeh dolin, pogosta izdajstva, številne aretacije, neprestane hajke, ki so onemogočale vsako naše gibanje podnevi in nova taktika policije, ki je skupaj z vermani delala ponoči zasede na vseh mogočih prehodih, v vaseh, pri posameznih kmetijah, vse to nam je, če že ne onemogočalo, pa vsaj hudo oviralo gibanje ponoči. Vse do tega časa smo lahko aktivisti koristili nočni čas za naše pohode in obiske po vaseh. Poslej je vsak kozolec ali drug gospodarski objekt pomenil za ilegalca smrtno nevarnost, vsako križišče poti, vsaka brv ali mostiček je že bil primeren teren za nemške zasede.

Nemci so poleti v obe dolini navlekli policijske oddelke iz drugih krajev, navlekli so vermane celo iz Maribora, Ptuja in drugod. Tako so zgostili že itak goste postojanke, postojanke same pa okrepili z močnejšimi posadkami. Da bi te postojanke napadali in rušili, partizani v tem obdobju niso imeli potrebnih pogojev. Morali bi imeti težje orožje, težke mitraljeze in mine. Pa niti lahkih mitraljezov ni bilo dovolj, niti pušk. Zaradi tega je teren obvladal sovražnik, vsaj začasno.

Pri tem smo zapažali, da so bili vermani v posadkah, ki so jih Nemci navlekli od drugod, dosti bolj prizadevni pri zasledovanju partizanov. Medtem ko so vermanske patrulje, v katerih so bili domačini iz teh krajev, marsikdaj spregledale kako srečanje s partizani, pa so bili zlasti ptujski in slovenjegoriški vermani silno strupeni v gonji za njimi. Ko so partizani včasih opazovali vermanske patrulje na lovskem pohodu, so videli, kako so nekatere iskale najmanjšo sled, ki je vodila iz udelane poti v gozd ali grmovje in že tudi takoj zavile po njej. Tudi v zasedah so se razne posadke različno obnašale. Revni ljudje, kočarji, viničarji in dninarji so pač videli v hitlerizmu rešitev iz njihove tradicionalne revščine in ni bilo čudno, da so mu preneka-teri tudi nadvse zvesto služili.

Rus in Gril razbijeta organizacijo OF v Spodnji Savinjski dolini

V prizadevanju proti vse bolj naraščajočemu osvobodilnemu gibanju v Savinjski dolini kakor tudi po drugih krajih okupirane Štajerske so se Nemci s svojimi pajdaši Avstrijci poslu-

ževali poleg odkritega protipartizanskega boja tudi drugih načinov boja. Tako so že zgodaj spomladi začeli pošiljati med partizane svoje plačance. Največkrat so to bili ljudje, ki jih je gestapo aretiral zaradi sodelovanja s partizani ali v organizaciji OF, ki pa pri mučenjih in strahotnih metodah zasliševanja niso zdržali. Večino teh so potem postrelili, nekaj takih pa, ki so se jim zdeli primerni, pa so pod pretvezo, da bodo ostali pri življenju in prosti, pridobili za sodelovanje z gestapom. Šibki značaji so na sodelovanje pristali in ravno ti so potem prizadejali veliko škodo osvobodilnemu gibanju.

V Mariboru je gestapo tako pridobil bivšega komunista železničarja Ivana Rusa. Ta je bil zaposlen skupaj s Francem Drčem, ki je bil doma iz Trnave pri Gomilskem. Nekoč zgodaj spomladi ga je Franc pripeljal na svoj dom in ga predstavil bratu Ivanu kot zavednega patriota in komunista. Ivan je bil član odbora OF, kar je pozneje Rusu tudi zaupal. Čez nekaj tednov pride k Ivanu Drču v Trnavo sam Rus in pove, da so Ivanovega brata Franca Nemci zaprli, on pa da je zadnji hip ušel. Prosil je Ivana, da mu omogoči zvezo s partizani, da bi se jim pridružil. Ivan ga je po zvezi spravil k partizanom na Dobrovlje.¹⁵⁷

Leon Zalaznik, ki je bil tudi zaposlen v železniških delavnicah v Mariboru, in je pozimi prišel v partizane, je bil nekoliko presenečen, ko je zagledal Rusa med partizani.¹⁵⁸ Opozoril je bataljonsko vodstvo, da se mu Rus ne zdi zanesljiv, toda štab bataljona njegovega opozorila ni jemal resno. Rus pa je znal z demagoškimi besedami prikazati sebe kot zagrizenega protinacista.

Rus se je udeležil junija pohoda Štajerskega bataljona na Moravško. Ko je bataljon pri vračanju na Dobrovlje padel v zasedo pri vasi Vologa nad Vranskim, se je Rus izmuznil in zapustil bataljon. Uro kasneje se je javil na orožniški postaji Vransko, kjer je zahteval telefonsko zvezo z gestapom v Mariboru.¹⁵⁹ Po pogovoru je odpotoval v Maribor, kjer je verjetno dobil nova navodila za delo. Že čez nekaj dni se je spet pojavil v Trnavi pri Ivanu Drči. Povedal je, da je partizansko življenje prenaporno zanj, zato da ga je mariborska partijska organizacija poslala v Savinjsko dolino, da bi tu delal kot politični delavec na terenu. Ivan Drča lopova ni spregledal, temveč ga je med tednom dni, ki jih je Rus preživel pri njem, povezal s terenskimi aktivisti v Preboldu. Najprej ga je povezal z Aleksan-

drom Turnškom, gostilničarjem v Kaplji vasi. Povedal mu je spoznavno geslo, ki se je glasilo: »Imate encijanov šnops?«¹⁶⁰

Tudi Sandi Turnšek ni podvomil o Rusu. Ko sta se dodobra seznanila, ga je Sandi nekega večera peljal celo v zemljanko okrožja, kjer so se podnevi zadrževali Marjan Rot, Franc Gril in Jože Letonja, sekretar Okrožnega komiteja. Ivan Rus se je močno zanimal za stanje na terenu in za organizacijo OF. Gril pa mu je vse to zaupal. Ko je imel dovolj podatkov, je gestapo udaril. Najprej je aretirал Žibretovo družino, nato Sandija Turenska in njegovo ženo. Tiste dni so nameravali aretirati tudi Ivana Drčo v Trnavi. Policija je obkolila Trnavo, še posebno pa zastražila Drčevo hišo.

Ivan Drča se je zvečer s kolesom vračal domov, ko ga je pri hiši ustavila policija. Drča, videč, da je v pasti, je odsunil kolo proti policistom, sam pa skočil proti bližnji brajdi, toda tam ga je zagrabila roka drugega policista. Iztrgal se je tudi temu in zbežal, kakor hitro je mogel v najbližjo njivo koruze. Gosti rafali so parali nočno tišino. Drča pa je tekel in tekel naprej po njivah. Končno se je ves upehan ustavil, ko je opazil, da močno krvavi. En strel je dobil skozi ramo in drugega v nogo. Napotil se je v Kapljo vas in se tam pri neki hiši zdravil.¹⁶¹

S padcem Drčeve javke je bila za nekaj časa prekinjena zveza med Preboldom in štabom bataljona na Dobrovljah. Toda najhujše je šele sledilo.

Rus je tiste dni nekam izginil. V Preboldu ga ni bilo videti. 18. julija 1942 je bila odkrita zemljanka Okrožnega komiteja v Goriškem hribu. Ker Rus ni hotel javno nastopati s policijo, so nacisti uporabili tovarniškega vrtnarja Vodopivca, kateremu je Rus podrobno obrazložil, kje približno je zemljanka.

Vodopivec se je za iskanje zemljanke pripravil. Oblečen v delovno obleko je vzel s seboj žago, da bi bil videti kot kak gozdni delavec. 17. julija je prišel čisto blizu zemljanke, v kateri je tedaj počival Jože Letonja-Kmet. Stopinje okrog zemljanke so ga prebudile in ko je rahlo privzdignil vhodna vratica zemljanke, sta se spogledala z Vodopivcem. Vodopivec je nato zbežal, Letonja pa za njim in ga kmalu dohitel. Misleč, da je to res kak delavec, ki je slučajno zašel na ta prostor, je Vodopivca legitimiral. Pri tem pa mu je Vodopivec z žago zbil pištolo iz rok, nakar je divje zbežal proti tovarni v Preboldu. Letonja ga ni mogel več dohiteti. Nekajkrat je ustrelil za njim, a ga ni zadel.¹⁶²

Olga Kastelic-Marjetka, ki je pred aretacijo zbežala s svojega doma v Hrastniku in prišla po zvezi v Savinjsko dolino, opisuje ta dogodek nekoliko drugače:¹⁶³

»V Kaplji vasi sem dobila kmalu zvezo z okrožnima aktivistoma Savinjskega okrožja Francem Grilom-Čamberlainom in Marjanom Rotom-Kocjanom. Odpeljala sta me v bližnji gozd. Tu je imel v bunkerju — zemljanki — svoj sedež Okrožni komite za Savinjsko dolino. Vhod v zemljanko je bil tako dobro prikrit, da ga sama sploh ne bi našla. Bunker je bil ves v zemlji, samo zgoraj je bila štirioglata odprtina, skozi katero se je prišlo po lestvi v majhen prostor. Odprtina se je spretno zapirala s travnato rušo. Prvič sem videla zemljanko. Ko sem se znašla v njej, sem mislila, da se bom zadušila. Izkazalo pa se je, da nas lahko živi v njej pet, v sili pa bi jih gotovo lahko sprejela še več. Zelo sem se razveselila, ko je prišel Sergej Kraigher, sekretar Pokrajinskega komiteja za severno Slovenijo . . .

Življenju v zemljanki sem se kmalu privadila. A ni trajalo dolgo, ko smo morali zapustiti varno zavetje. Ko se je nekega večera vračal Jože Letonja-Kmet, sekretar OK Savinjska dolina, v bunker, mu je neopazno sledil gestapovski agent. Kmet ga je opazil šele tik bunkerja. Streljal je, a izdajalcu se je posrečilo pobegniti in alarmirati Nemce. Vsi, ki smo bili v bunkerju, se pravi Sergej, Kmet, Kocjan in jaz, smo se morali takoj umakniti. Bunker je bil namreč blizu nemške postojanke. V naglici smo pograbili le najnujnejše. Takrat sem izgubila denarnico s fotografijami, ki so prišle potem v roke Nemcem. Ti so bunker še isti dan, to je 26. junija, napadli. V njem so našli poleg materiala tudi Franca Grila, ki ga nismo mogli obvestiti, da je bunker odkrit . . .«

Franc Gril-Čamberlain, ki se je vrnil s terena, ni vedel, da je zemljanka odkrita. Zlezel je vanjo in utrujen, kakor je bil, zaspal. Medtem so Nemci zemljanko obkolili in začeli vanjo metati bombe. Drobec bombe je zadel Grila v spodnjo čeljust. Vdal se je in zlezel na prosto. Nemci so ga kmalu ozdravili in že ga je tudi gestapo pridobil za svojega sodelavca. Gril, ki je bil pri Okrožnem komiteju zadolžen kot vojaški referent, je poznal skoraj vso organizacijo OF v Savinjski dolini. Vedel je za stotine ljudi, povezanih in sodelujočih v OF, za nešteto družin, ki so podpirale partizane.

Marjetka nadalje pripoveduje, kako se je skupina umikala prek Savinjske doline:¹⁶⁴

»Sergej, Kmet in jaz smo se umikali čez cesto proti Savinjskim planinam. Dolgo smo tavali med hmeljem po blatnih njivah. Vodil je Kmet, sama sploh nisem vedela, kod vse hodimo. Nekaj časa smo se zadrževali v gospodarskem poslopju tik ob cesti, bilo je, mislim, še blizu Kaplje vasi... Hrano v to skri-vališče nam je nosil domači sin. Potem smo nadaljevali pot proti Polzeli. Spotoma smo se ustavili na javki v Parižljah. Javko je imela Slavka po domače Basletova... Ostali smo nekaj časa v senu nad hlevom. Slavka nam je prinašala hrano in nas obveščala o vsem. Morali smo priti čez Savinjo v Polzelo. Pot tja je bila tvegana, saj sta bili tako Savinja kot cesta močno zastraženi. Seveda nismo šli skupaj. Ko nas je Slavka obvestila, da je trenutek ugoden, sva jo mahnila midva s Kocjanom čez most kar podnevi, držeč se pod roko. Šlo je srečno. Kocjan me je potem pustil na Polzeli pri Šusterjevih. Domači sin Julij in njegova mati sta bila zlata človeka. Kot mnogi drugi sta tudi onadva z življenjem plačala svoje sodelovanje v osvobodilnem gibanju... Zaradi Grilovih izpovedi je namreč celotna organizacija na tem področju propadla. Sledila so množične aretacije. Julij me je še utegnil skriti v njihovi sušilnici hmelja, preden so ga prišli aretirat. V sušilnico sta srečno dospela tudi Sergej in Kmet. Okrog poldneva smo opazili, da se je pripeljala policija in obkolila hišo. Poskakali smo na zadnji strani iz sušilnice in se do noči skrivali med hmeljevkami. Ko se je znočilo, sta odšla Sergej in Kmet vsak v svojo smer, meni pa sta naročila, naj se skušam prebiti do javke pri Slavki v Parižljah.«

Marjetka v svojem nadaljnjem pripovedovanju prikaže, v kakšnih razmerah so se nemalokrat znašli politični delavci-aktivisti pri opravljanju svojih dolžnosti:

»Zame je bilo to zelo težko, ker sem se slabo orientirala. Pa še noč je bila. Najprej sem skušala priti kar čez most. Naletela sem na oboroženo stražo in psa ter sem se morala umakniti daleč nazaj. Potem sem zabredla v nek kanal in šele po daljšem tavanju sem spet prišla do Savinje. Slekla sem se, zavila obleko in čevlje v culico, ki sem jo držala nad glavo, in tako skušala priti čez reko. Drugi breg, ki sem ga srečno dosegla, pa je bil tako strm in spolzek, da sem zdrknila nazaj v vodo in se popolnoma zmočila. Z velikim naporom sem se končno tik mostu izvlekla iz vode. Nemci so neprestano patroljirali z avtomobili in motocikli. Z žarometi so preiskovali polje in cesto. Še sanjalo se mi ni, kje naj bi bile Parižlje. Kar po cesti sem capljala vsa mokra in premražena, ne da bi vedela, kam grem. Povsod, pred

menoj in za menoj, z leve in desne sem slišala nemške glasove. Nenadoma se je pred menoj, kakor po čudežu, prikazalo belo pročelje znane hiše. Bilo je ravno tisto s Slavkinim oknom... Vsa srečna sem potrkala na okno. Oglasila se je Slavka. Povedala je, da so zaprli vse aktiviste OF iz Polzele, Braslovč in okolice, med njimi tudi Julija Šusterja, da natančno preiskujejo hiše in da imam neizmerno srečo, da me še niso ujeli. Rotila me je, naj se nemudoma umaknem. Še kako rada bi se kam umaknila, a nisem imela kam. Drugega izhoda s Slavko nisva našli, kot da sem se skrila v kup prekelj na njihovem dvorišču. Kako neskončno sem bila vesela, ko je proti jutru prilezel v kup tudi Kmet. Nemudoma sva morala oditi. Slavko so neposredno po najinem odhodu aretirali...»

Tak je bil položaj v Savinjski dolini v času Grilovega izdajstva.

O Rotu in Grilu piše France Hribar-Savinjšek v knjigi »Med Mrzlico in Dobrovljami«, da je bil »Marjan Rot pogumen in predan fant, Gril pa nasprotno domišljav in pretirano ambiciozen, saj je sprva hotel vstopiti v okupatorsko SS. Od te namere ga je moral odvrniti star komunist in borec Dominik Hribar. Gril je bil špekulant in dvoličnež, vendar si je z nekaterimi pogumnimi dejanji pridobil zaupanje...» Videti je bilo, da je zlasti Letonja preveč zaupal Grilu.

Sprva v Preboldu nihče ni mogel verjeti, da bi Gril postal izdajalec. Toda kmalu se je pojavil v spremstvu policistov, ki jih je vodil od hiše do hiše. Nekega dne so prišli v hišo Neže Hribar, matere štirih ilegalcev, znanih starih borcev in komunistov. Hči Ivanka z ilegalnim imenom Marjetka je bila ta dan doma pri materi, v naglici se je skrila pod slamnjačo, na kateri je ležala Anica Pesko, ki je bila tu na stanovanju. Tako se je Marjetka rešila. Toda ob drugem obisku so policisti odpeljali 69-letno mater Nežo, spravili so jo najprej v Stari pisker, nato pa v koncentracijsko taborišče.

Nekega dne je policija že navsezgodaj zjutraj obkolila Kapljo vas in vse dohode zastražila z mitraljezi. Začela se je smrtonosna žetev zločinskega okupatorja in njegovih pomagačev. To je bilo zdaj Grilovo delo. Aretirali so številne družine: Šlandrovo, Potočnikovo, Ocvirkovo, Čedetovo, Ahačevo, Burklčevo, Kotnikovo, Dolarjevo, Vegelovo, Svetovo, aretirali so Anico Žohar, Franca Kruleja pa tudi Grilovega brata, ki je bil boljši kot njegov brat. Značajan človek in zaveden Slovenec. Že prej pa so



Kunika Kotnik



Mici Zagožen

odpeljali iz Kaplje vasi Žibretovo in Turnškovo družino. Tako je bila Kaplja vas domala izpraznjena, opustošena.

Aretirali so tudi Frica Ocvirka, Jordanovo in Centrihovo družino iz Latkove vasi. V Dolenji vasi so aretirali Lopanovo in Pšeničevo družino.

Ko France Hribar-Savinjšek opisuje v svojih spominih Gri-lovo izdajstvo in divjanje gestapa nad zavednimi Slovenci, pravi med drugim:

»Hiša Ivana Kotnika (po domače Goščni Marka) je bila naša odlična točka, saj stoji tik gozda. A ne samo to. Sam hišni gospodar Markov Anzek je bil od prvega dne povezan z osvobodilnim gibanjem in je dajal na voljo vse, kar je imel. Bil je mizar v tovarni Prebold in načelnik Sokola. Znan je bil po svoji narodni zavednosti, po socialnem čustvovanju in tovarištvu do sodelavcev, zato pa tudi splošno priljubljen. Že pri aretaciji so ga strahovito mučili. Očividci-aretiranci pripovedujejo, da je bilo njegovo telo ena sama krvaveča masa, toda ni klonil. Nemci ga niso ustrelili, marveč pri nekem nadaljnjem zasliševanju so ga kratko malo ubili. Umrl je kot junak. Njegovo sestro Kuni so po hudem mučenju odvedli v Auschwitz, od koder se ni vrnila.

Svetal vzgled hrabrosti pred gestapom je dal tudi Zdravko Trnovšek. Mučili so ga iz dneva v dan in mu dvakrat zlomili roko. Potem ko kljub nepopisnemu mučenju niso mogli ničesar izvleči iz njega, so ga poslali v Dachau, Auschwitz in še skozi vrsto taborišč smrti. Bolan, toda nezlomljen, se je leta 1945 vrnil v osvobojeno domovino.

Herojsko je kljuboval hitlerjevskim tiranom tudi Vinko Kupec (po domače Veligovškov Cena) iz Šentloranca. Prav tako so ga mučili, a je molčal, dokler ga med zasliševanjem niso do smrti pobili. Podobnih primerov je še več.

Aretacije pa so se nadaljevale. Zaprli so skoraj ves kolektiv tovarne Cosmanos in večino postrelili kot talce. Smrtna kosa je kosila kakor še nikoli. V Kaplji vasi skoraj ni bilo družine brez žrtve.

Najteže je bila prizadeta Zagožnova hiša v Latkovi vasi. Zaprli so njenih devet družinskih članov. Starega Zagožna s 75. leti, ki je bil slep, so z ženo odvedli v taborišče v Nemčijo. Najhuje so mučili hčerko Mici, ki je bila med najboljšimi aktivistkami OF. Ničesar ni izdala in so jo celjski gestapovci ubili med zasliševanjem. Njena brata Jožeta in Tončeta, oba dobra skojevca, so ustrelili, druge pa odvedli v koncentracijska taborišča, kjer so skoraj vsi pomrli.

Gril pa je izdal naprej. Odkril je tudi takšne stvari, ki je zanje vedel le sam. Tako je povedal za Robidov bunker, kjer je bilo skladišče papirja za tehniko in pri tem izdal še Franca Kruleja iz Kaplje vasi, ki je bil po težkem trpinčenju ustreljen.

Val aretacij se je razširil še na Šentrupert. Tam so zaprli Vero Plaskanovo in njenega brata Ferdinanda, ki so ju po mučenju odvedli v Auschwitz in sta tam umrla. Vera Plaskanova je bila požrtvovalna borka. Njen dom je bil naša stara postojanka, kjer se je leta 1940 zadrževal Dušan Kraigher, ko je živel v ilegali.

V isti vasi so zaprli še Maksa Kovča (po domače Grenkovega Maksa), ki je v vasi Trnavi in okolici delal za OF. Kot tak je poznal mnogo ljudi, pristašev osvobodilnega gibanja. Že po naravi je bil trmast, pred gestapovci pa je svojo trmo še stopnjeval. Sploh ni hotel govoriti in so ga tudi med mučenjem ubili.

Bilanca Grilovega izdajstva je bila strahotna. Nad osemdeset njegovih žrtev je bilo postreljenih ali pobitih, še mnogo več pa odpeljanih v taborišča smrti, od koder se jih večina ni več vrnila. Gril je po svojem nezaslišanem izdajstvu sam vstopil

v gestapo. Od časa do časa je celo prihajal v Prebold in je z brzostrelko strašil po gostilnah. Ljudje so se ga izogibali kot garjave ovce. Gestapovci so ga pustili prosto hoditi okrog. Verjetno so menili, da ga bodo ubili partizani. Ko pa se to ni zgodilo in jim očitvidno ni mogel več koristiti, so ga sami likvidirali.

Pripomniti moram, da je bil Grilov brat Vili povsem drugačnega kova človek. Bil je skromen in tih. Nekoč mu je rekel brat Franc: »Če te dobe, boš vse izdal!« Odgovoril mu je: »Jaz nikoli, pač pa ti!« Vili je mnogo storil za našo stvar in je končal v Mauthausnu.¹⁶⁵

Pri zasliševanjih žrtev iz Prebolda in okoliških vasi v Starem piskru je bil skoraj vedno navzoč tudi Ivan Rus. Ta je na podlagi tega, kar je prej izvedel od Grila, močno bremenil posamezne aretirance. Ivan Rus je šele po osvoboditvi prejel plačilo za svoja gnusna izdajalska dejanja. Vsa leta okupacije je nemoteno deloval kot pomagač gestapa, kdo ve, koliko žrtev je spravil v njene krvave roke.

Rus in Gril pa nista bila edina gestapovska pomagača v teh krajih. Gestapo je pridobil vrsto ljudi, propalic, ki so se polakomnili okupatorjevih mark in se mu vdinjali. Po hribovskih naseljih so hodile skupine lažnih partizanov — ljudje so jim rekli raztrganci, ker so imeli na sebi slabe, razcapane obleke, da bi bili videti kot partizani. Gestapo je naložil te ljudi v raznih krajih — skoraj vsi so bili od drugod — in jih nato pošiljal na partizansko ozemlje. Tu so se kmetom predstavljali kot partizani in izsiljevali hrano. Čim jim je kmet nekaj dal, so ga aretirali. Tako so spravili v roke gestapa številne zavedne slovenske kmete, ki so nasedli v dobri veri, da pomagajo svoji partizanski vojski. Seveda so ti raztrganci tudi stikali za partizani, vendar se direktno niso hoteli spoprijemati z njimi, bali so se jih. Obnesli so se večinoma le kot vohljači.

V Kaplji vasi je bil tak vohljač neki stari Krulej, ki je kljub svojim letom še lazil po hribih. Oborožen je bil s pištolo in nekoč je iz kapele v Lobnikarjevi planini celo streljal po skupini partizanov, ki se mu je približala. Imel je toliko poguma, ker je bila nekoliko nižje za robom vermanska patrulja.

Gestapovski vohljači so prizadejali mnogo gorja našim ljudem. Proti koncu junija 1942 je neki Vrhovnik, rudar v Zabukovici, posredoval gestapu sporočilo, da kmetje v naselju Podgozdnik podpirajo partizane. 29. junija je pridrla nemška policija v Podgozdnik in aretirala naslednje domačine: Petra Žgan-

ka in njegovo ženo Marijo, Marijo Padar, Marijo Ramšak, Ivana Gaberska in Amalijo Prašnikar. Njen mož Ivan je aretaciji srečno ušel, čeprav so streljali za njim. Iz nerazumljivih razlogov se je čez nekaj dni sam javil gestapu.¹⁶⁶

NA ŠTAJERSKO SE VRNE STANE Z II. GRUPO ODREDOV

Ko se je komandant Štajerskega bataljona Franc Rozman-Stane po vrnitvi z brežiškega pohoda odpravljaj v Ljubljano, je svojim borcem obljubil, da se bo kmalu vrnil mednje in da ne bo sam prišel. Pripeljal bo s seboj bataljon partizanov.

Svojo obljubo je nameraval izpolniti že naslednji mesec. 24. decembra 1941 je z bataljonom borcev na poti z Dolenjske proti Štajerski nameraval napasti in likvidirati nemško postojanko v Litiji. Ker pa so Nemci slučajno odkrili njegovo namero, so na hitro zbrali v Zasavju močne enote policije in orožništva in tako zaprli Stanetu nadaljnjo pot prek Save na Štajersko. Pri spopadu na Tisju so imeli Nemci 40 mrtvih, partizani pa štiri. Ob tej priložnosti se je razvila med partizani in Nemci skoraj kilometer dolga fronta.

19. maja 1942 je Stane spet odšel proti Štajerski, tokrat s 513 možmi. Tudi tokrat so mu Nemci preprečili prehod prek Save. Boji so trajali tri dni.

Mesec dni kasneje — 18. junija zvečer — so se štirje bataljoni II. grupe odredov ponovno napotili iz Muljave pri Krki, da bi prek Gorenjske prodrli na Štajersko. Na cilj sta prišla le dva bataljona s štabom II. grupe odredov po ničkoliko hudih in številnih bojih, vsega nekaj nad osemdeset borcev.

Komandant Stane se je s svojim štabom in zaščito nekje pod Veliko planino ločil od Simonovega bataljona in prispel na Dobrovlje 18. avgusta zvečer. Simonov bataljon se je po prihodu na Štajersko utaboril na Menini planini. Čim so se borci nekoliko odpočili, je takoj pričel z akcijami. Franc Poglajen-Kranjc pa je moral s svojim bataljonom narediti velik ovinek — z Gorenjske čez Karavanke, naprej na Koroško in od tam se je šele prebil v Štajerske hribe.

Določeno je bilo, da bo na Dobrovljah nekdo iz Štajerskega bataljona čakal komandanta Staneta in njegove ljudi. Javka je bila v starem taborišču Štajerskega bataljona nad Ropasovimi pečmi za cerkvijo svete Katarine.

Pa ni bilo nikogar. Stanetovi ljudje so bili izčrpani, utrujeni in lačni. Skala je odšel na bližnjo njivo in tam izgrebel nekaj krompirja, ki so ga nato v mali globeli skuhali in pojedli. Skala se je odpravil naprej po Dobrovljah, da bi našel Štajerce. Ko je naposled dobil zvezo z njimi, je Stane sklenil, da pokliče na Dobrovlje vse partizanske enote, ki so na ozemlju Štajerske. Tu naj bi bila koncentracija vseh štajerskih partizanov in teh, ki jih je pripeljal s seboj. Po reorganizaciji pa bi se nove enote močno povečane II. grupe odredov spet razšle, da bi se širom po okupirani deželi zdaj že kot močna slovenska vojska na Štajerskem borile proti okupatorju.

Silas, komandant I. štajerskega bataljona, je tiste dni z dva četama taboril pri Beli peči pod Raduho. Nekega dne je prodril oddelek nemške policije do bataljonove zasede in napadel. Ko je zaseda vžgala po Nemcih, so se tudi borci obeh čet razvrstili na položaje in začeli odbijati napade sovražnika. Že med bojem pa Silasovi ljudje opazijo, kako Nemce od strani napada tudi neka druga partizanska enota. To jim je bila ugan-ka, saj razen teh dveh čet ni bilo na tem področju nobenih drugih partizanov. Kmalu pa so se partizani med seboj pomešali in že med bojem ugotovili, da so to partizani iz II. grupe odredov, ki je prišla na Štajersko. Združeni so nato odbili nemški napad.

Nemci so mislili, da imajo opraviti le z utrujenim Kranjčevim bataljonom, katerega so že nekaj dni zasledovali in ga napadali ter preganjali, tu pa so naleteli na sveže sile I. štajerskega bataljona. Sprevideli so, da sedaj zanje ni druge rešitve kot beg. In res so na vso moč bežali kar prek skal v dolino Bistre. Borci so jih nekaj časa zasledovali, nato pa pustili, saj so jim nagnali dovolj strahu v kosti.

Šele po končanem boju je bil čas za pozdravljanje. Snidenje je bilo veselo. Pripovedovanju in poizvedovanju ni bilo konca.

Iz štaba II. grupe odredov, ki je tiste dni taboril na Dobrovljah, sta bila ta dan na poti kurir Viktor Šošter-Miha in član OK Albin Vipotnik-Strgar. Namenjena sta bila v štab I. štajerskega bataljona k Silasu s sporočilom, da mora priti s svojim bataljonom takoj na Dobrovlje. Nekje blizu Raduhe, na nekem

pobočju, sta opazila kolono civilistov, ki se jim je približevala. Videla sta, da so dokaj različno oblečeni, a da so dobro oboroženi. Ker tudi ta dva nista vedela, kakšni ljudje naj bi to bili — so li partizani ali ne — sta se umaknila v grmovje. Ko se je kolona približala, je Strgar zaklical: Kdo tam? Kolona je obstala. Po kratkem premolku je nekdo odgovoril: Tu Kranjčev bataljon! Kdo pa tam? Odgovor je bil: Strgar. Oni v koloni so ga pa razumeli: stražar! Strgar jih je nato poklical, naj pridejo bliže. Po kratkem razgovoru sta se z Mihom prepričala, da so to res partizani. Skupaj so nato med veselim kramljanjem krenili v štab Silasovega bataljona, kjer so bili že tudi drugi borci Kranjčevega bataljona.¹⁶⁷

V I. štajerskem bataljonu je vladalo veliko veselje. V bataljon je prišel tudi okrožni sekretar Savinjskega okrožja Jože Letonja-Kmet, ki je imel tiste dni sestanke z aktivisti na Koroškem. Ko je Silas prebral Stanetovo sporočilo, je hotel takoj odriniti na Dobrovlje, še prej pa je želel preskrbeti hrano za močno izčrpane borce Kranjčevega bataljona. Oba štaba sta se dogovorila, da se bosta bataljona za en dan prestavila niže h kmetu Ramšaku v Podplanino pod Krnezom. Ko je naslednje jutro prišla predhodnica Kranjčevega bataljona h kmetu Ramšaku, se je srečala z vermansko patruljo. V tej predhodnici je bila tudi Mogujeva sestra Ema. Njen brat Marko je z nasprotne brega z daljnogledom opazoval, kako so se partizani po tem srečanju, ki je bilo tedaj še brez streljanja, pomikali navzgor v breg nad domačijo. Videl je pa tudi Jožeta Letonjo-Kmeta, ki je stal nezavarovan na jasi pred gozdom in opazoval, kaj se dogaja. Mimo hleva je pritekel vermanski mitraljezec in vžgal po Kmetu, ki se je takoj zrušil. Hudo ranjen se je nato s pištolo ustrelil. Njegovo torbico z dokumenti so partizani še uspeli odnesti, niso pa mogli Letonjo izvleči izpred mitraljeških rafalov.¹⁶⁸

Jože Letonja se je rodil kot sin hribovskega kmeta in gostilničarja 7. februarja 1914 v Velikem vrhu nad Šmartnim ob Paki. V rudniških delavnicah v Velenju se je izučil za elektromonterja. Še pred odhodom k vojakom se je vključil v delavsko organizacijo. Ko je prišel od vojakov, se je zaposlil v rudniku Zabukovica. Medtem je že postal komunist in se pridno udeleževal v delavskih društvih. V partizane je odšel s prvimi ilegalci 7. julija 1941.

Ime Jožeta Letonje je tesno povezano z razvojem in gibanjem partizanstva v Savinjski dolini. Kot namestnik komandan-

ta Staneta je Letonja poveljeval Štajerskemu bataljonu, ko je le-ta zavzemal Šoštanj 8. oktobra 1941. Na Dobrovljah je vodil prvi veliki frontalni boj partizanov na Štajerskem proti nepri- merno močnejši sili nemške vojske in policije. To je bilo 26. oktobra 1941. Pozimi 1941—42 je postal sekretar Okrožnega komiteja Savinjske doline.

Mrtvega Letonjo so Nemci pokopali v Radmirju v Savinjski dolini.

Od Ramšaka sta bataljona krenila v hrib in se utaborila tik pod vrhom Smrekovca. Od tu je Kranjc s svojim bataljonom odšel čez Lepo njivo proti Pohorju. I. štajerski bataljon pa je Silas pripeljal na Dobrovlje in se utaboril z njim v neposredni bližini taborišča štaba II. grupe odredov. Simon se je s svojim bataljonom že prej prestavil z Menine na Dobrovlje. Z raznih strani Štajerske so tiste dni prihajali na Dobrovlje partizani in aktivisti. Prišle pa niso Šaleška, Ruška, Kozjanska in Veličko- va četa.

Takoj po prihodu enot je štab II. grupe izvedel reorganiza- cijo. Vse štajerske partizanske enote so bile odslej zajete v štiri odrede. Vsak odred je imel v začetku le en bataljon, kasneje naj bi se število bataljonov povečalo.

Ko je Kranjčev bataljon odrinil na Pohorje in je od tedaj nosil ime Pohorski bataljon, je moral komandant Kranjc priti na Dobrovlje, kjer je prevzel novo dolžnost.

Štab II. grupe odredov se je po svojem prihodu na Štajersko zadrževal največ na Dobrovljah — vse do 7. novembra 1942. Poleg komandanta Franca Rozmana-Staneta so bili v štabu Dušan Kveder, politični komisar, namestnik komandanta Peter Stante-Skala, Mitja Ribičič-Ciril s člani tehnike in osem bor- cev za zaščito. Nekaj časa se je v štabu zadrževal tudi koman- dant Savinjskega odreda Franc Kolman-Marok. Komandant Savinjskega bataljona je bil Janko Sekirnik-Simon. Silas je bil razrešen s tega položaja in je postal glavni obveščevalec, Franc Polh-Izak pa je postal bataljonski politični komisar. Ivanu Mo- guju-Marku je Stane poveril zaupno mesto štabnega kurirja, ki je vzdrževal zvezo med štabom grupe in javko, na katero so prihajali kurirji iz partizanskih enot.

Poleg Savinjskega so spadali v sklop II. grupe odredov še Pohorski, Kozjanski in Moravški odred.

Po prihodu II. grupe odredov je bilo na Dobrovljah kar pre- cej partizanov. Tu se je zadrževal štab grupe, nekaj časa je bil

tu Simonov, to je Savinjski bataljon, občasno pa so prihajale na Dobrovlje tudi razne druge partizanske enote, ki so se za krajši čas ustavljale na tem centru štajerskega partizanstva. Treba je bilo poskrbeti za hrano.

Simonov bataljon je ponoči 24. septembra krenil po južnem pobočju Dobrovelj in se napotil v Prekopo, kjer je pri trgovcu Koširju naredil rekvizicijo. Iz trgovine so vzeli vso moko, testenine in vso drugo hrano. Nekaj hrane so dobili še pri kmetih v Stopniku, nakar so se dobro založeni vračali nazaj na Dobrovlje. Naslednji dan so delno zalogo hrane shranili v skrivališče pod Ropasovimi pečmi.

Pri shranjevanju je pomagal tudi borec Štefan Vrankar, ki pa je teden dni pozneje dezertiral od partizanov in se v Braslovčah javil na orožniški postaji.

Štefan Vrankar je prišel v partizane 4. junija iz Nazarij skupaj s Toničevimi fanti. Vrankar je orožnikom in pozneje gestapu izčrpno poročal o stanju na Dobrovljah. Povedal je, da je tamkaj visok partizanski štab, ki šteje enaindvajset mož. Temu štabu — komandi so podrejene vse partizanske enote na Štajerskem. Povedal je tudi, da je nedavno, enkrat v avgustu, dospel z Dolenjske bataljon devetdesetih mož, da pa so na poti še štirje enako močni bataljoni. Le-ti pa so bili med potjo v bojih večkrat razbiti. Od Vrankarja so Nemci dobili zelo natančne podatke o II. grupi odredov in njenem štabu na Dobrovljah. Povedal jim je tudi, da v enotah vlada red, da je zelo ostra disciplina, prav tako kot v vojski.¹⁶⁹

Vrankar je izdal tudi skladišče z živežem pod Ropasovimi pečmi blizu Črete. Ko so 6. oktobra šli komandant Stane, Silas, Marko in Mekinda, da bi vzeli iz skladišč nekaj živeža in tobaka, bi jih skoraj zajel močan oddelek vermanov, ki so nedaleč od skrivališča že nekaj dni držali zasedo. Ko je Stane s svojimi prišel vrh Ropasovih pečin, je ostal Silas na straži, drugi pa so splezali po skalovju navzdol do votline. Stane je Silasu izročil brzostrelko, da ga ne bi ovirala pri plezanju. Ko so bili že spodaj in odprli skladišče, je zaropotala brzostrelka nad pečino. Stane je še nejevoljen zagodrnjal, kako to, da se Silas igra z njegovo brzostrelko, vtem je Silas spustil že drugi rafal. Zdaj so vsi trije postali pozorni. Videli so, da se jim prihuljeno približujejo postave v rjavih uniformah. Na vso srečo jih je stražar Silas že prej opazil, drugače bi jih bili popolnoma iznenadili. Tako pa so se srečno umaknili. Silas je imel s seboj še neko posebno veliko ročno bombo. Zagnal jo

je med prodirajoče vermane, ki so se na hitro umaknili prek male čistine v gozd. Stane, Silas, Marko in Mekinda so potem ostali v bližnjem Lurgajevem travniku v zasedi, toda vermani si niso upali več iz varnega zavetja gozda.¹⁷⁰

Ko so Nemci dobili od Vrankarja precej točne podatke o tem, da je na Dobrovljah štab II. grupe odredov, so ga sklenili na vsak način zajeti. Od vsepovsod so navažali policijo in vermanske posadke in začeli prodirati na Dobrovlje. To pot so zavzeli posebno taktiko. Ko je patrolja treh borcev, med njimi je bil tudi Cankar, čakala v gozdu tik nad Orešnikovo domačijo pod Grmado, da bo noč in bi se nato spustila v dolino, je kmalu popoldne zagledala, kako se pomika iz doline proti Orešniku in naprej proti vrhu Dobrovelj kolona vermanov in policije, ki ji ni hotelo biti konca. Ure dolgo je trajalo, toda kolone ni hotelo biti konec. Naposled so borci odšli nazaj v štab grupe, da bi poročali o tem.

Vermani, ki so se strnjeno pomikali po bližnjici v breg, so se počutili nekam brezskrbno. Šalili so se. Slišati je bilo največ prleško narečje. Med njimi so bili tudi starejši, brkati možje. Nemci so menda temeljito mobilizirali v vermanšaft moške tam okrog Ptuja in Haloz.

Že naslednji dan so bile domala vse kmetije na Dobrovljah zasedene po vermanih in policiji. Zasedli so tudi cerkvico sv. Janeza in Pavla za Grmado in še cerkvico sv. Urbana na mozirski strani Dobrovelj. Čez noč so bile Dobrovlje preprežene s telefonskimi kabli, s katerimi so bile povezane tako posadke na Dobrovljah med seboj kot z onimi v dolini. V cerkvenih stolpih in na raznih izpostavljenih točkah so čepele patrolje in opazovale, kje bodo zagledale partizane. Simonov bataljon je pred tem odšel iz Dobrovelj, štab grupe pa je bil še na Dobrovljah. Neopazno se je umaknil v neko strmino pod Čreto na severni strani Dobrovelj in tam miroval. O kuhanju hrane ni bilo misliti. Treba je bilo pač potrpeti in čakati. Patrolje, ki jih je štab z nastopom mraka pošiljal okrog po Dobrovljah, so budno pazile, da niso zatresle kablov, ker se je hitro nato oglasil mitraljez.

Kurir Marko je noč za nočjo, včasih še po večkrat, hodil na javko s kurirji, ki so prihajali iz raznih krajev, kolikor so pač prihajali. Dušan Kveder mu je naročal, da mora vsakič, ko nleti na telefonski kabel tega prerezati in tako prekiniti zvezo. Marko pa si je mislil svoje: če nocoj prerežem kabel, bo jutri zvečer tu zaseda. Zakaj le bi Nemcem odkrival svoje poti?! Pa ni prerezal niti enega kabla.¹⁷¹

Nemci so ob večerih postavili brez števila zased na raznih prehodih, tudi spodaj v podnožju Dobrovelj. Ko je Veličkova četa tiste dni odhajala iz Dobrovelj, je hodila ves čas bosa. Le tako se je srečno pretihotapila skozi zasede. Borci so nesli čevlje v rokah še precej daleč izpod dobroveljskih brežin, čeprav so noge krvavele po ostrém kamenju.

Teden dni so Nemci vzdržali na Dobrovljah. Ko so videli, da tudi tako ne pridejo do živega partizanom, so pobrali svoje rekvizite in odšli. S tako taktiko niso več poskušali vse do zime leta 1944—45.

I. bataljon II. grupe odredov, ki je ob reorganizaciji nastal iz bivšega I. štajerskega (Šlandrovega) bataljona, je dobil naziv Savinjski bataljon. Borci so ga pogosto imenovali tudi Simonov bataljon po njegovem komandantu Janku Sekirniku-Simonu. 5. septembra je Savinjski bataljon napadel in prizadejal nemško postojanko v Šmartnem ob Dreti. Nekaj dni nato, bilo je 10. septembra, je isti bataljon ob pomoči drugih enot II. grupe v vasi Kokarje zaplenil nad dve toni hrane in raznega drugega blaga. Enote so se nato utaborile na Tolstem vrhu, kjer pa jih je odkrila skupina raztrgancev in pri tem ubila enega borca, ki je komaj nekaj dni prej prišel na Štajersko.

Po spopadu na Dobrovljah se je Simon s svojim bataljonom odpravil v revirske hribe. S 1. (Robinovo) in 2. (Džekovo) četo se je utaboril nedaleč od opuščene Jesenikove kmetije v Mariji Reki. Z bataljonom je bil tudi komandant odreda Franc Kolman-Marok. Ravno v teh dneh — od 12. do 15. septembra — so Nemci izvajali močno protipartizansko akcijo na tem področju. Ob tej priložnosti je prišlo na pobočju reške planine do boja med četo Savinjskega bataljona in Nemci. Pri tej akciji je sodeloval tudi zvezni vodja štajerskega hajmatbunda Franc Steindl. Ta je pri Kisovarju v Šmiklavžu pripovedoval, kako sta med bitko trčila skupaj z nekim partizanom, da od presenečenja nobeden od njiju ni streljal. To je pripovedoval gospodarju Kisovarju, ki je bil postavljen za blokfirerja za tamkajšnji okoliš.¹⁷²

Zaradi hudih nemških hajk na tem terenu je bil poklican v bataljon terenski aktivist Lipče Jurhar. Postal je četni politični komisar in ostal v bataljonu.

Ko je bataljon dobil zvezo s svojo 3., Veličkovo četo, je od Jesenika odrinil proti Mrzlici. Domačin Cankar je bataljon vodil prek grebena Reške planine, nato po njenem pobočju navzdol do kmeta Kralja in naprej mimo Žagarja v podnožje Mrzlice. Od tod je Simon poslal Cankarja nazaj v Šmiklavž z nalogo, da

vzdržuje zvezo s kurirji, ki bodo prihajali na javko na neko planoto med Jesenikom. Ko se je nekega večera spet bližal javki, je nemška zaseda vžgala po njem. Bila je deževna noč in huda tema, kar je bila najbrž njegova rešitev. Do kože premočen se je napotil na drugo stran hriba in pri Pubarju zlezal na hlev ter se zaril globoko v seno. Ko se je prebudil, je bil že dan. Tako je moral predaniti na seniku.

Kmalu popoldne zasliši v smeri Vranskega strahovito streljanje. Cankar je ugibal, katera partizanska enota se je spopadla z Nemci. Po nekaj dneh je izvedel od domačinov, da so v tem boju padli trije partizani, med njimi tudi Kisovarjev Lipče. Njegova četa je prejšnjo noč naredila rekvizicijo hrane pri kmetu Vivodu v Zahomcih blizu Vranskega. Četa se je po akciji umaknila v enega izmed teh gričev, nedaleč od kmetije. Kmet Vivod pa je šel že navsezgodaj na Vransko in prijavil nočni obisk. Nemci na Vranskem so dopoldne na hitro pritegnili še vermane in policijo iz sosednjih postojank, iz Tabora, Braslovč in iz Celja ter z njimi zaprli obroč okrog griča, na katerem je taborila četa. S silovitim napadom so četo presenetili in ni bilo misliti na učinkovito obrambo. Glavnina čete se je sicer prebila iz obroča, vendar za ceno žrtev treh življenj.

Filip Jurhar-Lipče je bil doma iz napredne Kisovarjeve družine v Šmiklavžu. Izučen krojač se je zaposlil v Preboldu, kjer se je kmalu vključil v družbo bratov Hribarjev, Šlandrov in drugih komunistov ter postal tudi sam komunist. Še kot mlad fant je bil leta 1934 obsojen in osem mesecev zaprt zaradi komunizma. Bil je veder, vedno dobre volje in izredno dober tovariš. Julija 1941 je odšel s prvimi borci v ilegalo, bil nekaj časa v Štajerskem bataljonu, največ pa deloval kot politični delavec na terenu. Njegova smrt je močno prizadela ne le njegove domače, očeta, brate in sestre, temveč tudi številne soborce, ki so ga poznali.

Veličkova četa bi kakor druge štajerske partizanske enote tudi morala priti na Dobrovlje, ko je štab II. grupe odredov poslal kurirja ponjo. Toda kurir sporočila že ni mogel več oddati, čeprav je bil že v bližini čete. V komaj nastajajočem septembrskem jutru ga je preresetal rafal nemškega policista, ki ga je tjakaj pripeljal izdajalec.

Na domačiji kmeta Ivana Kladnika po domače pri Krempužu ali kakor so ga imenovali partizani »pri Ravbšicu« je bila kurirska javka že od zgodnje pomladi 1942. Takrat se je Franc Godler-Blisk, ki je z manjšo skupino partizanov potoval na Kozjansko, gredeč oglasil tudi pri Ravbšicu. Z Ravbšicem sta se dogovorila, da se bodo poslej pri tej hiši oglašali kurirji, tako s Kozjanskega kot iz revirjev in Savinjske doline. Tako so res vse do jeseni prihajali kurirji in si tu izmenjavali sporočila, pošto in literaturo, pa tudi ljudi, ki so jih vodili s seboj.

Ravbšic je bil vesel mladih fantov, ki so prihajali k njemu. Vedel je, da so borci proti okupatorju, ki ga je tudi on močno sovražil. Njegova hiša je bila vedno odprta za kurirje, pa naj so prihajali ob katerikoli uri.

Ko sta se prve dni septembra bližala Ravbšicovi domačiji kurirja Blisk in Kitak — s seboj sta nosila za štab I. štajerskega bataljona poročilo o hudih bojih in izgubah Kozjanske čete ter o njenem razbitju — nista niti slutila, kakšni tragediji bosta kmalu priča. Od Savinje, ki sta jo prešla ponoči pri Tremerjah, sta že proti jutru in potem že podnevi nadaljevala pot po gozdnatem hribovju proti Šmohorju. Do Ravbšica sta prišla že podnevi. Tu sta izvedela, da je Veličkova četa nedaleč proč in da bo kurir prišel zjutraj na javko. Do noči sta potem počakala v gozdu, zvečer pa sta se preselila v leseno barako pri hiši in tam prespala noč. Že navsezgodaj ju je zbudil Ravbšic in povedal, da je kurir iz revirjev že prišel. Najbrž bodo že tudi drugi kmalu tu. In res sta prav kmalu prišla tudi kurirja iz Veličkove čete, potem pa še bataljonski kurir Ivan Jelen-Miloš. Tako je bilo zbranih šest kurirjev. Ker je kurir Jelen rekel, da se zvečer še ne misli vrniti v bataljon, se je Blisk odločil, da pojde najprej k Veličku v četo, da bi tam dobil zvezo z bataljonom na Dobrovljah. Čimprej je namreč hotel priti v štab bataljona. Opazil je bil, da se Jelen nekam čudno obnaša, zakaj, mu je postalo jasno šele pozneje.

Mirko Košenina-Tomo, domačin iz Petrovč, Ernest Draksler iz Hrastnika in Jelen so ostali pri Ravbšicu. Ko je Blisk opravil pri Veličku, se je hotel vrniti nazaj na javko. Veličko se mu je pridružil. Ko sta bila okrog pete ure popoldne nekako na pol poti od čete do Ravbšica, sta zaslišala mitralješki rafal. Veličko se ves nasršen postavi pred Bliska, češ ti si pripeljal Nemce sem

gor! Mislil je namreč, da sta s Tomom bila premalo previdna na poti na javko, ter po sledi pripeljala Nemce sem. Blisk je komaj prepričal komandirja, da to ne more biti res.

Ko sta prišla do roba gozda pred domačijo, ni bilo okrog nje ničesar sumljivega. Veličko je ostal v gozdu, Blisk pa je šel proti hiši. Vse naokrog je bilo mrtvaško tiho. Povzpел se je po stopnicah in prijel za kljuko, da bi odprl vrata, a so bila zaklenjena. Ko je prišel do hiše še Veličko, se mu je Blisk povzpел na rame in pogledal skozi okno v sobo. Zagledal je pretresljiv prizor. Sredi sobe je kot kip stala Ravbšicova žena in z nepremičnimi očmi strmela skozi okno. V kotu se je stiskal klobčič otrok, ki so kot splasene ptičke strmeli v Bliska. Blisk je šel z očmi za pogledom žene in videl v travi nekaj temnega. Z Veličkom sta stopila bliže in tam videla mrtvega Ravbšica, pri sosedu spodaj v dolini pa vse polno zelencev. Nemška policija je bila pri Povšetovih. Kje so kurirji, je skoraj zakričal Blisk? Vtem pa se mu je pogled že ustavil na vratih skednja. Čez prag je visela mrtva roka. V skednju sta našla postreljene vse tri kurirje.

Že isti dan se je zvedelo, da je bil povzročitelj te tragedije kurir Jelen. V partizane ga je poslal gestapo. Baje je policija že zjutraj obkolila Ravbšicovo domačijo. Jelen si je prav zaradi tega prizadeval kurirje čim dlje zadržati na javki. On sam je potem postrelil kurirje v skednju. Ko je Ravbšic zaslišal strele, je zbežal iz hiše, pri tem pa ga je pokosil mitralješki rafal nemškega policista. Tudi sosednjo, Povšetovo hišo je izdal Jelen. Potem je izdal še druge javke in mnogo ljudi na področju revirjev.¹⁷³

Ob reorganizaciji štajerskih partizanskih enot na Dobrovljah, ki se je pa Veličkova četa ni udeležila, je bila ta četa, dotlej imenovana 4. četa I. štajerskega bataljona, preimenovana v 3. četo Savinjskega bataljona. Veličko je ostal še naprej komandir čete, pač pa je postal novi politični komisar čete Dušan Rebolj-Bor, imenovan tudi Mali Bor. Četi je bilo dodeljeno nekaj novih borcev, nov je bil tudi mitraljezec in njegov pomočnik.

Operativno področje čete je bilo isto kot prej. Na terenu pa so se vrstile hajka za hajko. Okrog kmetij in po gozdovih so lazili raztrganci. V dneh od 12. do 15. septembra so Nemci še okrepili policijsko dejavnost proti partizanom, vendar Veličkove čete niso iztaknili. Veličko je spretno manevriral in tako očuval svoje ljudi. V tem času njegova četa ni delala kakih pomembnejših akcij. Bolj težko je postalo, ko jim je začelo primanjkovati hrane.

Teren, na katerem je delovala četa, je bil vkleščen med pravcato verigo sovražnikovih postojank. Te postojanke so bile v Celju, v Laškem, v Hrastniku, v Trbovljah, na tej strani pa v Žalcu, na Preboldu in na Sv. Planini. Vermanske in policijske posadke iz teh postojank so bile dnevno na križarjenju po hribih.

Brž ko je bila najhujša hajka mimo, je Veličkova četa naredila nekaj dobrih akcij. Ko je v nedeljo, 20. septembra, danila v zatišju gozda v Ravnah nad Hrastnikom, je izvedela od domačinov, da je prišlo v dom na Kalu nekaj nemških vojakov. Veličko še podnevi dvigne četo in se napoti z njo proti Kalu. Ob poti, ki pelje v dolino, naredi zasedo. Ko so se zvečer vračali vojaki, več ali manj pijani in dobre volje, so Veličkovi borci vžgali po njih. Dva Nemca sta padla, eden pa je bil hudo ranjen, vse drugo je zbežalo v dolino. Borci so zajeli šolskega slugo Koncino iz Dola pri Hrastniku in ga ustrelili, ker je bil izdajalec. Štirim deklicam, prijateljicam nemških vojakov, so porezali lase, drugim Slovencem, ki so bili tudi v tej družbi pa so odvzeli legitimacije hajmatbunda.

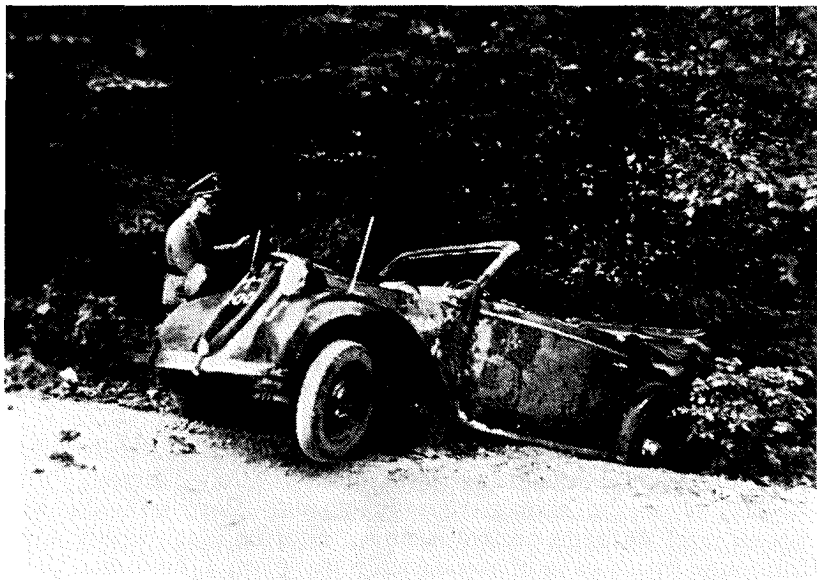
Po akciji so se partizani napotili v bližnjo Čeperlinovo gostilno, kjer so izletnikom priredili miting. Po teh akcijah se je Veličkova četa umaknila v Marija Reko.¹⁷⁴

Med veliko hajko, ki so jo Nemci tiste dni spet sprožili proti partizanom, je Veličko zvedel iz zanesljivih virov, da se vsak dan vozi nekaj gestapovcev iz Trbovelj v Hrastnik in nazaj. Vozijo se čez hrib, mimo Sv. Marka. To je bila za Velička prevelika vaba, da bi se ji odrekel. 25. septembra zjutraj se je vsa četa namestila v zasedi ob tretjem ovinku pod Markovo cerkvijo in tam čakala. Šele okrog šeste ure popoldne je pripeljal do njih motor z dvema moškima. Veličko ju je ustavil. Bila sta mesar Golob in živinozdravnik dr. Deu, oba iz Trbovelj. Oba so nato odvedli globlje v gozd. Dr. Deu je bil član trboveljske organizacije OF. Končno je proti zasedi priropotalo, glasno kot tank. Izza ovinka se je prikazal vlačilec-goseničar s prikolico. Voznik je hotel peljati dalje, toda strojnični rafal ga je ustavil. Voznik s svojima spremljevalcema se je skril za vozilo. V tistem pa se je bližal avtomobil, spet iz trboveljske smeri. Borci so onim trem zagrozili, da jih bodo postrelili, če se takoj ne umaknejo s ceste. Kolikor so mogli so se hitro pognali nazaj proti Trbovljam. Vtem je že pripeljal osebni avto v štirimi ljudmi. Vse te so odpeljali v gozd. Bili so civili, domačini.

Borci so začeli polivati vlačilec z bencinom, da bi ga zažgali. Vtem pa pripelje izza spodnjega ovinka osebni avto. Na sprednjem blatniku je imel zastavico hajmatbunda. Avto je sunkovito zavrl, iz njega pa sta planila dva moška in zbežala med drevje. Borci so mislili, da je to avto z gestapovci, pa ni bil. Bežeča sta bila okrožni vodja hajmatbunda Herbert Eberhardt iz Trbovelj in njegov pomočnik Gustmandl. V Hrastnik sta pribežala vsa krvava. Eberhardt je bil ranjen v roko, Gustmandl pa v vrat in v pleča. Bežečima je pripeljal nasproti avto z gestapovci, na katere je Veličko pravzaprav čakal, in ti so takoj obrnili avto in se odpeljali nazaj v dolino.

V avtomobilu, ki sta ga zapustila Eberhardt in njegov pomočnik, je ostal mrtev okrožni vodja trboveljskega delovno-političnega urada Goschnik.

Hitro po napadu na avtomobil je pripeljal še en avto v zasedo iz trboveljske strani. V njem je bil vladni inšpektor Preder iz Gradca, bil je na poti v Celje. Ko so ga borci pozvali, da s šoferjem izstopi, se je sunkovito pognal po bregu in pritekel v Hrastnik, ne da bi se mu kaj zgodilo. V avtomobilu so partizani



Po akciji Veličkove čete

našli aktovko z denarjem, z dokumenti nacističnega strankinega vodstva v Münchnu. Tu so bili tudi tajni dokumenti državnega namestništva v Gradcu.¹⁷⁵

Četa je nato polila avtomobile z bencinom in jih zažgala. Veličko se je po akciji umaknil s četo na savinjsko stran, Nemci pa so 26. septembra na veliko hajkali po južnih pobočjih Mrzlice in sosednjih hribov.

Zvečer istega dne, ko so Nemci hajkali pod Mrzlico, se je Veličko z delom svoje čete namenil na prehrambno akcijo v Savinjsko dolino. Četa se je spustila po strmem pobočju Mrzlice do naselja Matke v podnožju hriba, nato pa krenila v sosednjo vas Šentloranc ali Gornjo vas, kakor se vas zdaj imenuje. Tu so obkolili hišo bogatega kmeta Avgusta Vedenika po domače Zmeta. Kmet Zmet je bil zagrizen hitlerjanec, pravi ritaliznik nacistov, zraven pa sovražnik partizanov, o katerih ni smel niti slišati. Sinova sta bila v nemški vojski, eden baje celo v formaciji SS. Vaščani so se Zmeta bali, ker je vse, kar je zvedel, nesel na nos preboldskim žandarjem. Ti pa so se tudi stalno oglašali pri njem, da jih je gostil.

Zmet se je partizanov bal, zato je spal na parni, prav nasproti hiše. Ko je to noč zaslišal stopinje okrog poslopij in poltiho govorjenje neznanih ljudi, je stopil k lini, s puško v roki. Pred hišo se zagledal skupino partizanov. Borec Kitak je šel po stopnicah do večnih vrat in potrkal. Ko še na ponovno klicanje ni bilo odgovora, je eden izmed borcev razbil šipo. Zdaj je Zmet nameril puško in trikrat zapored ustrelil. Prvi strel je zadel borca Viktorja Bastiča-Venota, ki se je takoj zgrudil na tla. Drugi strel je zadel v ledja borca Mirka Gričarja-Kostjo, mladega fanta iz Zagorja. Tretji strel je zadel nekega borca v nogo. Vsi trije streli so zadeli v polno.

Med borci na dvorišču pred hišo je nastala zmeda. Niso in niso mogli ugotoviti, kdo in od kod strelja. Dvorišče je od treh strani obdano s poslopji. Komandir Veličko je odredil umik, na akcijo ni bilo misliti. Hudo ranjeni Bastič se je skušal dvigniti in si nameril s pištolo v glavo. Vedoč, da zanj ni rešitve, mu je Veličko dal milostni strel. Kostjo sta prijela dva borca in ga odvela s seboj, nakar so ga zunaj vasi zasilno obvezali in mu naredili nosila ter ga tako odnesli s seboj. Z njimi je ob pomoči dveh soborcev odšel tudi borec, ki je bil ranjen v nogo.

Gredoč se je četa oglasila v treh hišah v Matkah, pri Jožetu Golavšku, v gostilni Antona Grenka in pri Antonu Vodovniku. Z domačini so ugibali, kdo naj bi streljal in od kod. Žandarji

niso bili, tedaj bi bilo več streljanja. Domačini so bili mnenja, da je najbrž Zmetov sin na dopustu, pa je on streljal. Nikdo ni pomislil na starega Zmeta, čeprav so vsi daleč naokrog vedeli, da je hitlerjanec, niso pa vedeli, da so mu Nemci dali vojaško puško za obrambo pred partizani.¹⁷⁶

Partizani so verjeli v možnost, da je streljal Zmetov sin, vojak. »Ta bo že na fronti mrknil!« je z grenkobo v srcu zagodrnjal Veličko, in opustil misel na maščevanje. Če bi pa vedel za starega, bi ga poiskal in kaznoval, pa čeprav opoldne sredi vasi! Strahotni zločin je močno odjeknil med prebivalstvom Savinjske doline. Ljudje so tiho obsojali podlo dejanje zločinca, živečega med njimi. Kaj drugega niso mogli. Partizani so bili vajeni, da so na pohodih naleteli tudi na neprijazne, včasih tudi sovražne kmete, ki so jih po njihovem odhodu prijavili žandarjem. Da bi pa kmet na svojem domu streljal po partizanih, moril, takih kmetov pa je bilo na Štajerskem zelo malo.

Avgust Vedenik-Zmet se je aktivno udeleževal boja proti borcem za svobodo. Večkrat je hodil z žandarji ponoči v zasede. V eni takih zased ga je zadela partizanova krogla. Tako je gnusni izdajalec ušel pred ljudsko sodbo.

Bilo je že proti jutru, ko so se Veličko in njegovi povzpeli do kmetije Podmenik pod Mrzlico. V gozdu nedaleč od domačije so naredili malo taborišče za ranjenca Kostjo. Veličko je pustil pri Kostji dva borca, da bi ga varovala in skrbela zanj. Četa pa je odšla v svoje taborišče. Vsake dva dni so prinesli za ranjenca in njegova skrbnika hrano in druge potrebščine.

Padlega borca — bil je doma iz Trbovelj — je zjutraj našla orožniška patrulja iz Prebolda mrtvega ob hišnem zidu. Brskali so po njegovi obleki, da bi našli kakšne papirje ali dokumente, toda brez uspeha. Še isti dan so ga pokopali na pokopališču v Preboldu.

Borca, ki sta stregla ranjenemu Kostji, sta podnevi kuhala v gozdu, zvečer pa sta redno hodila k bližnjemu kmetu Podmeniku, kjer so za vse tri pripravljali večerjo. Podmenikova družina je bila vse do tedaj stoddostno zanesljiva.

Kostji pa se je rana začela gnojiti, dobil je vročino in strahotno trpel. Borca pa mu nista mogla pomagati. Poslala sta po Velička in mu sporočila, kako je z ranjencem. Ko je Veličko prišel h Kostji, ga je našel vsega obupanega. Kostja je prosil Velička, da naj mu pošlje Pongraca Račka-Matevža. Komandir je ustregel njegovi prošnji in mu z Račkom poslal še Alberta Hlačarja-Roberta. Odslej sta ta dva skrbela zanj.

Pri Podmenikovih pa so se med tem časom dogodile neke čudne reči. Žena in hčerka sta se spoznali z nekimi tujci, ki pa so bili policijski vohuni, katere so od časa do časa Nemci pošiljali na teren, da bi vohunili za partizani. Ženski sta pričeli z njimi ljubimkati. To sta najprej zapazila kurirja Franc Godler-Blisk in Kitak, ki sta se redno oglašala pri Podmenikovih. Neka večera sta zaslišala v hiši pritajeno nemško govorjenje. O tem odkritju sta takoj obvestila komandirja Velička. Podmenikova hiša je bila namreč ves čas od začetka boja odprta za partizane. Gospodar je puščal odprto klet, da so partizani lahko prihajali po pijačo, da so se odžejali, kadar so hodili mimo. Tam jim je puščal tudi kruh, da so si lahko postregli sami in jim ni bilo treba buditi domačih. Sedaj pa so v hiši tudi kuhali za Kostjo in njegova dva strežnika. Tako res ni mogel nihče podvomiti o poštenju in predanosti teh ljudi.

Ko je tudi Podmenik opazil, kako je z ženo in hčerko, ju je oštel in jima zagrozil, da bo to njuno početje sporočil partizanom, če se ne bosta nehali sestajati s temi sumljivimi tipi. Kmalu nato pa je hčerka zaupala svojemu policijskemu ljubimcu, da imajo pri hiši partizane. Skupaj, z vednostjo matere, so nato naredili načrt, da bodo nasuli strupa v hrano. Ženski sta namreč že tako daleč padli v gestapovske mreže, da sta bili povsem pripravljeni sodelovati pri tem grdem in gnusnem načrtu. Gestapo je namreč hotel zajeti vse tri partizane — ranjenega Kostjo, Matevža in Roberta — žive. Medtem pa se je tej trojici pridružil še en raztrganec, ki se je izdajal za partizana iz Kamniške čete, s katero je baje izgubil zvezo.

Ko je Matevž neki večer kuhal večerjo, se je Kamničan odpravil k Podmeniku, kamor je pogosto zahajal po mleko za ranjenca. Po večerji je obema postalo slabo, v želodcu sta občutila hude bolečine. Vso noč sta tavalala sem in tja. Zgodaj zjutraj, bilo je 24. oktobra, pa se je v taborišču oglasil Albin Vipotnik-Strgar. Skrbelo ga je, kako je z ranjenim Kostjo. V taborišču je najprej naletel na Roberta, ki se mu je zdel močno pijan. Hotel ga je že ošteti. Vtem pa že opazi tudi Matevža, kako se tudi on opoteka proti njemu. Spoznal pa je še nekaj, da sta skoraj slepa. Prepričal ju je, da sta ga peljala k ranjencu. Tu jima je pripravil ležišči, sam pa potem stopil na rob gozda, da bi se malo razgledal naokrog, ker mu je bilo vse močno sumljivo. Kar zagleda spodaj v gošči, kako se plazijo navzgor proti taborišču nemški policisti. Od Podmenika sem pa je že zalajal mitraljez.

Strgar se brž umakne, steče v taborišče in pograbi Matevža in Roberta, ter ju vleče s seboj. Kostjo pa je moral s težkim srcem prepustiti usodi.

Ti trije so še srečno ušli, ranjenega Kostjo pa so Nemci našli in ga za noge odvedli do Podmenika, nato pa ga spravili v Prebold. Tam so ga za cerkvijo pod stražo pustili ležati, kamor so gonili ljudi, naj si ogledajo ranjenega bandita. Naposled so ga odpeljali v celjsko bolnišnico, kjer so ga pozdravili. Pozneje so ga odpeljali v mariborske zapore in po daljšem mučenju naposled ustrelili.¹⁷⁷

Nemci so bili tepeni na Dobrovljah

Štab II. grupe odredov se je močno trudil, da bi s partizanskimi enotami, ki jih je imel na Štajerskem, močneje razgibal in še razširil osvobodilno gibanje v pokrajini. Ko mu ni uspelo, da bi z akcijami čet in drugih manjših enot dosegel ta namen, ker so Nemci nenehno zasledovali in napadali razdrobljene partizanske sile, da niso imele možnosti, da bi poleg manjših akcij razvijale med prebivalstvom politično dejavnost, je sklenil, da združi partizanske enote v bataljone.

Tako je nekega dne, bilo je že proti koncu oktobra 1942, prišel h komandirju Veličku kurir in mu sporočil, da mora s četo na Dobrovlje. Podobno sporočilo je dobil tudi komandir 2. čete Džek. Veličko se je s svojimi borci nemudoma odpravil na pot. Pred odhodom na drugo stran doline so se 27. oktobra zvečer oglasili v Matkah, kjer so se v mlinu Jožeta Krašovca založili z moko. Obiskali so tudi kmete Antona Golavška, Antona Vodovnika in Grenkovo gostilno. V vsaki hiši so pustili po nekaj letakov. Ko so drugi dan ljudje prijavljali partizanski obisk, so povedali med drugim, da so bili partizani kar dobro opremljeni, z nahrbtniki in krušnjaki, oboroženi in kar dobro oblečeni.

Blizu Šmiklavža je četa naletela na vermansko patroljo, ki pa ni imela časa oddati več kot en strel, ker jo je Jože Peskar-Fric s svojim mitraljezom pognal v beg. Žal pa je edini strel, ki so ga vermani dali, smrtno ranil Peskarjevega pomočnika, ki je kmalu nato umrl. Ko so se nato v Podvrških gričih na južnem pobočju Dobrovelj sestali z drugimi enotami, so morali ugotoviti, da veliko tovarišev manjka. Padli so v bojih.¹⁷⁸ Politični komisar II. grupe odredov Dušan Kveder-Tomaž je zbranim borcem go-

voril. Orisal jim je politični in vojaški položaj, ugotavljal, da se položaj za partizane na Štajerskem izboljšuje, kar pa je bila vse-kakor preveč optimistična ugotovitev. Ker je borce skrbelo, kako bo s prezimovanjem, jim je zagotavljal, da bodo prezimovali pri kmetih. Ker pa so štajerski borci slišali pripovedovati borce druge grupe, da je na Dolenjskem osvobojeno ozemlje, da tam lahko hodijo tudi podnevi po cestah, so se zanašali, da pojdejo tja prezimovat. Tako so bili kar malo razočarani. Niso vedeli, da tam ni več osvobojenega ozemlja, ki so ga uničile hude ita-lijanske ofenzive.

Savinjski bataljon, v katerega sestav so prišle Džekova in Veličkova četa, je tiste dni naredil več akcij na tej in na oni strani Dobrovelj. Tako je v noči na 29. oktober likvidiral zna-nega gestapovskega sodelavca in šturmfirerja vermanšafta v Nazarjah Franca Garberja. Še prej pa je naredil prehranjevalne akcije v Kokarjih, to je bilo 24. oktobra, tri dni pozneje pa v Re-čici ob Savinji, kjer je v tamkajšnji trgovini zaplenil za več kot tono živeža in drugega blaga, pa tudi tobačnih izdelkov.

29. oktobra zvečer so borci Simonovega bataljona naredili prehrabno akcijo v Podvrhu, nato pa se okrog polnoči blizu Stopnika zapletli v spopad s četo vermanov z Vranskega.¹⁷⁹ Po-noči se je bataljon premaknil proti vrhu Dobrovelj. To noč se je bataljon utaboril na malem sedlu Tudruš, nedaleč od kmeta Brezovnika. Blizu tega kmeta je bilo tudi taborišče štaba II. grupe. Komandant Stane se je ta dan odpravil s svojo zaščito na Pohorje, da bi obiskal Pohorski bataljon. Dušan Kveder-Tomaž pa se je pozno popoldne napotil k Simonu v štab Savinj-skega bataljona. Z njim je šel tudi Cankar, da bi poiskal Franca Hribarja-Savinjska, ki je bil v eni izmed bataljonskih enot. Can-ka, ki mu je bilo naloženo, da postavi nekje v Šmiklavških hri-bih tehniko — tiskarno za tisk literature — je sklenil, da vzame s seboj Savinjska. Ta ni bil več tako mlad, pa tudi življenje v Mauthausnu ga je izčrpalo, da ni bil več za tako hude napore, kot so bili v partizanskih enotah. Vendar Savinjska ta dan ni dobil. Zato mu je pustil javko.

Ko sta se Tomaž in Cankar pozno zvečer vračala v taborišče štaba II. grupe, sta se po stezi približala kolovozu, ki pelje po robu navzdol proti kmetu Brezovniku, ko naenkrat zaslišita hojo ljudi, ki so v koloni drveli proti njima. Tomaž in Cankar sta stala nepremično tik ob poti, manjkal je samo še korak, pa bi se zadela v prihajajoče. Ker je bilo že močno temno in med drev-

jem, ju mimoidoči niso opazili. Naštela sta dvaindvajset policistov, ki so hiteli proti Brezovniku in naprej v dolino. Ta patrolja je prišla z Vranskega prek Črete in se na vzhodnem koncu spuščala v dolino.

Cankar je čakal, kdaj bo Tomaž vžgal s svojo brzostrelko v njihove hrbte, ker bi jim tako pospešil njihov tempo hoje proti dolini. Toda vzdržal se je in ni ustrelil. Tudi Cankar je povsili svojo puško. Oba sta tiho nadaljevala svojo pot, nekaj časa za njimi, potem pa na levo v taborišče. Če bi streljala v patroljo, bi Nemcem odkrila teren, na katerem je bila najbolj važna javka na Dobrovljah, odkrila bi taborišče štaba II. grupe odredov pa tudi vozlišče kurirskih poti, ki so prav tu skozi iz raznih strani prihajali na javko in v enote.

Naslednje jutro, bilo je 31. oktobra, so že navsezgodaj začele lesti proti koti 793, kjer je taboril Savinjski bataljon, močne enote orožništva in vermanšafta. Bili so to oddelki vermanov z Vranskega, Rečice, Gomilkega in še iz drugih krajev. Prav tako je bilo tudi orožništvo pripeljano iz raznih postojank. V akciji je bilo nekaj nad dvesto oboroženih mož, ki pa so med samo akcijo dobivali še okrepiteve.

Prodirajoče nemške sile je opazil stražar, ki je stražil pod bataljonskim taboriščem. Prav tedaj pa sta prišla mimo dva borca iz bataljonske kuhinje, ki sta šla po vodo k bližnjemu studentu. Borca sta se vrnila v taborišče, kjer sta obvestila komandanta Simona o tem, kar jima je povedal stražar. Simon je poslal četo borcev na položaj z nalogo, da zadrži prodiranje Nemcev za toliko časa, da kuharji razdele zajtrk in pospravijo kuhinjo. Komandant je vedel, da ima bataljon zelo ugoden položaj in da je presenečenje nemogoče. Medtem ko je četa odbila prvi napad nemške vojske, so kuharji razdelili borcem pravkar skuhan žgance, nakar so pospravili posodo. Komandant je nato odredil bataljonu še boljši položaj na pobočju hriba Kisovec nad taboriščem in tam počakal prodirajoče nemške enote.

Nemci so vztrajno rinili po strmini naravnost pred položaje Štajerskega bataljona. Partizani so jih opazovali, kako se mučijo po strmem, skalnatem bregu, saj so se morali ponekod plaziti po vseh štirih, tako strmo je bilo. Ko so vermani in orožniki prilezli že tik pred partizanske položaje, je dal Simon povelje za napad. Borci so takoj vžgali z vsem ognjem iz mitraljezov in pušk po sovražniku. Vrgli so tudi nekaj bomb. Nemške enote se niso mogle dolgo upirati, temveč so jo kmalu ubrale proti dolini.

Partizani so med streljanjem spuščali tudi skale za bežečimi tako, da so se znašli v pravem peklu. Vse skupaj je trajalo komaj dobre pol ure. V divjem begu Nemci niti niso mogli pobrati svojih padlih, ker je bil ogenj iz partizanskih pušk le prehud, nekaj pa je opravilo tudi kamenje, ki se je valilo za njimi. Panično so bežali in se ustavljali daleč v dolini, ko so partizani nehali teči za njimi.

Že po prvem spopadu je nemški komandant poslal sla po pomoč. Preden so se do kraja zbrali in prešteli, je pomoč že tudi prišla, in to z avtomobili.

Najbolj je bila prizadeta 7. vermanska četa iz postojanke Rečica, utrpela je tri mrtve in šest ranjenih. Vermani z Gomilskega so imeli enega mrtvega. Tega jim ni uspelo rešiti izpred partizanskih pušk. Borci so mu odvzeli uniformo in čevlje, k malemu lesenemu križcu pa so napisali: »Tu počiva mrtev fašist«.

Šele popoldne so si Nemci spet upali na Dobrovlje. Od strani so se pritipali na prizorišče boja, tam našli svojega padlega tovariša, a naprej si niso upali, čeprav jih je bilo sedaj dosti več. Dopoldanski polom jim je pognal strah v kosti. Savinjski bataljon se je po končanem boju prestavil v bližino Tolstega vrha blizu Črete, približno tri kilometre od kraja boja. Zvečer in zjutraj naslednjega dne, bilo je v soboto 1. novembra, je nemško poveljstvo ponovno okrepilo svoje vermanske in orožniške enote. Od nekega svojega zaupnika so dobili sporočilo, da so partizani v Črnem vrhu in v Zahomcih. Misleč, da se je Savinjski bataljon podal iz Dobrovelj na to področje, so Nemci ta dan vrgli vse svoje sile v okolico Vranskega, Zahomca, Črnega vrha in Lok pri Taboru. Na tem prostoru se je prejšnji dan mudila Moravška četa, ki pa je medtem brez vsakršnega srečanja z Nemci že odšla naprej v Gornjo Savinjsko dolino. Tako so ta dan nemške patrulje zastonj iskale partizane po Taborskih hribih.¹⁸⁰

Nemci razbijejo Veličkovo četo

Številne in uspešne akcije, ki jih je Savinjski bataljon opravil v oktobru in prve dni novembra, so močno razkačile nemške varnostne organe v Celju in v Mariboru. SS-hauptsturmfirer Strohmeier, komandant celjske izpostave gestapa, je o vseh partizanskih akcijah na celjskem področju poročal svojemu koman-

dantu Lurkerju v Maribor. Obveščal ga je, da so na Dobrovljah močne partizanske enote s svojimi štabi, kar vse so mu sporočali njegovi vohuni, ki so se plazili po terenu. Bolel ga je poraz nemških enot 31. oktobra na Dobrovljah. Ko je dobil 4. novembra telefonsko poročilo o uspešnem napadu Savinjskega bataljona na oboroženo spremstvo avtobusa pri Šmartnem ob Dreti, je Strohmeier nujno prosil Lurkerja za intervencijo pri komandantu redarstvenih policijskih sil, da bi s pomočjo drugih enot izvedle veliko očiščevalno akcijo na Dobrovljah. V poročilu Lurkerju omenja, da je pri zadnjem napadu sodelovala tudi Veličkova četa, ki je s svojimi številnimi akcijami na področju revirskih hribov, pa tudi v samih rudniških centrih strah in trepet nemških in drugih gestapovskih sodelavcev v teh krajih.

Lurker in Strohmeier sta skupno s poveljnikom policijskih varnostnih sil izdelala podroben načrt za napad na partizanske Dobrovlje. Vsi trije so se zedinili za dan napada, ki naj bi bil 7. novembra. Mrzlično so hiteli s pripravami, zavedali so se namreč velike nevarnosti, če bi se partizanstvo na Spodnjem Štajerskem še naprej tako širilo, kot se je zadnje čase. Medtem je namreč tudi Pohorski bataljon izpeljal številne akcije. To vse bi lahko ogrozilo nemške načrte tako glede ponemčenja dežele, kakor tudi priključitev k nemškemu rajhu.

Vsi trije policijski funkcionarji so si bili edini v tem, da nameravana akcija ne sme tako spodleteti, kot je prejšnja v oktobru. Takrat so namreč z vojaštvom in policijo zasedli vse pomembne točke in položaje na Dobrovljah misleč, da bodo tako partizanom onemogočili sleherno gibanje in jih tako uničili. Vendar so se morali umakniti, ne da bi v akciji dosegli kak uspeh, čeprav je trajala polnih štirinajst dni.

V načrtu je bilo, da bodo pri napadu na partizanske položaje na Dobrovljah mobilizirane vse orožniške, vermanske in policijske postaje iz Gornje in Spodnje Savinjske ter še Šaleške doline. Kot glavni pa bi nastopili štirje bataljoni policijskih sil (I. in II. bataljon 19. policijskega polka, III. bataljon 1. policijskega polka in III. bataljon 24. policijskega polka), ter dve četi rezervnega motoriziranega orožništva skupine Alpenland.¹⁸¹

Že dan ali dva po uspešni bitki Savinjskega bataljona nad Kisovcem, je prišel v štab bataljona član Okrožnega komiteja Albin Vipotnik-Strgar, da bi se dogovoril za novo akcijo. Povedal je, da vozi dnevno avtobus iz Gornjega grada po Zadrecki dolini mimo Nazarij in Mozirja na železniško postajo Šmartno

ob Paki. Ta avtobus pa redno spremlja oboroženo spremstvo policije. Kot predhodnica pred avtobusom se peljejo trije oboroženi policisti na motorju s prikolico, za avtobusom pa vozi patrolni avto, v katerem so redno po štirje oboroženi možje. Štab bataljona se je takoj ogrel za akcijo.

Naslednji dan je bataljon naredil prehranjevalno akcijo v hiši Ivana Vablana na Tešovi, mali vasi tik nad Vranskim. Domači sin je bil pri vermanih in to je bil povod za akcijo pri tem kmetu.

4. novembra navsezgodaj zjutraj je bataljon odšel iz Dobrovelj v Zadrebško dolino. V dolino so prišli blizu vasi Kraše, nakar so se razmestili v tri zasede tik ob cesti. Zasede so bile kakih sto do stopetdeset metrov vsaksebi, približno toliko, kot so računali, da naj bi bila razdalja med posameznimi vozili, ki jih bodo napadli. Okrog sedme ure zjutraj je pripeljal kamion, ki je šel po živež za nemško posadko v Gornjem gradu. Partizani so ga ustavili in zapeljali s ceste. Pri tem so ujeli spremljevalca-vermana Maksa Skolopnika, ki je bil doma nekje pri Ptuj. Njegova parabola je takoj dobila drugega lastnika in to je bil komandant Simon.

Šele dobro uro potem, ko so opravili s kamionom, je pripeljal motorno kolo s policisti, za njim avtobus, takoj nato pa se je prikazal tudi patrolni voz. Ko so vsa tri vozila pripeljala vsaka pred svojo zasedo, so na povelje komandanta Simona vse tri vžgale po vozilih. Policista na motorjih sta bila takoj mrtva, pa tudi oni štirje v zadnjem, patroljnem vozu niso imeli časa za odpor. V avtobusu je bilo ranjenih sedem oseb. Bataljon je zaplenil mitraljez, pet pušk, sedem revolverjev in avtomatsko pištolo. Zaplenjeno je bilo tudi precej streliva.¹⁸²

Po opravljeni akciji se je bataljon vrnil na Dobrovlje in se utaboril na zahodnem koncu. Naslednji večer je naredilo kakih trideset borcev Savinjskega bataljona prehrabno akcijo v naselju Vologa nad Vranskim. Pri kmetih Petru Zagožnu, Antonu Pirnatu pd. Letošniku in Francu Remicu pd. Podgoršku so se založili s hrano in že kmalu po polnoči krenili nazaj v taborišče.

Verman Skolopnik pa je premišljeval, kako bi se izmaknil partizanom. Naredil se je hinavsko vdanega in pripovedoval, kako bo s pismom, ki ga je res napisal, pritegnil še druge vermane v partizane. Povedal je tudi, da pozna pod Menino planino kmeta, ki se proti partizanom dela, kot da je njihov simpatizer,

v resnici pa dela za gestapo. Ponudil se je, da bi peljal patroljo k njemu. Štab mu sicer ni kaj prida verjel, vendar je imel neke načrte z njim. Z njegovo pomočjo je nameraval vzpostaviti zvezo z vermani v dolini. Zgodaj zvečer, 6. novembra, je štab bataljona res poslal patroljo s Skolopnikom v dolino. Potem ko bi vzpostavili zvezo s postojanko, bi se oglasili še pri onem kmetu pod Menino planino in naredili pri njem prehrabno akcijo. Ob tej priložnosti bi se tudi odkrito pogovoril z njim.

Čeprav so imeli borci v patrolji strogo nalogo, da morajo vermana nadzorovati, je ta izkoristil temo in se izmuznil v grmovje. Patrolja se je že navsezgodaj vrnila v bataljon in poročala štabu, da je Skolopnik ušel. Štab bataljona se je nato posvetoval, kaj bi kazalo narediti. Verman bo gotovo izdal položaj bataljona, zato je Simon predlagal, da bi za nekaj dni krenili na Menino planino. Tomaž — komisar II. grupe pa je odločno odsvetoval, da bi šli iz Dobrovelj. Vendar je Simon vztrajal in tako je bilo sklenjeno, da se še to jutro preselijo na Menino planino. Vtem pa je prišel v štab bataljona kurir Franc Godler-Blisk, ki je prinesel pošto iz Ristovega bataljona na Kozjanskem.¹⁸³

Nemci so to noč navozili policije, orožništva in vermanov in sklenili močan obroč okrog Dobrovelj. Posebno močno so zaprli zahodni konec Dobrovelj, ker so ovaduhi poročali, da je tu bataljon. Zasede so bile strnjene tudi prek sedla Lipa pa vse v Zadrebko dolino.

Simon je odredil tretjo četo kot predhodnico. Ko je ta prišla do sedla Lipa, so Nemci iz zasede vžgali po njej. Četa se je umaknila nazaj proti bataljonu. Simon je dal povelje, da se pomaknejo nazaj na Dobrovlje v bližino Svetega Jošta.

Čete so zasedle položaje, prva četa v smeri Golih vrtač, druga proti Pančičevi domačiji in Svetemu Joštu, tretja pa proti Tolstemu vrhu. Nedaleč proč je Krefljeva domačija po domače Mežnarjeva.

Nemške policijske enote so medtem prodirale vedno bliže k položajem bataljona. Ob enajsti uri se pokažejo njihove čelade in borci vidijo, kako se razvrščajo na desno in levo pod njihovimi položaji. Ena kolona pa prodira naravnost po poti, po kateri se je prej umikal bataljon. Prišli so čez goli greben, gredo še naprej in že so desno tik pod partizanskimi položaji.

Slavko Pintar-Robin iz Revirske čete spusti zdaj rafal na prodirajoče Nemce. Tudi iz tretje čete spusti Jože Preskar rafal.

Toda to Nemcev ne zadrži. Kljub rafalom in puškinim strelom se poganjajo naprej. Vname se strahovito puškarjenje, vendar Nemcev ne zadrži na mestu. Silovito se poganjajo naprej proti partizanskim položajem, kričijo, streljajo in mečejo bombe. Spopad je naravnost strahovit.

Trikrat zapored se Nemci poženejo v napad na partizanske položaje, vendar jih borci vsakič vržejo nazaj. Nemci so že tako blizu bojne črte Savinjskega bataljona, da začno metati ročne bombe med partizane. Najhuje pritiskajo na položaje 1. čete. Nemci so začeli z minometi in tromblonkami. V strahotni trušč se razlegajo klici na pomoč in stoki ranjencev.

Bataljon se že hoče umakniti, ker se od nekje zasliši klic »umik«, toda komandant Simon zapove: »Nobenega umika«! in borci se zopet prilepijo za svoja kritja.

Vrste na položaju se začno redčiti, bolničarji odnašajo številne ranjence. Preostali zadržujejo Nemce samo še z ročnimi bombami. Nemški pritisk je vedno hujši in se za odpor bataljona sploh ne zmeni. Pritiska vedno siloviteje. Pri partizanih je že pričelo primanjkovati streliva, kar je bilo najhujše. Nemci pa pritiskajo vedno huje, lezejo in se poganjajo naprej in se na posled znajdejo že čisto pred branilci. V veliki premoči so, na enega partizana jih pride po pet in tudi več, oboroženih do popolnosti in najbrž tudi pijani.

Šele sedaj pride povelje za umik bataljona. Komisar Tomaž odredi, da mora tretja, to je Veličkova četa kriti umik bataljona. To zapoved je Veličko s svojimi borci povsem v redu izvršil, toda četo je to docela upropastilo.

Prva in druga četa Savinjskega bataljona sta se na hitro zbrali na položaju druge čete, od koder naj bi bil izveden umik. Umik je bil predviden mimo Šentjošta proti Merinci, naselju med Dobrovljami in Ščavnico, od tod pa na Menino planino. Kot klin se je zagnala v nemški obroč desetina borcev in prebila železno verigo pušk in mitraljezov. Sklonjeni v dve gubi, s puško in bombami v rokah so prebili nemške vrste in se za trenutek znašli zunaj mitralješkega ognja. Toda pred njimi se je pojavila strma skalnata stena. Ko so jo skušali preplezati, so jih že opazili Nemci in vžgali z mitraljezi po njih. Nekaj se jih je prebilo prek roba, drugi pa so se ranjeni in mrtvi zvalili po skalovju.

Glavnina bataljona je ubrala drugo, boljšo pot. Prebila se je mimo kmetov Avgusta Remca po domače Mežnarja in Planinca

čez planjavo mimo cerkvice Št. Jošt in od tam proti vasi Merinca. Kot prva je prebila nemške položaje druga četa, za njo se je prebijal štab, za tem pa prva četa. Na Pečovnikovi rebri je bil hudo ranjen tudi Simonov kurir. Prosil je komandanta, naj ga ustrelji, da ne bi prišel živ Nemcem v roke, a Simon tega ni mogel storiti. Kmalu je umrl, ne da bi ga Nemci našli. Pokopali so ga domačini.

Komandir Veličko, ki je dobil nalog, naj krije umik bataljona in da brez povelja ne sme zapustiti položajev, je z borci svoje čete branil umik tako dolgo, da je bila ta že skoraj popolnoma obkoljena od Nemcev. Ko so namreč videli, da odhajajo borci prve in druge čete s položajev, so borci mislili, da gredo le-ti na nove položaje. Niso vedeli, da se je bataljon popolnoma umaknil. Nemci pa, ko so videli, da se jim je glavnina bataljona izmuznila iz obroča, so sedaj še toliko huje navalili na Veličkovo četo. Videč, kakšen je trenutni položaj, zapove Veličko borcem, naj štedijo s strelivom in streljajo tako, da niti en naboj ne pojde mimo nemškega telesa. Nemci sedaj že kar stoje stiskajo obroč, dobro vedoč, da bo mala partizanska četica zdaj zdaj na tleh. Veličko še kriči — prihranite si vsak po en naboj zase, da ne pridete živi Nemcem v roke. Jurišajmo, pravijo borci, ko vidijo kakšen je položaj. Toda Veličko še vedno noče o tem nič slišati. On ima zapoved, brez povelja ni umika!

Nenadoma utihne njihov mitraljez. Zmanjkalo je municije. Tudi strelji iz pušk so vedno redkejši. Nemci pa vedo, kaj to pomeni. Še tisti, ki so se do zdaj še plazili po trebuhu, so se dvignili in režeč se kot pošasti so se bližali partizanskim borcem. Zdaj sprevidi Veličko, da je tu poslednji trenutek za preboj. Borcem zavpije »Reši se, kdor se more!« Toda bilo je že pozno. Na dve desetini borcev se vsuje trikrat več sovražnikov in začne se krvavi ples: boj in pretep na nož, s puškinimi kopiti, s pestmi in tudi z zobmi. Na vsakega borca se je spravilo kar po več sovražnikov. Hočejo jih spraviti na tla in dobiti čim več živih v svoje roke. Borutin še vidi, kako je skupina Nemcev vrgla po tleh Marto, mlado osemnajstletno dekle, pogumno borko v četi, a zdaj ji ni več pomoči. S poslednjimi silami se otrese dveh Nemcev, se požene kar med njimi in teče prek glav skozi en obroč, skozi drug obroč in že je nekje spodaj. Rešen. Komandir Veličko si je s svojo parabolo utrl pot skozi ogenj in prebil obroč. Nad kurirja Franca Godlerja-Bliska so se spravili kar trije Nemci. Otepa se jih, kolikor more. Med ruvanjem vidi, kako komaj nekaj metrov proč od njega vežejo

Nemci soborca Avgusta Hrvatina-Čata, mladega pogumnega fanta iz Liboj. Blisk se z enim od Nemcev puli za puško, s silovitim sunkom mu jo izdere iz rok in jo z bajonetom zažene Nemcu v trebuh, obenem pa še pritisne na petelina in sproži. Tega se je rešil in rešil se je tudi drugih dveh, nato pa skočil in se pognal kar prek kupov teles približno v isto smer kot Veličko. Nemci za bežečimi niso streljali, ker bi tako lahko zadeli svoje.

Anica Pesko-Marta se je umikala skupaj z borcem Rudijem Stoparjem-Kitakom. V zmedi sta zašla v nemški obroč. Kitak se je prebil tako, da je vrgel ročno bombo, toda Marte ni mogel rešiti. Nanjo so navalili Nemci, jo vrgli na tla in jo zvezali. Na zaslišanju ni hotela povedati svojega pravega imena, rekla je, da se piše Punc in da je šele pred nekaj dnevi prišla iz Ljubljane. Tako je očuvala svoje domače pred represalijami.

Uničenje Veličkove, to je 3. čete Savinjskega bataljona, je bilo kar hitro po umiku glavnine Savinjskega bataljona, to je umiku 1. in 2. čete. V strašnem kaosu, ki je nastal po navalu Nemcev na malo četico, je moral ukrepati vsak borec, kakor je mislil, da je za njega najbolje. Ker pa so Nemci okrog bataljona sklenili več obročev, poleg tega pa še postavili zunaj njih po bližnjih hribih močne zasede, je bil umik zelo otežen, za Veličkovo četo pa skoraj nemogoč. Iz čete se je rešilo samo sedem borcev.¹⁸⁴

Točno število padlih borcev vseh treh čet Savinjskega bataljona ni znano. Tudi nemški viri niso točni, poročilo orožniške postaje Vransko navaja, da je padlo devetnajst partizanov, medtem ko drugo poročilo govori o sedemnajstih padlih. Med padlimi je bil narodni heroj Janko Stariha, Simonov kurir, dalje intendant Janez, borci Janošek, Tine, Tank in še drugi.

1. in 2. četa bataljona se je po umiku z Dobrovelj prek Ščavnice podala na Menino planino in se tam delila na dvoje. En del je odšel prek Zadrečke in Gornje Savinjske doline na Smrekovec in dalje na Koroško. Iz te skupine je bila potem formirana Koroška četa pod poveljstvom Alojza Vreska in političnega komisarja Bora. Štab Savinjskega bataljona z delom štaba II. grupe, v katerem sta bila Peter Stante-Skala in politični komisar Dušan Kveder-Tomaž, se je z drugo skupino odpravil v Moravško dolino. S temi je šla tudi skupina ranjencev. Drugo skupino ranjencev, ki jo je vodil Alojz Čede-Iztok, pa se je prebijala iz Dobrovelj prek Savinjske doline v Zasavje in od

tam na Moravško. Iz Moravske pa je ranjence peljal Skala prek Save na Dolenjsko.

Ujete partizane: Anico Pesko-Martó, Avgusta Hrvatina-Čata, Jurija Zlobka, Leopolda Strelo-Grego in Ivana Kastelca-Janeza so Nemci takoj po končani bitki vodili na dom kmeta Kreflja pri Št. Joštu ter jih z vrvjo zvezali okrog vratu. Za peterico ujetnikov je bilo to začetek strahotnega mučenja, ki so ga morali prestajati vse do smrti — ustrelitve. Če bi jim ne zmanjkalo streliva, ali pa če bi bilo prej izdano povelje za umik, bi jih Nemci gotovo ne dobili v svojo pest.

Že zjutraj se je pri Krefljevih nastanil štab nemških vojaških in policijskih enot, ki so napadle bataljon. Sem so vlečili mrtve partizane, kar po tleh, privezane za noge, in jih zmetali v vrsto ob hiši. Nemški oddelki so še dolgo preiskovali področje boja. Kolikor so našli ranjencev, so jih kar na mestu pobili. Ko so našli vse mrtve partizane in jih zvlekli pred Krefljevo hišo, so postavili prednje še pet ujetih borcev in vse skupaj fotografirali.

Mrtve partizane so pustili pri Kreflju do nedelje, 9. novembra. V nedeljo jih je Šporin iz Rovt na lojtrskem vozu



November 1942. Nemci razkazujejo ujete partizane po celjskih mestnih ulicah

peljal na Vransko. Tja so pripeljali še dva mrtva partizana, ki sta padla v bližini Učakarja (Ručigaj). Boj tega dne je zahteval še dve civilni žrtvi. Domačinki: Marija Planinc in njena mati sta bežali od svoje hiše, ki se je znašla v nemškem ognju, k sosedu, želeč se tako rešiti. Med tekom pa sta bili obe ranjeni in mati je že naslednji dan umrla. Dan po boju je v Brodeh streljal s pištolo na skupino Nemcev, ki so šli mimo kozolca, v katerem je bil skrit borec Revirske čete, ki se je prejšnji dan prebil iz Dobrovelj, Ernest Koželj-Bobek, doma iz Trbovelj.

Septembra 1941 sta iz Ljubljane šla v partizane brata France in Viktor Bukovec, domačina iz Tabora. France je padel blizu Naklega, mlajši, Viktor, ki je prišel kot mitraljezec z II. grupo odredov na Štajersko, je padel v bitki na Kostavski planini 24. decembra 1943, potem, ko se je Savinjski bataljon umaknil iz Dobrovelj.



Viktor Bukovec-Čapajev

Nemci so ga še živega zajeli, ga odgnali v Trbovlje, ga vlačili sem in tja ter vmes strahotno mučili. Nazadnje so ga odpeljali v Celje, vendar je od mučenja in pretepanja že med potjo umrl.¹⁸⁵

Komandant II. grupe odredov Franc Rozman-Stane je dokaj hitro dobil obvestilo o tragediji na Dobrovljah. To je bil povod, da se je v Pohorskem bataljonu na hitro poslovil in s svojo zaščitnico takoj odpotoval na Moravsko, kjer je bil sedaj preostali štab II. grupe odredov. Z zanimanjem je poslušal poročilo o boju na Dobrovljah. Ko je komisar Tomaž skušal zvaliti krivdo na premajhno borbenost bataljona, češ da je bil premik prezgodaj izvršen in bi prej morali sovražnika pognati v beg

in ga potolči, ga je Stane ostro zavrnil. Rekel je, da bi se moral bataljon že prej umakniti iz Dobrovelj, takoj, ko je bilo gotovo, da se nemške sile zbirajo in pripravljajo v taki moči za napad na partizanske sile. Ne čakati na obkolitev deset- ali večkrat močnejšega sovražnika in se šele potem prebijati skozi obroč, pač pa zadajati sovražniku udarce iznenada tam in tako, kjer se tega ne nadeja. To je partizanska taktika in edini način, da se očitajo lastne sile. Tega mnenja je bil tudi Skala. Kmalu po tem razgovoru je komandant Stane ponovno odšel na Pohorje.¹⁸⁶